

Bevezető

A magyar büntetőjog évszázadok óta kialakult és – néhány elszórt kivételtől eltekintve – megdönthetetlennek látszó alapelve volt a ***societas delinquere non potest*** elve. Számos jogásznemzedék nőtt fel elsajátítva azt a jogtételt, mely szerint bűncselekmény elkövetője csak az ember, a természetes személy lehet, és büntetőjogi szankciót csak vele szemben lehet alkalmazni. Mind a büntető anyagi jog, mind a büntető eljárásjog összes jogintézménye a pszichés viszonyként értelmezett egyéni bűnösségre alapuló, ennek megfelelően egyéni felelősségre épül, amellyel szemben minden olyan törekvés, amely a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés lehetőségét szorgalmazta, szinte eretnekségnek tűnt. Annak ellenére, hogy elszigetelt kivételek találhatók a magyar tételes büntetőjogban is, illetve **Hacker Ervin** már a múlt század első felében szükségesnek és kívánatosnak tartotta a jogi személyek büntetőjogi „felelőtlenségének” megszüntetését, Magyarországon - érdemben - csupán 10-15 éve merült fel a kérdés. A jogintézmény hazai kialakulása és kontinentális „újrafelfedezése” beilleszthető abba a komplex jelenségcsoportba, amelyet a bűnözés korábban nem tapasztalt formáira reagáló kriminálpolitika produktumaiként lehet megfogalmazni. Az anyagi és az eljárásjog olyan új jogintézményeiről, megoldásairól van szó, amelyek a büntetőjogi fellépés hatékonyságának és a prevenció fokozásának jegyében születtek, sok esetben azonban megoldhatatlannak tűnő kihívást jelentve a nemzeti büntetőjogok dogmatikája számára. A hazai viszonyokat illetően az anyagi jog területén részünkről – a teljesség igénye nélkül - ide soroljuk:

- **a stádiumtan körében a bűncselekménnyel történő fenyegetés büntetendőségét;** Tankönyvi szintű evidencia a stádiumok hármassága – előkészület, kísérlet, befejezett bűncselekmény – felosztása, és csupán érdekességként volt szokás utalni az időben elsőként jelentkező akaratelhatározás szakaszára, mint büntetőjogilag nem releváns stádiumra. Ehhez képest a Btk. 2003. március 1. napjától hatályos szabályai szerint két tényállás, a nemzetközileg védett személy elleni erőszak (Btk. 232. §), illetve a terrorcselekmény (Btk. 261. §) vonatkozásában büntetendő a bűncselekmény elkövetésével való fenyegetés, amely lényegét tekintve nem más, mint a bűncselekmény elkövetésére irányuló akaratelhatározás sajátos kinyilvánítása.¹
- **a feljelentés elmulasztása gondatlan változatának kivételes büntetendőségét;** Azon túlmenően, hogy a modern jogokban a feljelentés elmulasztásának kriminalizációja eleve szűk körben lehet indokolt, a magyar büntetőjog szabályai szerint a szándékos elkövetés büntetendő. Az indokolatlan kivételt a pénzmosás szabályozásában találjuk, a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség gondatlan elmulasztása is a speciális alanyok büntetendőségét eredményezi (Btk. 303/B. §).²

¹ A hivatkozott módosítást megelőzően az élet, testi épség vagy az egészség elleni komoly fenyegetést szankcionálta (és szankcionálja jelenleg is) a törvényhozó, de csupán a szabálysértések körében („veszélyes fenyegetés” - Sztv. 151. §).

² Részünkről e „bejelentési kötelezettséget” dogmatikailag feljelentési kötelezettségnek tekintjük azzal a megjegyzéssel, hogy az elkövetőnek e kötelezettségét nem közvetlenül a hatóság felé kell teljesíteni, hanem a pénzügyi szolgáltatónál erre a feladatra kijelölt alkalmazott irányába.

- a **gazdasági vezetők sajátos büntetőjogi felelősségét**; Hazánkban az Unió joganyag harmonizálására irányuló törekvés jegyében – az 1995. évi csalás elleni egyezmény szellemében - a Btk-t módosító 2001. évi CXXI. törvény kodifikálta „Az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértése” elnevezésű tényállást (Btk. 314. §). A jogalkotó e tényállás keretében büntetni rendeli a gazdálkodó szervezet vezetőjét, ellenőrzésre vagy felügyeletre feljogosított tagját vagy dolgozóját, ha a bűncselekményt a szervezet tagja vagy dolgozója a szervezet érdekében követi el, és a felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségének teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna. Ugyanez a jogszabály az aktív hivatali vesztegetés vonatkozásában szintén bevezeti a vezető sajátos büntetőjogi felelősségét (Btk. 253. §). A tényállások kodifikációjával tehát hazánkban is megjelent a vezető sajátos büntetőjogi felelőssége, amelyet a szakirodalom a „más által elkövetett bűncselekményért való felelősségnek”, illetve a „más által elkövetett bűncselekménnyel szorosan összefüggő felelősségnek” nevez, amely vonatkozásában az egyéni büntetőjogi felelősség hagyományos elvével való összeegyeztethetőség problémája merül fel.³

Végül ebben a körbe helyezhetjük el a **jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelősségét**. Az említett példákkal ellentétben a szervezeti felelősség komplex jogintézménye megfoghatatlan a hagyományos büntetőjogok számára, így a bűncselekmény-bűnelkövető-büntetés triászára épülő dogmatika első látásra nem tud mit kezdeni az önálló magatartás tanúsítására képtelen- és tudat nélküli szervezetekkel. Annak ellenére sem, hogy a jogtörténeti fejlődés áttekintése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a középkorban és az újkor első szakaszában egyáltalán nem volt ismeretlen a szervezetek büntetőjogi felelősségre vonhatósága. A XVIII. század elejétől kezdve azonban mind a kontinentális államok, mind pedig az angolszász típusú jogrendszert befogadó államok, illetve gyarmatok az individuális felelősség eszméjének uralomra jutását követően kiiktatták a jogintézményt. Ennek hatására az elméleti jogászok is kevés érdeklődést mutattak a problémakör iránt. A XVIII. század közepétől kezdve aztán az angolszász jogkörbe tartozó országok és a kontinentális Európa útjai elváltak. Kezdetben az Egyesült Királyságban, majd az Egyesült Államokban, illetve Kanadában a bírói gyakorlat lassan életre keltette a gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségének eszméjét. Nem véletlen sem az idő, sem a helyszín. Egyrészt a világ iparilag legfejlettebb területein a gazdasági tevékenység ekkor már döntően társasági keretek között folyt, és a dolog természeténél fogva a szervezeti keretek nem csak a legális vállalkozás, hanem a kriminalitás körébe eső cselekmények számára is megfelelőnek bizonyultak. Másrészt a common law jogrendszer büntetőjoga rendkívül nyitott volt a civiljogi megoldások átvételére, így az angolszász bíróságok jogfejlesztő tevékenysége a polgári jogi felelősségi elvek adaptációját követően fokozatosan formálta meg a társasági büntetőjogi felelősség

³ A kérdéskörrel a későbbiek folyamán még lesz szó. A magyar szabályozást illetően az a vitatható helyzet állt elő, hogy a magyar jogalkotó meglehetősen esetleges jelleggel kriminalizálja - a fenti két tényállás vonatkozásában - a vezető mulasztását. Szakmai körökben egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy célszerűségi szempontok inkább indokolnák a nagy tárgyi súlyú vagyon elleni-, illetve gazdasági bűncselekmények, nemkülönben a környezet védelmét szolgáló tényállások tekintetében ezt a megoldást, mint a korrupciós bűncselekményeknél, amelyekre egyébként is jellemző az aktív és a passzív vesztegető között fennálló érdekközösség, amelyből következően a gazdasági vezetőnek a bűncselekményről való tudomása, illetve ezzel összefüggésben a megakadályozás lehetősége kifejezetten életszerűtlen.

jellemzőit. Ily módon az angolszász államokban ma már az elméleti vizsgálódások egyik iránya nem más, mint az egyes jogesetekből levonható általános következtetések, illetve ezek továbbfejlesztése, másrészt az írott büntetőjog iránti igény kielégítése érdekében jogszabálytervezetek, - javaslatok kidolgozása. Ami a gyakorlati jogalkalmazást illeti, az említett országokban ma már egyenesen a felelősségre vonás túlburjánzásáról beszélhetünk, mindennapos jelenség egy gazdasági társasággal szemben a – sokszor igen szigorú – büntetőjogi szankciók alkalmazása.

A világ más részeire tekintve: a XX. század végére Japán, Kína, Dél-Afrika, Ausztrália jogrendszerében is megtalálható már a jogintézmény, a kontinentális Európa viszont ebből a szempontból megosztottnak tekinthető, bár lassan többségbe kerülnek a szervezetek büntetőjogi felelősségét intézményesen elismerő államok (Franciaország, Hollandia, Belgium, Finnország, Norvégia, Izland, Dánia, Spanyolország, Szlovénia⁴). Néhány ország viszont – ilyen Németország, Ausztria, Olszország és a közép-kelet európai országok egy része – egyenlőre tartja magát a hagyományos felelősségi koncepcióhoz, jogszabálytervezetek azonban szinte kivétel nélkül mindenhol készültek. Lényeges különbség, hogy míg a common law-országokban egy viszonylag hosszú, szerves fejlődés eredményeként alakultak ki a szervezeti büntetőjogi felelősség jellemző vonásai és a gyakorlatban is élő jogterületről van szó, addig az említett európai államok – elsősorban a jogharmonizáció követelményére figyelemmel – döntően nemzetközi szervezetek dokumentumaiban kidolgozott mintákat vesznek át, miközben a jogintézménnyel kapcsolatos dogmatikai ellenérzések továbbra is kimutathatók, a bírói gyakorlatban igen ritkán kerül sor a szervezeteket elmarasztaló ítéletek meghozatalára. Így e felelősségi rendszert kodifikált formában elismerő kontinentális országokban elsősorban a normaszöveg részletes magyarázata, kritikája, illetve a büntetőjogi felelősség alkotóelemeinek, valamint az alkalmazható szankcióknak egy koherens elméleti rendszerben történő elhelyezése van napirenden. A még jelenleg is elutasító álláspontot valló államok napjai azonban meg vannak számlálva, mivel mértékadó vélemények szerint a kodifikáció csak idő kérdése.

Fenti előzményekre is figyelemmel a XX. század végén a magyar törvényhozás két alapvető lehetőség közül választhatott:

- továbbra is a büntetőjog hagyományos elveit tiszteletben tartva a jogi személyekkel szemben más jogágakban szabályozott jogkövetkezmények hatékonyságának növelésére, illetve ezen jogkövetkezmények bűncselekmények elkövetése esetén történő alkalmazására összpontosít és megpróbálja elkerülni a büntetőjog klasszikus kategóriáinak újragondolását, avagy
- a nemzetközi tendenciákra és a jövőbeni uniós csatlakozásra figyelemmel kodifikálja a jogi személyek önálló büntetőjogi felelősségét, számolva a kriminalizáció vádjával és a várható nehézségekkel a dogmatika és szankcióalkalmazás területén.

⁴ Spanyolországban speciális rendszer létezik, a spanyol Btk. lehetővé teszi un. járulékos szankciók alkalmazását, amelyek jogi természete azonban még a spanyol szerzők szerint is vitatott. A svéd megoldás szintén sajátos: a svéd büntetőjog szerint csak természetes személyek követhetnek el bűncselekményt. A Btk. azonban lehetővé teszi a jogi személyekkel és egyéb szervezetekkel – ideértve az állami és önkormányzati tulajdonú gazdasági társaságokat is – szemben pénzbüntetés kiszabását, amennyiben a szervezethez tartozó bármely személy bűncselekményt követett el.

Közismert, hogy számos jogszabálytervezet elkészítését követően, számos szakmai tanácskozás, konferencia, illetve elméleti kutatások eredményeire támaszkodva végül a magyar jogalkotó a 2001. évi CIV. törvénnyel (a továbbiakban Törvény) lehetővé tette a szervezetekkel szembeni büntetőjogi szankciók alkalmazását azzal, hogy a törvény gyakorlati alkalmazására – a hatályba lépés időpontjának meghatározására tekintettel – legkorábban hazánk Uniós csatlakozását követően kerülhet sor. A törvény hatályba lépése – elvileg – egyfajta mérföldkőnek tekinthető, mivel ettől az időponttól kezdve a hazai büntetőbírószági jogalkalmazás számára is valósággá válhat az eddig csupán az elméleti jogászok érdeklődésére számot tartó jogterület. Utóbbi szakmai kör képviselői az 1990-es évek elején-közepén kezdtek foglalkozni a témával. Az Unióhoz történő csatlakozás kézzelfogható realitásként történő megjelenése és az ezzel összefüggő jogharmonizációs feladatok azonban felgyorsították a szervezetek büntetőjogi felelőssége komplex problémakörének feldolgozását. Ennek eredményeként számos nivós tanulmány jelent meg a magyar szakirodalomban, amelyek a jogintézmény egy-egy részterületének vizsgálatára összpontosítottak, illetve elsősorban összehasonlító jogi szempontból vizsgálták a témakört. Részünkről a téma kutatása során érlelődött meg az a gondolat, hogy ***a büntetőjog egységes és koherens rendszerén belül ugyan, de létezik „a jogi személy sajátos büntetőjoga”, amely összetevőit és alapkategóriáit szükségszerűen a természetes személyek büntetőjogából eredezteti, de ahhoz képest számos jelentős eltérést mutat.***

Dolgozatunk szerkezeti felépítése tükrözi elképzeléseinket azt a kérdést illetően, hogy mit tekintünk a szervezetek büntetőjogán belül feldolgozásra érdemes résztémakörnek. Választásunk, illetve az egyes kérdéskörök feldolgozásának mélysége nyilvánvalóan önkényes, igyekeztünk azonban a munka címének megfelelően a büntető anyagi jog térrénumán belül maradni. A legnagyobb kihívásnak korábban és jelenleg is a szervezetek büntetőjogi felelősségének a hazai dogmatikába történő adaptálását tartottuk és tartjuk. A jogintézmény dogmatikai megalapozása álláspontunk szerint nélkülözhetetlen, mégis a magyar szakirodalom - egyébként viszonylag bőségesnek mondható - termését vizsgálva nem tartozik a népszerű feladatok közé. Nem véletlenül, mert a külföldi jogi megoldások vizsgálata ugyan ezen a területen sem nélkülözhető, ezek mechanikus átvétele azonban egyáltalán nem tanácsos, figyelembe véve a nemzeti jogok elvei és hagyományos megoldásai közötti jelentős különbségeket. Az Angliában vagy az Egyesült Államokban bevált jogi megoldások hazai működőképességét, illetve adaptációnak sikerét illetően erős kétségek merülnek fel, ezért a dogmatikai kérdések megválaszolása során indokolt a fokozott óvatosság.

Kutatásunk során végigkísért, sőt egyenesen kísértett az a gondolat, hogy a jogi személy felelőssége, a jogi személy büntetőjogi felelőssége, és különösen a jogi személy bűnössége mind-mind abszurdum, a hagyományokat tisztelő büntetőjogász számára elvetendő kategóriák. A jogi személyek büntetőjogi bűnösségét elfogadó népszerű külföldi teóriák abból a félreértésen alapuló tételtől táplálkoznak, amely szerint a jogi személy valami több, valami más, mint csupán egy mesterséges, a jog által alkotott kategória. A büntetőjog nemzetközi fejlődése azonban azt a meggyőződést erősíti, hogy a korábban megdönthetetlennek vélt

szabályok alól a társadalmi-gazdasági környezet változásai, büntetőpolitikai indokok, illetve az ezekből eredő dogmatikai kényszerhelyzet kivételeket, illetve engedményeket indukál. A logikusnak és kényelmesnek tetsző teljes elutasítás álláspontja helyett ekként részünkről a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés szükségességének elfogadhatósága álláspontjára helyezkedtünk, amely magában foglalja a „szervezeti felelősség” megengedhetőségét – noha ez a koncepció is a dogmatika kereteit feszegeti -, de elutasítja a szervezeti bűnösség, -vétesség, -felróhatóság létjogosultságát: utóbbi kategóriák álláspontunk szerint túlmennek a büntetőjogi dogmatika tűréshatárán. Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy felfogásunk le nem zárt útkeresés eredménye, a jogintézmény hazai törvényi szabályozása folytán más – akár helytállóbb – elképzelésnek is van létjogosultsága.

A jogintézmény relatív hazai újdonságára és összetett jellegére figyelemmel nagy hangsúlyt fektettünk a problémakör jogösszehasonlító elemzésére, különös tekintettel a külföldön kialakított felelősségi modellek bemutatására és értékelésére. Igyekeztünk áttekinteni az egyes nemzeti jogok kodifikációs munkálatainak eredményeként született törvényeket, törvénytervezeteket, a büntető törvénykönyvek vonatkozó rendelkezéseit. Az angolszász jogkörbe tartozó országok jogi megoldásait illetően szükségszerűen támaszkodtunk az esetjog megállapításaira, kiemelve egyes igazán precedens jellegű döntéseket. Az elméleti szakirodalom tanulmányozása során elsősorban a témában megjelent monográfiákra, szakfolyóiratokban megjelent publikációkra, szakmai fórumokon elhangzott előadásokra támaszkodtunk, koncentrálni elsősorban a kontinentális Európa, illetve az angolszász jogirodalom termékeire. A történeti fejlődés állomásainak vázlatos bemutatásán túl a jogintézmény kialakulásában szerepet játszó jelenségeket tekintettük át. A hazai szabályozásra figyelemmel nélkülözhetetlennek ítéltük a Törvény anyagi jogi részének részletes elemzését, illetve ennek lehetséges dogmatikai magyarázatát; utóbbi kérdés elemzése érdekében néhány gondolat erejéig kimerészkedtünk a jogági összehasonlítás, illetve az alkotmányjog területére.

Jelen disszertáció célja - a fentiek alapján - a jogi személy büntetőjogi felelőssége kérdéskörének a büntető anyagi jog szempontjából történő komplex elemzése, annak érdekében, hogy az európai jogharmonizáció eredményei és a külföldi jogi megoldások segítségével hozzájáruljunk a jogintézmény sikeres hazai adaptációjához.

I. A jogi személlyel szembeni büntetőjogi fellépés indokai, a szervezeti felelősség újrafelfedezésében szerepet játszó jelenségek

Közismert, hogy minden olyan országban, ahol a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés gondolata elfogadásra került, általában hosszabb idő, a jogszabályok, illetve a joggyakorlat lépésről-lépésre történő módosulása kellett ahhoz, hogy a természetes személy büntetőjogi jogalanyiságára épülő rendszerbe a jogi személy felelőssége beépüljön. Annak ellenére, hogy a korábban vázoltak szerint a jogintézmény korántsem előzmények nélküli, az a gondolat, hogy egy szervezettel szemben büntetőjogi szankció kerül alkalmazásra, sőt a szervezet büntetőjogi felelősségéről beszélünk, némi túlzással a halálbüntetés abolíciójához vagy a testi büntetések megszüntetéséhez hasonlítható. Nem tűnik tehát haszontalannak azoknak az okoknak a vizsgálata, amelyek egy evidenciának tekinthető jogelvnek - ha nem is az áttöréséhez, de mindenképpen – az átértékeléséhez vezették a jogalkotót, így a magyar jogalkotót is. Tekintettel arra, hogy e jelenségek univerzális jellegűek és nem csupán hazánk jogfejlődésére voltak hatással, célszerű – a teljesség igénye nélkül - rövid általános áttekintést nyújtani. Megjegyzést érdemel, hogy a jelenségek univerzális jellege ellenére ezek egyike-másika egy-egy adott ország jogfejlődésére eltérő mértékű befolyást gyakorolt, a dolog természeténél fogva a felvázolt „tisztá formában” elsősorban azon jogrendszerek modellezésére alkalmas, amelyek fokról-fokra végigjárták a kapitalista gazdasági fejlődés egyes állomásait.

I. 1. A jogi személyek kriminalitása, a jogi személyek keretei között elkövetett bűncselekmények

Magyarországon a büntetőjogi szabályozás hiányában érthető, hogy a jogi személyek keretei között elkövetett bűncselekmények vonatkozásában sem kriminálstatisztikai felmérések, sem kriminológiai kutatási adatok nem állnak rendelkezésre. Így az olyan kifejezések mint „a jogi személy kriminalitása” vagy még inkább „a jogi személy bűnözése” a magyar jogi nyelvezet számára meglehetősen idegenül hangoznak. Ezzel szemben a külföldi – különösen az amerikai – szakirodalom igen gazdag a jogi személyek keretei között elkövetett bűncselekmények kriminológiai vizsgálatával foglalkozó munkákban. A magyarországi dogmatikai felfogástól eltérő elméleti megoldások tükrében nem meglepő, hogy az olyan terminológiákat, mint „a társaságok bűncselekménye” (**corporate crime**) vagy „a társaságok kriminalitása” (**corporate criminality**) teljesen elfogadottnak tekintik. A társaságok által elkövetett bűncselekményeket (**corporate crime**)⁵ **Sutherland** lényegében a fehérgalléros bűnözés részeként magyarázta⁶, ennek alapján pedig a fogalom alatt értik a fogyasztók vagy a

⁵ A szakirodalomban ismeretes olyan magyarázat is, amely szerint e definíció jelenti mind a társaságok **javára**, mind pedig a társaságok **ellen** elkövetett bűncselekményeket. Témánk szempontjából a „társaságok bűncselekményét” az előbbi értelemben használjuk.

⁶ Lásd pl. **Sutherland, E., H.**: Crime of Corporations. In: **Geis, G.**: White-collar Crime. New York. 1968.

társadalom egyéb tagjai sérelmére elkövetett bűncselekményeket, amelyek elkövetésére azért került sor, mert egy adott személy a szervezeten belül a foglalkozását gyakorolta.⁷ **Schrager** és **Short** meghatározása szerint olyan bűncselekményekről van szó, amelyeket egy jogszerűen működő szervezet keretei között, a szervezet céljainak megfelelően követnek el, és amelyek áldozatai munkavállalók, fogyasztók, avagy általában a közérdek.⁸ **Smith** a szervezeti bűncselekmény (**organizational crime**) fogalmát használja, amelynek három típusa a fehérgalléros-, a társasági- és a szervezett bűnözés, mindhárom közös vonása pedig a gazdasági vállalkozáshoz kapcsolódás ténye. Az elkövető – aki lehet a társaság alkalmazottja vagy vezetője is – egy gazdasági társaságot (biztosítótársaságot, szemszállító vállalatot vagy prostituáltálózatot) használ föl arra, hogy jogellenes haszonhoz jusson.⁹ **Clinard** definíciója szerint ez a kategória olyan bűncselekményeket foglal magában, amelyeket a társaság vezetői követnek el, illetve amelyeket maga a társaság követ el.¹⁰ Ehhez hozzátehetjük, hogy ezekből a bűncselekményekből tipikusan vagyoni haszon származik és nem csupán a természetes személy elkövető, hanem elsősorban és közvetlenül a társaság oldalán is. Legáltalánosabb értelemben tehát **a jogi személy keretei között elkövetett bűncselekmények¹¹ olyan – változatos típusú – bűncselekményeket jelentenek, amelyeket jellemzően a jogi személy vezetői vagy alkalmazottai a szervezet keretei között követnek el, és amelyekből – általában - a szervezetnek vagyoni haszna származott.** Megjegyzendő, hogy ezek a bűncselekmények – ide nem számítva a kifejezetten bűncselekmények elkövetésére létrejött szervezeteket – a jogi személyek „kiegészítő tevékenységeként” foghatók fel, mivel az alapításukról rendelkező dokumentumban meghatározott jogszerű tevékenység mellett, azzal összefüggésben kerül sor a büntetendő cselekmény megvalósítására.¹² A szervezeti bűncselekmények (**association crimes**) további jellemzője lehet, hogy egy adott személy bűncselekménye következtében létrejött súlyos eredmény csak más személy vagy személyek további kötelességellenes mulasztása közrehatásával következhetett be.¹³ Végül ismert a „vállalati bűncselekmények” (**enterprise crime**) terminológia is, elsősorban a hagyományos bűncselekményektől alapvetően eltérő kriminális jelenségek megjelölésére: ezek a bűncselekmények nem tekinthetők hagyományos társadalmi devianciáknak, sokkal inkább megfoghatók és megérthetők a piac törvényszerűségei és a piaci szereplők bonyolult érdekmechanizmusai

⁷ **Hamilton, V.L.-Sanders, J.:** Corporate Crime through Citizens' Eyes. Law and Society Review. Volume 30. No. 1. 1996.

⁸ **Schrager, L., S.-Short, J., F.:** Towards a Sociology of Organizational Crime. Social Problems. 1977. 25: 407-19.o.

⁹ **Adler, F.-Mueller, G., O., W.-Laufer, W., S.:** Kriminológia. Osiris Kiadó. Budapest, 2000. 418.o.

¹⁰ Idézi **Elonheimo, H.:** Understanding Organizational Wrongdoing. Turku, 1999. 11.o.

¹¹ Ez a fogalom a magyar jogi nyelvzetben elfogadhatóbbnak tűnik, mint pl. „a jogi személy bűncselekménye” vagy „a jogi személy által elkövetett bűncselekmény”.

¹² A külföldi szakirodalomban a bűncselekmények elkövetésére létrehozott jogi személy elnevezése: **criminal corporations**, amely olyan szervezeteket jelent, amelyeket abból a kifejezett és kizárólagos célból hoztak létre, működtetnek vagy ellenőriznek, hogy kriminális tevékenységet folytassanak; például céget alapítanak azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy árucikkeket vásároljanak hitelbe, a visszafizetésre irányuló bármiféle hajlandóság és lehetőség nélkül. Lásd **Ruggiero, V.:** Organized and Corporate Crime in Europe. Dartmouth, 1996. 5-6.o.

¹³ **Kis Norbert:** „Válaszutak az európai büntetőjogok bűnösségi elméleteiben és dogmatikájában.” Doktori értekezés. 2002. 144.o.

tükrében.¹⁴ Mindebből viszont az is következik, hogy e speciális kriminalitás elleni küzdelemben a büntető ügyekben eljáró hatóságoknak is új stratégiákat kell kialakítaniuk.

A jogi személy – jellemzően egy gazdasági társaság - **keretében elkövetett bűncselekmények** az alábbi formákban jelentkezhetnek:

- a társaság vezetője (képviselője) és tulajdonosa azonos, így az általa elkövetett bűncselekmény eredményeként a szervezetnél jelentkező illegális jövedelem lényegében a képviselőt gazdagítja. Ilyen esetben elképzelhető, hogy a társaság egyébként legális tevékenységet folytat és ennek során kerül sor a bűncselekmény elkövetésére, de az is, hogy a cég „főtevékenysége” kifejezetten bűncselekmények elkövetése. Főként az utóbbi esetben lehet létjogosultsága a képviselő-tulajdonos egyéni megbüntetésén túlmenően a szervezettel szembeni fellépésnek, akár a szervezet kényszerű megszüntetése formájában is;
- az egyébként legálisan működő társaság képviselője a tulajdonosok akarata ellenére és tudomása nélkül – jellemzően kizárólag a saját haszna érdekében – követi el a bűncselekményt. Ilyen esetben a jogi személy is inkább „áldozatnak” tekinthető, mivel előfordulhat, hogy a tiszttségével visszaélő vezető magának a társaságnak is kárt okoz, így a szervezettel szemben nem indokolt a büntetőjogi szankciók alkalmazása;¹⁵
- a társaság képviselője vagy alkalmazottja kifejezetten a tulajdonosok ráhatására vagy akár utasítására követi el a bűncselekményt, amelynek folytán az illegális haszon a társaság oldalán jelentkezik. Ebben az esetben, ha a képviselővel vagy az alkalmazottal szemben folytatott eljárásban a tulajdonosoknak a bűncselekményben játszott szerepe megállapításra kerül, akkor e személyek részesként történő felelőssége elvileg megállapítható. Ellenkező esetben azonban – és a szervezeteken belüli bonyolult függőségi és érdekeltségi viszonyok következtében ez tűnik életszerűnek – a társaság büntetőjogi szankcionálhatósága indokolt lehet;
- végül a szervezeti bűncselekmények klasszikus és sokat vitatott területe a szervezetnél kimutatható gondatlanság („szervezeti hanyagság”) által lehetővé tett jogsértések.

A külföldi tapasztalatok alapján a jogi személyek kriminalitásának az alábbi fő területei különböztethetők meg:

- **A környezeti bűncselekmények.** A kutatások szerint az ipari tevékenységet folytató gazdasági társaságok valósítják meg a környezetszennyezések jelentős részét. Közismert, hogy a szigorú előírások és szankciók ellenére az iparvállalatoknak sokszor még ma is megéri e cselekmények kockázatát vállalni, mint az általában nagy költségekkel járó környezetbarát technológiákat alkalmazni. E cselekmények rendkívüli veszélyessége nem csak a közvetlen

¹⁴ A kriminális tevékenység ily módon a termelők, a feldolgozók, a kis- és nagykereskedők, illetve a végső fogyasztók többoldalú kapcsolatrendszerében jelentkezik. Lásd **Hayman, G.-Brack, D.:** International Environmental Crime.

http://europa.eu.int/comm/environment/docum/02544_environmental_crime_workshop.pdf 6.o.

¹⁵ Így például a csődbüntetés elkövetését egyrészt az elkövető saját érdekei motiválják, másrészt e bűncselekmény kifejezetten a jogi személy ellen irányul, mivel sikeres megvalósítása a szervezet létének megszüntetésével egyenértékű. Ebben az értelemben a szervezet a csődbüntetés áldozatának tekinthető, így - annak ellenére, hogy ebben az esetben is a jogi személy keretei között történő elkövetésről van szó – a jogi személy szankcionálása nem indokolt. Hasonló a helyzet a hazai jogban szabályozott bűncselekmények közül például a gazdasági társaság vagy szövetkezet vezető tisztviselőjének visszaélése, az alaptőke vagy a törzstőke csorbítása, illetve a valótlán érték megjelölése bűncselekmények vonatkozásában is, mivel e bűncselekmények passzív alanyának – közvetlenül vagy közvetve – magát a jogi személyt kell tekinteni.

károsításban rejlik, hanem az emberi egészségre is fokozottan ártalmasak lehetnek. Az USA-ban a rákbetegségek 80-90%-a összefüggésbe hozható a környezeti ártalmakkal.¹⁶ A környezeti bűncselekményeken belül a mérgező vagy más okból veszélyes hulladékok illegális elhelyezése, illetve az ebből származó talaj-, illetve vízszennyezés képez jelentős hányadot. Ezek a bűncselekmények sokszor időben elhúzódó magatartással valósulnak meg, gyakori a több éven keresztül folyó szennyezési tevékenység is. Ilyen esetekben a konkrét személyi felelősség megállapítása is meglehetősen problematikus lehet, mivel az évek alatt a döntéshozó szervezet részben vagy akár egészben is kicserélődhet. Előfordulhat továbbá, hogy egy adott időpontban a szennyezés mértéke vagy jellege a bűncselekményként történő értékelés szintjét még nem éri el, csak évek alatt, az előző időszakok összeadódása útján áll elő a már büntetendő eredmény.¹⁷

- Elsősorban a **vasúti-, illetve hajózási társaságok tevékenysége során bekövetkezett katasztrófák**. Ezek a vasúti katasztrófák, hajószerecsétlenségek általában sok emberéletet követelnek, illetve jelentős anyagi veszteséggel járnak. Így például 1987-ben a londoni metróban keletkezett tűzben 31 ember vesztette életét, ugyanebben az évben a **Herald of Free Enterprise** komphajó balesete 188 emberéletet, illetve sok sérültet követelt. Egy évvel később pedig a **Piper Alpha** olajszállító hajó katasztrófája következtében 167 ember halt meg.¹⁸ E „katasztrófák” sajátossága elsősorban az, hogy – a sikertelen vádemelésekből megállapíthatóan – ezek a jog (az angol jog) szerint nem minősíthetőek gondatlan emberölésnek (**manslaughter**), így a sok ember halálát követelő eredmény ellenére a hagyományos büntetőjog eszközeivel nem lehet fellépni. Ennek oka jellemzően az a tény, hogy ezekben az esetekben nem lehetett megállapítani olyan természetes személy felelősségét, akinek az egyéni hibája vezetett volna a káros következményhez. A baleseteket követő vizsgálatok megállapították, hogy a társaságoknál összességében sem a vezetőség, sem az alkalmazottak nem látták el megfelelően a feladatukat, de a bűncselekményi szintet elérő kötelességmulasztást senki sem követett el. Az egyes kisebb mulasztások, a társaságnál kimutatható általános „nemtörődömség” összességükben vezettek a szerencsétlenségekhez. Végül, részben az előző sajátosságból következően, az említett esetek óriási nyilvánosságot kaptak, nagy közfelháborodást keltettek, amelynek hatására nem csupán a biztonsági előírások szigorodtak, hanem a szervezetek büntetőjogi felelősségének szigorítására irányuló tendenciák is megerősödtek.

- **A gazdasági bűncselekmények, illetve a versenyjogi szabályok megsértésében megnyilvánuló jogsértő cselekmények** területén szintén nagyfokú a szervezetek kriminalitása, így például

¹⁶ Így például a **Hooker** Vegyi Vállalat a múlt század 30-as éveiben a tulajdonában álló elhagyatott földterületre 15 éven keresztül szállította és ásta el a tevékenysége során keletkezett veszélyes kémiai hulladékot. 1953-ban aztán anélkül értékesítette a területet egy iskolának, hogy erről a tényről említést tett volna. A következmények: több száz család evakuálása, különböző típusú súlyos betegségek kialakulása, rendellenesen született gyermekek és a mintegy 200 millió dollárra tehető össztársadalmi méretű kár. Lásd **Elonheimo, H.** (2000) 38-39.o.

¹⁷ **Fülöp S.**: A jogi személyek büntető jogalanyisága. Magyar Jog. 1993/6. 343.o.

¹⁸ Az esetekről, illetve a „katasztrófák” megítéléséről lásd **Clarkson, C., M., V.-Keating, H., M.**: Criminal Law: Text and Materials. 3rd Edition. 1994. 236-237.o.; **Wells, C.**: Corporations and Criminal Responsibility. 1993. 44-47. o.; **Clarkson, C., M., V.**: Kicking Corporate Bodies and Damning Their Souls. The Modern Law Review. 1996. Vol. 59. 558-562.o.

Németországban a gazdasági bűncselekmények mintegy 80 %-át jogi személyek keretei között valósítják meg.¹⁹ E cselekmények sajátossága, hogy egyik oldalról az állami költségvetésnek, másik oldalról pedig a piaci versenytársak számára okoznak jelentős károkat. Másrészt mindkét típusú kriminalitásra az esetek többségében jellemző a szükségszerűen szervezeti, társasági keretek között történő elkövetés, mivel a megvalósításukhoz szükséges piaci, gazdasági hatalom, illetőleg szakértelem általában a gazdasági társaságok sajátja, illetve azokat az egyébként legális tevékenységeket, melyek „mellékvizén” a bűncselekményeket elkövetik, jellemzően a társaságok végzik. Az első csoportba elsősorban az adózással kapcsolatban elkövetett bűncselekmények, a támogatásokkal történő visszaélések, pénzmosás stb. tartozik. A versenyjogi visszaélések szintén igen széles kört fognak át, a tiltott reklámtevékenység, a szabadalmakkal, védjegyekkel kapcsolatos jogsértések, ármanipulációk, a beszállítókra gyakorolt jogellenes nyomásgyakorlás különböző esetei, tiltott bojkott stb.

- **A fogyasztók sérelmére elkövetett bűncselekmények.** A hazai köztudatban talán kevésbé ismert, hogy a fogyasztók sérelmére elkövetett jogsértő cselekmények milyen súlyos következményekkel járhatnak. Az igazi veszély nem is azokban a Magyarországon is ismert praktikákban rejlik, mint a látszólag reklámáron történő értékesítés vagy a fogyasztó megtévesztése áruhamisítással vagy hamis méréssel, illetve számolással. (Bár e cselekményekből származó illegális profit összességében igen jelentős összeget tehet ki.) A társadalomra sokkal súlyosabb következményekkel jár az emberi életre, testi épségre, egészségre veszélyes termékek gyártása, illetve forgalmazása. Becslések szerint az USA-ban évente mintegy 70 ezer ember halálát okozzák a hibás termékekből eredő balesetek, a sérültek száma pedig milliós nagyságrendű.²⁰ Hasonlóan a könnyűipari termelés, illetve – kereskedelem jelentős hányadát képviselő élelmiszer-ágazat területén is tömegesen fordulnak elő a rossz minőségű, egészségre ártalmas termékek gyártásával és forgalmazásával kapcsolatos visszaélések. Angliai felmérések szerint a szállodák, éttermek, az iskolák,

¹⁹ **Fieber, G.:** National Developments in Germany: An Overview. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. Ed. by Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. Freiburg im Breisgau. 1999. 83.o. Ugyanerre a tényre utal **Bócz Endre**, aki szerint a gazdasági bűncselekmények elkövetője az esetek zömében jogi személy nevében jár el, bűnös tevékenysége folytán a jogi személy vállal vagyoni kötelezettséget. **Bócz E.:** Az új gazdasági bűncselekmények egyes kérdései. A Harmadik Magyar Jogászgűlés anyaggyűjteménye. Budapest, 1996. 99-100.o. Megjegyzendő, hogy a Btk-ban szabályozott gazdasági bűncselekmények **fogalmilag** szinte kivétel nélkül megvalósíthatók szervezeti keretek között, amikor a természetes személy elkövető a szervezet (a jogi személy) nevében, képviseletében eljárva követi el a bűncselekményt. Az e körbe tartozó bűncselekményeket sok esetben a következők jellemzik:

- az elkövetési magatartás több személy által történő, esetlegesen feladatmegosztásra épülő megvalósítása,
- a kriminális tevékenység viszonylag hosszabb időtartama, folyamatos jellege,
- jelenlét, befolyás, illetve hatalom a gazdasági életben, a piacon, továbbá e bűncselekmények egy részénél jellemző az elkövetéshez nélkülözhetetlen szakértelem, magasan képzett elkövetők,
- a bűncselekmény fizikai megvalósítása szükségképpen feltételez egy, egyébként legális gazdasági tevékenységet, mivel a kriminális cselekmény alapja vagy kiindulópontja éppen az adott tevékenységre vonatkozó szabályok megszegése. A bűncselekményt ekként mintegy a legális tevékenység mellett, annak mintegy a „mellékvizén” követik el.

²⁰ **Elonheimo, H.** (1999) 33.o.

kórházak, illetve az élelmiszergyártók mintegy 12%-ának a tevékenysége ebből a szempontból nyilvánvaló és közvetlen fenyegetést jelent a társadalom tagjaira.²¹

- **A munkahelyi balesetek, illetve a munkavállalók sérelmére elkövetett bűncselekmények.**

Angliában 1991-92-ben 295 halálessel járó baleset, és több, mint 160 ezer sérüléssel járó munkahelyi baleset történt.²² Megdöbbenő számok ezek – arra is figyelemmel, hogy vélhetően ezek egy része nem a biztonsági feltételek hiányára, hanem egyéni hibára vezethetők vissza -, mivel a statisztikákban csupán a nyilvántartott eseteket találjuk. Annak ellenére, hogy ezek a „balesetek” vagy ezek egy része is a társaságoknál kimutatható mulasztások, elsősorban a munkabiztonsági szabályok megszegésének következményei, a szervezetek hagyományos értelemben vett büntetőjogi felelősségének megállapítása meglehetősen ritka.²³ Bizonyos iparágakban pedig szinte mindennapos a munkavállalók olyan munkafeltételek közé kényszerítése, amely az egészségre közvetlen veszélyt jelent, így a bányászatban, a textil-, illetve a vegyiparban. Az USA-ban a veszélyes anyagok hírhedt példájaként az azbesztet említik, amellyel annak ellenére kapcsolatba kerülhetnek a munkavállalók, illetve a fogyasztók, hogy mérgező hatása régóta bizonyított.²⁴

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az ipari, illetve általában a gazdasági fejlődés szükségszerűen együtt jár a gazdasági társaságok befolyásának növekedésével, illetve e szervezetek keretei között elkövetett bűncselekmények gyarapodásával. A külföldi tapasztalatok egyértelműen azt mutatják, hogy a szervezetekkel, elsősorban a gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi fellépés egyik mozgatórugója a fent vázolt új típusú kriminalitás volt, amellyel szemben a büntetőjog hagyományos eszköztára – a későbbiekben említendő jelenségek miatt – már elégtelennek mutatkozott. Válaszreakcióként mind a büntető anyagi, mind az eljárási jogban új jogintézmények, új megoldások születtek, amelyek közé sorolható a szervezetek önálló büntetőjogi felelősségre vonásának megteremtése. Elmondható tehát, hogy – egyéb körülmények mellett - a bűnözés vázolt új jelenségei indukálták e sajátos felelősségi forma megteremtését.²⁵

²¹ **Elonheimo, H.** (1999) 35.o. Ugyanebben a körben említi a szakirodalom a dohánygyárak tevékenységét, annak ellenére, hogy a gyártók következetesen tagadják az okozati összefüggés meglétét a dohányzás és a halálesetek között, illetve megjegyzendő, hogy ezekben az ügyekben inkább a polgári jogi kártérítés, mintsem a büntetőjogi szankció a jellemző.

²² **Clarkson, C., M., V.-Keating, H., M.** (1994) 230-231.o.

²³ Ennek oka elsősorban az, hogy az említett cselekmények jellemzően a kb. közigazgatási jogsértésként értelmezhető **regulatory offences** körébe tartoznak, amelyben az eljárás közigazgatási hatóság (**Health and Safety Executive**) hatáskörébe tartozik. A jogsértő magatartás már az egészség-, illetve munkavédelmi szabályok megsértésével megvalósul, tekintet nélkül a halálos eredményre vagy sérülésre. Bár a közigazgatási hatóságnak lehetősége van a nyomozás során a rendőrség bevonására, és a vádemelés kezdeményezése útján az ügy büntetőbíróhoz elutalására, az esetek nagy részében az ügyeket közigazgatási hatáskörben bírálják el. Abban az esetben pedig, ha mégis büntetőbíróhoz jár el az ügyben, a kiszabott pénzbüntetések olyan alacsonyak (1993-94-ben átlagosan 3000 font körül), hogy azok még a jogsértés tényének konstatálására is alig alkalmasak, nemhogy bármiféle elrettentő vagy visszatartó hatást váltanának ki. Lásd **Clarkson, C., M., V.** (1996) 558-559.o.

²⁴ **Elonheimo, H.** (1999) 31.o. Az USA-ban a halálessel járó munkahelyi balesetek száma évente kb. 100 ezer, a sérüléssel járó balesetek 2 millióra tehetőek.

²⁵ Új büntetőjogi tényállások alkotása, vagyis új bűncselekmények törvénybe iktatása, illetve általában a büntetőjog hatókörének kiterjesztése számos tényezőre vezethető vissza. Ilyen lehet a közösségi értékekre veszélyes, korábban a gyakorlatban kevésbé, vagy egyáltalán elő nem forduló cselekmények megjelenése (pl. a számítógépes csalás), az adott államot terhelő nemzetközi jogi kötelezettség (pl. a légi jármű hatalomba kerítése), avagy egy adott bűncselekmény vagy bűncselekmény-típus bizonyos formájának elszaporodása (pl. a

I. 2. A gazdasági-társadalmi változások

A jogi személyek kriminalitásának megjelenése, illetve megoldásért kiáltó erőteljes növekedése logikus folyamánya, illetve szinte elkerülhetetlen állomása annak a gazdasági-társadalmi folyamatnak, amely jellemzően a 19. század közepén-végén kezdődött Európa nyugati és az amerikai kontinens északi részén. Az ebben az időben megerősödő gazdasági fejlődés következtében mára a jogi személyek, különösen a gazdálkodó szervezetek napjaink modern társadalmában egészen különleges szerepet töltenek be. E szervezetek ugyanis életünk mindennapi résztvevőivé váltak pozitív és negatív értelemben egyaránt: vásároljuk termékeiket, igénybe vesszük az általuk nyújtott szolgáltatásokat, de egyidejűleg szenvedő alanyai is vagyunk az általuk elkövetett jogsértéseknek. Ennek folyományaként – ahogyan azt az előzőekben láthattuk - bizonyos típusú jogsértő cselekményeket egyre inkább tipikusan a jogi személyek keretében követnek el. A jogi személy, mint szervezeti keret ezen túlmenően a szervezet bűnözés számára is remek lehetőségeket rejt, mivel ezek az elkövetők mintegy a jogi személy mögött megbújva fejthetik ki tevékenységüket, és amikor forró lesz a talaj a lábuk alatt, a hatóságok már csak a jogi személyt, vagy – fantomcég esetén – már azt sem találják meg. Az utóbbi évtizedekben ráadásul nem csupán a jogi személyek, ezen belül a „kriminális jogi személyek” száma növekszik, hanem e szervezetek gazdasági, sőt politikai hatalma, befolyása is. Az Egyesült Államokban az óriáscégek lobbitevékenysége egészen odáig terjed, hogy a szenátusban, illetve a képviselőházban ülő támogatottjaik segítségével képesek a társasági kriminalitás elleni kormányzati erőfeszítéseket akadályozni. Így nyilvánosságra került például, hogy a **General Electric** konkrét lépéseket tett annak érdekében, hogy elgáncsolja a társaságok bűncselekményeire vonatkozó új büntetéskiszabási irányelvek elfogadását.²⁶ A törvények alakítása, illetve végrehajtásuk befolyásolása különösen azokra a multinacionális cégekre jellemző, amelyek a fejlődő országokra terjesztik ki a működésüket. A munkahelyek és a fejlődés ígérete túlságosan nagy csábítást jelent ezen országok politikai vezetői számára. Esetleg némi vesztegetési összeggel megerősítve inkább választják például a környezetszennyezéssel együtt járó munkalehetőségeket, mint a munkanélküliséget tiszta környezetben.²⁷ A gazdasági szektor befolyásáról további érdekes adalékul szolgál az osztrák kodifikációs folyamat, amelynek során az osztrák gazdaság képviselői jelentős lobbitevékenységet fejtenek ki a nem büntetőjogi megoldás elfogadása érdekében. A büntetőjogi felelősség ugyanis elviselhetetlen terheket jelentene a vállalkozásoknak és veszélyeztetné a jó hírnevüket. E helyett az új osztrák kartelltörvény lehetővé tenné bűncselekmény elkövetése esetén nem büntetőjellelű pénzbírság alkalmazását, polgári eljárás keretei között, a nemperes eljárás szabályai szerint. Osztrák szerzők szerint –

lopás esetén a vallási tisztelet tárgyára, illetve temetőben levő tárgyra elkövetett lopás minősítő körülményként történő kodifikálása). Ahogyan látni fogjuk, a bűnözés új formáinak megjelenése mellett a szervezeti felelősség napirendre kerülése – egyebek mellett - a nemzetközi (európai) jogközelítés elvárásaival is magyarázható.

²⁶ **Préfontaine, D., C.**: Effective Criminal Sanctions Against Corporate Entities. 1999. In: Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. i. mű 278.o. Közismert egyébként, hogy az Egyesült Államokban a fehér galléros bűnözés – ahová a társasági bűnözést is sok esetben besorolják - oly mértékben törekszik a politikai befolyás megszerzésére is, hogy ennek keretében már a kriminálpolitikára is képes hatást gyakorolni.

²⁷ **Adler, F.-Mueller, G., O., W.-Laufer, W., S.** (2000). 432.o.

figyelemmel a gazdaság képviselőinek erejére és befolyására - egyáltalán nem valószínűtlen, hogy az osztrák reform ezt az utat fogja választani.²⁸

Álláspontunk szerint tehát a szervezetek büntetőjogi felelősségének XIX. századi megjelenése egy egyszerű, de a jogintézményt elismerő államok többségében kimutatható sémát tükröz. E szerint:

- a gazdasági fejlődés következtében nő a jogi személyek, elsősorban a gazdasági társaságok száma;
- a társaságok fokozódó mértékben mintegy kisajátítják a gazdasági tevékenység különböző részterületeit, az ipar, a kereskedelem, a szolgáltatások területén a kínálati oldalon a szervezetek dominanciája jelentkezik;
- a jogi személyek (gazdasági, sokszor politikai) befolyása egyre inkább növekszik;
- az előző két jelenség eredőjeként emelkedik a szervezet keretei között elkövetett bűncselekmények száma, megjelenik a „jogi személyek kriminalitása”, illetve az új típusú kriminalitás elleni, minőségileg új válaszlépések – közöttük a szervezetek büntetőjogi felelősségének megteremtése - igénye.

Mindezekkel összevetve **hazánkban** is érezhető a gazdasági társaságok (gazdálkodó szervezetek) szerepének növekedése, a gazdaságot nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt a társaságok működtetik. Azt a tényt, hogy gazdálkodó szervezetekben nincs hiány, a statisztikai adatok is igazolják. A 2000. év végén ugyanis a működő vállalkozások száma – nem számítva itt az egyéni vállalkozókat – összesen 359.325, ebből 157.981 jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozás, 201.344 jogi személyiség nélküli vállalkozás.²⁹ (Meg kell jegyezni természetesen, hogy e társaságok egy része tevékenységének jellege, működésének időszakos volta avagy az effektív működés hiánya miatt kiesik a potenciális büntetőjogi jogsértők köréből.) Mindazonáltal elmondható, hogy a vázolt jelenséggel **elvileg** Magyarországon is szükségszerűen együtt jár a jogi személyek nevében, érdekében elkövetett bűncselekmények növekedése. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy az említett bűncselekményeket - a jogi személyek körén belül - szinte kizárólag gazdasági társaságok, ezen belül pedig részben a nagyobb cégek keretei között követik el. Amennyiben egy ország nemzetgazdasága egy adott fejlődési színvonalat elér, hasonló következményekkel kell szembenéznie. Másrészt hazánk tekintetében is igaz, hogy például a klasszikus környezet elleni bűncselekményeket (víz-, illetve levegőszennyezések) többnyire nem is lehet másképp elkövetni, mint valamilyen gazdasági tevékenység során egy iparvállalat keretei között. **Elméletileg** tehát Magyarországon is ez a folyamat játszódik le. A szervezetek keretei között elkövetett bűncselekményekről azonban nagyon kevés információval rendelkezünk, erre vonatkozó statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre. Tudjuk azt például, hogy 2001-ben az ismertté vált környezet elleni bűncselekmények száma összesen 200, 2002-ben 214 volt³⁰. Ezek a számok – amellett, hogy e bűncselekménytípus kiemelkedő látenciájáról tanúskodnak - nem

²⁸ **Burgstaller, M.-Köch, E.:** Liability of Legal Persons for Criminal Offences. Kézirat. 12. o.

²⁹ A Központi Statisztikai Hivatal 2000. december 31. napjára vonatkozó adatai. <http://www.ksh.hu>

³⁰ Dr.Tóth Mihály professzor által rendelkezésre bocsátott adatok.

igazítanak el az elkövetés körülményeit illetően. Valószínűsíthető, hogy a három környezeti tényállás közül – talán „a környezetre veszélyes hulladék jogellenes elhelyezése” bűncselekményén kívül - meghatározónak tűnik a jogi személy keretei közötti elkövetés, az pedig biztosan állítható, hogy nagyságrendekkel több bűncselekmény marad felderítetlenül. Hasonlóan, a gazdasági bűncselekmények körében is feltételezhető a gazdálkodó szervezetek keretei között történő elkövetés, illetve az a tény, hogy e bűncselekményekből származó haszon valóban a szervezetnél jelentkezik. Gondoljunk például az adócsalás vagy a csempészet és vámorgazdaság bűncselekményekre – amelyek esetében - mivel a gazdasági tevékenységet vállalkozás a nevében folytatják -, az illegális adómegtakarítás, illetve egyéb illegális jövedelem a vállalkozást gazdagítja. Ezen túlmenően döntően ebbe a bűncselekményi körbe sorolhatók a fogyasztók érdekeit sértő bűncselekmények, elsősorban a fogyasztó megtévesztése, illetve a verseny tisztaságát érintő bűncselekmények. Utóbbi körben például a jogosulatlan pénzügyi szolgáltató tevékenység, a jogosulatlan befektetési szolgáltatási tevékenység, illetve a jogosulatlan biztosítási tevékenység szükségszerűen feltételez egy gazdasági társaságot, mivel az engedély nélküli tevékenységet mindig egy cég folytatja. Ugyanígy például a piramisjáték szervezése – közkeletű elnevezéssel a pilótajátékok – szintén feltételezik egy gazdasági társaság keretében történő tevékenységet, mivel az ügyfelek megtévesztése, „beetetése” egy egyéni vállalkozás keretében kevés sikerrel kecsegtetne. Ilyen esetekben a vállalkozás lényegében egyfajta eszköze a bűncselekmény elkövetésének. Másrészt például a pénzmosást vagy a nagyszabású tőzsdei manipulációk útján elkövetett csalásokat szinte kizárólag intézményesült formákban, valamilyen – egyébként legálisan alapított és részben legálisan működő – gazdálkodó szervezetek keretében követik el. Az ismertté vált gazdasági bűncselekmények száma és e bűncselekményekkel okozott kár évente folyamatosan növekszik; 2001-ben 12. 412 bűncselekményt regisztráltak, a kiemelt gazdasági bűncselekményekkel okozott kár 32,4 Mrd Ft, ezek a számok 2002-ben 14.248 és 39,2 Mrd Ft.³¹ Megjegyzendő azonban, hogy a látencia e bűncselekménytípusra is nagymértékben jellemző, illetve a nyilvánosság által megismert, nagy port felvert „gazdasági bűnügyek rendszerint a vagyon elleni csalások és a hűtlen kezelések számát gyarapították.”³² A gazdálkodó szervek tevékenységével összefüggésben történő elkövetés e bűncselekmények tekintetében is feltételezhető.

Végül a tipikusan a szervezett bűnözés keretében elkövetett bűncselekmények – így a kábítószerrel visszaélés, az emberkereskedelem, az embercsempészet – megvalósításához már hazánkban is tapasztalhatóan jogi személyek nyújtanak segítséget vagy szerepelnek „fedőszervként.”

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy bizonyos bűncselekményeket hazánkban is a jogi személyek keretei között, a jogi személy nevében követnek el, ebből viszont határozottan következhet az az igény, hogy ilyen esetben **magát a szervezetet kell felelősségre vonni**. Ami vita tárgyát képezheti, az a felelősségre vonás mikéntje, vagyis büntetőjogi, avagy más

³¹ Dr.Tóth Mihály professzor által rendelkezésre bocsátott adatok.

³² Részletesebben lásd **Tóth M.**: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK.Kerszöv. Budapest, 2000. 33-36.o.

jogágba tartozó eszközök alkalmazásának problémája. Meg kell jegyezni azonban, hogy konkrét adatok hiányában **nehéz állást foglalni** abban a kérdésben, hogy az említett társadalmi-gazdasági változások valóban igénylik –e a büntetőjogi felelősségi formának a bevezetését. Pedig határozottan állítható, hogy a büntetőjogi fellépés leginkább nyomatékos indokáról lenne szó, nevezetesen arról, hogy hazánkban is kézzelfogható, napi realitás a szervezetek büntetőjogellenes gazdagodása, illetve az állampolgárok által is észlelt „igazi” szervezeti kriminalitás. Magyarországon ugyanis álláspontunk szerint nem a megközelíthetetlen multinacionális cégek tömegeket megkárosító bűnös üzelmei, nem is a vasúti szerencsétlenségek, nagy volumenű ipari balesetek a tipikusak – szerencsére -, hanem a nyereszkeskedő, magukat vállalkozónak tekintő ügyvezetők céges keretek között elkövetett adócsalásai, sikkasztásai és tőzsdei manipulációi.

I. 3. A nemzetközi tendenciák

A szervezetek büntetőjogi felelősségének bevezetése mellett érvelve nem kisebb jelentőségű hivatkozási alapként említhetők egyfelől általában a **nemzetközi tendenciák**, amely az egyes országok törvényhozásainak a büntetőjogi felelősség megteremtésére, illetve a szervezetek büntetőjogi szankcionálhatóságára irányuló folyamatról tanúskodnak, másrészt a különböző **nemzetközi** szervezetek által változatos formában – ajánlások, egyezmények, javaslatok formájában - megfogalmazott **dokumentumok**. Ami az európai országok jogfejlődését illeti, századunk elejére megtörtént a kodifikáció a skandináv országokban, Hollandiában, Franciaországban, Finnországban, Szlovéniában, Dániában, Spanyolországban, legutoljára pedig Észtországban és Olaszországban.³³ Közismert továbbá, hogy az angolszász jogrendszert követő államokban a XIX. század közepétől-végétől elfogadott e felelősségi forma. A német jogkörbe tartozó nyugat-európai országok – Németország, Ausztria, Svájc – azonban a jogi személy felelősségét továbbra is csak a közigazgatási jogban, illetve a polgári jogban ismerik el azzal, hogy utóbbi két országban számos hivatalos törvénytervezet készült. (Portugália és Görögország szintén csupán a közigazgatási jogban, illetve az ún. másodlagos – nem a Btk-ban szabályozott bűncselekményeket tartalmazó – büntetőjogában ismeri el a szervezetek felelősségét.)

A nemzetközi szervezetek keretei között született dokumentumokkal összefüggésben, különösen az Európai Unión belül kibontakozó bel- és igazságügyi együttműködés eredményeire hivatkozással szokás beszélni egy európai büntetőjog kialakulásáról, vagy ennél óvatosabban és talán megfelelőbb szóhasználattal a büntetőjog európai szinten történő harmonizálódásáról.³⁴ E kérdésről a későbbiek folyamán még lesz szó, e helyen is indokolt

³³ Az olasz szabályozás besorolását bonyolítja, hogy – amint látni fogjuk - az alkotmányossági aggályok elkerülése végett a törvény címében „a jogi személyek, gazdasági társaságok, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek adminisztratív felelőssége” terminológiát használja, az elemzések szerint azonban a megoldás mégis büntetőjogi, mivel büntetőbíróságok büntetőeljárás eredményeként ítélik meg a szervezet felett. Lásd **Gobert, J.-Mugnai, E.:** Coping with Corporate Criminality-Some Lessons from Italy. Criminal Law Review. 2002. 619-629.o.

³⁴ **Delmas-Marty** szerint az EU jelenlegi rendszere a legjobb példa arra a két irányra, amely a büntetőjog nemzetközivé válása felé vezethet: az egyik a nemzeti jogrendszerek harmonizációja (a jogszabályok részleges

azonban hangsúlyozunk azt a közismert tényt, hogy jelenleg **kifejezetten a büntetőjogi felelősség** bevezetésének előírását tartalmazó Uniós előírás nem létezik, hazánk azonban - mint az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó ország - nem hagyhatja figyelmen kívül az európai tendenciákat, illetve a csatlakozással együtt járó jogharmonizációs kötelezettségeket. Tény, hogy az Európai Unión belül nem új keletű törekvés a büntetőjogi integráció szükségességét hangsúlyozva a Tagországokban egységesen alkalmazandó jogi normák útján egy egységes Közösségi büntetőpolitika kialakítása. Ennek a törekvésnek a háttérében jelentős szerepet játszik az Unió költségvetését („a Közösség pénzügyi érdekeit”) megkárosító bűncselekmények elleni küzdelem. E cselekmények által okozott kár a hivatalos adatok szerint a költségvetés 1-1,5%-ának megfelelő összeg, nem hivatalos adatok szerint viszont elérheti a 10%-ot is. Ezek a csalás jellegű cselekmények igen változatos formában jelentkeznek, így a uniós pénzalapokból származó támogatások jogtalan – hamis okiratok, számlák alapján történő - felvétele, a jóváhagyott céltól eltérő felhasználása, a költségek mesterséges felduzzasztása, VAT-csalások, vagyis általában a közösségi támogatások illegális útra terelése.³⁵ Az Európai Unió (és az Európa Tanács) tagállamai közötti együttműködés a büntetőjog területén a bűnözés egyes speciális formáinak leküzdése érdekében lassan már hagyományosnak mondható (ilyen a kábítószer-kereskedelem, a számítógépes bűnözés, pénzmosás vagy az emberiség elleni bűncselekmények). Az együttműködés hatékonysága érdekében tett lépések között említhető az említett területeken az egyes államok nemzeti jogában a bűncselekmények lényegileg azonos elveken nyugvó, a nemzetközi jogforrások szabályozását tükröző kriminalizálása. **Az Unió pénzügyi érdekeinek védelme azonban olyan kiemelt érdeknek tekinthető, amelynek következtében a vázolt szituáció változóban van, és a hangsúly a gazdasági bűnözés elleni küzdelemre tevődik. A gazdasági bűncselekmények elkövetői pedig jellemzően gazdálkodó szervezetek keretei között tevékenykednek, így a jogi személyekkel, gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi fellépés, illetve ennek az államok közötti harmonizálása elkerülhetetlen igényként jelentkezik.** A nemzeti szuverenitás hangsúlyozása a „rég” Tagállamok részéről azonban továbbra is meglehetősen erős akadályát képezi a büntetőjogi integrációnak, a belépni kívánó országokkal szemben azonban az Unió hatékonyabban képes az egységes büntetőpolitika megvalósítására irányuló törekvését érvényesíteni, mivel ennek elfogadását egyfajta belépési feltételként határozza meg.³⁶ Az

közelítése), a másik a jogrendszerek egyesítése egy egységes büntetőjogi rendszer érdekében. Ebben a vonatkozásban egy kettős jelenség figyelhető meg. Egyrészt a Közösségi jog – legyenek azok az egyezmények vagy a származékos jogforrások (határozatok, irányelvek) – a korábbiaknál sokkal szembetűnőbb hatást gyakorol az Uniós Tagállamok büntetőjogára. Ennek a hatásnak a tükröződése a nemzeti jogrendszerek fokozódó harmonizációja is, amely egyes esetekben közvetlen (a harmonizációs irányelvek útján történik,) máskor közvetett jellegű (a származékos jogforrások alapján alkotott egyezmények útján valósul meg). Másrészről azonban az Unió büntetőjogának gondolata is fejlődik – bár kétségkívül csupán a költségvetés védelmével összefüggő területre korlátozódik -, amelynek kézzelfogható bizonyítéka az Unió költségvetésének védelmére hivatott, egységes büntető anyagi jogi- és eljárási szabályokat tartalmazó **corpus juris** megalkotása. Lásd **M. Delmas-Marty**: Az Európai Unió és a büntetőjog. Kézirat.

³⁵ Lásd bővebben **Farkas Ákos**: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 29-33.o

³⁶ **Wiener A.I.**: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Az MTA Jogtudományi Intézetben 2001. november 9-én elhangzott előadás alapján. Lásd erről **Végvári, R.**: A Magyar Tudomány Napján. Jogtudományi Közlöny. 2002/2. 115-116.o.

egységes büntetőpolitika egyik vezérelve tehát a közösségi csalások elleni hatékony küzdelem, amelynek érdekében az Unió a büntetőjogi eszközöket igen fontosnak tartja és ennek érdekében a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépést preferálja. A csatlakozási tárgyalások során ugyanis az Unió részéről egyre erőteljesebben a **büntetőjogi** (és nem a polgári jogi vagy közigazgatási jogi) **megoldás prioritását** hangsúlyozták. Megjegyzendő továbbá, hogy a büntetőügyekben történő együttműködés hatékonyságának fokozása érdekében az Unió államok szabályozásának közelítése szükséges ezen a területen is. Mivel a tendencia az, hogy az Európai Unió országaiban a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi szankció alkalmazhatóságát elfogadó országok kerülnek többségbe, a többi állam pedig ebből a szempontból erős nyomás alatt áll, az együttműködés szempontjai is ebben az irányba mutatnak.³⁷ Erről a tényről nem csupán a szakemberek sokszor informatív közlései győznek meg bennünket, hanem az utóbbi időszakban lezajlott, illetve folyamatban levő nemzeti kodifikációs lépések is. Az olasz törvényhozó a honi alkotmányos elvekkel még összeegyeztethető jogszabályt fogadott el, a szakirodalmi elemzések pedig kifejezetten utalnak rá, hogy a jogszabály összhangban van a Közösség vonatkozó irányelveivel.³⁸ Lengyelországban a kormány vonatkozó törvényjavaslata kifejezetten abból a célból született, hogy a lengyel jogot hozzáigazítsák az Unió standardokhoz, különösen az Unió pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1995. Évi Egyezmény szabályaihoz.³⁹ Az előbbi fejtegetések tükrében nem meglepő az a szakirodalmi felvetés, amely szerint célszerűbb lenne a szervezetek (büntetőjogi) szankcionálása területén olyan kötelező erejű, határozottabb Unió jogforrás megalkotása, amely az összes Tagállam vonatkozásában biztosítaná a szervezeti keretek között elkövetett bűncselekmények egységes, hatékony elbírálását.⁴⁰ Erre legkorábban nyilvánvalóan csak az Unió 2004. évi bővítését követően kerülhet sor.

I. 4. A gazdasági-társadalmi változások és szervezeti kriminalitás hatása: társadalmi és jogi szemléletváltás

A jogi személy büntethetőségének genezisében és fejlődésében a gazdasági-társadalmi változások, a jogi személy kriminalitása mellett legalább olyan fontos szerepet játszott az említett tényezők eredőjeként meghatározható jogi és társadalmi szemléletváltás. E kifejezésen részünkről azon jelenségek és törekvések összességét értjük, amelyet bizonyos jogsértő cselekmények vonatkozásában a felelősség telepítése, illetve kiegészítése jellemez.

³⁷ A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy – ahogyan azt **Öztürk** ügyben az Európai Emberi Jogi Bíróság megerősítette – nem kizárt az államok közötti együttműködés olyan jogsértő cselekmények tekintetében sem, amely az egyik érintett állam jogában csupán adminisztratív szankcióval fenyegetett. Ennek ellenére előfordulhat olyan eset, amikor például egy osztrák székhelyű gazdasági társaság magyarországi tevékenysége során követnek el olyan súlyos bűncselekményeket, amely miatt indokolt a cég tevékenységének korlátozása. Feltéve most az ilyen jellegű magyar szankció-alkalmazás lehetőségét, a magyar büntetőbíróság által kiszabott, a cég tevékenységét korlátozó ítélettel összefüggésben az együttműködés nehézséget okozna. Az ilyen és ehhez hasonló ügyekre egyébként a jövőben megoldást kínálhat az európai államok viszonyában a másik állam által hozott ítéletek belföldi érvényének minél teljesebb körű elismerése.

³⁸ Prof. **Lanzi** előadása. European Lawyers' Union Conference: The Green Paper... 2002. június 8. Como. 1.o.

³⁹ **Ambroziak, J.:** Collective Guilt. In: Warsaw Voice. 2002. július 14.

⁴⁰ **Lanzi** i.mű.

Mindaddig ugyanis, amíg a szervezeti keretek között elkövetett bűncselekmények esetén a szervezet tagjának, alkalmazottjának és különösen vezetőjének megbüntetése megfelelően szolgálja a szerteágazó kriminálpolitikai célokat, illetve a közvélemény igazságérzetét is kielégíti, a szervezetek büntethetőségére nincs szükség. A szervezeti keretek között elkövetett bűncselekmények miatti felelősségteljesítés, illetve felelősség-kiegészítés igényének összetett jelensége nem csupán a külföldi, de a hazai szakirodalomban is részletes feldolgozásra került.⁴¹Ezek közül kiemelendők azok a komplex megközelítések, amelyek általános társadalmi és jogi szemléletváltást tükröznek.

- **Kőhalmi László** kutatásai szerint a szervezetek büntethetőségének újjáéledése általában a globalizációval – a globális környezeti károk növekedésével és a bűnözés globalizációjával – magyarázható. A multinacionális cégek hatalomkoncentrációja nem járt együtt a kötelességkoncentrációval, így a cégek a szervezett felelőtlenség mögé bújva mentesülhettek a kártérítési felelősség alól.⁴² Az óriási mértékű károk mérséklése, illetve a megelőzés érdekében így egyre inkább maguk a vállalkozások kerültek a büntetőjogi fellépés célkeresztjébe.

- **Kis Norbert** szerint a jelentős kárt okozó, jellemzően gondatlanságból elkövetett eredmény-bűncselekmények miatti „felelőskeresés” általános jelensége, a felelősség kompenzálása részeként, ennek logikus következményeként merült fel a szervezetek büntetendősége. A gondatlan bűncselekmények miatti felelősség erkölcsi megalapozottsága általános jelleggel kétséges, az igazságérzetünknek gyakran nem felel meg, ezért a felelősség-kompenzáció iránya mutathat párhuzamos irányba (a közvetlen elkövető mellett más személy: a vezető avagy maga a szervezet felelősségre vonása), illetve irányulhat a helyettesítő felelősség felé (a közvetlen elkövető helyett a vezető, illetve a szervezet felelőssége). Tekintettel azonban arra, hogy a szervezeti keretek között megvalósuló jogsértések jellemzően magának a szervezetnek az érdekét szolgálják, a felelősséget célszerűbb a jogi személyre telepíteni.⁴³Egyes jogrendszerekben a felelősség szigorodása, objektívizálódása szükségszerűen a jogi személyeket is elérte. A jogtörténeti fejlődés is azt mutatja, hogy az angolszász jogkörbe tartozó országokban a mens rea-t nem feltételező jogsértésekért (**strict liability offences**) való felelősséggel kezdődött el a büntetőjog expanziója a szervezeti felelősség területén. Az iparosodás káros hatásaira reagálva számos jogszabály lényegében bűnösség nélküli

⁴¹ A hazai szakirodalomban Kis Norbert a teljesség igényével, a jogintézmény más összefüggéseire is figyelemmel végezte el a jogi személy büntethetőségét támogató indokok rendszerezését. Kutatásai szerint az indokok csoportosíthatók: (1) igazságosságelméleti problémák (a gondatlan bűncselekményeknél nem igazságos a közvetlen elkövető felelősségre vonása); (2) egy hatékonyabb társadalomvédelem képzete (nem hatékony a közvetlen elkövető felelősségre vonása); (3) bizonyítási nehézségek a szervezeti bűncselekmények körében; (4) csupán a közvetlen elkövető megbüntetése érintetlenül hagyja a szervezetet, ahol a bűncselekmény haszna jelentkezik. Lásd **Kis** (2002) 145-172.o. Az érvek-ellenérvek részletes feldolgozását lásd még **Fülöp** (1993)

⁴² Lásd **Kőhalmi L.**: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Collega 2000. február. 22.o.

⁴³ Kis arra az eredményre jut, hogy nem csupán a helyettesítő felelősség „betüremkedése” a büntetőjogba az a jelenség, amely a polgári jog hatását mutatja. A kártérítési jog fejlődésében bekövetkező jelentős állomás, nevezetesen a hagyományos vétkességi szemléletnek az iparosodás időszakában bekövetkezett módosulása az objektív, illetve objektívizált felelősség irányába (lásd a veszélyes üzemek felelősségét) olyan általános jelenség a felelősségtanban, amely az utóbbi évtizedekben elérte a büntetőjogot is. Azok a társadalmi-gazdasági tényezők ugyanis, amelyek a szervezet büntetendősége irányába hatnak, igen hasonlóak a szigorú kártérítési felelősséget generáló indokokhoz. Lásd **Kis** (2002) 150-151.o.

felelősséget vezetett be a közegészség, a közbiztonság, illetve a közjólét területén annak érdekében, hogy a bűnösség bizonyításának terhére kikapcsolva az említett területen elkövetett jogsértések hatékony kezelését biztosítsa.⁴⁴ Arra tekintettel, hogy az ipar területén tevékenykedők jelentős része a jogi személyek közül került ki, a „büntethető szervezet” koncepciója lassan, de biztosan e jogrendszerek részévé vált.

Mindehhez hozzátehetjük, hogy az említett cselekményeket gyakran oly módon, illetve olyan súlyos következményt okozva követik el, hogy az egyéni felelősség megállapítása lehetetlen, illetve a cselekmény tárgyi súlyához képest nem elegendő.⁴⁵ Részben az előbbi jelenséggel összefüggő indok az a tapasztalati tény, hogy a jogi személyek szervezeti felépítése gyakran olyan jellegű, hogy nem lehet, vagy legalábbis nagyon nehéz az illegális cselekményeket csupán a magas beosztásban lévő vezetők döntéshozatalával azonosítani. Ezek a cselekmények gyakran a jogi személy szervezetén belül elhelyezkedő több természetes személy interakciójának eredményei.⁴⁶ Sok esetben pedig arról van szó, hogy egy jogsértő cselekmény számos olyan kisebb jelentőségű köteleességszegés folytán jön létre, amelyek a megfelelő gondosság hiánya, az ellenőrzési, felügyeleti kötelezettségek elmulasztása, a szervezet belső „szervezetlensége” miatt összehatásukban valamilyen káros eredménnyel járnak. Másrészt kétségek merültek fel abban a tekintetben is, hogy az egyéni felelősség megállapítása és az individuum büntetőjogi szankcionálása gyakorol –e bármilyen (visszatartó) hatást a jogi személy jövőbeli tevékenységére. Nyilvánvaló egyrészt, hogy – akár kifejezett, akár hallgatólagos megállapodás formájában – a jogi személy kifizetheti az alkalmazott helyett a reál kiszabott pénzbüntetést, vagy kárpótolhatja a szabadságvesztés következtében elszenvedett hátrányokért. Másrészt sok esetben a vezetők szankcionálása – amely befolyásolhatná a jogi személy jövőbeni működését – is akadályba ütközik, mivel a bűncselekmény elkövetésében játszott szerepük nehezen bizonyítható, a bűncselekmény elkövetésére vonatkozó vezetői utasítás bizonyítása meglehetősen nehéz. Végül egy társaság menedzsmentje bármikor kicserélhető és a jogsértő működés elvileg ugyanott folytatható

⁴⁴ **Görgényi, L:** A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelőssége. A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolci Jogtudományi Műhely. 2001. 54-55.o.

⁴⁵ A Törvény Indokolása ezt a jelenséget az alábbiak szerint fogalmazza meg: „A gazdasági élet leghatalmasabb szereplői csaknem mindig jogi személyek. A gazdasági hatalom nagyságával viszont rendszerint növekszik a károkozás lehetősége is. A kár közvetlen okozója ugyan gyakran egy munkatárs. Ha csak ezt a személyt büntetik meg a cselekménye miatt és figyelmen kívül hagyják a jogsértő cselekmény mögött meghúzódó gazdasági és hatalmi viszonyokat, akkor a büntetőjog nem tölti be azt a szerepét, hogy a társadalomra káros cselekmények legsúlyosabb formáit rendelve büntetni. Ha a jogi személy valamelyik munkatársát az általa elkövetett bűncselekményért felelősségre fogják vonni, akkor a büntetés a gyakorlatban aligha fogja őt személyében érinteni, legalábbis pénzbüntetés esetében, mert ezt a jogi személy fogja megfizetni. Az ő számára azonban ez aligha lesz érezhető, mert ezt nem a jogi személy, hanem a munkatárs gazdasági viszonyaihoz mérten fogják kiszabni.” **Tóth Mihály** – vélhetően a hazai viszonyokra vonatkoztatott - álláspontja szerint viszont a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyén – alkalmazott, vezető – személyes felelőssége, ha sokszor nehezen is, de megállapítható. **Tóth M.:** Mielőtt sebtében padot ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... Jogtudományi Közlöny 2001/7-8. 282. o. Fenti megállapítás igazságtartalmát nem vitatva is hangsúlyozni kell, hogy – különösen a súlyos kárt okozó bűncselekmények esetén – az említett esetekben is igazságtalan egy avagy több gondatlan alkalmazott felelősségre vonása.

⁴⁶ Fülöp példaként említi az olajkatasztrófákat, amelyek esetében sokszor elegendő egy alkalmazott anyag magatartása, amely az olaj lassú szivárgását idézi elő. A konkrét elkövető, nemkülönben az ő ellenőrzését gondatlanul elmulasztó felettes későbbi azonosítása, továbbá az okozati összefüggés lazasága megkérdőjelezi a felelősségre vonható természetes személy létét. Lásd **Fülöp** (1993) 343. o.

tovább, ahol a korábbi vezetés alatt abbahagyták.⁴⁷ Ez a jelenség különösen jellemző a környezeti bűncselekményekre, ahol a szennyező tevékenység során több személy cselekménye és ezek eredménye szükségszerűen kapcsolódik egymáshoz. A cselekmények összegződő következménye függ a korábbi szennyezettségtől, az öntisztuló képességtől stb. Ha a bizonyítási nehézségek ellenére egyáltalán sikerül lefolytatni a cég vezetőjével szemben a büntetőeljárást, az ő elítélése a vállalkozásra nézve általában nem elrettentő hatású.⁴⁸ Nem csupán a környezeti bűncselekményekre jellemző továbbá az a jelenség, hogy ha nem sikerül felderíteni a konkrét elkövető személyét, akkor az eljárást szükségszerűen meg kell szüntetni, mivel a szervezet ellen nem lehet büntetőjogilag fellépni. A büntetőjogi szankciók hiánya pedig tovább fokozza a látenciát, mivel a nyomozóhatóságoknak a nyomozáseredményességi statisztikai szemlélet miatt nem fűződik érdekük az eljárások megindításához.⁴⁹

Végül bármely jogintézménnyel szemben általános igényként fogalmazható meg, hogy a jogrendszerbe történő bevezetése és későbbi alkalmazása összhangban legyen a társadalom döntő többségének álláspontját tükröző **közvélekedéssel**. Ezzel összefüggésben említhető az a „közhangulat”, amelynek lényege, hogy a jogi személyek működési körében elkövetett bűncselekmények esetén a társadalom rosszalló, elítélő véleménye elsősorban a szervezet és nem a közvetlenül cselekvő egyén ellen irányul. Amikor pl. egy autógyár életveszélyes, sorozathibás autókat gyárt, nem gondolunk az igazgatótanácsra, a tervezőre, vagy az alkalmazottakra, hanem a céget magát ítéljük el a rossz döntés miatt bekövetkezett hibáért. Ez a tendencia vitathatatlanul hazánkban is érvényesül, elegendő a nagy port felkavaró 2000. évi tiszai környezetszennyezésre gondolni.

⁴⁷ Lásd még **Fülöp** (1993) 343. o. Kis ellenben arra a következtetésre jut, hogy a vezetők leváltása nem az indoka, hanem a célja a szervezeti szankciónak, mivel a szankció szervezeti reformokra – amely a vezetőkre is kiterjed – ösztönzi a tulajdonosokat. Lásd **Kis** (2002) 155.o. Utóbbi megállapítás általános jelleggel helytálló azt az esetet kivéve, amennyiben maga a vezető követi el a szervezeti bűncselekményt és ezért büntetéssel sújtják. A jogerős büntetés a legtöbb jogrendszerben a vezető tisztség ellátását kizárja.

⁴⁸ Így Németországban a regisztrált környezet elleni bűncselekmények miatt indult büntető eljárások csak 10%-os arányban vezettek elítéléshez (a vezető tisztségviselő elítéléséhez). Lásd Görgényi (2001) 49-50.o.

⁴⁹ **Tilki** (2001) 328.o.

II. A szervezetek büntetőjogi felelősségével kapcsolatos dogmatikai problémák, e felelősségi forma létjogosultságával kapcsolatos kétségek

Korábban a szervezetek büntethetőségére vonatkozó elképzeléseket olyan eretnek gondolatként aposztrofáltuk, mint amilyen a maga idejében a halálbüntetés eltörlésének ötlete volt. Az analógia a jogintézmény létjogosultságát, szükségességét tagadó érvek tekintetében is folytatható. A jogirodalom ugyanis különösen gazdag mind a jogi személy büntetőjogi felelősségét elméleti-dogmatikai szempontból tarthatatlannak, illetve aggályosnak értékelő, mind a gyakorlati megvalósíthatóságot kétségbe vonó álláspontokban. Az érvrendszer egyes elemei ma csupán jogtörténeti érdekességnek tekinthetők⁵⁰, mások – így például az alkotmányossági vagy egyes dogmatikai problémák – az angolszász jogkörbe tartozó államokban nem merültek fel. Ennek ellenére elmondható, hogy az aggályok közül a legerősebbek a hagyományos büntetőjog alapelveként funkcionáló azon princípiumok, amelyek a büntetőjog zárt dogmatikai rendszerébe ágyazottan igen sokáig ellenálltak, vagy ma is ellenállnak az új elképzeléseknek.

II. 1. A büntetőjog hagyományos alapelvei; alkotmányossági problémák

Közismert, hogy a büntetőjog alapkategóriái – a bűncselekmény, a bűnelkövető és büntetőjogi jogkövetkezmény – évszázadokon át tartó fejlődés során formálódtak és töltődtek fel azokkal a tartalmi elemekkel és jellemzőkkel, ahogyan azokat ma a jogalkotók és a jogalkalmazók értelmezik. Az egyes alapkategóriákra vonatkozó részletvonások – különösen a jogkövetkezmények tanán belül – sokat változtak és lényegében ma is mozgásban vannak, a büntetőjogi felelősség rendszere, ennek valamennyi összetevője azonban kétségkívül a természetes személy, az ember jellegzetességeit figyelembe véve lett kialakítva. Abból a magyarázatra nem szoruló tapasztalati tényből, hogy a bűncselekmény elkövetője csak a bűnösen cselekvő, 14. évét betöltött, beszámítható ember lehet, egyenes és logikus következtetés volt, hogy

- szervezet nem lehet bűnelkövető,
- elkövetői minőség hiányában a „szervezeti bűnösség” is értelmezhetetlen (a döntően pszichés viszonyként felfogott bűnösség egyébiránt is kizárólag a természetes személy sajátja),
- cselekmény és bűnösség nélkül nem létezik szervezeti büntetőjogi felelősség sem, az előző három elem hiányában pedig büntetőjogi szankció alkalmazásának sem lehet helye.

A jogi személy büntetőjogi felelőssége ily módon számos, évszázadok óta kialakult alapvető elvvel ellentétben áll, illetve ellentétesnek látszik. Attól függetlenül, hogy a jogi személy, egyéb szervezet bizonyos bűncselekmények sértettjeként a büntetőjog hatókörébe kerülhet, a

⁵⁰ Így például a jogi személy nem tud személyesen a büntetőbíróság előtt megjelenni; vele szemben nem lehet halálbüntetést vagy szabadságvesztést alkalmazni, stb.

szervezetek „büntetőjogi cselekvőképtelensége” nem vitatott elve a szervezetet elkövetőként tételező felfogást hazánkban egyértelműen kizárta és ma is kizárja. Más kérdés azonban a jogi személy büntetőjogi felelősségének kérdése, amellyel összefüggésben azonban szembevetendő problémaként merül fel, hogy hogyan egyeztethető össze a jogi személy büntetőjogi felelőssége az egyéni felelősség elvével, a kétszeres értékelés (kétszeres büntetés) tilalmával, és a bűnösségen alapuló (egyéni) felelősség elvével, illetve a büntetőjog *ultima ratio* jellegével.

Az **egyéni felelősség** elvének a lényege röviden, hogy egy személy kizárólag a saját cselekményéért vonható felelősségre, a más által elkövetett bűncselekményért nem. Ennek megfelelően, mivel a jogi személy csak a képviselője (alkalmazottja) útján képes cselekedni, a felelőssége szükségszerűen egy másik személy cselekményéért való felelősséget jelent. Mivel a jogi személy egy bűncselekmény elkövetési magatartását (emberi magatartást) valóban nem képes megvalósítani, annyit mindenképpen el kell ismerni, hogy a szervezetet nem a saját cselekménye miatt vonjuk büntetőjogilag felelősségre. Ez azonban nem a más személy cselekménye miatti felelősségre vonás (egyszerű helyettesítő felelősség), hanem egy másik személy, nevezetesen egy természetes személy cselekménye által keletkeztetett, ahhoz kapcsolódó felelősséget jelent. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy számos jogrendszer szabályai, így a magyar törvény szerint is a jogi személy felelősségre vonása mellett a természetes elkövetőt is felelősségre vonják, így utóbbi teljes egészében felel a saját cselekményéért. Másrészt a jogi személyt nem csupán a természetes személy által elkövetett bűncselekményért vonják felelősségre, hanem mindig van valamilyen többletelem, így a szervezet gazdagodása a bűncselekmény folytán, a vezetők részvétele a bűncselekmény elkövetésében stb.

A szervezetek büntetőjogi felelősségével szemben felhozható további elméleti ellenérv **a kétszeres értékelés tilalma**, illetve más értelmezésben a kétszeres büntetés tilalma. Ennek témánkra vetített rövid lényege szerint ugyanazon bűncselekményt kétszer értékeli a büntetőbíróság, egyrészt amikor emiatt a természetes személy elkövetőt vonja felelősségre, másrészt, amikor ugyanezért a cselekményért még a szervezetet is szankcionálja. A szokásosnak mondható válasz szerint azonban **nem ugyanannak a cselekménynek a kétszeri értékeléséről van szó, hanem a jogi személyt az elkövetőhöz fűződő kapcsolatáért, a bűncselekmény folytán történt jogellenes gazdagodásáért és csak részben az elkövető cselekménye miatt vonjuk felelősségre.** Hasonló álláspont a magyar szakirodalomban is olvasható, e szerint a jogi személy szankcionálása esetén bűncselekmény azonossága is megkérdőjelezhető, mivel a szervezeti büntetés egyik indoka a jogi személy gazdagodása, a szervezeti büntetés alapja szubjektív és objektív többletelemeket tartalmaz a természetes személy tettehez viszonyítva.⁵¹

A **kétszeres büntetés** problémája elsősorban abban az esetben jelentkezik, amikor a jogi személy tagja követi el a bűncselekményt. Ilyenkor a kétszeres megbüntetésre történő hivatkozás alaposnak tűnhet, például amennyiben a tag által elkövetett bűncselekményért őt

⁵¹ **Kis** (2002) 214. o.

szabadságvesztéssel, a céget pedig pénzbüntetéssel sújtják. A pénzbüntetés folytán esetlegesen keletkező osztalék-csökkenés nem vitatottan halmozottan sújtja a tagot a szabadságvesztés mellett. (De hasonló szituáció keletkezhet az alkalmazott megbüntetésére és a jogi személy feloszlata esetén is, mivel utóbbi következménye jellemzően a munkahely megszűnése.) A „minden évrre hozható ellenérv” megállapítás szellemében elmondható természetesen, hogy a joghátrányok halmozódása nem egyedülálló a büntetőjogban, ugyanez a helyzet a fő-, illetve mellékbüntetés együttes alkalmazása esetén. Az az aggály pedig, hogy a jogi személy szankcionálása – például egy nagy összegű pénzbüntetés kiszabása - során „ártatlan” részvényesek, alkalmazottak érdekei sérülnek, régóta megválaszoltnak tekinthető. Nevezetesen, hogy a tagoknak nem csupán a nyereséget, hanem a veszteségeket is viselni kell, illetve a büntetőjogi szankciónak ez immanens jellemzője.

A legnagyobb horderejű dogmatikai ellenérvnek a szubjektív felelősség elvére, illetve a büntetőjog ultima ratio jellegére történő hivatkozást tekintjük azon okból is, hogy említett alapelvek egyes álláspontok szerint alkotmányi rangú princípiumnak is tekinthetők. A büntetőjog alapelveivel való összeegyeztethetőség kérdését ugyanis tovább bonyolította, illetve bonyolítja az a szituáció, ha az említett alapelvek az adott ország alkotmányában kifejezett szabályozásra kerülnek, illetve ennek hiányában az alaptörvény egyes rendelkezéseiből, vagy más alapelvekből levezethetők (így ilyen értelemben ezek is alkotmányi rangú alapelvek). A kérdés ugyanis oly módon is felvethető, hogy az egyéni, bűnösségen alapuló büntetőjogi felelősség elvének az alkotmányban történő szabályozása gátját képezheti –e a szervezetek büntetőjogi felelősségre vonása kodifikálásának? Vagy az alkotmányi szintű szabályozás hiányában a büntetőjognak csupán saját dogmatikájával kell megküzdenie?

II. 2. Az egyéni, bűnösségen alapuló felelősség elve és a jogi személyek büntetőjogi felelőssége a külföldi jogrendszerekben

A jogsértő magatartásokra reagáló felelősségi rendszerek (jogi-, erkölcsi-, vallási felelősség) fejlődéstörténetében hosszú út vezetett el odáig, amíg az objektív jogsértő cselekmény, illetőleg nem kívánatosnak ítélt eredmény tényén kívül a szubjektív elem valamely formáját – bűnösség, felróhatóság, vétkesség -, mint a felelősségre vonás elengedhetetlen feltételét tételező elvi álláspont megszilárdult. A büntetőjogban a kezdeti tiszta eredményfelelősségtől hasonlóképpen fokozatosan jutunk el a felvilágosodás időszakában elfogadottá vált ***nullum crimen/nulla poena sine lege*** alapelvek elismeréséig: ezek egyenes folyománya, hogy nincs bűncselekmény és büntetőjogi felelősségre vonás bűnösség nélkül.⁵² Hazánkban is jellemző, hogy a Btk. 10. §-a bűnösséget a bűncselekmény fogalmi elemeként határozza meg, így ennek hiánya esetén fogalmilag nincs szó bűncselekményről. A bűnösség azonban a büntetőjogi büntetés előfeltétele is (*nulla poena sine culpa*), az objektív elemeket megvalósító magatartás a felróható szubjektív pszichés viszony hiányában („vétlenség”) büntetőjogilag nem

⁵² A ***nullum crimen/nulla poena sine culpa*** elve szerint tehát bűncselekmény csak bűnösen követhető el és büntetőjogi büntetést csak a bűnös elkövetővel szemben lehet kiszabni.

értékelhető. Az elv biztosítja az eredményfelelősség alkalmazásának kizárását a büntetőjogban.⁵³ A kontinentális Európa országaiban a bűnösségen alapuló egyéni büntetőjogi felelősség elvét vita nélkül a büntetőjog egyik alapelvének tekintik, különbségek abban a vonatkozásban találhatók, hogy az elv az alkotmányokban szabályozásra kerül –e vagy sem. Amennyiben egyáltalán az alkotmányok tartalmazzak a büntetőjogi felelősséggel összefüggő rendelkezést, azok nem tekinthetők az elv tiszta, kifejezett megfogalmazásának.⁵⁴ Az alkotmányi rendelkezések kifejezetten csupán az individuális (egyéni) felelősség elvét fogalmazzák meg. A tilalom ebben az értelemben jelenti természetesen a jogfejlődés korábbi időszakaira jellemző kollektív felelősség tilalmát is, amely ma már általánosan elismert. A bűnösségi elv kifejezett szabályozása így az említett alkotmányokból ki is maradt. Az alaptörvény rendelkezéseinek értelmezésére (is) hivatott alkotmánybíróság azonban Olaszországban világossá tette a büntetőjogi felelősség személyes és szubjektív jellegének elválaszthatatlanságát, alapelvi szintre emelve így módon a szubjektív felelősség elvét is.⁵⁵ Másrészt hangsúlyozandó, hogy találunk példát arra is, hogy a különböző államok alkotmányai a bűnösségen alapuló felelősség elvét még inkább közvetve, nevezetesen az ártatlanság vélelmének deklarálása útján fejezik ki.⁵⁶ A vélelem különböző megfogalmazásaiban minden esetben kifejezésre jut, hogy az állampolgár büntetőjogi felelősségre vonásának előfeltétele a saját, személyes bűnösségének megállapítása. Németországban a jogállamiság, illetve a jogállamiság részét képező emberi méltósághoz való jogból vezetik le a szubjektív felelősség elvét. A német alkotmánybíróság egyik döntése szerint a jogsértés következményeként a büntetés révén az elkövetőt szemrehányás éri. Egy ilyen büntetőjogi szemrehányás pedig felróhatóságot, vagyis büntetőjogi bűnösséget feltételez. Ennek hiányában ugyanis a büntetés a jogállamiság elvével összeegyeztethetetlen megtorlás lenne. A cselekménynek a tettes bűnössége nélküli büntetőjogi vagy büntetőjoghoz hasonló büntetése e szerint jogállam-ellenes és alapjogában – az emberi méltósághoz való jogában - sértené az érintettet.⁵⁷

Közismert, hogy az angolszász jogkörbe tartozó államok jogrendszereiben a szervezetek büntetőjogi felelősségének létjogosultságát sem alkotmányjogi-alkotmányossági, sem egyéb tényezők nem kérdőjelezik meg. Ennek oka nem csupán az, hogy a büntetendő cselekmények

⁵³ **Nagy Ferenc:** A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 64.o.

⁵⁴ A török alkotmány 38. Cikke szerint „A büntetőjogi felelősség személyes jellegű.” (Criminal responsibility shall be personal.) Lásd: www.tbmm.gov.tr/anayasa/constitution.htm. A portugál alaptörvény 30. Cikk (3) bekezdése negatív oldalról megközelítve, de ugyanezt fogalmazza meg: „A büntetőjogi felelősség másra nem szállhat át.” (Criminal liability shall not be transferable”.) Lásd: www.parlamento.pt/ingles/cons_leg/crp_ing/index.html. Végül az olasz alkotmány 27. Cikk (1) bekezdésének értelmében „A büntetőjogi felelősség személyes (egyéni)”.

⁵⁵ Az olasz alkotmánybíróság az 1988. évi 364. számú határozatában alkotmányellenesnek minősítette a Btk. 5. §-ában szabályozott „a büntető törvény nem tudását senki sem hozhatja fel mentségére” elvet, amennyiben a jogi tévedés elkerülhetetlen jogellenességben való tévedésnek minősül. A határozat indokai között – egyebek mellett – szerepelt az a megállapítás, amely szerint a vétklen tévedés miatt történő büntetéskiszabás ellentétes a személyes felelősség alkotmányi alapelvével szorosan összefüggő bűnösség elvével. Lásd **Nagy Ferenc:** A bűnösségen alapuló felelősség elvéről. In: Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza professzor 70. születésnapja tiszteletére. Szeged, 1996. 184. o.

⁵⁶ Lásd pl. a litván alkotmány 92. Cikkét, az észt alkotmány 23. Cikk (1) bekezdését.

⁵⁷ Lásd erről **Nagy** (1996) 185.o.

egy része tekintetében az alanyi oldal megléte nem is tényállási elem (*strict liability offences*), hanem annak a ténynek az elismerése, hogy a bűnösség magának a szervezetnek a vonatkozásban is értelmezhető kategória. A vonatkozó szakirodalom tanúsága szerint azon kontinentális európai államok jogrendszerei, amelyekben kodifikálták a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonhatóságát, szintén elkerülték e jogintézmény és az alkotmány rendelkezéseinek konfliktusát, ami két okkal is magyarázható. Egyrészt a kodifikáció mellett döntő törvényhozónak a bűnfelelősség kifejezett alkotmányi deklarációja hiánya miatt nem kellett az alkotmányossági kérdésekre figyelemmel lennie, annak ellenére sem, hogy a büntetőjog hagyományos alapelveivel kapcsolatos ellenérvekkel, illetve az új típusú felelősség hatékonyságával, egyáltalán szükségességével kapcsolatos aggályokkal nyilvánvalóan tisztában volt. A másik - egyszerűbb - magyarázat úgy fogalmazható meg, hogy a bűnösségen alapuló büntetőjogi felelősség elve kizárólag a természetes személyek vonatkozásában értelmezhető büntetőjogi alapelv, a jogi személyt így vagy a bűnösség nélkül szankcionálja a büntetőjog, vagy az „emberi bűnösség” helyett a szervezeti felelősséget megalapozó egyéb – szubjektív színezetű - kategória válik a jogi személy büntetőjogi felelősségét megalapozó körülménnyé. Témánk szempontjából így azok az országok érdekesek, amelyek a büntetőjog európai szinten történő harmonizálódása, illetve az erre irányuló igény ellenére továbbra is elutasítják a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés megteremtését. Ahogyan korábban említettük, az említett államok közül Ausztriában és Svájcban már készültek ilyen tartalmú hivatalos jogszabálytervezetek, hasonlóképpen a közép-kelet európai államok többségében is, Olaszország, Németország, Portugália és Görögország azonban továbbra is tartja magát a korábbi elutasító álláspontjához.

Olaszországban viszonylag általánosnak mondható egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy az alaptörvényben a büntetőjogi felelősség személyes jellegére történő hivatkozás kizárja a jogi személy büntetőjogi felelősségének kodifikálását. A hivatkozott rendelkezés, illetőleg a büntetés céljaként az elítélt személy nevelésének meghatározása⁵⁸ olyan alkotmányos normák, amelyek „leküzdhetetlen akadályát képezik a jogi személy büntetőjogi felelőssége bevezetésének az olasz büntetőjog rendszerébe.”⁵⁹ Más vélemények szerint a nulla poena sine culpa elve oly mélyen gyökerezik a büntetőjogban, hogy az ettől való eltérés csak abban az esetben lehetséges, ha igazolható, hogy a büntető igazságszolgáltatás céljai más módon nem érhetők el. Az a tény pedig egyáltalán nem egyértelmű, hogy ez a helyzet a szervezetek büntetőjogi felelősségét illetően. Olaszország azonban nem tudta magát függetleníteni azoktól az európai uniós elvárásoktól, amelyek a különböző jogforrásokban megfogalmazódtak, és amelyek lényege, hogy a tagállamok nemzeti jogukban olyan törvényeket fogadjanak el, amelyek meghatározott bűncselekmények esetén lehetővé teszik a jogi személyekkel szemben „hatékony, arányos és visszatartó hatású szankciók” alkalmazását.⁶⁰ Közismert, hogy ezek a jogforrások nem írják elő kötelezően a szervezetekkel

⁵⁸ „Punishments ... shall aim at re-educating the convicted”. Alkotmány 27. Cikk (3) bekezdés.

⁵⁹ **Militello, V.:** Basis for Corporate Criminal Responsibility. In: **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.:** Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. Freiburg im Breisgau, 1999. 184.o.

⁶⁰ Ilyen jogforrások például az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1995. évi Egyezmény, illetőleg ennek 2. Jegyzőkönyve, az Emberkereskedelem és a gyermekek szexuális

szemben kifejezetten büntetőjogi szankció alkalmazását, amennyiben a közigazgatási szankció a feni követelményeknek megfelel. Ezt az alternatívát kihasználva az olasz törvényhozó 2001. júniusában elfogadta a „jogi személyek, illetve egyéb, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek adminisztratív felelősségéről szóló törvényt”. A cél tehát az volt, hogy az alkotmányossági aggályokat megkerülve, de az uniós elvárásoknak is eleget téve, biztosítsák a szervezeti környezetben elkövetett bűncselekmény esetén magának a szervezetnek a felelősségre vonását. A célt látszólag sikerült elérni, a szervezet felelőssége nem büntetőjogi, hanem adminisztratív. Más kérdés, hogy ez a megoldás erőteljes dogmatikai zűrzavart okoz, mivel logikusnak tűnne, hogy a szervezetek adminisztratív felelőssége esetén a bíróság által alkalmazott szankció sem lehet más, mint adminisztratív jellegű jogkövetkezmény. Ez a megállapítás azonban korántsem ilyen egyértelmű annak tudatában, hogy a törvény alapján megindítandó ügyekben bűncselekmény elkövetése miatt büntető bíróság jár el a szervezettel szemben, és eljárása során a büntetőeljárás általános és speciális szabályait alkalmazza.⁶¹ Mondható természetesen, hogy mindez nem jelenti a jogi személy büntetőjogi felelősségének kodifikálását, de az bizonyos, hogy a szervezetekkel szemben alkalmazandó szankciók adminisztratív jellege – a törvény szóhasználata ellenére – több, mint megkérdőjelezhető, bár olyan állásponttal is találkozunk, hogy a törvény egy, a büntetőjogi és az adminisztratív (közigazgatási) felelősség között elhelyezkedő új felelősségi formát teremtett. Ennek ellenére ismét azzal a jelenséggel találkozunk, amikor a dogmatika kényszeredetten igyekszik a kriminálpolitikai döntések alapján kreált új jogintézményeket a jogrendszer hagyományos keretei közé illeszteni.

Portugáliában az alkotmány hivatkozott rendelkezése – „a büntetőjogi felelősség másra nem szállhat át” – nem képezi akadályát a szervezeti felelősség elismerésének. A portugál alkotmánybíróság a '90-es években hozott döntéseiben megerősítette, hogy a jogi személyek és egyéb kollektív szervezetek büntetőjogi felelőssége összhangban van az alkotmány rendelkezéseivel. A vonatkozó döntésekben egyrészt a 2. Cikkelyben meghatározott jogállamiság elvére, másrészt a 12. Cikkelyben meghatározott jogegyenlőség elvére hivatkoztak. Utóbbi rendelkezés – miután rögzíti, hogy minden állampolgárt megilletik az alkotmányban biztosított jogok és terhelik az alkotmányban meghatározott kötelezettségek -, kifejezetten rögzíti, hogy „a kollektív szervezetek mindazon jog és kötelezettség alanyai lehetnek, amelyek összhangban vannak a jogi természetükkel.”⁶² Ezen túlmenően kiemelhető, hogy az alkotmány 86. Cikke szerint „az állam feladatai közé tartozik annak biztosítása, hogy a magántársaságok teljesítsék a törvényi kötelezettségeiket, különösen, ha tevékenységük a társadalom gazdasági érdekeit érintheti.”⁶³ A vonatkozó szakirodalom szerint az

kizsákmányolása elleni küzdelemről szóló 1997. évi együttes fellépés, az Euró bevezetésével kapcsolatos hamisítások elleni fokozott védelemről szóló 2000. évi kerethatározat stb.

⁶¹ „Hagyjuk a diplomatikus megközelítést, a jogszabály a szó legszigorúbb értelmében vett büntetőjogi felelősséget állapít meg (Brushing diplomacy aside for the moment, the discipline in question is actually criminal liability in the strictest sense of the word.)” Lásd prof. **Lanzi** i. mű 2.o.

⁶² 12. § (2) Corporate bodies shall enjoy such rights and be subject to such duties as are compatible with their nature.

⁶³ E rendelkezésből levonható az a következtetés, hogy az állam e kötelezettség kikényszerítése érdekében a szervezetekkel szemben akár büntetőjogi eszközöket is alkalmazhat.

alkotmánybíróság álláspontját az alaptörvény egyéb rendelkezései is alátámasztják, így a 46. Cikkben szabályozott egyesülési szabadság joga, illetőleg a 61. Cikkben szabályozott (szabad) vállalkozáshoz való jog. Az már csupán érdekességnek tekinthető, hogy az alkotmánybíróság döntéseire egyértelműen hatással voltak a szervezetek e sajátos felelősségének merev elutasításáról nem tanúskodó jogi hagyományok, illetve az elméleti (dogmatikai) felfogás, amely – különösen a gazdasági bűnözés területén – elismerte a büntetőjogi felelősség lehetőségét és szükségességét.⁶⁴ Mindezen előzmények tudatában némileg meglepő, hogy sem a portugál Btk., sem pedig egységes külön törvény nem szabályozza a jogi személyek büntetőjogi felelősségét. Ennek oka lehet a portugál Btk. azon rendelkezése, amely szerint „ellenkező rendelkezés hiányában kizárólag természetes személyek lehetnek a büntetőjogi felelősség alanyai”(11. §). E szabály nyilvánvalóan többféleképpen is értelmezhető, láthatjuk benne egyszerűen a büntetőjogi felelősségnek a természetes személyekre történő korlátozását, illetve ennek megerősítését, de felfogható akként is, hogy maga a Btk. is lehetővé teszi az általános szabály alóli kivétel létezését. Arra hivatkozással azonban, hogy a Btk. mégsem tartalmaz ilyen eltérő rendelkezést, napjainkig a többségi álláspont tagadta az un. elsődleges büntetőjogban (**core criminal law** – a Btk. joganyaga) a szervezetek felelősségének létjogosultságát. Az un. másodlagos büntetőjogban azonban meglehetősen elterjedtek a jogi személy büntetőjogi felelősségéről szóló rendelkezések, találunk ilyeneket a Gazdaság Elleni Bűncselekményekről szóló Törvényben, a Vábűncselekményekről, illetve a Pénzügyi bűncselekményekről szóló Törvényben, továbbá a környezet elleni bűncselekmények területén. Részünkről a büntetendő cselekmények körének folyamatos – országonként eltérő mértékű - bővülése ellenére sem tartjuk követendőnek a büntetőjog területén a külön (szakmai) büntetőtörvények formájában történő szabályozást. Amellett, hogy az ilyen megoldás megbontja a Büntető Törvénykönyv és büntetőjog egységét, dogmatikai nehézségekhez is vezet, illetőleg azt a látszatot kelti, mintha a másodlagos büntetőjog körébe tartozó cselekmények tárgyi súlya kisebb lenne, mint a Btk.-ban szereplő cselekményeké. Ezen túlmenően témánk szempontjából is nemkívánatos következményekkel járhat, így például a másodlagos büntetőjogba tartozó környezet elleni vagy gazdasági bűncselekmények körében megáll a szervezet büntetőjogi felelőssége, míg a Btk.-ban szereplő csalás, sikkasztás esetén viszont nem. A portugál Btk. 1995. évi és azt követő módosításai – amelynek folytán pl. környezet elleni bűncselekményeket már a Btk. is szabályoz – a rendszer átláthatóságát nem növelték, viszont az elsődleges és a másodlagos büntetőjog közötti határok elmosódásában szerepet játszhatnak. Mivel alkotmányossági problémák nem állnak fenn, a szervezetek felelősségének jellemzői a másodlagos büntetőjogban kidolgozottak tekinthetők, nem lenne meglepő a jogintézmény Btk.-ban történő kodifikálása sem.

Végül **Németországban** is napirendre került a szervezetek klasszikus büntetőjogi felelősségének kodifikálása, a német jog ugyanis ez idáig következetes elutasító álláspontot

⁶⁴ **Serra, T.:** Establishing a Basis for Criminal Responsibility of Collective Entities. In: **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.** i. mű 204.o.

vallott és a jogi személy felelősségét csak a közigazgatási jogban ismeri el⁶⁵ és teszi lehetővé pénzbírság kiszabását a szervezetettel szemben. A '90-es évek végén azonban itt is napirendre került a kérdés, a kodifikáció klasszikusnak mondható érveivel⁶⁶ szemben a legfontosabb ellenérvek egyikét éppen az alkotmányossági aggályok képezték. A bűnösségen alapuló büntetőjogi felelősség a korábban említettek szerint alkotmányos alapelv, a többségi álláspont szerint az elv megkérdőjelezhetetlen uralma miatt a szervezeti felelősségnek a hagyományos büntetőjogba történő beépítése sohasem lesz kivitelezhető. Egyrészt a szervezetek (személyösszességek) „bűnösségi képességét” illetően igen erős kétségek merülnek fel, vagyis a bűnösség, mint az elkövető és a cselekménye (illetve annak következményei) között fennálló pszichés viszony kizárólag a természetes személyekkel összefüggésben értelmezhető kategória. Másrészt a jogi személlyel szemben alkalmazott szankciók – így a nagy összegű pénzbüntetések, tevékenység korlátozása stb. – sok esetben nem csak a céget, hanem az „ártatlan” részvényeseket is sújtja, akiknek a jogsértésről esetleg nem is volt tudomásuk. Igaz ugyan, hogy – ahogyan már korábban említésre került – a tagoknak nem csupán a nyereséget, hanem a veszteségeket is viselniük kell, illetve ez a hatás a büntetőjogi szankciók immanens jellemzője, mégis egyértelműen arról van szó, hogy a büntetés – legalábbis közvetve – bűnösség hiányában ér meghatározott személyeket. Végül, mivel a szervezetekkel szemben alkalmazandó szankciók célja nem lehet a reparáció, hanem ezek rendeltetése az elrettentés útján történő visszatartás, illetve általában az újabb szervezeti bűncselekmények megelőzése, a szankciók nem lehetnének mások, mint rosszálló értékítéletet, erkölcsi szemrehányást magukba foglaló – és bűnösséget feltételező – büntetések, amely a korábban elmondottakban következően nem alkalmazhatók a jogi személlyel szemben. Fenti érvrendszer – és egyéb megállapítások⁶⁷ – birtokában a német jog továbbra is tartja magát hagyományos elutasító álláspontjához, és megállapítható, hogy Németország az az uniós állam, amely a leginkább vonakodik bevezetni a jogi személy büntetőjogi felelősségét (és amely – szemben például az újonnan csatlakozó államokkal – egyenlőre láthatóan meg is teheti mindezt).

⁶⁵ Ez az un. *Ordnungswidrigkeiten* rendszere, amelyben mind közigazgatási hatóság, mind a büntetőbíróság pénzbírságot alkalmazhat, amennyiben – leegyszerűsítve – a bűncselekményt vagy a szabálysértést a szervezet keretei között követik el.

⁶⁶ Így például a nemzetközi trend, amely a szervezeti felelősség terjedéséről tanúskodik; az individuális alapokon álló büntetőjog már nem képes adekvát választ adni a bűnözés új kihívásaira; a súlyos kárt okozó bűncselekmények esetén a nagyvállalatok komplex struktúrája miatt sok esetben lehetetlen a felelős személy beazonosítása, és így módon a szervezet büntetlen marad, stb.

⁶⁷ A legfőbb hivatkozási alapként említik a nemzetközi jogforrásokat, amelyek nem követelik meg parancsolóan a jogi személyek büntetőjogi szankcionálását. További érv, hogy a meglévő közigazgatási pénzbírság – a meglévő egyéb jogkövetkezményekkel együtt – megfelelő eszköz a jogi személyek szankcionálására, mivel a természetes személy megbüntetése hiányában is alkalmazható. A közigazgatási szerv határozatának bírói felülvizsgálata biztosítja a garanciális elvek érvényesülését is. Ezen túlmenően nem csupán új büntető anyagi jogot kellene alkotni, hanem alapvetően meg kellene reformálni a büntető eljárásjogot is. A büntetőjog ma már egyébként is túlterhelt, hatókörét nem szabad kiterjeszteni a jogi személyek kriminalitására. A büntetőjog eszköztára nem is alkalmas a bűncselekményeket eredményező bonyolult gazdasági folyamatok áttekintésére és megfelelő kontrollálására. Lásd A jogi személyek büntetethetősége. Az IM Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya által rendelkezésre bocsátott anyag.

II. 3. A bűnösségen alapuló felelősség alkotmányos alapelve és a jogi személyek büntetőjogi felelőssége Magyarországon

Ismeretes, hogy a magyar Alkotmány szintén nem fogalmazza meg kifejezetten a bűnösségen alapuló felelősség elvét. A büntetőjogi felelősséggel közvetlenül összefüggő két rendelkezés egyike az ártatlanság védelmét megfogalmazó 57. § (2) bekezdés („A Magyar Köztársaságban senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.”), valamint a **nulla poena sine lege** elvét meghatározó 57. § (4) bekezdés („Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény.”). Fenti rendelkezésekből „első látásra” az a következtetés vonható le, hogy a büntetés kiszabásának elengedhetetlen alkotmányos feltétele az elkövető bűnössége, vagyis bűnösség nélkül nincs büntetés (**nulla poena sine culpa**).⁶⁸ Érdemes ezzel összefüggésben megvizsgálni az Alkotmánybíróság gyakorlatát. Meglehetősen egyértelműen fogalmaz az AB a 11/1992. (III.5.) AB határozat Indokolásában: „A büntető jogszabályok alkotmányosságát nem csupán az Alkotmányban kifejezetten szereplő büntetőjogi garanciákkal kell mérni. A büntetőjogra számos más alapelv és alapjog is irányadó. Így az objektív felelősségre nincs külön tiltó szabály az Alkotmányban, az emberi méltósághoz való jogból mégis az következik, hogy **alkotmányosan csak a bűnös elkövetőt lehet megbüntetni.**” Az 58/1997. (XI.5.) AB határozat szerint pedig **a büntetőjog alkotmányos alapelve a büntetőjogi felelősség személyes volta, a bűnösségen alapuló felelősség.**⁶⁹ „A büntetőjogi felelősség nem válik a jogi személy vagy egy kollektíva felelősségévé azzal, hogy a tényállás a társadalmi szervezet céljára, illetve tevékenységére utal. A bűncselekmény elkövetője olyan természetes személy, akinek esetében a felelősségre vonás feltétele a bűnösség szándékos formájának megléte.”⁷⁰

Az Alkotmánybíróság fenti gyakorlatából levonható az a következtetés, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás előfeltétele a bűnösség megállapítása, vagyis a szubjektív, bűnösségen

⁶⁸ Olyan állásponttal is találkozunk, amely szerint az elv kifejezett rögzítése célszerű, vagyis „kíváncsú lenne magában az Alkotmányban rögzíteni azt, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás alapvető feltétele annak bizonyossága, hogy az elkövető bűnösen követte el a neki felrótt cselekményt.” Lásd **Földvári József**: Kriminálpolitika. KJK. Budapest, 1987. 95.o.

⁶⁹ Célszerű utalni rá, hogy a büntetőjogi felelősség személyes jellegéből következik a kollektív felelősség (kollektív bűnösség) tilalma. Ez az AB gyakorlatában a népbírói törvénnyel (1945. évi VII. törvény) összefüggésben merült fel. A törvény bizonyos szervezetekhez (SS, Gestapo) tartozást joghátránnyal fenyegetett, a tagokat háborús bűnösnek minősítette. Az AB eljárását kezdeményező egyik indítványozó szerint e rendelkezés alapján több magyar állampolgárt alanyi bűnösségük vizsgálata nélkül ítélték el. Az Alkotmánybíróság a 2/1994. (I.14.) AB határozatban kifejtette, hogy a kollektív bűnösség idegen a modern büntetőjog fogalomrendszerétől, sőt nem is büntetőjogi, hanem politikai kategória. Utalt továbbá arra is, hogy a büntetőjog története a kollektív felelősség fogalmát ismeri ugyan (az elkövető családjának, törzsének felelőssége), de a modern korban „a büntetőjogi felelősség ... mindig egyéni ..., a bűncselekmény, mint az elkövető sajátja jelentkezik, így a büntetés is csak az elkövetőt érheti.”

⁷⁰ Az indítványozó – egyebek között – alkotmányellenesnek tartotta a Btk. 212. §-ában szabályozott „Egyesülési joggal visszaélés” tényállását („Aki olyan társadalmi szervezetet vezet vagy szervez, amelynek célja bűncselekmények elkövetése, illetve amelynek tevékenysége bűncselekményt valósít meg...”), mivel ez ellentétes a természetes személynél irányadó bűnfelelősség elvével, illetve a másik indítvány szerint a kollektíva felelősségét állapítja meg. Az AB szerint „téves az indítványozók álláspontja, amely szerint a tényállás a jogi személy felelősségét alapozná meg, illetve a kollektívát büntetné.”

alapuló büntetőjogi felelősség alkotmányos alapelvnek tekinthető. Amennyiben viszont azt a kérdést tesszük fel, hogy az Alkotmány rendelkezései, illetve az AB határozataiban tett megállapítások tükrében „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” kategória kiállja –e az alkotmányossági próbát, a válasz nem egyértelmű. Egyrészt egészen az 1990-es évek végéig a probléma hazánkban fel sem merült⁷¹, így a büntetőjogi felelősség nem csupán a büntetőjog elméleti és gyakorlati művelői, de az Alkotmánybíróság számára sem jelentett – nem is jelenthetett – mást, mint a természetes személy büntetőjogi felelősségét. Amennyiben természetes személyről beszélünk, úgy nem kétséges, hogy a természetes személy bűnösségen alapuló felelőssége alkotmányos alapelv. Álláspontunk szerint viszont „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” kategória létjogosultsága kérdésében való állásfoglalás nem az AB feladata, mivel ez a büntetőjogi dogmatika kérdése, így annak megoldására a büntetőjogi dogmatika hivatott. **Általában véve viszont a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi fellépés, a büntetőjogi eszköztár alkalmazása a szervezetekkel szemben felvethet alkotmányossági kérdéseket, vagyis a büntetőjogi fellépést megvalósító jogszabály alkotmányossága már vizsgálható.** Ilyen jogszabály hiányában is – más összefüggésekben - az AB közvetve már korábban is foglalkozott a kérdéskörrel a 63/1997. (XII.12.) AB határozatban. A határozat annak tudatában is figyelmet érdemel, hogy a szabálysértési jog, a szabálysértési felelősség a büntetőjoghoz áll a legközelebb. Az indítvánnyal támadott rendelkezés a szabálysértésről szóló – korábban hatályos – 1968. évi I. törvény 6. § (1) bekezdésének második mondata, amely szerint „az állami vállalatot, egyéb állami gazdálkodó szervet, szövetkezetet, társadalmi szervezetet, egyesületet vagy más szervezetet terhelő köteleesség megszegése esetén a szabálysértésért – amennyiben az elkövető személyét nem sikerül megállapítani – a szerv **vezetőjét**, illetve a **munkáltatót** kell felelősségre vonni”. Az indítványozó szerint e rendelkezés az objektív felelősség elvén alapul, ellentmond a szabálysértési jogban irányadó bűnösségi elvnek. Az Indoklás nagyrészt a különválasztható két esetkörből az elsőre koncentrált, nevezetesen amikor a konkrét elkövető (jellemzően az alkalmazott) hiányában a szabálysértésért az adott szervezet **vezetőjét** vonják felelősségre. A rendelkezés alkotmányellenességének indokai egyértelműek, a természetes személyek szabálysértési felelőssége felróhatóságon alapuló felelősség („bűnfelelősség”), a szabálysértési eljárásokban is érvényesülnie kell az ártatlanság vélelmének. Hozzátehetjük, hogy a vezető vázolt felelőssége ebben a megfogalmazásában a más személy cselekményéért való felelősséget jelent, ami az egyéni felelősség elvébe is ütközik.⁷² A másik esetkör, nevezetesen amikor a konkrét elkövető hiányában a **munkáltatót, vagyis magát a szervezetet** vonják felelősségre, nem került szétválasztásra az Indokolásban. Vélhetően azért, mert az AB szerint „a felróhatóság általános feltétele a szabálysértési felelősségnek”, így – támaszkodva a Sztv.-ben

⁷¹ A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvény első tervezetei a 2000. évben készültek, a törvényt végül az Országgyűlés 2001. decemberében fogadta el.

⁷² Hozzátehetjük azonban, hogy amennyiben pl. a jogszabály sui generis cselekményként rendelné büntetni a vezetőnek a szabálysértés elkövetésének megakadályozására irányuló ellenőrzési, felügyeleti kötelezettségének megszegését, esetlegesen azzal a többletfeltétellel, hogy a cselekmény folytán a szervezet gazdagodott, az említett indokok már nem biztos, hogy helytállóak. Lásd pl. a büntetőjogban a korábban említett „Az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértése” tényállást.

megfogalmazott rendelkezésekre – szabálysértés elkövetője csak meghatározott életkort elért és megfelelő felismerési, akaratképző képességgel rendelkező természetes személy lehet, a büntetőjogi értelemben vett felróhatóság alapján.⁷³ Az AB megállapításával azzal a megjegyzéssel lehet egyetérteni, hogy a munkáltató vázolt felelőssége azért elfogadhatatlan, mert a konkrét fizikai (természetes személy) elkövető megléte, felelősségének megállapítása nélkül, az egyszerű helyettesítő felelősség elvén alapul.⁷⁴ A határozat Indokolása az eszmefuttatás lezárásaként – mindenfajta egyéb fejtegetés nélkül – egy elgondolkodtató megállapítást tesz: „az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy jogi személyek károkozó, jogellenes tevékenységének **nem büntetőjogi eszközökkel való szankcionálása nem alkotmányellenes.**” Ez a megfogalmazás ugyanis joggal veti fel azt a kérdést, hogy ezek szerint akkor a büntetőjogi eszközökkel történő szankcionálás viszont alkotmányellenes? Ebből az egyetlen megállapításból az AB álláspontja nyilvánvalóan nem olvasható ki.⁷⁵ Álláspontunk szerint ezt a kérdést csak a konkrét, a szervezetekkel szemben büntetőjogi eszközök alkalmazását lehetővé tevő jogszabály alkotmányosságának vizsgálata után lehet eldönteni. Egy ilyen jellegű elemzés során pedig – támaszkodva az AB korábbi gyakorlatára is – a büntetőjog **ultima ratio** jellege, valamint a büntetőjogi beavatkozás és az Alkotmányban biztosított alapvető jogok viszonya vizsgálendő.

II. 4. A büntetőjog ultima ratio jellege és a jogi személyek büntetőjogi felelőssége Magyarországon

⁷³ Nem tárgya ennek a munkának, így csupán jelezzük, hogy a szabálysértési jog–közigazgatási büntetőjog felelősségi dogmatikája hazánkban meglehetősen bizonytalan és ellentmondásos. Kántás Péter szerint „mivel a közigazgatási kötelezettségek a szervezetekre is kiterjednek, a vétkességi, felróhatóságon alapuló felelősség nem lehet nem lehet feltétele a közigazgatási szankció alkalmazásának.”(Idézi **Kis** (2002) 130.o.) Szilágyi Péter álláspontja szerint viszont a közigazgatási szankciónak immanens része a felelősségi kritérium, amely a beszámíthatóságban és a felróhatóságban megnyilvánuló szubjektív mozzanatokra vagy a magatartás elvárhatóságára épül. **Szilágyi, P.:** A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. Jogtudományi Közlöny 1986/12. 602.o.

⁷⁴ Mindezt azért tartottuk szükségesnek megemlíteni, mert a jogi személy büntetőjogi felelősségének egyes kontinentális törvényi megoldásai, nemkülönben a magyar törvény rendelkezései egyrészt feltételként határozzák a szervezetnek a cselekmény folytán történt gazdagodását, illetve sok esetben a vezető tisztségviselők közrehatását a cselekmény elkövetésében, avagy a cselekmény meg nem akadályozásában, valamint a konkrét elkövető azonosítását és felelősségének megállapítását is. Vagyis ilyen esetekben nem egyszerű mögöttes, helyettesítő felelősségről van szó.

⁷⁵ Ezen az állásponton van Palánkai Tiborné is, aki szerint „az eddigi határozatokból nem lehet teljes bizonyossággal következtetni arra, hogy az Alkotmánybíróság miként foglalna állást a jogi személy büntetőjogi felelőssége kérdésében. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában még nem volt olyan eset, amikor kifejezetten a büntetőjogi felelősség és a bűnösség kapcsolatát kellett vizsgálni. A szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvény alkotmányosságának megítélése során került legközelebb az Alkotmánybíróság a büntetőjogi jellegű szabálysértési felelősség és a bűnösség kérdéseire, valójában azonban a 63/1997. (XII.12.) AB határozat csupán a természetes személy objektív felelősségének alkotmányellenességét állapította meg.” **Palánkai Tiborné:** Az Alkotmánybíróság büntetőjogi tárgyú határozata; A büntetőjog kodifikációjának alkotmányjogi összefüggései. Büntetőjogi Kodifikáció. 2002. 3. szám 10.o. Hasonló megállapítást olvashatunk az egyik Büntetőjog Általános Rész tankönyvben is: „A törvényi tényállás szubjektív oldalának legfontosabb eleme a természetes személy bűnössége. Ebből sokan azt a következtetést vonják le, hogy a bűnösség alkotmányos feltétele a büntetőjogi felelősségre vonásnak. ... Ma már Európa számos országában a jogi személy is lehet a bűncselekmény alanya, s ezzel a bűnösség alkotmányos követelménye legfeljebb csak a természetes személyekre vonatkoztatható.” **Bárd, K.-Geller, B.-Ligeti K.-Margitán É.-Wiener A.I.:** Büntetőjog Általános Rész. KJK. Kerszöv. Budapest, 2002. 61.o.

Elöljáróban érdemes arra utalni arra, hogy a Magyarországon a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés kérdésében a viták során az érvek-ellenérvek, a büntetőjogi elvek, elméletek szintjéről a hangsúly a kriminálpolitikára helyeződött át. Az uniós csatlakozási tárgyalások során már nyilvánvalóvá vált a későbbi tény, hogy a magyar törvény megszületésére nem jogi (jogharmonizációs) kötelezettség, hanem az igen nyomatékos uniós elvárás miatt került sor. Kriminálpolitikai döntés született: büntetőjogi jogszabály szükséges, amely büntetőjogi szankciók alkalmazását teszi lehetővé a szervezetekkel szemben. A büntetőpolitikai döntések az állam kompetenciájába tartoznak, a döntés helyességéről, időszerűségéről az Alkotmánybíróság nem hivatott véleményt mondani.⁷⁶ A büntetőpolitika döntését egy adott jogintézmény – jelen esetben a szervezetek büntetőjogi szankcionálhatósága – bevezetését illetően számos tényező befolyásolhatja, így a jogtörténeti hagyományok, újabb büntetőjogi elméletek, illetve a nemzetközi tendenciák vagy nemzetközi szervezetek jogpolitikája. A döntés meghozatala és a jogintézmény részletszabályainak milyensége a törvényhozó kompetenciája, „a büntetőjognak ugyanis a maga saját rendszerében gondolkodva kell a kodifikációs és jogértelmezési kérdéseket megoldania. A büntetőjogi felelősség anyagi és eljárásjogi feltételeinek rendszerbe foglalása és működtetése nem alkotmányjogi kérdés.”⁷⁷ A büntetőjognak azonban feltétlen korlátait jelentik az Alkotmányban rögzített alapvető emberi jogok, illetve egyéb jogelvek, továbbá valamennyi büntető jogszabálynak az alaptörvény rendelkezéseivel összhangban kell lennie. A büntetőjogi beavatkozás alkotmányosságának egyik legfontosabb fokmérője, követelménye a büntetőjog *ultima ratio* jellege. A büntetőjog „végső eszköz” jellege a büntetőjog speciális alapelveinek egyike. Általános értelemben az elv kiindulópontja a büntetőjog azon jellemzője, amely szerint a legsúlyosabb beavatkozást a büntetőjog eszközei jelentik, illetve a legszigorúbb kényszer alkalmazása, illetve ennek lehetősége a büntetőjog sajátja. Amennyiben a büntetőjogon kívüli egyéb – más jogágakban megtalálható - eszközök nem léteznek, avagy nem alkalmasak az adott nemkívánatos magatartás vagy jelenség kezelésére, akkor vehetők igénybe a büntetőjog eszközei. „Az állami kontrolleszközök kiválasztásánál a büntetőjogot utolsóként szabad alkalmazni, és csak akkor, ha a büntetőjog a közérdek érvényesítéséhez, illetve a közrend megőrzéséhez elengedhetetlen. Tehát a büntetőjog eszerint csak a legsúlyosabb jogsértésekre legutolsó eszközként legitim.”⁷⁸ Általános jelleggel is joggal tehető az a kritikai észrevétel, hogy a szervezetek kriminalitásának leküzdése érdekében gondolkodás nélkül a büntetőjog eszközéhez nyúltunk. Annak ellenére, hogy általános

⁷⁶ „Az Alkotmánybíróságnak nincs jogosítványa a büntetőpolitika által megvalósított szükségletek, követelmények és célok helyességéről és indokairól, így különösen azok célszerűségéről és hatékonyságáról határozattal dönteni. **Az Alkotmánybíróság csak a normában testet öltött politikai döntés alkotmányosságáról vagy alkotmányellenességéről határozhat.** Ezt viszont olyan alkotmányossági vizsgálat keretében cselekszi, amelynek során figyelemmel van nemcsak az alaptörvény textusára, hanem annak normatív és intézményes összefüggéseire, és ugyanígy tekintettel van a Btk. rendelkezéseire és intézményeinek koherenciájára. **Az Alkotmánybíróságnak tehát arra van jogosítványa, hogy a büntetőpolitika alkotmányos korlátait állapítsa meg, de ne a politika tartalmáról döntsön, ennek során pedig különös tekintettel legyen az alapjogok védelmének alkotmányos büntetőjogi garanciáira**” (1214/B/1990. AB határozat).

⁷⁷ Lásd **Wiener, A. I.**: Büntetendőség – büntethetőség. KJK. Budapest, 1999. 38.o.

⁷⁸ **Nagy, F.**: A Magyar Büntetőjog Általános Része. Budapest, 2000. 70.o.

európai tendenciaként elismert, hogy a büntetőjogi eszközökkel takarékosan, végső eszközként kell élnünk, ismét arról van szó, hogy egy társadalmi problémát, egy társadalmi jelenséget megpróbálunk a büntetőjog segítségével megoldani. Figyelemmel arra, hogy a jogi személyek keretei között elkövetett bűncselekmények számarányáról statisztika nem áll rendelkezésre, konkrét adatok hiányában ma nehezen megválaszolható kérdés, hogy hazánkban a szervezetek büntetőjogi felelőssége, büntetőjogi szankcionálhatósága elengedhetetlen –e a közrend fenntartásához. Elöljáróban elmondható, hogy amennyiben a jövő büntetőjogi gyakorlata azt mutatja, hogy a jogi személyek kriminalitása Magyarországon is kézzel fogható realitás, akkor a büntetőjogi felelősségre vonásuk is indokolható, mivel ebben a körben olyan nagy súlyú jogsértések kriminalizálásáról, illetve a jogi személy illegális gazdagodásáról van szó, amelyekkel szemben a büntetőjogi szankció legitimnek tekinthető. Nézzük az Alkotmánybíróság álláspontját a kérdésről. A 30/1992. (V.26.) AB határozat szerint „a büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio.”⁷⁹ Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. ... Valamely magatartás büntetendő nyilvánításának szükségességét szigorú mércével kell megítélni: a különböző életviszonyok, erkölcsi és jogi normák védelmében az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszert csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges.”. Megjegyzendő, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonása során nyilván nem „valamely magatartás büntetendővé nyilvánításáról” van szó – a szervezet a magyar „jogi személy-felfogás” értelmében nem képes cselekedni -, hanem egy nemkívánatos társadalmi jelenség, ti. hogy a jogi személy keretei között, a szervezet mögé bújva vagy a szervezeti formából adódó lehetőségeket kihasználva követnek el bűncselekményt. Ebben a vonatkozásban tehát helyesebbnek tűnik büntetőjogi fellépésről beszélni, amelyre egyébként a vázolt követelmény nyilván ugyanúgy vonatkozik. A 18/2000. (VI.6.) AB határozat szerint továbbá „a büntetőjognak nem feladata az alkotmányos értékek átfogó védelme, hanem csupán az, hogy ezen értékeket a különösen súlyos sérelmekkel szemben védje. A büntetőjogi eszközrendszer ultima ratio szerepe kétségtelenül azt jelenti, hogy akkor alkalmazandó, ha más jogági eszközök már nem elegendőek. Ugyanakkor ennek megítélésénél az Alkotmánybíróság nem a jogrendszer adott állapotát tekinti irányadónak, hanem figyelemmel van fejlesztésének lehetőségeire is. A jogi eszköztár hiányossága önmagában nem érv valamely magatartás bűncselekménnyé nyilvánítása mellett, nem teszi sem szükségessé, sem arányossá az alkotmányos alapjog büntetőjogi korlátozását.” Fenti megállapításban a szervezetek büntetőjogi felelősségének ellenzői egyik legfontosabb érve tükröződik, amely szerint szükségtelen a jogi személy büntetőjogi felelőssége és „vele” szemben büntetőjogi szankciók alkalmazása, ehelyett a már meglévő polgári jogi és közigazgatási szankciók hatékonyságát kellene növelnünk. Arra tekintettel is, hogy a külföldi jogokban a szervezetekkel szemben

⁷⁹ Mindez egyébként következik a büntetőjogi legalitás elvéből is, amelynek részkövetelménye, hogy a bűncselekménnyé nyilvánításnak és a büntetéssel fenyegetésnek alkotmányos indokokon kell alapulnia: szükségesnek, arányosnak és végső soron igénybe vettnek kell lennie (11/1992. (III.5.) AB határozat).

alkalmazható büntetőjogi szankciók mind megtalálhatók az említett jogágakban. Erőteljesen lehet azonban érvelni amellett, hogy

- amennyiben például egy cég alkalmazottja a cég nevében, annak vagyoni hasznot szerezve a vezetőség tudomásával bűncselekményt követett el,
- az alkalmazottat büntetőeljárásban történő felelősségre vonást követően büntetőjogi szankcióval sújtják,
- indokoltnak tűnik magával a „kriminális” céggel szembeni fellépés,

akkor a szervezettel szemben alkalmazott szankció is az adott büntetőeljárás – amelynek keretében a tények megállapításra kerültek – során alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezmény legyen.

A határozat rámutat továbbá, hogy a büntetőjogi eszközök alkalmazása, **„valamely magatartás büntetőjogi eszközökkel üldözése szükségességének és arányosságának mérlegelése nem nélkülözheti a nemzetközi összehasonlítást.** Ennek során hangsúlyt kap, hogy a demokratikus európai kultúrkörben hasonlóan védik-e az adott közösségi érdeket, értéket.” Ezzel összefüggésben a helyzet meglehetősen egyértelmű: az európai államok többségében a XX. század végére megteremtették a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi eszközök alkalmazásának lehetőségét, ezen túlmenően az egységes, vagy legalábbis harmonizált büntetőpolitikára törekvő Európai Unió szintén elvárásként fogalmazza meg a szervezeti kriminalitás elleni hatékony – és ide értendő a büntetőjog is - küzdelmet.

Elfogadott nézet, hogy a büntetőjogi eszközök, a büntetőjogi szankciók alkalmazása szükségszerűen valamilyen alapjog – esetlegesen az alkotmányos jogból levezethető más jogosultság - korlátozását jelenti. A szabadságvesztés sokirányú korlátai között említhető meg a mozgásszabadság, a tartózkodási hely szabad megválasztásának, a vagyoni jogoknak stb. a korlátozása, a pénzbeli szankciók, a vagyonekobzás, az elkobzás a tulajdonjogot, illetve a hozzá kapcsolódó jogosítványokat érintik. Másrészt egy adott cselekmény büntetendővé nyilvánítása, a cselekménynek a Btk. Különös Részében tényállásként történő megfogalmazása sok bűncselekmény esetén önmagában nem jelent semmilyen jogkorlátozást. (Egyszerűen szólva például az emberölés vagy a lopás tekintetében nem merül fel, hogy az állampolgárnak joga lenne ölni, avagy más dolgát eltulajdonítani, de környezetkárosítás esetén sincs joga senkinek a környezet szennyezésére.). Vannak azonban olyan bűncselekmények (közösség elleni izgatás, rémhírterjesztés, rágalmozás), amelyek tényállásaiban olyan magatartást büntet a törvényhozó, amely nem más, mint az egy adott alapvető jog – pl. a véleménynyilvánításhoz való jog - gyakorlása, így maga a bűncselekménnyé nyilvánítás is valamely alapjog korlátozását jelenti.⁸⁰

⁸⁰ A 30/1992. (V.26.) AB határozat szerint az állam akkor nyúlhat az alapjog korlátozásának eszközeihez, ha másik alapvető jog vagy szabadság védelme vagy érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos érték védelme más módon nem érhető el. Az alapjog korlátozásának alkotmányosságához tehát önmagában nem elegendő, hogy az alapjog vagy valamely alkotmányos érték érvényesülése vagy védelme érdekében történik, hanem szükséges, hogy a korlátozás megfelelően az arányosság követelményének, az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya megfelelő arányban legyenek egymással. A törvényhozó a korlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni. Alkotmányellenes a jog tartalmának korlátozása, ha az kényszerítő ok, nyomós közérdek nélkül történik, vagy ha a korlátozás súlya az elérni kívánt célhoz képest aránytalan.

A jogi személy büntetőjogi felelősségével összefüggésben egy cselekmény bűncselekménnyé nyilvánításának, illetve az alapjogok korlátozásának összefüggései nem merülnek fel, és a jogi személyek keretei között – a tapasztalatok szerint – elkövetett bűncselekmények kriminalizálása sem vet fel ilyen kérdéseket. A jogalkotás szintje helyett ebben a vonatkozásban az vizsgálendő, hogy a szervezetekkel szemben alkalmazható szankció mennyiben érinti az alapvető jogosultságokat, illetőleg megfelel –e a büntetőjogi beavatkozás végső eszközként felfogott sajátosságának.⁸¹ Előfeltevésünk természetesen a jogi személy kriminalitásának alapmodellje, nevezetesen az, hogy egy meghatározott bűncselekményt egy jogi személy szervezeti keretei között az alkalmazott vagy a vezető tisztségviselő követi el, a bűncselekményből pedig a szervezet oldalán vagyoni előny jelentkezik. Vizsgálatunkat leszűkítve a magyar Törvényben található intézkedésekre, elmondható, hogy – a külföldi joggyakorlatban leggyakrabban alkalmazott pénzbírság alapvetően vagyoni jogosultságokat érint (a szervezet vagyonát csökkenti, kiadásait növeli), hasonlóan a tevékenység korlátozásához (amely vélhetően a szervezet bevételeit csökkenti), végül a megszüntetés a szervezetet léteiben semmisíti meg. Utóbbi jogkövetkezmény – bár a szankciók közül a legsúlyosabb – ellentétben állónak látszik a vállalkozás szabadságának elvével, ám alkalmazásának szükségessége és indokoltsága a törvényi feltételek beállta esetén aligha vitatható.⁸² Az említett anyagi hátrányt tartalmazó szankciókra visszatérve hangsúlyozni kell, hogy bár a pénzbírságot a szervezetnek kell megfizetnie, a tevékenység korlátozása a szervezet bevételeit csökkenti, végső során a szankció hatása mindig a szervezetet alkotó egyéneket, a természetes személyeket (alkalmazottakat, vezetőket, tulajdonosokat) érinti.⁸³ Figyelemmel e szankciók rendeltetésére, céljára is⁸⁴, azt indokolt megvizsgálni, hogy a jogi személlyel szemben alkalmazott jogkövetkezmény mennyiben korlátozza a szervezet keretei között elhelyezkedő egyének jogait. Annak a kérdésnek az eldöntése során, hogy a

⁸¹ Az Emberi Jogok Európai Bírósága a büntetőjogi beavatkozás és az alapjogok korlátozása kérdésében az un. szükségességi tesztet alkalmazza. Ennek során vizsgálni kell, hogy a büntetőjogi szabályozás szükséges –e, arányos –e és megfelelő –e a büntetési célok elérésére. Ennek keretében a mérlegelést befolyásolja, hogy adott cselekmény bűncselekménnyé nyilvánításában létezik –e társadalmi konszenzus, a büntetőjogi felelősség milyen kört érint és ki van ellene. Nemzetközi kitekintésben vizsgálni kell, hogy létezik –e egyetemes felfogás és legalább a hasonló kultúrkörnyezetben hasonlóan védik –e ezeket a társadalmi érdekeket. Lásd **Bárd, K.-Gellér, B.-Ligeti K.-Margitán É.-Wiener A.I.** (2002) 61.o.

⁸² A törvény szerint ugyanis akkor kerülhet sor a megszüntetés alkalmazására, ha a jogi személyt bűncselekmény elkövetésének leplezése végett hozták létre, avagy ha a jogi személy tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja. A jogrendszer más ágazatában is találunk hasonló esetre alkalmazandó, hasonló tartalmú szankciót: Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény értelmében a párt kivételével a társadalmi szervezetek működése felett az ügyészség gyakorol törvényességi felügyeletet. Amennyiben a működés törvényessége másként nem biztosítható, az ügyész a bírósághoz fordulhat, és az ügyész keresete alapján a bíróság határozatot hoz a szervezet feloszlatajáról, ha annak tevékenysége sérti az Alkotmány 2. §.(3) bekezdésében foglaltakat; bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást valósít meg, illetve mások jogainak és szabadságának a sérelmével jár.

⁸³ Álláspontunk szerint a természetes személyek büntetőjogi felelősségre vonásával együtt járó stigmatizációval azonos értelmű a szervezettel szemben alkalmazott szankció következményeként előálló presztízsveszteség, a szervezet jó hírnevének csorbulása. Ez utóbbi hatás azonban elsődlegesen és közvetlenül nem az egyének, hanem a jogi személy oldalán jelentkezik, és számos jelenségben – így pl. a szervezet által nyújtott szolgáltatás, illetve a szervezet által előállított termék iránti kereslet csökkenése – nyilvánulhat meg.

⁸⁴ A törvény indokolása szerint a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedések célja a jogi személy működésével összefüggő jogsértések hatékony megelőzése, valamint a bűncselekménnyel szerzett gazdagodás, a vagyoni előny elvonása.

szankció szükséges és arányos mértékben korlátozza –e azoknak a természetes személyeknek a jogait, akik a szervezettel szemben alkalmazott szankció folytán hátrányt szenvednek, illetve ezzel összefüggésben indokolt –e végső eszközként a büntetőjogi megoldás igénybe vétele, a kriminalizálás – jelen értelemben a büntetőjogi intézkedések alkalmazási lehetőségének megteremtése - indokai adhatnak választ. Minderről az előző oldalakon már volt szó, álláspontunk szerint viszont ezen indokok tudatában egy olyan hipotetikus szituációban, amikor a büntetőjogi fellépés alkotmányossága kerülne górcső alá, rendelkezésre állnak azok az érvek is, amelyek birtokában a jogi személyek büntetőjogi eszközökkel történő szankcionálása alkotmányosan védhető.

II. 5. A szervezetek büntetőjogi felelőssége, mint „szükségtelen rossz”

Az elméleti aggályokat nem számítva a szakirodalom talán legjelentősebb, részben gyakorlatias jellegű ellenérvét úgy lehetne röviden összefoglalni, hogy szükségtelen a jogi személy büntetőjogi felelőssége és „vele” szemben büntetőjogi szankciók alkalmazása, ehelyett a már meglévő polgári jogi és még inkább a közigazgatási szankciók hatékonyságát kellene növelnünk. A külföldi jogokban a szervezetekkel szemben büntetőjogi szankciókként alkalmazott jogkövetkezmények ugyanis mind megtalálhatók az említett jogágakban. Az érvelés szerint azzal, hogy e szankciókat „átcímkezzük” büntetőjogi szankciókká, csak a szervezeti kriminalitás elleni harc hatékonysága ellen teszünk lépéseket, mivel a büntetőeljárás – összehasonlítva a közigazgatási eljárással – sokkal lassúbb, ráadásul a közigazgatási jogalkalmazó jellemzően rendelkezik az adott szakterülethez szükséges szakismerettel, illetőleg a közigazgatási szerven belüli kötetlen információcsere, avagy a szakhatóság igénybe vétele útján a jellemzően bonyolult ügyek könnyebben átláthatók.⁸⁵ A büntetőjogi megoldás mellőzése mindezeken túlmenően megszabadítja egyrészt a büntetőjog tudományt, hogy sokszor erőltetett módon és kétségektől gyötörve próbálja meg beilleszteni az új jogintézményt a dogmatika rendszerébe, másrészt a jogalkalmazót, amelyet a büntetőjogi megoldás hatékonyságával kapcsolatos szkepszis jellemez. A nemzetközi dokumentumok is szinte kivétel nélkül (csupán) a szankció hatékonyságának kívánalmát fogalmazzák meg, biztosítva a közigazgatási, illetve a büntetőjogi eszközök közötti választás szabadságát.

Mindezekkel összefüggésben előljáróban célszerű leszögezni, hogy amennyiben a szervezeti kriminalitás elleni küzdelem hatékonyságát illetően vizsgáljuk a kérdést és az ennek keretében alkalmazott jogkövetkezményektől várunk valamilyen kedvező jövőbeni hatást, akkor a szervezetek büntetőjogi felelősségének, szankcionálhatóságának elvileg valóban nincs értelme anélkül, ha nem várjuk ettől a hatékonyság növekedését: ***ha a büntetőjogi szankciók nem hatékonyabbak, mint a közigazgatási, polgári jogi jogkövetkezmények, akkor ezen a területen feleslegesek.*** Az alkalmazható szankciók továbbá valóban léteznek a magyar polgári, illetve közigazgatási jogban. A közigazgatási jogi eszközök (szankció) és a büntetőjogi eszközök, a

⁸⁵ **Fülöp** (1993) 348.o.

büntetőeljárás keretében alkalmazott büntetőjogi szankció között azonban több lényeges elvi különbség van. Részünkről elsőként a védett jogi tárgy különbözőségét hangsúlyozzuk, annak a ténynek a tudatában is, hogy a szabálysértések egyik csoportja és bizonyos bűncselekmények között valóban csupán mennyiségbeli elhatárolás tehető. Bűncselekmény elkövetése esetén büntetőjogilag védett jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése történik, amelyen semmit sem változtat az a tény, hogy azt a jogi személy keretei között követték el. Vagyis amikor a szervezettel szemben a jogkövetkezményeket büntetőeljárás keretében, büntetőjogi szankcióként alkalmazzuk, arról van szó, hogy a jogi személy keretében, nevében, érdekében eljáró alkalmazottak vagy tagok bűncselekményt követtek el. Nem államigazgatási vagy polgári jogi jogsértést, hanem bűncselekményt. Amennyiben például egy cég alkalmazottja súlyos fogyasztóvédelmi jogsértést (de nem bűncselekményt) követ el a cég tevékenysége során, a Felügyelőség a céget milliós nagyságrendű pénzbírsággal sújtja (ez meglehetősen gyakran előfordul). Felvethető a kérdés, hogy mennyiben felelne meg az arányosság követelményének, amennyiben a következő alkalommal az alkalmazott már bűncselekményt követ el, és az ő büntetőjogi felelősségre vonása mellett ismét a milliós pénzbírság alkalmazására kerülne sor a közigazgatási szerv részéről. ***Annak a ténynek ugyanis, hogy a szervezet keretei között egy társadalomra fokozottabban veszélyes cselekmény elkövetésére került sor, a szervezettel szemben alkalmazott szankció jellegében is tükröződnie kell.*** Ez lehet a magyarázata annak a sajátos lengyel megoldásnak, amely szerint a szervezettel szemben büntetőeljárás az ügyész, a sértett, illetve a Fogyasztóvédelmi- és Versenyhivatal indítványára indulhat meg. A Hivatal így a közigazgatási jogsértésnek minősülő cselekményeket mintegy „saját hatáskörben” bírálja el, míg bűncselekmény elkövetése esetén a szervezettel szemben büntetőeljárást kezdeményez.⁸⁶ ***Meglehetősen idegennek tűnik a magyar jogfelfogás számára, hogy bűncselekmény miatt – esetleg kifejezetten büntetőeljárás keretében – közigazgatási vagy polgári jogi szankciót alkalmazzunk.***⁸⁷ ***Másrészt a jogi személy szankcionálásának alapja, kiindulópontja mindig egy természetes személy által elkövetett bűncselekmény, amelyre vonatkozó bizonyítást a büntetőbíróság folytatja le, és ennek alapján a büntetőbíróság állapítja meg a felelősségét, alkalmazza vele szemben a szankciót. Csak az elkövető felelősségének jogerős megállapítását követően merülhet fel a szervezet szankcionálásának a szükségessége, a „kriminális jogi személyről” csak akkor beszélhetünk, ha a szervezeti keretek között elkövetett bűncselekmény – legalább az elkövetés ténye – megállapításra került.*** Ebből az okból nem tartjuk megalapozottnak azt az egyébként logikus és más összefüggésekben valós érvelést, hogy a közigazgatási vagy egyéb eljárásban sokkal gyorsabban szankcionálható a szervezet, mint a szükségszerűen fokozottabb garanciális követelményeket kielégítő, ekként nyilvánvalóan hosszabb ideig tartó büntetőeljárás eredményeként. Ezzel összefüggésben **Sárközy** fejt ki a „megszüntetés” intézkedés kapcsán, hogy annak törvényi előfeltételei – bűncselekmény

⁸⁶ Lásd **Ambroziak, J.:** i.mű.

⁸⁷ Példa arra az esetre hozható, amikor bűncselekmény elkövetésének más jogágban ismert szankció a következménye, ilyen az 1999. évi LXXV. törvényben az üzlet működési engedélyének a visszavonása, amennyiben annak üzemeltetőjét vagy alkalmazottját meghatározott bűncselekmény miatt jogerősen elítélték.

leplezése érdekében való létrehozás, illetve a bűncselekményt leplező működés – esetén általában lehetősége van a törvényességi felügyeletet gyakorló bíróságnak a jogszabálysértő működést folytató szervezet feloszlására. Célszerűtlen előírni azt, hogy valakivel szemben a bíróság a bűncselekmény miatt büntetést szabjon ki, a cégbíróság például bűncselekménynél enyhébb jogsértés esetén is élhet a megszüntetés eszközével.⁸⁸ Nem vitatható azonban a szerző aggálya, amely szerint a büntetőeljárás bevétele esetén a szervezet továbbfolytathatja a jogsértő gazdasági tevékenységét az egész eljárás időtartama alatt. Ezzel összefüggésben megoldás lehet a büntetőbíróság által elrendelhető ideiglenes intézkedések körének bővítése a tevékenység korlátozása alkalmazásának lehetőségével. A francia jogban például a vizsgálóbíró egyfajta ideiglenes intézkedésként elrendelheti bizonyos szakmai vagy gazdasági tevékenység megtiltását, amennyiben a bűncselekményt a tevékenység gyakorlásával vagy ennek során követték el, óvadék letétbe helyezéséről, csekk kibocsátásának megtiltásáról dönthet.⁸⁹

Amennyiben azonban a szervezet szankcionálására csak az elkövető felelősségének megállapítását követően kerülhet sor (lásd a magyar törvény megoldását is), ebben az időben már mesterkéltnek tűnik a jogkövetkezmények alkalmazását közigazgatási szerv vagy polgári bíróság hatáskörébe utalni. Abból az okból sem célszerű, mert az ebbe a körbe tartozó bűncselekmények összetett jellege és a jogi személy „részvételének” bizonyíthatósága sok esetben igen bonyolulttá és költségessé teszi ezek felderítését,⁹⁰ továbbá a sikeres felderítéshez speciális szakértelem szükséges. Szakértelem dolgában viszont a büntetőeljárásban résztvevő szervek bizonyosan felveszik a versenyt az egyéb hatóságok tagjaival, mivel minden ilyen esetben a tisztázandó kérdés egy bűncselekmény és a jogi személy kapcsolatának a feltárása. Másodsorban eljárási szempontból is lehet érvelni a büntetőjogi megoldás preferálása mellett. A büntetőeljárásban a tényállás tisztázása, illetve az eljárás hatékonyságának biztosítása érdekében olyan eszközök – eljárási kényszerintézkedések, így például a zár alá vétel, házkutatás, biztosítási intézkedés - is rendelkezésre állnak, amelyek közigazgatási vagy polgári eljárásban nem. Ezeknek az intézkedéseknek igen fontos szerepe van a bizonyításban, mert a hatóság csak akkor szabadítja fel az előzetes intézkedés során biztosított tárgyakat, ha a jogi személy a bűncselekmény felderítésében együttműködik a hatóságokkal. Polgári vagy közigazgatási eljárásban nem lenne lehetőség ilyen kényszer érvényesítésére.⁹¹

Harmadrészt erőteljesen hangsúlyozandó, hogy a büntetőjogi válaszreakció, a „büntető ítélet” egy vonatkozásban bizonyosan a közigazgatási jogkövetkezmény felé nő, ez pedig a büntetőjogi jogkövetkezménynek, sőt magának a büntetőeljárás tényének a stigmatizációs

⁸⁸ Lásd **Sárközy, T.:** Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? Magyar Jog 2002/7. 453.o.

⁸⁹ **Nagy G.** (1995) 97-100.o.

⁹⁰ **Dandurand, Y.:** Entertaining Realistic Expectations About the Effect of Criminal Sanctions Imposed on Corporate Entities: Canada. In: Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. i. mű 271.o.

⁹¹ Lásd **Bárd, K.-Gellér, B.-Ligeti K.-Margitán É.-Wiener A.I.** (2002). **Wiener A. Imre** álláspontja szerint az a tény, hogy Európai Unió ragaszkodik a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépéshez (büntetőeljárás keretében alkalmazott szankciók), kifejezetten a büntetőeljárás e jellemzőjével magyarázható. Ennek a munkának nem tárgya az eljárási kérdések tárgyalása, hangsúlyozni kell azonban, hogy a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés igen komoly problémákat vet fel az eljárásjog területén is.

hatása.⁹² Tapasztalati tény, hogy egy közigazgatási, vagy ilyen jellegű szankció - elsősorban mértéke alapján - elvben nagyfokú elrettentő hatást biztosíthat (lásd például a Gazdasági Versenyhivatal bírságolási gyakorlatát, ahol a milliós nagyságrendű pénzbírságok nem számítanak kirívó jelenségnek), a stigmatizáció azonban - amely egy szervezet esetén a jóhírnéven esett foltként, negatív reklámként értelmezhető, és amely fokozza a jogkövetkezmény hatékonyságát – elsődlegesen a büntetőjogi szankció sajátja.

Végül régi meggyőződésünk, hogy a **büntetőjogi szankciókat világosan el kell választani a közigazgatási szankcióktól**, egyben igyekezni kell a kétfajta jogkövetkezmény-típus harmonizációját elősegíteni figyelemmel elsősorban az arányosság elvére: a közigazgatási jogkövetkezmények nem jelenthetnek súlyosabb hátrányt, mint az ultima ratio-jellegű büntetőjogi szankciók. Erre annak tudatában is törekedni kell, hogy a büntetőjog – eredetét tekintve – valóban más jogágakból kölcsönzi a szervezeti szankcióit. Meglehetősen visszás következményekkel jár például az USA-ban az a gyakorlat, hogy ugyanazon bűncselekmény miatt lehetőség van büntetőjogi, illetőleg polgári vagy közigazgatási jogi szankció kumulatív alkalmazására. Ennek következtében ugyanis a büntetőjog és a polgári jog (közigazgatási jog), illetve a büntetőjogi és a polgári jogi (közigazgatási) szankciók közötti világos határvonal lassanként teljesen eltűnik. Sok esetben az alkalmazott polgári jogi vagy közigazgatási jogi szankció súlyát, következményeit tekintve nagyobb hátrányt jelent, mint a büntetőjogi jogkövetkezmény, ily módon már szinte büntető jelleget ölt. Az Európai Unió Bizottságának versenyjogi ügyekben alkalmazott bírságolási gyakorlata tipikus példája ennek a jelenségnek. Így 2001-ben a Bizottság 855,23 millió euró bírsággal sújtott nyolc gazdasági társaságot, mert nyolc vitaminféleség vonatkozásában rögzítették az eladási árakat, illetve 218,8 millió euró bírságot szabott ki nyolc társasággal szemben a grafit elektródák piacának felosztása és az árak rögzítése miatt.⁹³

A fenti jelenségre utal már egyes polgári jogi szankciók elnevezése is, mint pl. „büntető jellegű kártérítés” (**punitive damages**).⁹⁴ Egy nem büntetőjogi szankció is kétségkívül rendelkezhet büntetőjogias vonásokkal, a magyar jogrendszerre ez idáig azonban jellemző volt a különböző jogágak eljárásainak, illetve szankcióinak elkülönítése, amelyre továbbra is törekedni kell. Nagyon leegyszerűsítve a problémát, a kívánatos és világos helyzet az lenne, hogy amennyiben bűncselekmény elkövetésével összefüggésben jogkövetkezményt alkalmazunk, az büntetőeljárás keretében alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezmény legyen. Ennek nem mond ellent az tény sem, hogy ezeket a szankciókat a törvényhozó külön

⁹² Hasonló állásponton van **Kis Norbert**. Szerinte a büntetőjog sem új büntetési nemekkel, sem azok fokozott mértékével nem képes a közigazgatási jogi eszközöket meghaladni, a büntetőjog többlete az erőteljesebb repressziót – így vélhetően nagyobb hatékonyságot – biztosító morális ítélet, erkölcsi stigma. Lásd **Kis** (2002) 165. o.

⁹³ Lásd **Torma András**: A közigazgatási jogi védelem eszközei. 2003. Kézirat. 15. o.

⁹⁴ Így például a **United States v. Halper** esetben a vádlottat a büntetőeljárás eredményeként kétévi szabadságvesztésre és 5000 dollár pénzbüntetésre ítélték, majd polgári jogi szankció keretében 150 ezer dollár megfizetésére is kötelezték. A helyzetet tovább bonyolítja az a sajátos, egy közigazgatási bíró előtt folyó eljárás, amelynek során a hatóság - magyar terminológiával szabálysértési hatóságként értelmezhető szerv (**regulatory agency**) - anyagi jellegű szankciót állapíthat meg. Ez a - jellegét tekintve kevésbé formális – eljárás egyszerűsége és gyorsasága miatt sokszor háttérbe szorítja a büntetőeljárást. Lásd **Wise, E.M.** (1996) 396.o.

törvényben helyezi el, illetve a külön törvény tartalmazza a sajátos eljárási szabályokat. Ettől még a szankciók büntetőjogi szankciók maradnak. Nemkívánatosnak tartjuk azokat – a külföldi jogrendszerekben ismert – megoldásokat, amikor bizonyos bűncselekménytípusokat, pl. a gazdasági vagy környezeti bűncselekményeket külön jogszabályban helyeznek el, és részben ennek köszönhetően valamiféle „másodlagos-” vagy „kvázi” büntetőjog jön létre. Ugyanígy kerülendő az angolszász jogokban elfogadott – korábban említett - bűncselekmény-kategorizálás, amely a szükséges bűnösségi alakzatok alapján különböztet – sokszor következtelenül - a kriminális cselekmények között, egyes csoportokat a **regulatory offence** kategóriába, másokat a „valódi bűncselekmények” közé sorolva, nehéz helyzetbe sodorva a rendszert áttekinteni kívánó kontinentális jogászokat.

Nem helyes tehát például olyan közigazgatási szabályokat alkotni, amelyek formálisan közigazgatási eljárás keretében közigazgatási szankciókról rendelkeznek, materiális értelemben viszont nyilvánvalóan büntetőjogi tartalmúak és bűncselekményre irányuló válaszreakciót testesítenek meg.⁹⁵ Lényegében hasonló álláspontot fejt ki a Törvény Indokolása, amely szerint „a jogi személlyel szemben intézkedések alkalmazására a Btk.-ban meghatározott szándékos bűncselekmények elkövetése miatt kerül sor. Ezeknek a bűncselekményeknek ugyanaz a jogellenességi tartalma, akár az egyéni büntetőjogi felelősségről, akár – ehhez kapcsolódva – a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásáról van szó és ugyanazt a megelőző hatást kell elérni. Az ilyen bűncselekmények miatti eljárást a természetes és a jogi személy vonatkozásában ugyanazon eljárási rend szerint kell lefolytatni. Olyan cselekmény miatti nyomozást, amely mind természetes, mind jogi személyt érint, csak úgy lehet hatékonyan lefolytatni, ha ezt ugyanaz a hatóság párhuzamosan, tehát azonos bizonyítással végzi.”

Álláspontunk szerint a jogi személy büntetőjogi felelősségének bevezetése a büntetőeljárás gyorsítását vagy esetleges soronkívüliségét igényli, tekintettel arra is, hogy a magyar megoldás szerint a szervezet felelősségre vonásának a feltétele fő szabály szerint a természetes személy elítélése. Amennyiben ez és ily módon a szervezet felelősségre vonása elhúzódik, az megkérdőjelezi a szervezettel szemben alkalmazott büntetőjogi szankció értelmét és hatékonyságát. Mindezen ellenérvek tudatában is egyre inkább nyilvánvaló, hogy a szervezet büntetőjogi felelősségével kapcsolatos viták során a hangsúly a büntetőjogi elvek, elméletek szintjéről a kriminálpolitika szintjére helyeződött át. Leegyszerűsítve ezt a kérdést, e felelősségi forma bevezetése lényegében egy olyan elhatározás kérdése, amelyre determináló hatással vannak az említett Unió elvárások. Más kérdés az, hogy e döntés a modern büntetőjoggal szemben támasztható követelményekkel is igazolható. A büntetőjognak ugyanis – amellet, hogy törekednie kell a jogintézmények egymásra épülésén alapuló logikus rendszer

⁹⁵ A svájci jogszabály-tervezethez fűzött magyarázat ezt a típusú jogi megoldást krypto-büntetőjognak (**droit krypto-pénal**) nevezi, amelynek példája az Unió kartelljogi szabályozása. Ezt a kritikát lehet megfogalmazni – ahogyan korábban említettük – a jogi személyekkel szembeni „adminisztratív szankciók” alkalmazását lehetővé tevő 2001. évi olasz jogszabállyal összefüggésben. Egyébként **M. Delmas-Marty** értelmezésében a krypto-büntetőjogi fejlődés jellemzője, hogy a közigazgatási büntetések súlya, mértéke egyre inkább korlátlanra válik, egyértelműen meghaladja a büntetőjogi szankciók mértékét, miközben a közigazgatási felelősség jellege egyre inkább hiányossá, átláthatatlanná válik. A közigazgatási szankciók térhódításának fékezése volt a jogi személy büntetőjogi felelőssége kodifikálásának egyik indoka Franciaországban. Lásd **Kis** (2002) 167.o.

megtartására és az alapelvek érvényesülésének biztosítására – képesnek kell lennie a megújulásra is, vagyis rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy saját rendszerét a változásoknak megfelelően átalakítsa, legyenek azok akár a nemzetközi kihívások, akár a társadalmi-gazdasági szükségszerűség.

III. A jogi személy természetére vonatkozó elméletek

Tekintettel arra, hogy a magyar büntetőjog ez idáig következetesen elzárkózott a jogi személyek büntetőjogi felelősségének elismerésétől, a jogi személyek jogi természetére vonatkozó büntetőjogi álláspont sem létezett. Ez a megállapítás annak a ténynek a tükrében is igaznak tűnik, hogy a szervezetek egyes bűncselekmények passzív alanyaiként (sértettjeként) megjelenhettek a büntetőeljárás folyamatában, mivel ebben az esetben a polgári jogi kategóriák használata elégségesnek bizonyult. (Így például a rágalmozás sértettjei lehetnek a polgári jogi értelemben vett jogi személyek, illetve egyéb személyösszességek is). A külföldi jogi szakirodalomban azért tulajdonítanak nagy jelentőséget a jogi személyek természetére vonatkozó elméleteknek, mert az irányadónak elfogadott teória meghatározza, vagy legalábbis befolyásolja a jogi személy büntetőjogi felelősségét magyarázó modelleket is. Ezek az elméletek természetszerűleg a polgári jogtudomány termékei, amelyek közül csupán két nézetrendszer – a fikciós- és a realitás elméleteket - emelnénk ki, tekintettel arra, hogy a szakirodalomban talán e két irányzat a legelterjedtebb.⁹⁶

- A **fikciós elméletek** (képviselői pl. **Savigny, Puchta, Bierling**) igen régi múltra tekintenek vissza, de igazi fénykoruk az ipari forradalom idejére tehető, amikor a gazdaság nagy pénzigénye a tőkeegyesítő társaságok alapításának kedvezett. A részvénytársasági forma a jelentős profit ígérete és a korlátozott felelősség miatt a kisbefektetők számára csábító lehetőséget jelentett. A befektető felelősségének korlátozását úgy sikerült megvalósítani, hogy egyrészt elkülönítették a jogi személyt, illetőleg a tagjait terhelő kötelezettségeket – a részvényes csak a részvénye értékének erejéig felel -, másrészt a szervezetet önálló jogalanyisággal ruházták fel. **Az önálló jogalanyiség azonban csupán fikció, sőt maga a jogi személy is egy mesterségesen létrehozott jogalany**, amely a valóságban nem létezik. A jogi személyt így lényegében a jog hozza létre, jogalanyiségéhez az állam általi elismerés szükséges. Fikció lévén saját maga nem képes gondolkodni vagy cselekedni, hanem a képviselőjének gondolatait és cselekményét tulajdonítjuk a jogi személynek. Függetlenül attól, hogy a képviselő cselekménye közvetlen következményekkel jár a jogi személyre, az továbbra is a képviselő cselekménye marad. Abból a tényből pedig, hogy a jogi személy csak a képviselőjén keresztül képes cselekedni az következik, hogy nem lehet a büntetőjogi felelősség alanya (nem lehet elkövető), mivel büntetőjogilag értékelhető „saját” cselekményről a szervezet vonatkozásában nem beszélhetünk. Továbbá, ha a jogi személy a jog alkotta teremtmény, akkor eleve csak olyan cselekedetei lehetnek, amelyre a törvény feljogosítja. A bűncselekmény nem ilyen.

A külföldi szakirodalomban a fikciós elméletek megjelölésére a nominalista elmélet(ek) **(nominalist theories)** elnevezés is ismert, amely szerint a jogi személy csupán egyének összességeként értelmezhető. A „jogi személy” egyszerűen egyének kollektívájának

⁹⁶ Az elméletekről részletesebben lásd **Kecskés L.**: Magyar polgári jog. Általános Rész II. A személyek joga. Budapest-Pécs, 1999

elnevezése, és az a megállapítás, hogy a szervezet maga képes - bűnösen – cselekedni, csak fikciónak tekinthető. A jogi személy nem vonható felelősségre, mert nincs saját cselekménye, ugyanúgy, mint a kóros elmeállapot miatt beszámíthatatlan személy esetén.⁹⁷

- A **realitás elméleteket** német jogtudósok (**Gierke, Zitelmann, Binder**) dolgozták ki a XIX. században, a német nyelvű területeken elterjedt céhek, guilde-k, egyházközségek sajátosságait tükröző elméleti magyarázatként. Ennek lényege, hogy a jogi személy a valóságban létező, megfogható entitás, amely a tagjaitól elkülönült érdekekkel, illetve akarattal rendelkezik. A **Gierke** által kidolgozott elmélet szerint fizikailag létező szervezetről lévén szó, az állami elismerés deklaratív jellegű, csupán utólag konstatálja a már korábban kialakult kollektíva létét. A fikciós elmélettel szemben a jogi személy nem csupán jogképességgel, hanem lényegében cselekvőképességgel is rendelkezik, képes cselekedni és gondolkodni. A tagokétól elkülöníthető érdekek, célok elismerése az önálló „szervezeti tudat” irányába mutat, amely a saját cselekménnyel együtt a büntetőjog területén is a közvetlen felelősségre vonás lehetőségét teremti meg. (A jogi személy a „saját” bűnös cselekménye miatt lesz felelős.)

A külföldi szakirodalomban organikus elméleteknek (**organic theories**) nevezett felfogás szerint a jogi személy felelőssége elsődleges felelősség, mivel független a szervezetet alkotó természetes személyek felelősségétől. A vizsgálat tárgya tehát elsősorban az, hogy mit tett vagy nem tett a jogi személy mint szervezet, mit tudott vagy kellett volna tudnia a tanúsított magatartásról, illetve mit tett vagy kellett volna tennie a magatartás káros következményeinek megelőzésére. Mivel a jogi személyt fogalmilag a „saját” cselekménye miatt vonjuk felelősségre, kevésbé éles az ellentmondás az egyéni felelősség elvével összevetve.⁹⁸

A jogi személyek természetére nézve hazánkban is több jelentős elmélet született (így **Szászy-Schwarz Gusztáv** továbbfejlesztett célvagyon elmélete, **Moór Gyula** beszámítási elmélete)⁹⁹, ma is többféle elméleti magyarázattal találkozunk. A jogi személyek büntetőjogi felelőssége szempontjából azonban elegendőnek tűnik a következő megállapítások rögzítése:

⁹⁷ Lásd **Colvin, E.:** Corporate Personality and Criminal Liability. 6 Criminal Law Forum. 1996. 1-2..o. Idézi **Lederman, E.:** Models for Imposing Corporate Criminal Liability: From Adaption and Imitation Toward Aggregation and the Search for Self-Identity. Buffalo Criminal Law Review 2000. 4:641. 680.o.

⁹⁸ **Lederman, E.** (2000) 680.o.

⁹⁹ **Szászy-Schwarz Gusztáv** szerint nincs kétféle vagyon és kétféle személyiség, mert minden vagyon valamilyen cél szolgálatában áll, így nemcsak a jogi személy vagyona tekinthető célvagyonnak, hanem az élő ember vagyona is. Ennek oka, hogy az ember vonatkozásában élesen elválik egymástól a kereskedelmi célra fordított vagyon és a családi létszükségleteket biztosító magánvagyon. Lásd **Novotni Z.:** A jogi személyek és cégek jogalanyiságáról. Miskolc, 1987. 2-3.o. **Moór Gyula** álláspontjának lényege a jogi személy és a teljesen cselekvőképtelen személy közötti tökéletes hasonlóság. A cselekvőképesség fogalmát el kell választani az alanyi jogtól, mivel alanyi joggal a cselekvőképtelen személy is rendelkezik. Az említett hasonlóságra tekintettel az alanyi jogosultság a jogi személy tekintetében is értelmezhető, így a jogi személy lényege, hogy egy mesterséges jogi konstrukció szerint a tételes jog alanyi kötelezettségeket és jogosultságokat – lényegében véve cselekvéseket – tulajdonít nem embereknek. Ezt azáltal éri el, hogy a jogi személy képviselőinek cselekvését nem ezeknek, hanem a jogi személynek számítja be. Lásd **Petrik, F.:** Jogalanyok és jogi személyek az új Polgári Törvénykönyvben. Magyar Jog 2001/10. 578.o. Ebben a konstrukcióban tehát elvileg az is elképzelhető lenne, hogy a képviselő által elkövetett bűncselekmény is a jogi személy részére kerüljék beszámításra. **Moór** azonban az egyéni felelősség hagyományos elvére tekintettel nem tartja elképzelhetőnek a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonását.

- a jogi személy fizikailag (a valóságban) biztosan nem létezik. Nem tagadható, hogy a jogi személynek lehetnek az alapítóitól vagy a tagjaitól elkülönült érdekei, illetve érdekeit vagy „akaratát” a képviselőre jogosult szerven vagy személyen keresztül képes kinyilvánítani. Ilyen értelemben a jogi személy – habár szervein keresztül – képes racionális döntéseket hozni. (Ebben a vonatkozásban az is elképzelhető, hogy a jogi személy „akarat megnyilvánulása” a tagok kompromisszuma folytán teljesen eltérhet a tagok eredeti, egyéni akaratától.) Mégis lényegét tekintve egy olyan jogképességgel rendelkező szervezet, amely a képviselőin (szervein) keresztül cselekszik;
- a jogi személy elkülönült vagyonnal és önálló felelősséggel rendelkezik, ennek megfelelően a magánjog, illetve a közigazgatási jog alanya;
- a jogi személyt az alapítói egy meghatározott legális cél elérése érdekében hozzák létre, de sor kerülhet arra is, hogy a szervezet keretei között bűncselekményt követnek el, avagy a jogi személy célja kifejezetten bűncselekmény elkövetése;

A jogi személyek és a büntetőjog **kapcsolódási pontjai** az alábbiak lehetnek:

- bizonyos bűncselekmények passzív alanya lehet jogi személy;
- amennyiben a jogi személy tagja vagy alkalmazottja bűncselekményt követ el, e cselekményével okozott kárért a polgári jogi felelősség személy szerint vele szemben nem alkalmazható, hanem külső harmadik személy károsultak irányában a jogi személy tartozik polgári jogi helytállással, a természetes személy nem;¹⁰⁰
- az előző pontban említett szituáció veti fel a jogi személyek büntetőjogi felelősségének, illetve büntető-jogalanyiségének kérdését, vagyis hogy a tag (képviselő) vagy alkalmazott büntetőjogi felelőssége mellett a szervezet büntetőjogilag felelősségre vonható –e a szervezet keretei között elkövetett bűncselekményekért?

Ehhez képest egyetértünk azzal az állásponttal, hogy egy jogintézményt – így jelen esetben a jogi személyek büntetőjogi felelősségét – mindig a meghatározó jogviszony-fajtán keresztül célszerű vizsgálni.¹⁰¹ A büntetőjogban elsődleges állam-bűnelkövető hierarchikus jogviszonyban a bűnelkövető, az alany - legalábbis tettesként - a bűncselekményt fizikailag megvalósító személy lehet, aki a cselekményt bűnösen követi el. Egy szervezet esetében a saját cselekmény, még inkább a pszichés viszonyként értelmezett bűnösség hiánya azt az álláspontot erősíti, hogy **a jogi személy nem lehet a büntetőjog hagyományos alanya, nem lehet elkövető**. Ahogyan a későbbiek folyamán látni fogjuk, egészen más kérdés az, hogy adott esetben elismerhetjük jogi személy büntetőjogi felelősségre vonhatóságát vagy szankcionálhatóságát. (Az a tény tehát, hogy tagadjuk a jogi személy büntető-jogalanyiségét, nem jelenti azt, hogy tagadjuk a szervezettel szembeni büntetőjogi fellépés lehetőségét.)

A jogi személyek természetére vonatkozó – az adott jogrendszerben uralkodó – elmélet és a szervezet büntetőjogi felelősségének elismerése avagy elutasítása között **Hacker** nem látott lényegi összefüggést. Példaként említi a kánonjog álláspontját, amelyben a fikciós elmélet

¹⁰⁰ **Kemenes, I.**: A jogi személy elkülönült felelősségének „áttörése”. In: Bérczi Emlékkönyv. Szeged, 2000. 319-320.o.

¹⁰¹ **Petrik, F.** (2001) 578-579.o.

megtartása mellett elismerésre talált a jogi személyek, testületek büntethetősége.¹⁰² Álláspontunk szerint viszont a polgári jogban elfogadott jogi személy-konstrukció – más jogágbeli elmélet hiányában – bizonyos értelemben determinálja a büntetőjogot is – nem a büntetőjogi felelősség elfogadása vagy elutasítása kérdésében, hanem a büntetőjogi jogalanyiség és cselekvőképesség tekintetében. A jogi személy bűncselekmény-alanyiságát elutasító álláspont nem csupán „a jogi személy cselekménye és bűnössége” kifejezés általános tarthatatlanságával, hanem a hazánkban elfogadott fikciós elmélet hatásával is magyarázható. Könnyen belátható, hogy a jogi személyt a valóságban létező, gondolkodni, cselekedni képes entitást leíró realista elmélet alapján egyenesebb út vezet a szervezetet elkövetőként elismerő büntetőjogi felelősség-elmélet, egyáltalán a szervezetek büntetőjogi felelősségének befogadása felé.

Hazánkban viszont a jogi személyek természetére vonatkozó elméletek helyett a büntetőjogban valóban annak van nagyobb jelentősége, hogy a polgári jog a jogi személyek, egyéb jogalanyok mely körét ismeri el, **és ehhez képest** a büntetőjog a szervezetek mely körével szemben kíván a büntetőjog eszközeivel fellépni. Ilyen értelemben beszélhetünk a jogi személy büntetőjogi értelemben vett fogalmáról, tekintettel arra is, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségéről szóló jogszabályok szinte kivétel nélkül rendelkeznek a felelősségre vonható alanyok köréről.

¹⁰² **Hacker E.**: Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége. Pécs, 1922. 30. o.

IV. A jogi személyek büntetőjogi felelősségének történetéről

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének kialakulásával és történetével összefüggésben előjáróban két megjegyzés tehető. Egyrészt – hasonlóan más jogintézményhez – egységes „világtörténeti” jellemzés természetesen nem adható, egyes országokban több évszázadra vezethetők vissza a jogtörténeti előzmények, máshol ilyenekről egyáltalán nem lehet beszélni. Másrészt nem nehéz észrevenni a szervezetek büntetőjogi felelősségének fejlődésében a ciklikusságot: a kriminálpolitikai igényeknek, illetve az adott korszak gazdasági-társadalmi jellemzői által diktált szükségleteknek megfelelően hol megjelent, hol eltűnt e felelősségi forma.

IV. 1. Általános intézménytörténet az ókortól

A jogintézmény gyökerei vagy legalábbis nyomai a **római jog**ban már megtalálhatók, bár ebben a körben a „jogintézmény nyomai” kifejezés talán megfelelőbbnek látszik. A **societas delinquere non potest** klasszikus elv ebben az időben született, és részben erre a jogelvre hivatkozással szokás a római jog elutasító álláspontjáról beszélni a büntetőjogi felelősség kérdésében. A római jog szerint ugyanis a közösség, későbbi elnevezéssel a jogi személy vétőképtelen. Annak ellenére igaznak tűnik ez a megállapítás, hogy egyrészt ebben a korban már a jogi személyek számos formája elismert, pl. a városok, a falusi közösségek, a papi kollégiumok és számos egyesület, így a felelősség lehetséges alanyaiban elvileg nem volt hiány. Ezek a szervezetek azonban nem vétkezhetek, annak ellenére, hogy a nemzetközi vonatkozású normák tekintetében egyes közösségekkel szemben megtorló intézkedéseket alkalmaztak. Így például a szövetségi szabályokat megsértő városokat a rómaiak elpusztították, és lakóikat rabszolgává vagy jogtalanná tették. Ez a kollektív büntetés azonban sohasem a büntetőeljárás keretei között nyert kiszabást, hanem mindig a **coercitio** korlátlan, imperiumon alapuló szabályai szerint, vagy a hadijog alapján került arra sor. **Büntetőeljárást közösség ellen a római jog nem ismert.**¹⁰³ Megjegyzendő, hogy létezik olyan álláspont is, amely – más forrásokra hivatkozva, illetve azokat másként értelmezve – a büntetőjogi felelősség elismerése mellett érvel, említve példaként azt a 69-ben történt esetet, amikor **Agrippa** proconsul vesztegzár alkalmazását helyezte kilátásba egy város lakosságával szemben.¹⁰⁴ Ez és a városok megrendszabályozását célzó egyéb jogkövetkezmények azonban inkább politikai jellegű represszáliáknak tűnnek.

A helyzet a kora középkorban sem változott meg, „köszönhetően” az egyház tekintélyének. IV. Ince pápa ugyanis az 1245. évi lyoni zsinaton kinyilatkoztatta, hogy az **universitast** nem lehet kiközösíteni, mivel erkölcs és lélek nélküli lény, és nem része az egyháznak. A jogi

¹⁰³ **Zlinszky J.:** Római Büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1991. 34.o. A **coercitio** joga a büntetések és a kényszerítő intézkedések kiszabásának a jogát jelentette.

¹⁰⁴ Fenti álláspontot és az esetet lásd **Kóhalmi** (2000) 19.o.

személy a valóságban nem létezik, csupán fikció.¹⁰⁵ A középkor későbbi szakasza az az időszak, amikor - a glosszátorok és a kánonjogászok révén – meghonosodott az új szervezeti formák, a testületek, illetve a községek, városok, végül az egyházközségek, káptalanok, templomok sajátos büntetőjogi felelőssége (*universitas et ecclesia delinquere possunt*). A sajátosság elsősorban abban rejlett, hogy e személyösszességeket ekkor még nem ismerték el mint a tagjaiktól elkülönült jogalanyokat, velük szemben azonban egyértelműen büntető jellegű szankciókat (pénzbüntetés, kiközösítés, a városfalak lerombolása stb.) lehetett alkalmazni. A glosszátorok szerepe elsősorban az volt, hogy ők foglaltak állást elsőként sarkosan a jogi személyek büntethetősége mellett, emellett növelték az egyesületekkel szembeni szankciók választékát és a tan középkori elterjedésében is úttörő szerepet vállaltak.¹⁰⁶ Már ebben az időszakokban rámutattak a szervezetettel szemben alkalmazott szankció esetleges igazságtalan vonásaira, amennyiben az a szervezet vétklen tagjait sújtotta, illetve rámutattak a természetes személy elkövető párhuzamos - a szervezet mellett történő – felelősségre vonásának szükségességére.

A római jog elutasító álláspontját követően tehát elfogadásra került az „új tan”, amely a glosszátorok tekintetében a római jog vonatkozó forráshelyeinek eltérő értelmezésével, illetve az itáliai városokkal, községekkel szemben a pénzbüntetés gyakori alkalmazásáról tanúskodó gyakorlattal magyarázható. Az egyházjog álláspontjának megváltozása azonban már politikai megfontolásokra vezethető vissza: az egyház tekintélyének biztosítása érdekében terjesztették ki az egyházi bíróságok hatáskörét a különböző testületekre.¹⁰⁷

Ennél is tovább lépett a **középkori germán jog**, amely önálló létezőként, a tagjaitól elkülönült entitásként fogta fel a különböző szervezeteket, és természetesnek találta büntetőjogi felelősségre vonhatóságukat. A germán (és a későbbi német) társadalmi élet meghatározó elemei ugyanis a társas alakzatok voltak – a guilde-k, céhek, szövetkezetek, egyéb közületi formák -, amelyeket nem lehetett pusztán fikcióknak tekinteni, mivel kézzelfogható realitásként jelentkeztek. Az államhatalom jellemzője ebben az időben a gyengeség, illetve a partikuláris jelleg, így az meglehetősen megfoghatatlan volt, míg az említett társas szerveződések a mindennapi élet részeként, valóságként funkcionáltak.¹⁰⁸ A német-római császárság virágkorában számos törvényben találunk büntető rendelkezéseket és a szervezeti felelősség létjogosultságát nem kérdőjelezték meg egészen a XVIII. század végéig.¹⁰⁹

Törvényi szinten azonban a legkidolgozottabb szabályozást a **francia jogban** találjuk, amely egyáltalán nem tekinthető véletlennek. A francia jogtörténet tanúsága szerint a városok büntetőjogi felelősségre vonásának korábban is nagy hagyományai voltak. Már a XII. századból vannak olyan kiváltságlevelek, amelyek előírják a városi közösség büntetőjogi felelősségét arra az esetre, ha valamely büntettest nem sikerülne megtalálni, azzal az

¹⁰⁵ **Nagy G.:** A jogi személy büntetőjogi felelősségének kialakulása az angolszász jogrendszerben. Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 2001. 155.o.

¹⁰⁶ **Kőhalmi L.** (2000) 19.o.

¹⁰⁷ **Hacker** (1922) 27. o.

¹⁰⁸ **Kecskés L.** (1999) 133.o.

¹⁰⁹ A német jog a városok és a községek mellett a céheket és a szövetkezeteket is büntető jogalanyisággal rendelkező entitásként értékelte, s így módon tovább tágult az egyesületi bűncselekmények köre (pl. adóbűncselekmények, törvénytelen szabályalkotás stb.) Lásd **Kőhalmi L.** (2000) 20.o.

indokolással, hogy ilyenkor a város maga is bűnrészes vagy bűnpártoló. Ilyenkor a város az államnak vagy a földesúrnak pénzbüntetést, a sértettnek pedig kártérítést volt köteles fizetni. Ezt követően a fejlődés jeleként már külön törvény, az 1670. évi büntető törvénykönyv (**Ordonnance Criminelle**) külön címben szabályozta szinte az összes létező szervezet (városok, falvak, céhek, egyetemek) büntetőjogi felelősségét, elsősorban az állam érdekeit sértő bűncselekmények, pl. lázadás, a királyi parancsok iránti engedetlenség, tiltott szervezkedés miatt. Ennek megfelelően a büntetőjogi felelősség elsősorban a politikai leszámolás, megrendszabályozás eszközeként funkcionált. Kifejezetten eljárási szabálynak minősült az a rendelkezés, hogy a büntetőeljárás alá vont közösségnek képviselőt kellett kijelölnie, aki ellátta a képviseletet és a védelmet. A büntetés a pénzbüntetéstől bizonyos építmények lerombolásán át a privilégiumok és kiváltságok megvonásáig terjedt.¹¹⁰

A XVIII. század végén döntő változás történt, amelynek következtében a kontinentális Európában egészen a XX. század közepéig – néhány kivételtől eltekintve - szinte fel sem vetődik a kérdés, „**a társaság nem követhet el bűncselekményt**” elv általános büntetőjogi alapelvvé vált. Ezt a jelenséget alapvetően három tényezővel szokás magyarázni. Az egyik a korszakot átható szellemi áramlat, a felvilágosodás eszmevilága, amelynek az emberi egyéniséget középpontba állító és az egyéni jogok védelmére vonatkozó álláspontja az individuális felelősség kizárólagossá válását eredményezte a büntetőjogban is. Az individualizmus áthatotta a francia forradalom, illetve a császárság időszakát is, ennek megfelelően az 1810. évi **Code Penal** már nem szabályozza a szervezetek büntetőjogi felelősségét. **Wells** szerint a liberalizmus – amely legfőbb értéként ünnepelte az egyént és elítélt mindenfajta kollektívizmust – öröksége az egyik oka annak, hogy a nemzeti jogrendszerek ma is állandó nehézséggel küzdenek a szervezeti felelősség befogadását illetően. Az individualizmus ugyanis képtelen feldolgozni a szervezeti cselekményt, mint jogi kategóriát, illetve tudomásul venni a szervezeti felelősség egyedi sajátosságait.¹¹¹ A másik ok a fikciós elméletet képviselő elméleti jogtudósok, elsősorban **Savigny** munkásságában keresendő. Mivel a jogi személy a jog teremtménye, csupán a képviselőin keresztül képes cselekedni, **Savigny** szerint amit „a jogi személy bűncselekményének” nevezünk, az soha nem tekinthető másnak, mint a tagok vagy a képviselők által elkövetett cselekménynek.¹¹² A teória képviselőinek tudományos tekintélye következtében a törvényhozás és a jogalkalmazás is elutasító álláspontra helyezkedett, és az ebben az időben erősödő realitás elméletek hatása már csupán a polgári jogban mutatható ki. A 19. században született büntetőtörvények, illetve – tervezetek alkotói kezdetben még kifejezetten szükségesnek tartották kizárni a jogi személyek büntethetőségét¹¹³, később a jogintézmény általános elutasítására figyelemmel már ezt sem. Végül ettől az időszaktól kezdve általános tendencia lett, hogy a jogi személy keretei között elkövetett bűncselekménnyel okozott károkért már a jogi személynek kellett helytállnia.

¹¹⁰ **Lévai I.**: Societas delinquere potest avagy egy jogelv eróziója. Magyar Jog 1994/6. 371-372.o.

¹¹¹ **Wells** (1993) 66-67. o.

¹¹² **Möhrenschlager, M.**: Developments on the International Level. 1999. In: Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. i. mű 89.o.

¹¹³ Így például az 1813. évi bajor Btk. Lásd **Hacker** (1922) 52. o.

Mivel a szervezeteknek a mai korunkra jellemző általános dominanciája a 19. században még nem volt olyan erőteljes, a kártérítési kötelezettséget kielégítőnek tartották.

IV. 2. Az angolszász fejlődés

Anglia és Wales (a továbbiakban: **Anglia**), illetve az angolszász jogkörbe tartozó államok fejlődése lényegesen eltérő képet mutat. Egészen a XIX. század közepéig a **common law** azon az állásponton volt, hogy a jogi személyt (**corporation**) nem lehet büntetőjogilag felelősségre vonni: „A jogi személy nem büntethető, a tagjai azonban igen”. **Lord Holt** álláspontjának indokaként hozza fel, hogy a bíróságoknak nehézséget okoz egy természetes személy bűncselekményét egy nem létező fikciónak, a jogi személynek tulajdonítani, ráadásul a büntetőeljárás hagyományos rendszerébe sem illeszthető be ez a jogintézmény, hiszen a terhelt személyesen jelenik meg a bíróság előtt és általában vallomást tesz. A jogi személy erre nem képes, mint ahogy arra sem, hogy – lélek és erkölcs hiányában – morális bűnösséggel cselekedjék. Egyébként sem követhet el bűncselekményt, mivel kizárólag az alapításáról rendelkező dokumentumban meghatározott tevékenységet folytathat és a bűncselekmény nem ilyen.¹¹⁴ Ehhez hozzátehetjük, hogy az említett korszakban tipikusan alkalmazott szankciók, a halál- vagy szabadságvesztés büntetés egy szervezettel szemben értelemszerűen nem volt alkalmazható. A döntő, és valóban minőségi változás az **ipari forradalom**hoz köthető, amelynek következtében a gazdasági társaságok száma rendkívüli mértékben megnőtt, és ezzel párhuzamosan gazdasági és társadalmi jelentőségük is fokozódott. Ettől az időtől kezdve a bírói gyakorlatban egyre több olyan esettel találkozunk, amikor a városi önkormányzatokat felelősségre vonták meghatározott kötelezettségek, pl. a folyómeder tisztántartásának, hidak fenntartásának elmulasztásáért, amelyek következtében a közösséget kár, sérelem érte (**public nuisance**). Ezt követően a városi önkormányzatok speciális feladatait – a közutak, csatornák, vasútvonalak működtetését és fenntartását – egyre inkább gazdasági társaságok vették át, és az ebben a körben bekövetkezett jogsértésekért már őket vonták felelősségre. Nem véletlen, hogy a szakirodalomban legtöbbször idézett két esetben vasúttársaságok felelősségét állapították meg, először egy mulasztást feltételező, majd négy évvel később már egy tevékenységgel megvalósítható jogsértés miatt. (**Birmingham v. Gloucester Railway Co. 1842**, illetve **The Queen v. Great North of England Railway Co. 1846**). Hangsúlyozni kell azonban, hogy a bírói gyakorlat egységesítésében igen nagy szerepet játszott az angol törvényi jog, mivel először egy 1827. évi törvény¹¹⁵, majd az 1887. évi Interpretation Act mondta ki, hogy ellenkező rendelkezés hiányában a személy fogalmán a jogi személyt is érteni kell.¹¹⁶ Ez a rendelkezés megerősítette a büntető bíróságok olyan irányú gyakorlatát, hogy a jogalanyiság elismerése a büntetőjog területére is

¹¹⁴ **Coffee, J., C.:** Forms and Reasons of Corporate Responsibility. In: Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. i. mű 13.o.

¹¹⁵ Criminal Law Act (1827)

¹¹⁶ **Wells, C.** (1993) 96.o. Érdemes megemlíteni, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségének megteremtésére alkalmas jogalkotási technikák közül ez a megoldás talán a legegyszerűbb. Csúpn annyi a teendő, hogy a Btk.-t kiegészítjük egy hasonló tartalmú rendelkezéssel, vagy az elkövetők körét kiterjesztjük a „jogi személy-tettes és –részes” kategóriákkal. Az ezzel kapcsolatos dogmatikai nehézségekről lásd később.

vonatkozik. Később a felelősség büntetőjogi jellege erősödött egyrészt a kontinentális jogban a közigazgatási jogsértésnek vagy szabálysértésnek megfeleltethető ún. **regulatory offences** elkövetése miatti felelősség meghonosodásával, majd a bűnös szándékot (**mens rea**) nem feltételező bűncselekmények körére történő kiterjesztésével. A folyamat végpontjaként 1944-ben a bűnös szándékot feltételező bűncselekmények miatti felelősségre vonás lehetősége is elismerést nyert, ezzel Angliában a jogi személyek büntetőjogi felelőssége általánossá vált. A jogintézmény fejlődése az **Egyesült Államokban** a jogtörténeti előzményeket illetően hasonló képet mutat, mint Angliában, egészen az 1900-as évek elejéig. A felelősség kialakulását és fejlődését **Mueller** szellemesen a gyomnövény növekedéséhez hasonlítja, amelyet senki sem veti el, senki sem gondoza, mégis növekszik.¹¹⁷ A jogintézmény mintegy észrevétlen kialakulása a 19. század közepére tehető. Ettől az időtől kezdve ugyanaz a folyamat játszódik le, mint Angliában (**public nuisance**, mulasztás-tevékenység, bűnös szándék nélküli, illetve azt feltételező bűncselekmények) azzal, hogy a bűnös szándékot feltételező bűncselekmények tekintetében a felelősség elméleti megalapozása a polgári jogban ismert megbízottért való felelősség elvének (lásd később) a büntetőjogba történő transzformálásával történt meg. Ez utóbbi körben a **New York Central & Hudson River Railroad Co. v. United States** eset számít mérföldkönek. Egyrészt azért, mert ebben az ügyben a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság elsőként állapította meg egy gazdasági társaság büntetőjogi felelősségét egy, az alkalmazott által elkövetett bűnösséget feltételező bűncselekményért. A döntés alapja egy 1903. évi törvény (**Elkins Act**), amely szerint a szállítótársaság alkalmazottja vagy tisztségviselője által elkövetett cselekményt az őt alkalmazó vállalat cselekményének kell tekinteni.¹¹⁸ A döntésnek elsősorban kriminálpolitikai indokai voltak: amennyiben a társaságok mentesülnének a bűnös szándékot feltételező bűncselekmények következményei alól, az általuk elkövetett jogsértések jelentős része állami kontroll nélkül maradna.¹¹⁹ Másrészt azonban innentől kezdve az angol és az amerikai jogfejlődés egymástól eltérő úton fejlődött, különböző elméleti modelleket kialakítva a felelősség magyarázatára. Az említett gyakorlatot ugyanis az alsóbb fokú bíróságok rohamos gyorsasággal átvették és a XX. sz. elejére néhány kivételtől eltekintve a társaságok büntetőjogi felelőssége viszonylag általánossá vált. Általánossá vált ugyan, de mivel a jogszabályok kezdetben az általában alkalmazható büntetőjogi szankcióként vagy kizárólag a szabadságvesztést, illetve a halálbüntetést szabályozták, vagy csupán kisösszegű (maximum ezer dollár) pénzbüntetés kiszabását tették lehetővé, nem túl gyakran került sor a társaságok ellen büntetőeljárás megindítására. A változás az 1970-es években kezdődött, amikor a társaságok jogsértő cselekményeinek elszaporodására, illetve az ezeket kísérő társadalmi reakcióra a bírói gyakorlat a felelősség soha nem látott mértékű szigorításával válaszolt. Ennek eredményeként

¹¹⁷ Idézi **Lederman, E.**: Criminal Law, Perpetrator and Corporation: Rethinking a Complex Triangle. The Journal of Criminal Law and Criminology. Vol. 76. No.2. 1985. 288.o.

¹¹⁸ A törvénynek az ügygel közvetlenül összefüggő rendelkezése büntetendővé nyilvánította a vasúttársaságok számára a rögzített fuvarozási árnál (hatósági ár) alacsonyabb szolgáltatási díj meghatározását. A New York Central egyik helyettes vezetője azonban árendadíjmentet kínált számos ügyfélnek, megsértve ezzel a törvényt

¹¹⁹ Lásd **Khanna, V.S.**: Corporate Criminal Liability: What Purpose Does It Serve? Harvard Law Review. 1996/5. 1483.o.

ma már - mintegy a büntetőjogi szigor elvének (***law and order principle***) ellenhatásaként - a büntetőjogi fellépés visszaszorítására irányuló törekvés merül fel, elsősorban az elméleti szakértők körében. A jelszó a korlátozás: korlátozni kell a büntetőjog mozgásterét, a bűnösség jelentőségét, a büntetőjog és a büntető ítélkezés alkalmazását.¹²⁰

IV. 3. A kontinentális Európa a XX. században.

A kontinentális Európa országaiban a szervezetek felelősségének kérdése a jogalkotás szintjén csak a XX. század második felében vetődött fel ismét. A büntetőjogi felelősség kodifikálására irányuló folyamat állomásai a legtöbb jogrendszerben az alábbiak voltak:

- a polgári jogi, illetve szabálysértési vagy közigazgatási jogi felelősség megteremtése, valamint e jogágakban szabályozott szankciók alkalmazásának bevezetése,
- a jogi személynek a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére kötelezése, illetve ezen túlmenően a vezetővel vagy az alkalmazottal szemben kiszabott pénzbüntetés, illetve egyéb vagyoni tartalmú szankció megfizetésére kötelezés (általában az elkövetővel egyetemlegesen),
- a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonhatóságának elismerése és büntetőjogi szankciók alkalmazása meghatározott – jellemzően külön törvényben és nem a Btk-ban szabályozott - bűncselekmények esetén,
- a jogi személyek általános büntetőjogi felelősségének megteremtése.

Ahogy korábban említettük, az európai államok egy részében elismert a jogi személyek büntetőjogi felelőssége, más országok viszont az említett folyamat negyedik állomásáig még nem jutottak el, bár ezekben az országokban is számos kodifikációs javaslat készült a büntetőjogi felelősség bevezetésére.

Ezt a lépést a kontinentális Európában elsőként Hollandia tette meg. Nem véletlenül, ugyanis a holland bíróságok gyakorlata nagy szerepet játszik általában a büntetőjogi felelősségre vonás feltételeinek alakításában, noha az elsődleges jogforrás a büntető törvénykönyv. Kezdetben az adójogi, illetve a fogyasztóvédelmi felelősség bevezetését követően először a holland Gazdasági Büntetőtörvénykönyv a gazdasági bűncselekmények vonatkozásában, majd a Btk. 1976. évi módosításával általános jelleggel kodifikálták a büntetőjogi felelősséget. Finnországban először jogi személlyel szemben csupán a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére kötelezés, illetve az elkobzás létezett, végül 1995-ben a Btk. külön fejezetében helyezték el büntetőjogi felelősségre vonatkozó szabályokat. Dániában a szervezeti felelősséget érintő első büntetőjogi jogszabály még a század húszas éveiben született, később számos jogszabály ez irányú rendelkezését követően 1996-ban történt meg a Btk. vonatkozó módosítása. Franciaországban hosszú előkészítő munkálatok után 1992-ben (hatályos: 1994-től), Szlovéniában 1996-ban, Belgiumban 1999-ben került sor a kodifikációra.

Ezzel szemben viszont Németország egyenlőre következetesen tartja magát a hagyományos állásponthoz, ugyanígy Ausztria és Svájc is, bár az utóbbi két államban is sor került már

¹²⁰ Lásd **Stuart, D.**: Punishing Corporate Criminals with Restraint. Criminal Law Forum. Vol.6.No.2. 1995. 222.o.

kodifikációs javaslatok készítésére, és vélhetően a közeljövőben itt is feladják a következetes elutasítást. Hasonlóan Olaszország, Portugália, Görögország is csupán az ún. másodlagos büntetőjogban, illetve más jogágakban teszi lehetővé a szervezetek szankcionálását.

IV. 4. A magyar jogfejlődés.

A középkori **magyar** jogtörténet igen kevés adalékkal szolgál a testületek, kollektívák büntetőjogi felelősségét illetően. A középkori dekrétumok, törvények egy-egy elszórt rendelkezésétől eltekintve, lényegében a **Tripartitum** az egyetlen olyan jogforrás, amelyben megfogalmazódik a kollektív felelősség igénye. A 46. és a 49. Cikkelyek szerint **„ha a káptalant vagy a konventet ... hatalmaskodásért bármínemű ítélettel testületileg marasztalják el, azt mint egyes külön személyt terhelik, és nem az egyeseket kell külön elmarasztalni..”** illetve ha **„úgy találják, hogy a főpap és a káptalan avagy konvent ...a hatalmaskodásokat ... elkövették, ez esetben a főpapot a káptalanjától vagy konventjétől nem külön, hanem azzal együtt kell felmenteni vagy elmarasztalni.”** Ezzel együtt azonban határozottan állítható, hogy **a magyar jog egészen napjainkig nem ismerte el a testületek, jogi személyek büntetőjogi felelősségét.** Néhány – meglehetősen perifériális jellegű – kivétel azonban említhető.

A műemlékek fenntartásáról szóló 1881. évi XXXIX. tc. 16. §-a kihágásként rendeli büntetni a műemlék önhatalmú ledöntését, lebontását, rongálását vagy ezen cselekményeknek az elrendelését. Amennyiben „ezen törvényellenes cselekmény azon törvényhatóság, község- vagy egyházgyűlése vagy képviselőtestülete határozatának kifolyása, a mely a műemléknek tulajdonosa, a gyűlés vagy képviselőtestület azon tagjai marasztalandók el egyetemlegesen a bírságban, a kik az illető határozat hozatalához hozzájárultak.”¹²¹ Ebben a körben tehát a kiszabott pénzbírságért viselt mögöttes, de közvetlen felelősségről van szó, mivel a kihágás elkövetési magatartását bárki megvalósíthatja, a speciális tulajdonosi viszonyokra tekintettel a kiszabott pénzbírság közjogi szervezetek tagjait terheli.

A sajtóról szóló **1914. évi XIV. törvénycikk** 42. §-a szerint ha a kiadó vagy a nyomda- vagy más többszörösítő vállalat tulajdonosa jogi személy vagy társaság, a megállapított pénzbüntetésért, bűnügyi költségért és kártérítési összegért a vagyoni felelősség a jogi személyt vagy a társaságot terheli.¹²² Ez a rendelkezés a jogi személy egyfajta mögöttes, de közvetett felelősségét teremtette meg, mivel pl. a pénzbüntetést elsősorban az elítélt természetes személytől kellett behajtani, amennyiben ez nem volt lehetséges, akkor először a kiadó, ennek hiányában pedig a tulajdonos volt felelős. Hasonló rendelkezést tartalmazott az **1939. évi XIV. törvénycikk**. A jogszabály 4. §-a szerint, amennyiben a fizetési eszközökkel elkövetett visszaéléseket vállalat üzletkörében az alkalmazott, illetve a megbízott követte el és a felügyelet vagy ellenőrzés gyakorlásában mulasztás állapítható meg, a felügyelettel vagy ellenőrzéssel megbízott személy, illetve a vállalat tulajdonosa, felelős vezetője büntethető. Amennyiben a cselekményt a vállalat érdekében követték el, **„a vállalatot is kötelezni lehet a**

¹²¹ A hatályos magyar törvények gyűjteménye. Budapest, 1912. 145. o.

¹²² Az 1914. évi törvények gyűjteménye. Budapest, 1915.

„vagyonai elégtételnek az elítélttel (elítéltekkel) egyetemlegesen való megfizetésére.”¹²³Ezzel kapcsolatban a törvény miniszteri indokolása arra mutat rá, hogy ha a bűncselekményből a vállalatnak is haszna van, a vagyoni elégtételnek nem csupán a rendszerint vagyontalan vagy kis vagyonú alkalmazottat, hanem a vagyoni elégtétel megfizetésére többnyire képes vállalatot is terhelni kell.¹²⁴ Az egyetemleges fizetésre kötelezés tehát anélkül megállapítható, hogy a vállalat bűnösségéről az ítélet rendelkezne. A törvény tehát lényegében a jogi személy objektív jellegű büntetőjogi felelősségét állapította meg és nincs szó a szervezet bűnösségének elkülönülten történő megállapításáról. Ennek ellenére vitathatatlanul büntetőjogi szankcióról volt szó, hiszen azt bűncselekmény elkövetése miatt, büntetőeljárás keretében szabták ki.

A kérdéskörrel összefüggésben a magyar jogtudósok közül kiemelendő **Finkey Ferenc**, aki kifejezetten lehetségesnek találta, hogy a bűncselekmény alanyainak a körét a jogi személyekkel bővítsék ki. „Az egyéni felelősség, az alanyi bűnösség és a büntetés individualisációjára elvileg nincs kizárva a jogi személyeknél. Egy testületi határozat épp olyan bűnös motívumokból indulhat ki és épp oly alanyi bűnösséget tartalmazhat, mint az egyes ember akarata és elhatározása. Lehetnek büntetések, melyek a testületre is individualisálhatók, így a pénzbüntetés, a testület cselekvési képességének megszorítása vagy teljes elvétele, az egyetemes feloszlatása.”¹²⁵ Hasonló véleményt fogalmaz meg **Angyal Pál** is, aki ragyogó okfejtéssel támasztja alá a jogi személy bűncselekmény-alanyiságára vonatkozó tételt. Álláspontja szerint a jogi személy akarattal rendelkezik és képes az akaratát – szervei révén – kinyilvánítani. A ténylegesen cselekvő természetes személy ilyenkor nem a saját akaratát, hanem a jogi személyét valósítja meg, „tehát kétségtelen, hogy az előállott cselekmény a tényleg cselekvő szervnek sem javára, sem terhére nem írható, felelős egyedül az, akié az akarat.”¹²⁶ Ha tehát a jogi személy akarata bűnös eredmény előidézésére irányul, és a jogi személy szerve ezt megvalósítva a cselekményt végrehajtja, a cselekmény alanya a jogi személy lesz.

Igazán maradandót azonban **Hacker Ervin** alkotott, aki az 1922-ben megjelent „Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképesége és felelőssége” című úttörő jellegű munkájában behatóan foglalkozik a problémakörrel. Monográfiája a magyar szakirodalom első, rendkívüli tudományos igényű, összehasonlító módszerrel készített műve. Álláspontja szerint az „egyesületek” (jogi személyek) a tagjaiktól különálló, valóságos jogalanyok, amelyek büntetőjogi felelősségre vonása adott esetben szükséges lehet. Az egyesület fogalmába nem tartoznak bele a közigazgatási és közjogi jellegű testületek, az állam, illetve az alapítvány és

¹²³ 1939. évi XIV. törvénycikk a fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és vagyontárgyak kivitelével elkövetett visszaélések hatályosabb megtorlásáról. 1939. évi Országos Törvénytár.

¹²⁴ **Wiener A. I.**: Gazdaságirányítás-Büntetőpolitika. Akadémiai Kiadó. 1985. 112.o.

¹²⁵ **Finkey F.**: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest. 1914. 233.o. **Finkey** érvelése szerint a testületek, a társaságok valóságos jogalanyok, amelyek mind a magánjogban, mind a közjogban jogérvényesen akarhatnak és cselekedhetnek, nincs értelme, hogy a büntetőjog terén privilégiumot élvezzenek.

¹²⁶ **Angyal P.**: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, 1909. 75.o. **Angyal** szerint azonban a jogi személy bűncselekmény-alanyisága korlátozott, mert a bűncselekmény csak addig tekinthető a szervezet cselekményének, amíg az akaratának megfelel, egy igazgatósági tag hatáskör-túllépése folytán létrejött bűncselekményért csak az egyén tartozik felelősséggel. A jogi személy akaratát képező képessége egyébként is korlátozott, így pl. csalást, orgazdaságot, okirat-hamisítást elkövethet, ellenben erőszakos közöszörlést, magzatelhajtást, becsületsértést nem.

az intézet. Az egyesület büntetőjogi felelősségét nem célszerű bizonyos bűncselekményekre korlátozni, viszont az egyesület szervének (a természetes személyeknek) a cselekménye csak akkor tulajdonítható az egyesületnek, ha a tisztségviselőket jogszerűen alkalmazták, illetve cselekményük a szervezet tevékenységi körébe tartozik. Határozottan állást foglalt amellett, hogy az egyesület nem tud bűnösen cselekedni, ekként vele szemben büntetések nem alkalmazhatók. Nincs akadálya azonban annak, hogy a „személy” büntetőjogi fogalmába az egyesület is beletartozzék. Így a jogrendszer nagyobb módosulásokra nem szorulna, csupán a Btk-nak a szankciórendszerre vonatkozó részét kellene kiegészíteni az egyesülettel szemben alkalmazható speciális intézkedések palettájával. Ezek a szankciók bűnösséget nem feltételező, lényegüket tekintve biztonsági intézkedések, így a felosztatás, a működés felfüggesztése, a működési kör korlátozása, a jogképesség elvesztése, vagyoni jellegű szankció, az elkobzás, a privilégiumok visszavonása, az ítélet közzététele, rendőri felügyelet alá helyezés, végül az alkalmazott vagy vezető elbocsátására kötelezés.¹²⁷ **Hacker** javaslatai azonban csupán elméleti érdeklődést váltottak ki, a törvényhozás elutasító álláspontja továbbra is fennmaradt.

Az 1950-es évektől kezdve a szocialista jog időszaka eleve tárgytalanná tette a kérdést, mivel a polgári jog sem ismerte a valóban saját tulajdonnal rendelkező jogi személyeket, csupán a relatív jogképességgel rendelkező állami vállalatok és szövetkezetek játszottak szerepet a gazdasági életben. Ennek megfelelően a hazai büntetőjogi szakma képviselői sem foglalkoznak érdemben a jogintézménnyel. Kivételként **Wiener A. Imre** gazdasági bűncselekményekről szóló monográfiája említhető, amelyben rövid áttekintést ad a jogi személyek büntetőjogi felelősségének elméleti alapjairól, megvizsgálva alkalmazásának indokait az említett bűncselekménytípussal összefüggésben.¹²⁸ Egészen az 1980-as évek végéig tartott ez az állapot, amikor a gazdasági társaságokról szóló 1988. évi törvény megteremtette a vállalkozás új szervezeti formáit, a korábbi politikai rendszer lebontása pedig lehetővé tette az állami ellenőrzés megszüntetését, illetve a társaságok, valamint az egyéb jogi személyek számának ugrásszerű növekedését. Ezzel párhuzamosan – ahogyan említettük, részben a nemzetközi tendenciák és a külföldi kutatások hatására – mind a hazai tudomány

¹²⁷ Lásd **Hacker E.**: Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége. Pécs, 1922. Hogy **Hacker** mennyire megelőzte a korát, arra bizonyíték, hogy már 1936-ban olyan esetet említ, amikor az egyéni felelősség megállapításának nehézségei a felelősségnek a jogi személyre telepítését igénylik: „Az Aldunán baleset történt abból kifolyólag, hogy az egyik hajózási társaság igazgatósága a hajóskapitányoknak kiadta az utasítást, hogy – az előírások ellenére – a ködös időben ne vesztegeljenek egy helyen, hanem a hajók előnyösebb kihasználása végett ilyenkor is folytassák az útjukat; közölték velük azt is, hogy amennyiben ennek a bizalmas parancsnak eleget nem tennének, úgy parancsnoki állásukból el fogják őket mozdítani...; az eljárás következménye hajószerecsétlenség volt, amelynél emberélet és sok anyag is megsemmisült. Kétségtelen, hogy az egyén egyedülállóan nem valósíthatta meg az eredményt, a hajótársaság hajói és az igazgatóság utasítása nélkül a bűncselekmények nem jöhettek volna létre.” Lásd **Hacker E.**: A magyar büntetőjog tankönyve. Általános rész. 1936, Miskolc. 124-125.o.

¹²⁸ **Wiener A. I.**: Gazdasági bűncselekmények. KJK. 1986. A szerző akkori álláspontja szerint „nincs olyan sürgető büntetőpolitikai igény, amely szükségessé tenné a jogi személyek büntetőjogi felelősségének alkalmazását. Az egyéni büntetőjogi felelősség, továbbá az adminisztratív szankciók, amelyeket egyénnel és jogi személyekkel szemben egyaránt alkalmazni lehet, megfelelően szolgálnak mind a büntetőpolitikai, mind a gazdaságpolitikai célokat.” Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy – a Törvény megszületésének tényére tekintettel – a XXI. század elejére láthatóan a büntetőpolitika is megváltozott, a korábban említett Uniós elvárások olyan „sürgető büntetőpolitikai igénynek” minősültek, amelynek hatására a döntés is megszületett.

képviselői, mind a jogalkotó egyre fokozódó érdeklődést tanúsított a kérdéskör iránt. Így a Btk.-t módosító 1999. évi CXX. törvény 4. §-a lehetővé tette **a vagyonekobzás közvetett alkalmazását** gazdálkodó szervezettel szemben is, mivel a szabályozás szerint a vagyonekobzást el kellett rendelni az elkövető által átruházott vagyonra is, feltéve, hogy a megszerzőjének az átruházott vagyon eredetéről tudomása volt. Ha pedig az elkövető a vagyont gazdálkodó szervezetre ruházta át, a vagyonekobzás akkor lehetett elrendelni, ha a szervezet vezetőjének az átruházott vagyon eredetéről tudomása volt. Ilyen esetben a vagyonekobzást pénzüsszegben kell elrendelni, és helye lehet abban az esetben is, ha a megszerző személyében jogutódlás következett be. (Az 1999. évi CXX. törvénnyel módosított Btk. 63. §-a.)

Ez a rendelkezés azonban csupán a hagyományos törvényhozói állásponttól történő elmozdulásként értékelhető, mert látható, hogy nem arról van szó, hogy a büntetőeljárásban vádlotként szereplő gazdálkodó szervezettel szemben az általa elkövetett cselekmény miatt alkalmaznának büntetőjogi szankciót, hanem a természetes személy bűncselekményéhez áttételesen kapcsolódó jogsértő magatartás - t.i., hogy lényegében elfogadta vagy megvásárolta a bűncselekmény elkövetéséből eredő vagyont – miatt. Ami azonban tény: lehetőség volt arra, hogy a bíróság gazdálkodó szervezettel szemben bűncselekmény elkövetésével összefüggésben – amely bűncselekményből a szervezetnek haszna származott – büntetőjogi szankciót alkalmazzon. A szervezet felelősségre vonásához azonban szükséges egy további tranzakció is, nevezetesen a bűncselekmény elkövetéséből eredő, a természetes személy által szerzett vagyonnak a szervezet részére történő átruházása. Hasonló álláspontot foglal el **Tóth Mihály** is, aki szerint itt még nem a testületi felelősségről van szó, hanem egy vagyoni szankció hatókörének a bűncselekményből hasznot húzó gazdálkodó szerv vezetőjének tudatára tekintettel történő sajátos kiterjesztéséről.¹²⁹ E folyamat további állomásai a már sokkal konkrétabb eredményt jelentő jogszabálytervezetek voltak, elsőként a 2000. év tavaszán az Igazságügyi Minisztériumnak a Btk. módosítására irányuló tervezete, amely „a gazdálkodó szervezetekre vonatkozó rendelkezések” című új fejezetben fogalmazta meg kifejezetten a gazdálkodó szervezetekkel szemben alkalmazható „törvényességi intézkedéseket”, illetve ezek alkalmazásának feltételeit. A következő évben egy újabb tervezet elkészítését, illetve módosítását követően született meg a **2001. évi CIV. törvény a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről**.

¹²⁹ **Tóth** (2001)

V. A büntetőjogi felelősség alanya¹³⁰

V. 1. Általános kérdések

A magyar jogi nyelvezetben is használatos „jogi személyek büntetőjogi felelőssége” megfogalmazásból egyértelműnek tűnik az alanyi kör meghatározása. A jogi személy megjelölésére a német nyelvben a **Juristische Personen**, az angolban a **Legal Person** használatos. Ezek mellett azonban az angolszász jogkörben inkább a társaság (**corporation**) kifejezés az elterjedtebb, nemzetközi dokumentumokban pedig találkozunk a vállalkozás (**enterprise**) megjelöléssel is. A kérdés tehát a felelősségre vonható személyek meghatározása körében leegyszerűsítve úgy merül fel, hogy az adott ország (polgári jogi) jogszabályai által jogi személyként elismert szervezetek körét a büntetőjog szempontjából

- a) egyrészt milyen mértékben **szűkítjük**, vagyis a jogi személyek egyikét vagy másikat kizárjuk a lehetséges alanyok köréből,
- b) másrészt mennyiben **bővítjük** más szervezetekkel, pl. a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokkal.

a) A különböző országok jogi megoldásai rendkívül változatosak e területen, de általánosnak mondható tendencia az **állam és az állami szervek, illetve részben az un. közjogi jogi személyek kizárása** a felelősségi körből. Az **állam** vonatkozásában a hagyományos indokok annak ellenére nagyon egyszerűek, hogy a polgári jog szabályozása – ahol ismeretesen az állam a jogviszonyok, illetve szankciók alanya lehet – ismét analógiát kínál a büntetőjog számára: nem lehetséges az, hogy az állam saját cselekménye miatt büntetőjogilag felelős legyen, mivel saját magának nem tartozhat felelősséggel, illetve önmaga felett nem ítélezhet. Avagy egy állami szerv pénzbüntetéssel történő szankcionálása esetén ennek összege elvileg ugyanabba az állami költségvetésbe folyik be, amelyből a szerv működésének költségeit fedezik. Ezt a szabályt követi az angolszász országok gyakorlata, a francia, a finn stb. megoldás. A teljesség kedvéért kivételként említhető egyrészt a dán jogfelfogás, amely a verseny szabadságára hivatkozással elismeri az állami tulajdonú vállalkozások felelősségre vonhatóságát. (E szerint indokolatlanul mentesülne pl. a felelősség alól egy állami tulajdonú vasúttársaság, míg az ilyen tevékenységet folytató magáncéget büntetőjogilag szankcionálnák.)¹³¹Más kérdés természetesen, hogy az állam büntetőjogi felelősségre vonásáról a dán gyakorlatban sincs tudomásunk. A másik kivétel Hollandia, ahol a törvény kifejezett kizáró rendelkezése hiányában elvileg az állam is lehet bűncselekmény alanya. 1992-ben Volkel városában a légierő helyi bázisán nagy mennyiségű kerozin folyt el, jelentősen károsítva a környezetet. Az ügyészség vádat emelt az állam ellen, a bíróság pedig

¹³⁰ Az egyszerűbb szóhasználat miatt használjuk „a büntetőjogi felelősség alanya” terminológiát, megjegyezzük azonban, hogy a hagyományos – és a továbbiakban is kívánatos - hazai felfogás szerint a jogi személy a büntetőjogban alany, vagyis a bűncselekmény alanya (elkövető) nem lehet.

¹³¹ **Nielsen, G., T.:** Criminal Liability of Collective Entities – The Danish Model. In: **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.:** i.mű 192.o.

az megállapította az állam felelősségét, de szankciót nem szabott ki. A fellebbezést követően a holland Legfelsőbb Bíróság ítéletében leszögezte: nem lehetséges az, hogy az állam saját cselekménye miatt büntetőjogilag felelős legyen (mivel saját magának nem tartozhat felelősséggel). A miniszterek vagy az államtitkárok az állam cselekményeikért a törvényhozásnak felelősek, ezen túlmenően bűncselekményt megvalósító kötelességmulasztásukért csak ők vonhatók büntetőjogilag felelősségre. A holland gyakorlat tehát mégis kizárni látszik az államot a büntetőjog alanyai köréből, mely álláspont Hollandiában kritika tárgya.¹³²

A **közjogi jogi személyek** tekintetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Általánosságban elmondható, hogy a közjog alá tartozó szervezetek - önkormányzatok, közintézmények - felelősségre vonhatók, de csak bizonyos közérdekű feladatok (helyi közlekedés, energiaszolgáltatás, szemetgyűjtés stb.) ellátása körében elkövetett bűncselekmények vonatkozásában, a hatósági tevékenység körében elkövetett esetleges jogsértések esetén a büntetőjogi felelősség kizárt. Az említett szabályozás érvényesül Franciaországban, ahol a közjogi jogi személyek felelősségre vonhatók, de csak azon bűncselekmények vonatkozásában, amelyeket „a közfeladat átruházásáról szóló megállapodás lehetővé tesz.”¹³³ Ugyanez a megoldás jellemző Dániában is, ahol a törvény előtti egyenlőségre hivatkozással a felelősség alanyai között a közintézmények, mint munkáltatók is megtalálhatók, pl. az alkalmazottak jövedelemadó-levonásával kapcsolatos kötelezettségének megszegése miatt. Az önkormányzat viszont az építési engedélyek kiadásával kapcsolatban elkövetett (hatósági jellegű) jogsértése miatt büntetőjogilag nem lehet felelős.¹³⁴ Hasonlóan rendelkezik a finn törvény, amely a közhatalom gyakorlása körében végzett tevékenység során elkövetett bűncselekményekért nem teszi lehetővé a felelősségre vonást. A holland megoldás ebből a szempontból is sajátos. A közjogi jogi személy – éppen a jogi személy voltára tekintettel – elvileg bűncselekmény alanya lehet, vagyis például a tartományok vagy az önkormányzatok bűncselekményt követhetnek el. Az 1998-ig fennálló gyakorlat szerint azonban a büntetőjogi felelősség megállapítására nem kerülhetett sor, amennyiben a közjogi jogi személy a törvény

¹³² **Doelder, H.-Hartmann, A.,R.:** Criminal Liability of Private and Public Corporations. A Dutch Perspective. Turku Law Journal, Volume1. No. 1/1999. 89.o. A kritika oka elsősorban az, hogy az állami szervezetek tevékenységük körében sokkal súlyosabb sérelmet is okozhatnak. 1996-ban szintén a holland légierő került a negatív figyelem középpontjába, amikor az egyik Hercules típusú katonai szállítógép – egy madarakkal történt találkozás után - kigyulladt ki a leszállópályán. A tűzoltók és a mentőegységek időben a helyszínre érkeztek, de a mentés során csupán a gép személyzetére koncentráltak. Nem tudtak arról, hogy rakomány helyett a gép kb. 40 embert szállított, és mivel a rakományt már későn nyitották ki, az emberek többsége meghalt. Több szabálytalanság is kimutatható volt, a légierő bázisa – tudomása ellenére – nem közölte a mentőegységgel az „emberi rakomány” tényét, kétséges volt egyáltalán, hogy az ilyen típusú szállítás szabályszerű –e. Az eset egyrészt ismét azt mutatta meg, hogy egy káros következmény létrejöhet több személy magatartásának összehatásaként is, és ilyen esetben csupán egyesek felelősségre vonása igazságtalannak tűnik (bár ezt történt jelen esetben is). Másrészt ismét felvetette az állami szervezeteknek, szervezeteknek a hagyományos jogkövetkezményeken túli (büntetőjogi) szankcionálhatóságának igényét.

¹³³ A helyi önkormányzatok tehát a helyi közlekedéssel, iskolai étkeztetéssel, háztartási szemetgyűjtéssel víz-, illetve energiaellátással összefüggésben megvalósított bűncselekményekért felelősségre vonható, mivel ezeknek a közfeladatoknak az elvégzését koncesszióba adhatja, azonban, ha saját maga végzi, felelőssége megáll. Lásd **Nagy G.** (1995) 93.o.

¹³⁴ **Nielsen, G.,T.** (1999) 192.o.

által biztosított hatáskörén belül járt el.¹³⁵ 1998-ban aztán a Legfelsőbb Bíróság – a fent említett gyakorlatot megváltoztatva - kimondta, hogy e felelősséget kizáró körülmény csak abban az esetben állapítható meg, ha a közjogi jogi személy olyan speciális közfeladat teljesítése során jár el, amely kizárólagos jellegű, tehát ellátására sem egyéb jogi személyek, sem magánszemélyek nem jogosultak. E döntés azonban szintén nem kritika nélküli. A törvény előtti egyenlőség elvére hivatkozással olyan vélemény is ismeretes, amely szerint meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a közjogi jogi személyeket korlátozások nélkül lehessen büntetőjogilag felelősségre vonni.¹³⁶ Éppen erre tekintettel problematikus kérdés az **állami, illetve az önkormányzati tulajdonú vállalkozások** szankcionálása. Az ilyen, gazdasági tevékenység ellátására létrehozott szervek működésével összefüggésben ugyanis ugyanúgy sor kerülhet bűncselekmény elkövetésére, mint egy magántulajdonú kft. vagy rt. esetében. Mivel egy, az önkormányzat által alapított társaság tevékenysége elkülönül az önkormányzat közhatalmi, igazgatási tevékenységétől, így ezen cégek – hasonlóan pl. az állami tulajdonú részvénytársaságok – büntetőjogi szankcionálása elvileg a verseny szabadságára is tekintettel nem tagadható. Látható tehát, hogy

- az állami, közjogi szervek hatósági, közhatalmi, államigazgatási tevékenysége során a büntetőjogi felelősség felvetésének nem sok értelme van;

- e szervek szerződéses kapcsolataiban, magánjogi viszonyaiban a felelősség felvethető, azonban ennek elismerése mellett is megoldatlannak tűnik a szankció problémája: a szankció stigmatizációs hatása eleve nehezen értelmezhető, illetve az általában alkalmazható szankciók többsége értelmetlennek tűnik;¹³⁷

- az állami, önkormányzati tulajdonban álló vállalkozások köre az a terrénum, ahol a vázolt indokok és a jogösszehasonlító elemzések is a felelősségre vonás indokoltságát támasztják alá, arra is tekintettel, hogy e a gazdálkodó szervek tulajdoni viszonyaira manapság már egyáltalán nem a kizárólagos állami (önkormányzati) tulajdon jellemző, hanem a magántőke, így a magánérdekek jelenléte.

b) A jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek büntethetőségére és ekként a büntetőjogi felelősség alanyainak bővítésére is számos példát találunk. A később tárgyalandó Corpus Juris Europea 14. Cikkelye szerint a dokumentumban meghatározott bűncselekményeket elkövethetik gazdasági társaságok és egyéb szervezetek is, amelyek a saját nevük alatt elkülönült vagyonnal rendelkezhetnek. Az EU pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1995. évi Egyezmény, illetve annak 2. Jegyzőkönyve pedig a jogi személy fogalma alatt érti a polgári jogi jogalanyisággal és elkülönült vagyonnal rendelkező szervezeteket is. Hasonló rendelkezéseket tartalmaznak az egyes nemzeti jogok jogforrásai is.

¹³⁵ Urk város önkormányzata a „nagytakarítást végzett” a városban fészkelő, védett állatnak minősülő gémekek által elfoglalt területen, mivel az állatok nagymértékben szennyezték a központi parkot. Ezzel azonban megsértették az állatok védelméről szóló törvény rendelkezéseit. A bíróság álláspontja szerint az önkormányzat a törvény által biztosított hatáskörében járt el, hiszen feladata – egyebek között – a park területének tisztántartása, így felelősségre nem vonható. **Doelder, H.-Hartmann, A., R.** (1999) 88.o.

¹³⁶ **Doelder, H.-Hartmann, A., R.** (1999) 88.o.

¹³⁷ **Kis** megjegyzése szerint a megszüntetés kizártnak minősíthető, a felügyelet alá helyezés pedig a szervezetek törvényességi- és egyéb felügyeleti mechanizmusai miatt értelmetlennek tűnik. Lásd **Kis** (2002) 227. o.

Hollandiában a törvény alkalmazási köre kiterjed a jogi személyekre, a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságokra, a különböző társulásokra, végül az elkülönített vagyonnal rendelkező szervezetekre. Mindebből az következik, hogy **a jogi személy büntetőjogi fogalma különbözik a polgári jogban elfogadott definíciótól.** A dán szabályozás előkészítése során pedig a jogi személyekkel azonos elbírálás alá vonták az egyéni cégeket is, amennyiben legalább tíz alkalmazottat foglalkoztatnak.

Megjegyzendő, hogy a jogi személyek büntetőjogi szankcionálásában „élenjáró” országok (ezek elsősorban az angolszász jogkörbe tartozó államok, és különösen az USA) gyakorlata azt mutatja, hogy **a gazdasági társaságok elsősorban a felelősség alanyai.** Az USA-ban jellemzően a jogi személyiséggel rendelkező társaságokat találjuk az alanyok között, mivel az üzleti tevékenység döntően a társaságok keretei között történik. Ennek oka egyrészt az, hogy a tagok felelősége vagyoni hozzájárulásuk mértékéig korlátozott, illetve a vagyoni hozzájárulás szabadon átruházható. Másrészt a társaság a tag (tulajdonos) halála vagy cseréje esetén is továbbműködhet és vezetése, menedzsmentje meglehetősen centralizált. **A jogi személyiség nélküli üzleti vállalkozások, társulások** - kifejezett törvényi rendelkezés hiányában – büntetőjogilag nem vonhatók felelősségre. Arra hivatkozással azonban, hogy az említett szervezetek a saját nevük alatt pert indíthatnak, illetve perelhetők, olyan felfogással is találkozhatunk, amely elismeri ezek büntetőjogi jogalanyiságát¹³⁸ A később tárgyalandó Modell Büntető Törvénykönyv (MPC) hasonló rendelkezést tartalmaz, az erre vonatkozó szabályozás azonban államonként eltérő. Az állami tulajdonban levő vállalatok tekintetében az MPC kizárja a felelősség köréből azokat, amelyeket meghatározott kormányprogram megvalósítása érdekében kormányzati szervként hoztak létre, vagy a vállalkozást ilyen szerv alapította.¹³⁹

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy a büntetőjogi felelősség lehetséges alanyai köréből célszerű kizárni az államot, illetve általában az igazgatási, közhatalmi feladatokat ellátó szerveket. Az állami szervek vagy az önkormányzatok által gazdasági tevékenység ellátására létrehozott szervek működésével összefüggésben azonban ugyanúgy sor kerülhet bűncselekmény elkövetésére, mint egy „közönséges” kft. vagy rt. esetében. Az önkormányzat által alapított gazdasági társaság tevékenysége elkülönül az önkormányzat közhatalmi, igazgatási tevékenységétől, így ezek a szervezetek elvileg önállóan felelősségre vonhatók. Hasonlóan, a felelősségre vonható alanyok köre nem azonos a polgári jog szabályai szerint jogi személyként elismert szervezetekkel, hanem ide tartoznak az un. relatív jogképeségű gazdálkodó szervek, elsősorban a betéti társaság, illetve a közkereseti társaság.

V. 2. A magyar megoldás

¹³⁸ Ezen túlmenően a szövetségi jog keretébe tartozó törvények között találunk olyanokat, amelyek a jogi személyiség nélküli társulásokat, illetve a szakszervezeteket is „személyként” definiálják, a gyakorlatban előforduló néhány esetben szakszervezetekkel szemben alkalmaztak büntetőjogi szankciót. Lásd **Wise, E., M.:** Criminal Liability of Corporations – USA. In: **Doelder, H. – Tiedemann, K. (eds.):** Criminal Liability of Corporations. 1996. Kluwer Law Int. 393-394.o.

¹³⁹ Lásd Model Penal Code, Comments to §2.07 343-344.o.

A **magyar Törvény** a felelősség alanyai meghatározása során a „jogi személy” fogalmát használja, követve ezzel a nemzetközi egyezményekben és az egyéb Unió forrásokban használt fogalom meghatározást. A büntetőjogi „jogi személy-fogalom” meghatározása természetesen tekintettel van a polgári jogi definícióra, de ahhoz képest egyszerre szűkebb és tágabb is. A Törvény Értelmező rendelkezései alapján jogi személyek

- **azok a szervezetek, amelyeket a polgári jog jogi személynek ismer el.** Ezek egyrészt **magánjogi jogi személyek** (pl. az alapítvány, a szövetkezet, a jogi személyiségű gazdasági társaságok, de a társadalmi szervezetek, az egyesületek, az egyházak, a pártok, a szakszervezetek is), másrészt a **közjogi jogi személyek** (pl. közhasznú testület, közalapítvány). Utóbbi csoportból azonban a Törvény kizárja a magyar államot, a külföldi államokat, illetve az Alkotmányban felsorolt intézményeket (pl. az Országgyűlés, az Alkotmánybíróság, az önkormányzatok, a fegyveres erők, a rendőrség stb.), a (2) bekezdésben szabályozott egyéb közjogi testületeket, illetve a jogszabály által közhatalmi vagy igazgatási feladatot ellátó szerveket, végül a nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezeteket. A Törvény tehát világosan megfogalmazza, hogy sem az állam, sem pedig a megyei vagy települési önkormányzatok nem lehetnek a felelősség alanyai. (Utóbbiak arra a tényre is tekintettel, hogy önkormányzati igazgatási feladatot látnak el.);

- **az előzőekben említett jogi személyek önálló képviseleti joggal rendelkező szervezeti egysége,** amely jogszabály alapján maga is rendelkezik jogi személyiséggel (pl. a társadalmi szervezetek, alapítványok szervezeti egysége, amelynek önálló ügyintéző és képviseleti szerve van és a működéséhez szükséges vagyonnal rendelkezik). Noha részünkről szinte kizártnak tartjuk, hogy az eljövendő magyar büntetőbírói gyakorlatban egyesület vagy alapítvány „kerüljön a vádlottak padjára”, ezek szervezeti egységei vonatkozásában a Törvényben szabályozott szankciók közül csak a pénzbírság elvi alkalmazása képzelhető el. A megszüntetés, illetve a tevékenység korlátozása alkalmazásának akadályait maga a Törvény hozza létre, amikor az említett szervezetek nyilvántartását vezető polgári bíróság kötelezettségévé teszi a szankciók alkalmazását követően a nyilvántartásból való törlést, illetve a korlátozásnak a nyilvántartásban történő feltüntetését. A szervezeti egység jogi személyiségéhez azonban nyilvántartásba vétel nem szükséges, így módon az említett szankciók – bár elvben alkalmazhatók – végrehajtásuk akadályba ütközik.¹⁴⁰

- **az a szervezet, amely a polgári jogi viszonyok önálló alanya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik.** Ilyenek pl. a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok (betéti társaság, közkereseti társaság), de ilyen az egyéni cég is. A Törvény e helyen említi az előtársaságokat is – lényegében szükségtelenül. Egyrészt ha az előtársaság a cégbejegyzés hiánya miatt szűnik meg, a szervezeti szankciók alkalmazása fel sem merül, mivel a társaság létre sem jött. Ilyen esetben jöhet szóba a vezető tisztségviselő közvetlen – noha mögöttes jellegű – objektív kártérítési felelőssége az előtársaság keretei között elkövetett esetleges bűncselekmény vonatkozásában. (A Gt. 15. § (3) bekezdése szerint a korlátozott felelősségű társasági formák esetében a korlátozott tagi felelősség kimerítését követően a

¹⁴⁰ Lásd **Sárközy** (2002) 451. o.

vezetők korlátlanul és egyetemlegesen felelnek harmadik személyek irányában). Ha pedig az előtársaság a cégbejegyzés folytán „valódi” gazdasági társasággá válik, a cégeljárás átlagos időtartamára tekintettel az előtársaság hamarabb szűnik meg, mint ahogyan a vele szemben folytatott büntetőeljárás befejeződne. Ilyen esetben logikusnak tűnne a létrejött társaság büntetőjogi szankcionálása, amennyiben a bűncselekményt még az előtársasági keretek között követték el, azzal az előtársaság gazdagodott. Mivel azonban a társaság a cégbejegyzés napjával jön létre, a vázolt – szintén nem gyakorlati - esetben a bűncselekményt elkövető természetes személyek kizárólagos felelősségre vonását tartjuk indokoltnak. Megjegyzendő, hogy a jogszabály-előkészítés során született egyik tervezet a „gazdálkodó szervezet” terminust használta, figyelemmel arra is, hogy a Btk. Értelmező Rendelkezései között meghatározza ezt a fogalmat. A Törvény megoldása abból a szempontból elfogadhatóbbnak tekinthető, hogy a Btk. lényegében a Ptk. definíciójára utal vissza, amely gazdálkodó szervezetek körébe sorolja az egyéni vállalkozót, illetve a végrehajtó irodát is. Nyilvánvalóan különösen az egyéni vállalkozó büntetőjogi szankcionálhatósága tűnik ésszerűtlennek, ahol a természetes személytől elkülönülő jogalanyról nincs szó.

VI. A jogi személy felelősségét keletkeztető bűncselekmények köre¹⁴¹

VI.1. Általános kérdések

Ebben a részben arra a kérdésre keresünk választ, hogy melyek azok a bűncselekmények, amelyek megvalósítása esetén a szervezetek büntetőjogilag felelősségre vonhatók. Ezzel összefüggésben elvileg két alapvető megoldás különböztethető meg, mindkét esetben feltételezve azt, hogy a korábban már említett felelősségi feltételek (a bűncselekményt a szervezet alkalmazottja, vezetője követi el, a szervezet nevében, a szervezet érdekében, illetve a szervezetnek vagyoni haszna származott, stb.) fennállnak:

a) A jogi személy **minden** olyan **bűncselekményért felelősségre vonható**, amely elkövetése esetén a természetes személy is büntetendő. Ez a megoldás jellemzően az angolszász államokban alakult ki, alapja pedig az az elképzelés, amely a jogi személyt mintegy az emberhez hasonlítja.¹⁴² Logikus tehát, hogy a szervezet minden olyan cselekményt képes elkövetni, mint amit az ember is. Korán felismerték azonban, hogy vannak olyan bűncselekmények, amelyek természete lényegében kizárja a szervezet által történő elkövetést; így életszerűtlennek tűnt például az erőszakos közöszlés vagy a kettős házasság elkövetési magatartásának a jogi személy által történő megvalósítása. Ezek mellé sorolhatók a személyiségi jogok elleni bűncselekmények, magánlaksértés, a közlekedési bűncselekmények stb.¹⁴³ Az angolszász országokban általában az élet, testi épség elleni bűncselekmények – különösen a gondatlan emberölés – miatti felelősségre vonás is vitatott. Ebben a vonatkozásban viszont következetes a holland megoldás, amely nem határoz meg kivételeket¹⁴⁴, így elvileg minden bűncselekmény releváns, s a külföldi országok gyakorlatában sok esetben vitatott gondatlan emberölés miatt is megáll a jogi személy felelőssége.

b) A másik megoldás **a jogi személy felelősségét keletkeztető cselekmények szűkítése**, amely többféleképpen képzelhető el. Korábban az ún. **ultra vires**¹⁴⁵ elvére hivatkozással elsősorban a

¹⁴¹ „Bűncselekményen” a hagyományos értelemben vett bűncselekményeket értjük. Az elemzés nem terjed ki egyrészt arra a problémakörre, hogy az angolszász jogkörbe tartozó jogrendszerek a kriminális cselekmények több fajtáját, illetve ezek országonként különböző változatait ismerik (így a **mens rea**-t feltételező bűncselekményeket, az ún. szigorú felelősségen alapuló bűncselekményeket, illetve inkább a közigazgatás területére tartozó **regulatory offences** kategóriáját), amelyekért a jogi személy egyaránt felelősségre vonható. Másrészt ismeretes, hogy egyes országokban bizonyos bűncselekményeket külön törvényben szabályoz a törvényhozó (például a gazdasági vagy a környezet elleni bűncselekményeket), amelyekért a jogi személy felelőssége jellemzően szintén megállapítható.

¹⁴² Ez a megoldás a jogi személy antropomorfizálása, a jogi személy vezetői az emberi agyhoz, az alkalmazottak pedig az ember kezeihez hasonlíthatók (lásd később).

¹⁴³ Természetesen elképzelhető, hogy például az erőszakos közöszlést a szervezet alkalmazottja követi el, illetve elvileg még az is, hogy esetleg ebből a szervezetnek vagyoni haszna származik, az alkalmazott munkakörében – a szervezet tevékenységi körében - történő cselekvés hiánya, illetve a szituáció erőltetett volta miatt ezek a cselekmények kizárhatók a potenciális bűncselekmények köréből.

¹⁴⁴ A holland Btk. 51. §-a ugyanis úgy fogalmaz, hogy „bűncselekményt természetes személyek és jogi személyek követhetnek el.”

¹⁴⁵ Az **ultra vires** elve legegyszerűbb megközelítésben azt jelenti, hogy mivel a jogi személy a jog teremtménye, eleve csak olyan cselekedetei lehetnek, amelyekre a törvény feljogosítja, így bűncselekményt nem is követhet el.

gazdasági bűncselekmények miatti felelősségre vonást tartották elképzelhetőnek, mivel a társaságok értelemszerűen valamilyen gazdasági tevékenységet folytatnak, így bűncselekményt keletkeztető jogsértő magatartások csak ebben a körben valósíthatók meg. A modern jogokban a bűncselekmények szűkítése terén kézenfekvő lehet elsőként a bűncselekmények taxatív felsorolása, esetlegesen bizonyos bűncselekménytípusok meghatározása (p. a gazdasági bűncselekmények egésze). Az előbbi megoldást választotta például a francia törvényhozó, mivel a Btk. szerint a jogi személyek a törvényben vagy rendeletben meghatározott bűncselekmények miatt vonhatók felelősségre. Ehhez tehát az szükséges, hogy létezzen olyan jogszabályi előírás, amely kifejezetten büntetni rendeli a bűncselekményt a jogi személyek vonatkozásában.¹⁴⁶ Finnországban pedig külön törvény határozza meg ezeket a bűncselekményeket; ilyenek a környezetvédelemmel, az állami támogatások felhasználásával, a gazdasági versennyel összefüggésben elkövetett bűncselekmények, az ipari kémkedés, a gazdasági vesztegetés, a csempészet.

A bűncselekmények szűkítésének második módja lehet a bűnösség szempontjából történő differenciálás, jellemzően a gondatlan bűncselekmények kizárása a releváns bűncselekmények köréből. Ezt a módszert választotta a magyar törvényhozó is. Ennek oka lehet egyrészt az a felismerés, hogy a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekből ritkán származik haszna a szervezetnek, másrészt ha a jogi személy felelősségi rendszerét oly módon konstruálják meg, hogy a szervezet felelősségre vonásához szükséges a vezető tisztségviselő valamilyen felróható magatartása, pl. hogy tudomása legyen az alkalmazott által elkövetett bűncselekményről, akkor fogalmilag kizárt az alkalmazott gondatlan cselekménye miatti szervezeti felelősség. A gondatlan bűncselekmények kizárása adott esetben alkalmas lehet a súly szerinti differenciálásra, mivel a fogalmilag kisebb súlyú bűncselekmények esetén célszerűtlen a jogi személyt a büntetőjog hatókörébe vonni. Megjegyzendő azonban, hogy egyes bűncselekményeknek a gondatlan változatai sem tekinthetők kis tárgyi súlyú bűncselekménynek (pl. emberölés, környezeti bűncselekmények), amelyekkel összefüggésben a negatív társadalmi értékítélet szintén kimutatható.

Végül elképzelhető a bűncselekményeknek általában a tárgyi súlyuk alapján történő szűkítése például oly módon, hogy egy meghatározott szankciónál enyhébben büntetendő bűncselekményeket kizárjuk. Ennek indoka lehet a büntetőjog ultima ratio jellegének szem előtt tartása, és a társadalomra kisebb veszélyt jelentő bűncselekmények esetén a felelősségi rendszer érintetlenül hagyása. Megjegyezhető, hogy ilyen megkülönböztetés hiányában az ügyészt vagy a bírót megillető diszkrecionális jogkör alkalmas lehet a bagatellnek tekintett cselekmények kiszűrésére, illetve a felelősségre vonás más okból történő mellőzésére.

Ez ebben a formában persze nyilván nem komoly érv, hiszen a szervezetek keretei között a bűncselekményt általában éppen az egyébként legális tevékenység során követik el.

¹⁴⁶ Ennek következtében a rendszer meglehetősen bonyolult, mert a francia jogban a bűncselekményeket nemcsak a Btk, hanem más törvények is szabályozzák. A kör meglehetősen széles, az élet, testi épség elleni, a vagyon elleni, a nemzet, az állam, a köznyugalom elleni bűncselekmények, a csődbüntettek, a szerencsejátékokat szabályozó rendelkezések megsértése, a környezet elleni bűncselekmények stb. mind ide tartoznak. Lásd **Nagy G.** (1995) 94-95.o.

VI. 2. A magyar megoldás

A magyar Törvény szerint a jogi személlyel szemben intézkedések abban az esetben alkalmazhatók, amennyiben az elkövető a Btk-ban szabályozott **szándékos** bűncselekményt követett el. A magyar megoldás tehát – helyesen - nem határozza meg taxatíván azokat a bűncselekményeket, amelyek elkövetése esetén a jogi személyek felelősségre vonhatók, hanem általában a szándékos bűncselekményeket vonja ebbe a körbe. Az egyik korábbi törvénytervezet ezzel szemben tételes felsorolást tartalmazott, a jogharmonizáció követelményére figyelemmel olyan bűncselekményi kört meghatározva, amelyekkel összefüggésben nemzetközi egyezmények, illetve az Európai Unió keretei között született jogforrások előírják a jogi személyek elleni hatékony fellépést. (Korrupciós bűncselekmények, pénzhamisítás és kapcsolódó bűncselekmények, környezet elleni bűncselekmények, pénzmosás, emberkereskedelem stb.) Azon túlmenően, hogy ebből a sorból a vagyon elleni, illetve a gazdasági bűncselekmények, mint a szervezeti kriminalitás lehetséges területei hiányoznak, a Törvény megoldása mellett szól az Unió jogforrásainak várható bővülése, amelynek következtében a törvény állandó módosításra szorulna.

A szabályozásnak megfelelően egyrészt a gondatlan bűncselekmények elkövetése nem lehet alapja a szervezet felelősségének. Ilyen esetben, pl. gondatlanságból elkövetett környezetkárosítás (Btk. 280. § (5) bek.) vagy természetkárosítás (Btk. 281. § (2) bek.) esetén, amennyiben a bűncselekményből kivételesen a jogi személy számára vagyoni előny származott, a vagyonelkobzás alkalmazható. Másrészt a későbbi bírói gyakorlat adhat választ arra a kérdésre, hogy a szándékos bűncselekmények körén belül melyek azok, amelyek természete, jellege kizárja a szervezet felelősségre vonását. Ilyennek tűnnek – hasonlóan a külföldi példákhoz - az erőszakos jellegű nemi erkölcs elleni bűncselekmények, a kettős házasság, a vérfertőzés, a közlekedési bűncselekmények, a magánlaksértés stb. Más kérdés, hogy – amint korábban említettük – a gondatlan bűncselekmények (pl. foglalkozás körében elkövetett halált okozó gondatlan veszélyeztetés) kizárása nem teszi lehetővé azoknak a cselekményeknek a megfelelő elbírálását, amikor a jogi személynél általában kimutatható hanyagság, nemtörődomség vezet valamilyen súlyos eredményhez.

A jogi személyek büntetőjogi felelősségét elismerő államok egy részében az egyik legproblematisabb kérdés a gondatlan emberölés (az angolszász jogterületen a **manslaughter**) miatti felelősség kérdése. Ezzel összefüggésben leginkább az ipari tevékenység során bekövetkezett (munkahelyi) balesetek), illetve a vasúti-, hajóközlekedés körében történt „katasztrófák” miatti szervezeti felelősség kérdései merülnek fel. A fenti balesetek sok esetben oly módon következnek be, hogy a halállal, (illetve testi sérüléssel) járó eredmény adott esetben visszavezethető egy alkalmazott mulasztására, de ez a mulasztás csak más személyek hasonló hibáinak, illetve a gazdasági társaságnál kimutatható nemtörődomségnek, a szabályokkal ellentétes gyakorlatnak az együtthatásaként vezet a halálos balesethez. Annak illusztrálására, hogy nem csupán külföldi jelenségről van szó, az alábbi eset szolgálhat bizonyítékkal:

A vádlott daruvezetőként dolgozott a vállalat hengermű részlegében. A vádbeli napon az üzemcsarnokban a daruval megemelte a felhevített vastömböt, eközben a sértett a munkáltatója (egy külső szállító cég) tulajdonában levő teherautóval – un. reveűrités céljából - betolatott a darukezelő fölkéje alá. Ily módon a daru szállítási útvonalaiba került, és miután a vádlott a vastömböt kezdte a megfelelő irányba fordítani, az nekiütközött a teherautó vezetőfülkéjének, ott tüzet okozott, amelynek következtében a sértett súlyos sérüléseket szenvedett. Az eljárás adatai, különösen a szakértői vélemény alapján az alábbi tények kerültek megállapításra:

- a veszélyes üzemcsarnok bejárata előtt nem volt sem sorompó, sem egyéb, a gépkocsik behajtását korlátozó eszköz (a baleset után elhelyezésre került);
- a gépkocsivezetők nem kaptak tájékoztatást a munkáltatójuktól arról, hogy az üzemcsarnokba csak a műszerházban tartózkodó kemencekezelő engedélyével állhatnak be. A biztonságos munkavégzésre irányuló oktatásról a munkáltatónak (szállítónak) kellett volna gondoskodnia. Továbbá a szállító cég nem jelezte, hogy pontosan mikor indítja a teherautót a helyszínre;
- a kemencekezelő nem kapott értesítést a teherautó megérkezéséről és az üzemcsarnokba való beállításáról. Ha erről tudott volna, utasítania kellett volna a vádlottat a daru leállítására;
- a vádlottnak a vastömb elfordítása előtt meg minden irányban meg kellett volna győződnie arról, hogy szabad az út: a balra, lefelé történő kitekintést elmulasztotta. Amennyiben erre sor került volna, a teherautót észlelte volna, ily módon a vastömb elfordítására nem került volna sor. Ezen túlmenően a darufülke ablakaiból a kitekintés nem volt az előírásoknak megfelelő, ilyen esetekben pedig a vádlottnak földi irányító személy közreműködését kellett volna kérnie. Megállapításra került azonban, hogy a darukezelők több alkalommal is kérték a vezetőket az irányító személyzet biztosítására, de erre nem került sor;
- a sértett már korábban is végzett hasonló körülmények között – így szabálytalanul - reveszállítást, ennek ellenére vagy éppen ezért nem volt eléggé körültekintő az üzemcsarnokba történő behajtáskor.

Hazai jogunkban természetesen nem az ilyen, illetve ehhez hasonló esetek minősítése okoz problémát. A helyes minősítés a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, ily módon a gondatlan emberölés problematikája nem releváns. Elgondolkodtató viszont az, hogy mennyire méltányos kizárólag egy alkalmazott felelősségének megállapítása az említett esetben. Nem vitatott, hogy a vádlott is követett el szabályszegéseket, ezek mellett azonban egyértelműen kimutatható volt a sértetti közrehatás, a vállalatnál több területen is rendszeresített szabályellenes gyakorlat, a külső szállító cég mulasztása a gépkocsivezetők képzésével összefüggésben, végül általában az egyes munkafeladatokat végző személyek közötti kommunikáció hiánya. (Ezeket a körülményeket a bíróság a hatályos szabályoknak megfelelően mint büntetéskiszabási körülményeket értékelte, a vádlott felelősségének megállapítása mellett.)

A magyar Törvény szabályozása csak az ilyen és ehhez hasonló szándékos bűncselekmények miatt teszi lehetővé a szervezet felelősségre vonását, és csak abban az esetben, ha a vagyoni előny célzata vagy annak bekövetkezése bizonyított. Másrészt amennyiben a cselekmény gondatlan, a szervezetet nem lehet felelősségre vonni, annak ellenére, hogy az ebbe a típusba tartozó bűncselekmények közül a gondatlan elkövetés a tipikus, illetőleg ezek a veszélyes tevékenységek több ember életének kioltásával is járhatnak, amikor kizárólag egy alkalmazott felelősségre vonása bizonyosan nem szolgálja a hatékony megelőzés céljait, és nem is méltányos. Mindezekre tekintettel elsősorban az angolszász jogkörbe tartozó államokban intenzív – bár nem feltétlenül eredményes – jogalkotási munka folyik és a vonatkozó szakirodalom egyik legdivatosabb résztémaköréről van szó¹⁴⁷, ennek megfelelően indokoltnak tartjuk a kérdéskör vázlatos áttekintését.

¹⁴⁷ Lásd erről pl. **Sullivan, B.**: Corporate Killing-Some Government Proposals. Criminal Law Review 2001. 31-39.o.; **Wells, C.**: Corporate Manslaughter: A Cultural and Legal Form. Criminal Law Forum. 1995. Vo.6 No. 1. 45-72.o.

VI. 3. A jogi személy keretei között elkövetett gondatlan emberölés

A korábban már említett hajószerencsétlenségeket (**Herald of Free Enterprise – 1987**), vasúti katasztrófákat követő sikertelen vádemelések, másrészt a munkahelyi balesetek növekvő száma a '90-es évek közepén olyan közhangulatot teremtett az Egyesült Királyságban, amelyre már a jogalkotó is kénytelen volt reagálni. A társadalmi nyomásgyakorlás célja a sokszor több ember életét is követelő tevékenységekkel összefüggésben a társaságok felelőtlenségének megszüntetése és a már meglévő negatív társadalmi értékítélet mellé megfogható büntetőjogi szankciók felsorakoztatása. A korábbi ügyek vádemeléseinek kudarcaiból leszűrt tapasztalatok arra indították a törvény előkészítésért felelős **Law Commission** szakértőit, hogy önálló tényállás alkotásával, illetve a vezetőségi hibán (**management failure**) alapuló bűnösségi alakzat kialakításával biztosítsák a jövőbeni eljárások sikerét.¹⁴⁸ E lépést megelőzően további két előkérdés tisztázására volt szükség: (1) Társaság elkövetheti –e a gondatlan emberölést? Törvényi tilalom hiányában a joggyakorlatra hárult a kérdés megválaszolása, a gyakorlat pedig igennel válaszolt (nem ez volt a felelősség megállapításának akadálya az 1987-es szerencsétlenség ügyében sem). (2) Ahogyan láttuk a Herald ..-ügyben, a gondatlan emberölés tényállási eleme a káros következmény „nyilvánvaló és súlyos kockázatának” (**obvious and serious risk**) tudata, amely – a bíróság szerint – a hajó egyetlen alkalmazottjánál sem volt megállapítható. A **Law Commission** – támaszkodva a bírói gyakorlat módosulására - e helyett a „súlyos gondatlanság” (**gross carelessness**) követelményét fogalmazta meg. E szerint: Súlyos gondatlansággal valósítja meg az emberölést az elkövető, amennyiben a) a sérülés vagy a halálos következmény kockázata az elkövetővel azonos helyzetben levő ésszerűen gondolkodó (**reasonable**) személy számára nyilvánvaló lett volna; b) az elkövető az adott időpontban képes volt felfogni magatartása kockázatát; c) magatartása az adott körülmények között tőle ésszerűen elvárható cselekménytől jellegében messze esik, vagy a káros következmény előidézésének szándékával követte el a cselekményt, illetve ennek tudatában ésszerűtlenül vállalkozott a cselekményre. Fentiek alapján a **Law Commission** az angol jogban létező gondatlan emberölés (**manslaughter**) helyébe három tényállást javasol. Az első a „hagyományos” hanyagságból elkövetett emberölés, a második bűnösségi alakzata az említett súlyos gondatlanság, mindkettő a természetes személy elkövetőkre modellezve. Talán az azonosítási elmélet tekintélye, talán az időközben bekövetkezett két marasztaló ítélet¹⁴⁹ hatására a javaslat álláspontja szerint e két esetben is megállhat a társaság felelőssége, amennyiben az azonosítás alapján a vezető tisztségviselő bűnössége – ily módon a társaság bűnössége – bizonyítható. Ez utóbbi feltétel hiánya miatt a súlyos gondatlansággal elkövetett emberölés miatti társasági felelősség megállapítására irányuló ügyészégi elképzelések ismét csődöt

¹⁴⁸ The Law Commission. Legislating the Criminal Code. Involuntary Manslaughter. 1996. Lásd pl. <http://www.lawcom.gov.uk/files/lc237.pdf>

¹⁴⁹ **R v. Kite and others** (1994) és **R v. Jackson Transport (Osset) Ltd.** (1996). Mindkét esetre jellemző volt azonban, hogy az elítélt társaságok szerény, két vezetőből és néhány alkalmazottból álló cégek voltak, így pl. Kite (a cég egyik vezetője) bűnösségének bizonyítása a cég elítélését is eredményezte.

mondtak (**R v. Great Western Trains** (1999)¹⁵⁰ – újólag tetemes társadalmi felháborodást keltve és lökést adva az intenzívnek éppen nem nevezhető törvényelőkészítési munkálatoknak. A harmadik tényállás, a társaság keretei között elkövetett emberölés (**corporate killing**) végül az alábbi módon került megfogalmazásra:

„A társaság bűnös a társaság keretei között elkövetett emberölésben, amennyiben

- a) a társaság részéről fennálló vezetőségi hiba a halálos eredmény oka vagy egyik oka; és
- b) b) a vezetőségi hibát megtestesítő magatartás az adott körülmények között a társaságtól ésszerűen elvárható cselekménytől jellegében messze esik

A társaság részéről fennálló vezetőségi hiba akkor állapítható meg, ha a cég tevékenységének irányítása vagy szervezése során elmulasztják a tevékenységgel érintett vagy a cég alkalmazásában álló személyek biztonságának és egészségének biztosítását.

A vezetőségi hiba attól függetlenül a halálos eredmény okának tekinthető, hogy a közvetlen ok egy adott természetes személy tevékenysége vagy mulasztása volt.”

A **Law Commission** javaslatából a mai napig nem lett jogszabály¹⁵¹, konstatálhatjuk azonban a szervezeti bűnösség (**organizational fault**) elméletének angliai meggyökeresedését. Nincs szükség egy meghatározott vezető bűnösségének bizonyítására, a társaság sajátos „bűnössége” a pszichikai elemeket nélkülöző vezetőségi hiba, lényegében egy, az „elvárható” magatartás standardjának meg nem felelő magatartás avagy az elvárható magatartás elmulasztása. Ezzel első látásra elhárulnak a korábbi akadályok a halálos következménnyel járó „balesetek” miatti eljárások elől – bár amennyiben egy vasúti katasztrófa „csupán” súlyos sérülésekkel jár, a helyzet továbbra is változatlan -, **Coffee** joggal teszi kritika tárgyává a „vezetőségi hiba” fogalmának rendkívül tág meghatározását, amelynek következtében mintegy virtuális biztosítóként bármely, a tevékenységével összefüggő, halálessettel járó balesetért büntetőjogilag felelős lesz a társaság.¹⁵² Az azonosítási elmélet sikeres kiiktatása a manslaughter területén ily módon az eljárások indokolatlan gyarapodásával járhat, noha e borúlátó álláspont figyelmen kívül hagyja az angol bíróságok bizonyítottan sikeres jogfejlesztő tevékenységét, amely a javaslat elfogadása esetén a vezetőségi hiba tartalommal

¹⁵⁰ 1999. szeptemberében a **Swansea**-ból Londonba tartó gyorsvonat összeütközött egy tehervonattal, 7 ember meghalt, 151 megsérült. A gyorsvonat vezetője nem használta a speciális automata figyelmeztető rendszert, amelyet a korábbi vasúti katasztrófákat követően építettek be. Noha a **Health and Safety Act** alapján a társaságot rekordmértékű 1,5 millió fontos bírsággal sújtották, a súlyos gondatlansággal elkövetett emberölés miatti vád ismét megbukott. A vád érvelése szerint szükségtelen a cég legfelső vezetői tekintetében a súlyos gondatlanság bizonyítása, elegendő, hogy **általában** a vezetőség hibájára vezethető vissza a biztonsági intézkedések elmulasztása, így a súlyos gondatlanság a társaság, mint egész tekintetében mutatkozik. A bíróság ezzel szemben hangsúlyozta, hogy a jelenlegi jogállapot szerint továbbra is felelősségi feltétel legalább egy adott (felső) vezető vonatkozásában a súlyos gondatlanság kimutatása, az általános jellegű vezetőségi hiba nem elegendő. (A korábban felvázolt súlyos gondatlansággal történő eljárást egyik vezető tekintetében sem sikerült kimutatni). A bíróság azonban megjegyezte, hogy a társaság elítélésére a **Law Commission** javaslatában szereplő corporate killing tényállása alapján sor kerülhetett volna, mert „azok, akik gyorsvasúttal utaznak, joggal számíthatnak arra, hogy az őket szállító társaság a legmagasabb biztonsági standardokat garantálja. A **Great Western Trails** ezt elmulasztotta.” Lásd **Forlin, G.:** 'Corporate Killing and Health and Safety: Where are we now?' 2001. 3. o. http://www.rosopa.org.uk/cms/STORE/Occupational%20Safety/2_index_files/ATTACHMENTS/Corp_Killing.pdf

¹⁵¹ A Kormány 2003. őszére „ígéri” a törvényjavaslat Parlament elé terjesztését.

¹⁵² **Coffee** (1999) 18. o.

való kitöltésében szerepet játszhatna. Való igaz, hogy a javaslat szükségszerűsége következtében a bíróság három lépcsőből álló feladata annak eldöntése, hogy

- adott esetben megállapítható –e a menedzsment hibája, mulasztása;
- mi az adott esetben a társaságtól (ésszerűen) elvárható magatartás és ehhez képest a konkrét társasági magatartás hogyan alakult;
- a menedzsment hibája oka volt –e a halálos eredménynek. Ebben a körben szintén a felelősség körének tágítása irányába mutat az okozati összefüggés kumulatív jellegű meghatározása: a menedzsment hibája akkor is releváns ok, amennyiben az nem döntő oka volt a halálos eredménynek, azonban más okkal – esetlegesen egy közvetlen oknak tekinthető alkalmazotti magatartással – együtthatásában okozta az eredményt.

A tényállás tehát rendkívül egyedülálló az angol büntetőjogban – a tudati oldal szempontjából egyik hagyományos kategóriába sem illeszthető - , a kilátásba helyezett szervezeti szankció azonban a hagyományos: (felső határ nélküli) pénzbüntetés, illetve speciális bírósági rendelkezések, meghagyások. Erre azonban a meglévő közigazgatási rezsim keretében is van mód (alkalmazására pedig példa az említett Great Western Trains ügy rekordösszege). A pénzbeli szankció mértékének korlátok nélküli felemelése a szakirodalom szerint értelmetlen. A kérdés így az, hogy a büntetőbíróság által kimondott elítélő verdikt és alkalmazott szankció a „jogi személy keretei között elkövetett emberölés” miatt mennyiben képes a biztonsági standardok fokozottabb betartását biztosítani, illetve mennyiben alkalmas az osztársadalmi felháborodás lecsendesítésére.

A Law Commission javaslatából – álláspontunk szerint - annak a törekvésnek a csírája is kiolvasható, amely a jogi személyek elkülönült büntetőjogának létrehozására irányul. A jogi személy felelősségét nem a természetes személy bűnfelelősségéből kell származtatni, hanem – tekintettel arra is, hogy a szervezeti kriminalitás eltérő jellemvonásokkal írható le, mint a hagyományos bűnözés -, a jogi személyek büntetőjogát sajátos alapkategóriákkal kell felruházni. A javaslatban ezek egyike – a szervezetek sajátosságait tükröző önálló büntetőjogi tényállás – világosan megjelenik, a speciális felelősségi forma gyökerei szintén felismerhetők. A „jogi személy sajátos bűncselekménye” nem csupán a gondatlan emberölés, hanem a környezetvédelem, a fogyasztóvédelem, illetve a munkabiztonság, foglalkozás körében elkövetett jogsértések esetén is kialakítható. A sajátos felelősségi forma felépíthető a jogi személy (illetve a menedzsment) hanyagságára alapozottan, de elképzelhető egy sajátos objektívizált rendszer is, amelynek keretében a szervezet felelős a tevékenységi körében elkövetett jogsértésekért, kivéve ha bizonyítja, hogy mindent megtett a jogsértések megelőzése érdekében (due diligence defence). Fenti modell végül kifejezetten a jogi személyekre szabott, többelemű szankciórendszerrel egészítendő ki. Számos probléma kiküszöbölhető e megoldás révén, kétségtelenül tetszetős és logikus, az „egy és oszthatatlan büntetőjog” eszméjével azonban nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen.

VII. A szervezeti felelősség elméleti modelljei

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének komplex kérdéskörén belül az elméleti modellek, a felelősségre vonás általános elvei, feltételrendszere, a kizáró körülmények meglehetősen részletesen feldolgozott területei a vonatkozó külföldi szakirodalomnak. A magyar törvényhozó a 2001. évi törvénnyel bevezette a magyar büntetőjogba a jogi személy büntetőjogi szankcionálhatóságát, sajátos büntetőjogi felelősségét. A büntetőjogi felelősség kérdéseit, a büntetőjog rendszerét pedig az elmélet, a büntetőjogi dogmatika foglalja rendszerbe, dolgozza ki fogalmait, a jogelvek és a jogi tételek felépítését.¹⁵³ Nem kérdéses tehát, hogy jogi személyek büntetőjogi felelőssége, mint új jogintézmény bevezetése esetén ugyanúgy meg kell magyarázni az elméleti kérdéseket, a felelősség általános elveit, mint ahogyan a természetes személyek büntetőjogi felelőssége esetében. Meg kell vizsgálni a büntetőjogi felelősség bevezetésének indokait, válaszolni kell az – igen erőteljes – ellenérvekre. A részletes magyarázatot többszörösen indokolja az a tény, hogy e felelősségi forma egyértelműen rendszeridegen jogintézmény a magyar büntetőjog számára, hagyományos elméleti alapelveinkkel, illetve gyakorlati jogfelfogásunkkal nehezen látszik összeegyeztethetőnek. Ebből pedig az következik, hogy meg kell kísérelni a már régóta kialakult és megszilárdult elveket a jogi személy büntetőjogi felelősségével oly módon összhangba hozni, amely még nem jelenti a büntetőjog hagyományos kereteinek az áttörését. Ebben a fejezetben a jogi személyek büntetőjogi felelősségének elméleti modelljeit vizsgáljuk meg oly módon, hogy a külföldi jogi megoldások elemzését követően a magyar törvényi szabályozást tükröző, sajátos rendszer jellemzői kerülnek ismertetésre.

VII. 1. Az elméleti modellek csoportosítása

A magunk részéről az elméleti modellek közé soroljuk az un. azonosítási elméletet (identification theory), a respondeat superior (a helyettesítő felelősség) elvét, a kollektív tudat elméletét, külön tárgyaljuk a sajátos holland megoldást, a jogi személy, mint elkülönült entitással rendelkező szervezet elméletét, végül speciális elméleti modellként értelmezzük azt a magyar törvényhozó által megvalósított elképzelést, amelynek jellemző vonásai azonban más országokban is kimutathatók.

Elöljáróban megjegyezzük, hogy az elméleti modellek csoportosítását, illetve annak mikéntjét csupán a rendszerezés és a jobb áttekinthetőség kapcsán tartjuk jelentősnek, az egyes modellek számos közös jellemzőt mutatnak, illetve az adott ország jogrendszerei sok esetben nyitottnak mutatkoznak a korábban már elfogadottnak mondható irányzatok kiegészítésére, finomítására.

Az angolszász szakirodalomban dominánsnak mondható csoportosítás (Wells) általánosságban három irányzatot különböztet meg. Így ismert

¹⁵³ Lásd **Nagy F.** (2000) 32.o.

- a helyettesítő felelősség elve (**vicarious liability**), amely bármely alkalmazott cselekménye esetén megállapítja a társaság büntetőjogi felelősségét;
 - az azonosítási elmélet, amely szerint a szervezet felelőssége csak meghatározott (felső) vezetők bűncselekményén alapulhat;
 - végül modern holisztikus elméletek (**modern holistic theories**) gyűjtőfogalom alatt tárgyalja azokat az irányzatokat, ahol a társaság bűnös tudata a szervezeten belül folyó eljárásokban, működési rendszerben, a társaság „szervezeti kultúrájában” testesül meg (aggregációs elméletek, **corporate culture** –elmélet, szervezeti bűnösség (**organizational fault**) elmélet).¹⁵⁴
- Heine** a kontinentális Európa nemzeti jogainak megoldásait figyelembe véve három alapvető elméletet különböztet meg:
- A vezetőség cselekményét a vállalkozás saját jogsértő cselekményeként értelmező modell (**An act of management as the Enterprise' Own Misconduct**) a klasszikus azonosítási elmélet kontinentális megjelenését jelenti, amely a jogi személyt a vezetőséggel azonosítja;
 - A vállalkozás szervezetében kimutatható hibák, hiányosságok, mint a felelősséget megalapozó körülményeket hangsúlyozó irányzat (**Defective Organization of the Enterprise**) szerint a jogi személy felelőssége nem az alkalmazottak vagy vezetők felelősségétől függ, hanem a középpontban egy sajátos szervezeti bűnösség áll, amelynek lényege a jogi személyt terhelő kötelezettségek elmulasztása;
 - Végül az un. szigorú felelősség elvén alapuló modell (**Strict liability**), amelyben a szankciók alkalmazása lényegében az okozatosság elve alapján kerül sor, így nincs szükség a szervezet keretei között kimutatható hiányosságok vagy jogsértés bizonyítására, önmagában a káros következmények veszélyét magában hordozó szervezeti tevékenység elégséges alapja a felelősségre vonásnak.¹⁵⁵

Az elméleti modellek hazai csoportosításáról a Törvény Indokolása is említést tesz: 1. az un. „beszámítási modelltől”, amelyben az individuális bűnelkövető egyéni bűnösségét meghatározott kritériumok, kapcsolódási pontok alapján a jogi személynek beszámítják; Az azonosítási elmélet és a respondeat superior elve ebbe a körbe sorolható. 2. a második modell magának a szervezetnek az önálló büntetőjogi felelősségén, büntetőjogi jogalanyiságán alapul, amelyben a szankcióval az „üzem vitele” kapcsán jelentkező hibákat, a „szervezeti bűnösséget” büntetik; Ez a rendszer jogi személy, mint elkülönült entitással rendelkező szervezet elméletével azonosítható. 3. A harmadik modell az „intézkedési modell”, amely tulajdonképpen ugyancsak a beszámításon alapul, azonban a jogi személlyel szemben alkalmazandó jogkövetkezményt nem büntetésként szabályozza, amelynek feltétele lenne a büntetőjogi bűnösség, hanem a jogi személlyel szemben a büntetőjogi intézkedések sajátos, önálló fajtáját alakítja ki, amelynek célja lehet a bűncselekménnyel szerzett vagyoni előny, a gazdagodás elvonása és a jogsértések megelőzése; Az általunk speciális elméleti modellnek nevezett magyar megoldás ebbe a körbe sorolható.

¹⁵⁴ Lásd pl. **Wells, C.:** Criminal Responsibility of Legal Persons in Common Law Jurisdictions. 2000. October. http://greco.coe.int/evaluations/seminar/Wells_revised.pdf

¹⁵⁵ **Heine, G.:** Corporate Liability Rules in Civil Law Jurisdictions. 2000. September. <http://greco.coe.int/evaluations/seminar/HeineOLIS.pdf>

Ezen kívül a hazai elmélet képviselői közül **Kis**¹⁵⁶ foglalkozott mélyebben a kérdéskörrel. Az egyes nemzeti jogok elemzése alapján két alapvető modellt különböztet meg:

a) **Közvetlen felelősség**, ahol a szervezet keretei között elkövetett bűncselekmény a szervezethez tartozó természetes személyek bűnösségére tekintet nélkül, kizárólag arra figyelemmel vonja maga után a felelősséget, hogy a bűncselekmény a szervezet érdekeit szolgálta. A bűncselekmény ténye, illetve az érdekeltség alapozza meg az un. szervezeti hiba vélelmét, amely

- az objektív közvetlen felelősség rendszerében kimentést nem tűrően vezet a felelősségre vonáshoz (**absolute-based liability**). Nézetünk szerint ez a szisztéma a Heine felosztásában szereplő szigorú felelősségi modellel azonosítható és a kontinentális jogban a „valódi bűncselekmények” tekintetében nem jellemző az alkalmazása;¹⁵⁷

- a szubjektív közvetlen felelősség rendszerének (**negligence-based liability**) középponti kategóriája a szervezeti hanyagsága, amely kifejezetten a jogi személyekre modellezett speciális bűnösségi-vétkességi alakzat. A jogi személy „saját” cselekményére és tudatára tekintettel szerző lényegében ebbe a körbe vonja a kollektív tudat elméletét, illetve az általunk „az önálló entitással rendelkező jogi személy” elméletének nevezett szisztémát.

b) **Közvetett felelősség**, ahol a szervezet felelőssége a vezetők vagy alkalmazott bűnfelelősségén alapszik. Itt tehát mindig szükség van egy, a társaság hierarchiájában elhelyezkedő személy bűnfelelősségének (és tényállásszerű cselekményének) megállapítására és ennek a jogi személy terhére történő beszámítására. Értelmszerűen az azonosítási elmélet és a respondeat superior elmélete tartozik ebbe a körbe.

VII. 2. Az azonosítási elmélet

VII. 2. 1. Anglia

„A társaság nem más, mint egy absztrakció. Nincs teste, ahogyan nincs saját tudata sem. Következésképpen az irányító és cselekvő akarata egy természetes személynél keresendő, akit ugyan nevezhetünk alkalmazottnak, de aki valójában az irányító elméje és akarata a társaságnak: a társaság személyiségének központja.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ **Kis** (2002) 172-210. o.

¹⁵⁷ A terminológiai pontosítás érdekében utalni kell arra, hogy az angol jog inkább a szigorú felelősség (**strict liability**) kategóriát használja, az „**absolute liability**” terminológiát kevésbé. Ebbe a körbe tartoznak azok a jogsértések – ezek jelentős része egyébként nem „valódi” bűncselekmény –, ahol általában nincs szükség a bűnösség bizonyítására. Mentességi okként szerepel azonban a kellő gondossággal történő eljárás sikeres bizonyítása, illetve egyes bűncselekmények vonatkozásában – ezen túlmenően – harmadik személy magatartására alapozott gondossági kifogás. Ezzel szemben például a kanadai vagy az ausztrál jog különböztet a strict liability és az absolute liability között, utóbbin értve azokat a bűncselekményeket, ahol speciális kimentési lehetőség hiányában csupán az általános büntethetőségi akadályok léteznek. Lásd részletesen pl. **Miskolci, L.**: A bűnösség alapkategóriái az angol büntetőjogban. Magyar Jog 2002/2. Így a Heine szóhasználatában szereplő szigorú felelősség valójában abszolút jellegű.

¹⁵⁸ **Viscount Haldane** bíró megállapítása a **Lennard's Carrying Co. Ltd. v. Asiatic Petroleum Co. Ltd.** ügyben. Lásd **Leigh, L.H.**: The Criminal Liability of Corporations in English Law. 1969. 98.o.

Az un. azonosítási elmélet¹⁵⁹ néven ismeretes elméleti modell Angliában¹⁶⁰ alakult ki, ahol a jogi személyek (gazdasági társaságok) büntetőjogi felelősségének nagy hagyományai vannak. Az angol felelősségi rendszer általános ismertetése nem tárgya e munkának, ennek ellenére egy előzetes megjegyzés talán nem hiábavaló. Ismeretes, hogy a magyar büntetőjogban a szubjektív felelősségi rendszer alapján a bűncselekmény fogalma feltételezi - egyebek között - a szándékosan, illetve gondatlanul történő elkövetést, illetőleg valamennyi bűncselekmény a Btk-ban „van elhelyezve”. Ezzel szemben – ahogyan korábban már utaltunk rá - az angol jog egyrészt ismeri a mens rea-t, vagyis (a szándékosságot és a tudatos gondatlanságot magában foglaló) bűnös tudatot feltételező bűncselekményeket; ezek elsősorban a hagyományos common law-bűncselekmények. Másrészt létezik az un. szigorú felelősségen alapuló bűncselekmény kategóriája (**strict liability offence**), amelyekre jellemző a törvényben történő szabályozás és amelyek esetén a felelősségre vonáshoz nem szükséges az alanyi oldal (a tudati elem) bizonyítása. Végül ismeretes a kb. közigazgatási jogsértésként vagy szabálysértésként értelmezhető **regulatory offence** kategóriája, amely azonban jellemzően a közigazgatási jog intézménye. (E cselekmények egy részében egyébként tényállási elem a bűnös tudat, másik része szintén a szigorú felelősség alapján került szabályozásra.) Angliában a jogi személyek (a gyakorlatban elsősorban a gazdasági társaságok) elvileg mindhárom típusú jogsértő cselekmény miatt felelősségre vonhatók. **Az azonosítási elmélet a bűnös tudatot feltételező un. valódi bűncselekmények, illetve a közigazgatási jogsértések egy része vonatkozásában alkalmazandó elméleti modell.**¹⁶¹

Az elmélet eredetileg az angol polgári jogban alakult ki az 1900-as évek első felében. Hasonlóan a társaságok büntetőjogi felelősségének másik meghatározó modelljéhez, az Egyesült Államokban uralkodónak mondható respondeat superior elméletéhez, a polgári jogi elv kialakulását követően történt meg annak a büntetőjogba történő transzformálása. Ez a jelenség az angol jogban három 1944-ben elbírált ügyhöz kapcsolódik, amelyeknek köszönhetően a társaságok büntetőjogi felelősségre vonhatósága kétségtől általánossá vált.¹⁶² Ennek oka, hogy első ízben került sor gazdasági társaság felelősségre vonására olyan common law bűncselekmény miatt, amelynek megvalósítása feltételezi a bűnös tudatot.

A **Director of Public Prosecutions v. Kent & Sussex Contractors** ügyben a társaság a háború idején hatályban levő benzinelosztási rendelkezéseket megsértette azzal, hogy csalási szándékkal hamis dokumentumokat készített és hamis információkat szolgáltatott. A bűncselekményt a szállítási menedzser valósította meg, de a bíróság szerint – bár a társaság csak az alkalmazottain keresztül szerezhet tudomást a cég ügyeiről -, bizonyos körülmények esetén **az alkalmazott tudatát vagy szándékát a társaság tudatának vagy szándékának kell tekinteni.**

¹⁵⁹ Az angolszász szakirodalomban számos elnevezéssel találkozunk: azonosítási elmélet (**identification theory**), alter-ego elmélet (**alter ego theory**), az „irányító elme” elmélete (**directing mind theory**).

¹⁶⁰ Az angol szabályozásról és gyakorlatról lásd részletesen **Leigh, L.H.** (1969), illetve a magyar szakirodalomban **Lévai I.** (1994) 369-371.o., illetve **Busch B.**: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Békés Imre Ünnepi Kötet. Budapest, 2000. 64-66.o.

¹⁶¹ Ennek a felosztásnak megfelelően a szigorú felelősséget feltételező bűncselekmények és a közigazgatási jogsértések másik részének elbírálása az un. helyettesítő felelősség elve alapján történik. Ennek lényege a társaság mögöttes felelőssége az alkalmazott által elkövetett jogsértésért.

¹⁶² **Schirnack, A.**: Corporate Criminal Liability: History, Scope and Future Directions. 1998. Lásd: www.fulltextlaw.net/criminal%20law/schirnack.htm 9.o.

Az **R. v. ICR Haulage Ltd** ügyben a társaságot csalással vádolták, mivel az igazgató döntése alapján nagyobb mennyiségű árut számláztak le egy másik cég felé, mint amennyit a valóságban leszállítottak. Bár a védelem arra hivatkozott, hogy a társaságnak nincsen tudata, így a célzatot feltételező csalást nem követheti el, a bíróság szerint **„az igazgató által megvalósított cselekmény nem más, mint a társaság cselekménye**, az igazgató által elkövetett csalás a társaság által elkövetett csalásnak minősül.”¹⁶³

Végül a **Moore v. I. Bresler Ltd.** ügyben az adócsalással vádolt cég két vezetője – az általános menedzser és az eladási menedzser - hamis adóigazolásokat állított ki és a nyilvántartásba nem vett áruk eladásával keletkezett hasznot a maguk számára szerezték meg. A társaság azzal védekezett, hogy a cselekményeket a tisztségviselőknek kell beszámítani, nem pedig a tisztségviselőkön **keresztül** a társaságnak, ráadásul a tisztségviselők magát a társaságot is megtévesztették. A bíróság ennek ellenére megállapította a társaság felelősségét, mert álláspontja szerint az említett két **vezető tisztségviselő cselekménye minden kétséget kizáróan kötelezi magát a társaságot is.**¹⁶⁴

Az elmélet lényege tehát - elnevezéséből adódóan is -, hogy **a társaság vezetőjének a cselekményét a társaság cselekményével azonosítjuk.** Ez a szabály abból a megfontolásból ered, hogy a szervezet fizikailag nem létezik, nincs tudata. Minden szervezetben vannak azonban olyan „kulcsemberek” (**controlling officer**), akik a szervezet ügyeit irányítják és ellenőrzik. Amennyiben **ezek a vezetők a szervezet ügyeiben járnak el, a cselekményük és a tudati állapotuk a szervezet cselekményének és tudati állapotának tekintendők.** Egy adott társaságnál azonban számos alkalmazott, illetve vezető helyezkedhet el a szervezeti hierarchia alacsonyabb-magasabb fokán, ezek közül egyesek a társaság politikájának irányítói, illetve alakítói, mások viszont annak csupán végrehajtói. E szemlélet - **„az agy és a kezek elmélete”** - leghíresebb és legszemléletesebb kifejezését egy polgári jogi ügyben, a **H.L. Bolton Co. V. T.J. Graham & Sons, Ltd.** ügyben találjuk:

„Egy társaság sok tekintetben hasonlít az emberhez. Egyrészt van agya és idegközpontja, amely ellenőrzi a tevékenységét, másrészt vannak kezei, amelyek a központ utasításai szerint a tevékenységet végzi. A társaság emberei közül egyesek csupán alkalmazottak, akik a társaság kezeiként elvégzik a munkát. Mások viszont, az igazgatók és a menedzserek a társaság irányító elméjét és akaratát testesítik meg és ellenőrzik annak tevékenységét. Ennek megfelelően az igazgatók tudati állapota nem más, mint a társaság tudatállapota.”¹⁶⁵

a) A koncepció központi gondolata, nevezetesen a vezető tisztségviselő személyéhez kapcsolódó szervezeti felelősség hamar kikristályosodott. Annál nagyobb dilemmát okozott viszont a vezetők büntetőjogi szempontból releváns körének a meghatározása: **kiknek a cselekménye azonosítható a társaság cselekményével?** A kérdés fontossága nyilvánvaló, mivel egy társaság szervezeti hierarchiájában az irányítás, a döntések meghozatala több különböző szinten történhet. A bírói esetjog azon megállapítása, amely szerint vizsgálni kell a vád tárgyává tett cselekmény természetét, a tisztségviselő beosztását és az eset összes

¹⁶³ **Ciliberti, E.-Kurm, M.:** Corporate Criminal Liability. Helsinki, 1998. 26.o.

¹⁶⁴ **Schirnack, A.** (1998) 10-11. o.

¹⁶⁵ **Lord Denning** bíró álláspontja. Lásd **Coffee, J., C.** (1999) 16.o.

körülményeit¹⁶⁶, nem igazán nyújtott megfelelő támpontot. A jogirodalomban talán a legtöbbet idézett **Tesco Supermarkets Ltd. v. Natrass (1972)** ügyben már határozottabb iránymutatást találunk:

A Tesco-t azzal vádolták, hogy az egyik áruházában – a kb. 200 Tesco-áruház egyikében - megtevesztő ármegjelölést alkalmazott, vagyis az áru valóságos vételára a meghirdetett reklámárnál magasabb volt. Fenti magatartást az 1968-as Trade Description Act jogsértő cselekménynek minősítette. Az eljárás során megállapításra került, hogy az áruház vezetője (menedzsere) volt a felelős a cselekményért. A Lordok Háza álláspontja szerint általában az igazgatótanács tagjai, a menedzser-igazgatók és egyéb felügyeleti szervek végzik egy társaság irányítását. Ha ők beszélnek és cselekednek, a társaság beszél és cselekszik. A társaság összes többi alkalmazottja beosztottnak tekintendő, még abban az esetben is, ha a legfelső vezetés felhatalmazása alapján döntéseket hozhat. Vagyis az áruházi vezető (local manager) nem elég magas beosztású ahhoz, hogy az „irányító elmét”, s így a társaságot magát megtestesítse. Ennek alapján a Tesco mentesült a felelősség alól.¹⁶⁷

A jogeset gyakorlati hatása - ahogyan az várható volt - **az azonosítási elmélet korlátozása lett, vagyis csak a legfelső vezetői körbe tartozó alkalmazottak (az igazgatóság tagjai, menedzser-igazgatók, a felügyelő bizottság tagjai) minősülnek kulcsembereknek.** Az „irányító elme” körének szűkítése viszont azzal a következménnyel járt, hogy csökkent azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a társaságok felelőssége megállapítható és a kereteik között elkövetett cselekmények szankcionálhatók lettek volna.

E nemkívánatosnak tartott gyakorlat módosítása érdekében a bírói esetjog a későbbiekben további útmutatásokkal szolgált, nevezetesen annak vizsgálatát írta elő, vajon az adott vezető ellenőrizi –e a társaság tevékenységét, oly módon, ahogyan az emberi agy kontrollt gyakorol a test felett. Így, ha az említett felső vezetők az irányítási feladatok egy részét más alkalmazottra ruházzák át, aki önállóan, felsőbb utasítás nélkül is jogosult döntéseket hozni, az alkalmazott az irányító elme részévé válik.¹⁶⁸ Látható tehát, hogy a hangsúly a vezető pozíciójának tartalmi vonatkozásain, az irányítási vagy ellenőrzési hatáskör meglétén vagy hiányán van, a formális cím vagy tisztség megléte kisebb jelentőségű. Fenti tendencia elméleti megalapozása sem váratott sokáig magára, amelyet **alter ego-elméletnek** is szokás nevezni. E szerint a társaságot magát megtestesítő személyek (a társaság „ego-ja”, amely a legfelső

¹⁶⁶ **ICR Haulage Ltd** (1944) K.B.559.

¹⁶⁷ Lásd **Clarkson, C.M.V.-Keating, H.M.** (1994) 232-233.o. Az eset megítélését bonyolítja, hogy a Tesco-ügyben a vád tárgyává tett cselekmény a fogyasztóvédelem körébe tartozó ún. regulatory offence volt, amely miatt korábban a felelősségre vonás a helyettesítő felelősség elve alapján történt. Az említett 1968-as törvény biztosította a felelősség alóli mentesülést, ha bizonyítható, hogy a jogsértés egy „másik személy” magatartására vagy a társaságon kívül álló körülményre vezethető vissza. A bíróság lényegében azt állapította meg, hogy az áruházvezető egy „másik személy”, mivel nem tekinthető olyannak, akinek a cselekménye a társaság cselekménye. Az eset érdekessége talán abban rejlik, hogy egy bűnös szándékot nem feltételező fogyasztóvédelmi jogsértésben hozott döntés lett az azonosítási elmélet fejlődésének egyik legfontosabb állomása, amely elmélet - ahogyan említettük - kifejezetten a bűnös szándékot feltételező, „valódi” bűncselekményekhez kapcsolódik.

¹⁶⁸ Idézi **Stessens, G.:** Corporate Criminal Liability: A Comparative Perspective. International and Comparative Law Quarterly. Jan. 1994. 509.o. Meglepő módon éppen az idézett **Tesco**-esetben is találunk erre vonatkozó utalást. **Lord Reid** álláspontja szerint az igazgatótanács a menedzseri funkciók egy részét alacsonyabb szintű vezetőkre is delegálhatja, akik önállóan, teljesen mérlegelési joggal dönthetnek, és ezen átruházott jogkör keretei között úgy cselekszenek, mintha maga a társaság cselekedne.

vezetőket jelenti) a társaság egyes ügyeiben az irányítási és ellenőrzési hatásköröket más személyekre telepíthetik, akik mintegy a társaság hasonmásaként (alter-ego-jaként) cselekedve megalapozhatják a szervezet felelősségét.¹⁶⁹ Feltehető persze a kérdés, hogy ha ezeknek a személyeknek a cselekménye ugyanúgy a társaság cselekményének minősül, akkor ők miért csupán az „alter ego” körébe férnek be? Noha lényegében az „agy”, a társasági központ kiterjesztéséről van szó, a szándék nyilvánvaló: a felelősségi kör bővítése a társasági hierarchiában alsóbb szinten elhelyezkedő személyeknek a társasággal történő azonosítása folytán.

Ugyanezen cél elérésére törekedett a Privy Council¹⁷⁰ a **Meridian Global Funds Management Asia Ltd. v Securities Commission** (1995) ügyben, amely jogesetet a szakirodalom nagy lelkesedéssel idézi, egyesek már az azonosítási elmélet eredeti változatának végnapjairól beszélnek.¹⁷¹

Az ügyben a cég befektetési menedzsere oly módon szerzett részesedést egy másik gazdasági társaságban, hogy az értékpapír-kereskedelemre vonatkozó jogszabályokban előírt bejelentési kötelezettségének nem tett eleget, holott cége e kötelezettségről bizonyítottan tudomása volt. Ezáltal a bűncselekmény tárgyi oldala megvalósult, egyértelmű volt azonban, hogy a klasszikus identifikációs elv alapján egy befektetési menedzser nem eléggé magas beosztású a társaság agyának reprezentálására. Lord Hoffman érvelése szerint azonban a bíróságnak esetről-esetre kell megformálni és tartalommal kitölteni az általános felelősségi elvet, figyelemmel az adott esetben irányadó – jelen esetben a büntetőjogi keretet kitöltő – jogszabályokra. A jogszabály előírta a Meridian részére a bejelentési kötelezettséget, a kötelezettség alanya – a jogszabály tartalmára és a jogalkotó akaratára figyelemmel - a befektetési menedzser, ennek megfelelően **a befektetéssel kapcsolatos jogsértések területén** őt kell a társaság irányító elméjének tekinteni. A társaság más tevékenységével összefüggésben avagy más jogszabályok érvényesülési területén, így például a munkabiztonság körében a befektetési menedzser által elkövetett bűncselekmény nem alapozza meg a társaság felelősségét.

Sajátos technikával ugyan, de bővül azon természetes személyek köre, akik cselekménye a társaság terhére beszámítás alá esik: egy alacsonyabb beosztású alkalmazott által elkövetett bűncselekmény és releváns a szervezeti felelősség szempontjából, amennyiben a vonatkozó jogszabály az adott társasági tevékenységgel összefüggésben őt felelősséggel ruházza fel. Ez a megoldás elvileg fokozott gondosságra ösztönözheti a társaságot az alkalmazottak kiválasztása során, vagy éppen a szervezetlenség „biztosítására” készíthet annak érdekében, hogy az adott résztevékenységért felelős személy hiányában ne lehessen senkit sem azonosítani a szervezettel. Utóbbi védelmi technika kivédésére a nemzetközi dokumentumokban, illetve egyes nemzeti jogokban kidolgozott modell szolgálhat, amely bármely alkalmazott által elkövetett bűncselekmény mellé csupán a vezető mulasztását kívánja meg, amely megakadályozó hatású lett volna a jogsértő cselekményre. Utóbbi feltétel

¹⁶⁹ **Lord Pearson** álláspontja a **Tesco**-ügyben. Lásd **Schirnack, A.** (1998) 14. o.

¹⁷⁰ A Privy Council 1833-ban létrehozott bírói testület, amely a Brit Nemzetközösség területén volt jogosult eljárni. A jelenleg érvényes szabályok szerint is új-zélandi bíróságnak kell tekinteni, amennyiben Új-Zélandon elbírált ügyben e bírói testülethez nyújtottak be fellebbezést.

¹⁷¹ **Clarkson** (1998) 5. o. Az eset leírását lásd ugyanitt.

ugyanis – igaz, legtágabb értelmezésében – már akkor is teljesül, ha a felső vezető elmulasztotta a középvezető tevékenységének az ellenőrzését, aki az alkalmazott-elkövető tevékenységének felügyeletére volt hivatott.

b) A kulcsemberek cselekménye akkor tekinthető a szervezet cselekményének, ha azt a szervezet üzleti körében, illetőleg a vezető saját tevékenységi körében, hatáskörében követi el.

Ez a követelmény annak az igénynek a megfogalmazása, amely szerint egy természetes személynek a saját - általában vagyoni - érdekében elkövetett cselekménye miatt a társaságot ne lehessen felelősségre vonni. Elméletileg a felelősség alóli mentesülés másik esetét képezheti az a körülmény, amikor a természetes személy, tipikusan egy alsóbb szintű vezető, kifejezetten a legfelső vezetés tilalma ellenére cselekedett, illetve korábban megfelelő intézkedéseket tettek a hasonló jogsértések megelőzésére. Az újabb angol gyakorlatban azonban olyan esettel találkozunk, amelyben a Lordok Háza ennek ellenére megállapította a cég felelősségét, mert álláspontja szerint e szabály csupán a felelősség alóli kibúvársra ad hivatkozási alapot. A társaság ugyanis könnyedén realizálhatja a jogellenes cselekmény hasznát avagy tehet szert költségmegtakarításra, oly módon, hogy a cselekmény formális tiltása mellett az alsóbb szintű vezetőit a cselekmény elkövetésére biztatja és lényegében ezek mögé bújva még a felelősségre vonást is elkerüli.¹⁷² Ilyen esetben a szervezeti felelősség láthatóan ott érhető tetten, hogy a megtett megelőző intézkedések ellenére a jogsértés mégis bekövetkezett, vagyis az intézkedések a későbbi események tükrében mégsem minősültek elégségesnek. Más kérdés, hogy a társaságnál bevezetett és egyébként ténylegesen funkcionáló megelőző intézkedések, tilalmak léte a szankció mértékének meghatározásakor mindenképpen a szervezet javára értékelendő.

VII. 2. 2. Kanada

A társaságok büntetőjogi felelősségének rendszere a kanadai jogban hasonló fejlődési utat követett, mint Angliában. A törvényi jog-bírói esetjog (common law) kettőssége ma is jellemző azzal, hogy a kanadai büntetőjog legfontosabb forrása a büntető törvénykönyv, amely jellemzően az un. valódi bűncselekményeket tartalmazza. A büntetőjog bizonyos általános elveit azonban - egyebek között a társaságok büntetőjogának elméleti alapkérdéseit - továbbra is a bírói esetjog formálja.¹⁷³ További közös vonása a két jogrendszernek a kriminális cselekmények felosztása un. valódi bűncselekményekre, a **regulatory offence**-nek nevezett közigazgatási jogsértésekre, végül a szigorú (illetve abszolút) felelősségen alapuló cselekményekre. A gazdasági társaságok büntetőjogi felelősségre vonására bármelyik típusú cselekmény miatt sor kerülhet, amely az un. valódi bűncselekmények elkövetése esetén az azonosítási elmélet alapján történik. Bár az elmélet alkalmazására és ily módon a bűnös tudatot feltételező bűncselekmény miatti felelősségre vonásra már a század közepén is

¹⁷² Lásd a *Director General of Fair Trading v. Pioneer Concrete* ügyet. **Schirnack, A.** (1998) 15. o.

¹⁷³ **Ferguson, G.:** The Basis for Criminal Responsibility of Collective Entities in Canada. In: **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.:** i.mű 156.o.

találunk példát¹⁷⁴, a kanadai joggyakorlat egyik leghíresebb esete - és egyben az azonosítási elmélet legszemléletesebb leírása - a **Canadian Dredge & Dock v. R. (1985)** ügy:

Az ügyben bünszövetségben elkövetett csalással vádoltak több társaságot, illetve a társaságok vezetőit arra hivatkozva, hogy a társaságok illegálisan összejátszottak annak érdekében, hogy a kormány által megrendelt mederkotrási munkálatokért magasabb munkadíjat csikarjanak ki. Mivel az említett konspiratív cselekményt mindegyik társaság esetében az igazgatóság alelnöke, illetve a menedzser-igazgató valósította meg, a bíróság szerint mind a cselekmény (**actus reus**), mind a bűnös tudat (**mens rea**) a társasági vezetés legfelső szintjéhez, az „irányító elméhez” kapcsolódik. Fentiek alapján a társaságok büntetőjogilag felelősek annak ellenére is, hogy a védelem szerint a vezetők magát a társaságot is megtévesztve követték el a cselekményt.

A kanadai bírói gyakorlatban az azonosítási elmélet egy olyan sajátos változata alakult ki, amely a felelősség szélesebb körben történő elismerését képviseli az eredeti angol megoldáshoz képest. A kanadai megoldás jellemzői az alábbiak:

- Az „irányító elme” nem korlátozódik az igazgatóság tagjaira vagy a menedzser-igazgatóra, hanem ennek minden olyan alkalmazott a részét képezi, akinek a részére az igazgatóság irányítási hatáskört delegált a társaság egy adott működési területén. Ebben a körben elegendő, ha az irányítási hatáskör a társaság működésének egy meghatározott földrajzi területére, vagy csupán meghatározott feladatok ellátására vonatkozik.¹⁷⁵

- Lehetséges, hogy egy gazdasági társaságnál több „irányító elme” is található, mivel – különösen Kanadában – egy társaság tevékenysége földrajzilag óriási területre terjedhet ki. Ilyen esetekben szükségszerű a központ, az irányítás jogkörének delegálása, illetve esetlegesen e jogkör további felosztása helyi szinten. Lényeges azonban, hogy az „irányító elméhez” tartozó alkalmazottakat, és így a társaság felelősségét megalapozó természetes személyek körét nem lehet tételesen meghatározni, hanem e kérdés mindig esetről-esetre döntendő el. Így az alkalmazott, aki az említett delegálás folytán irányítási hatáskörrel rendelkezik, csak abban az esetben tekinthető ilyen személynek, ha a társaság ügyeiben érdemi döntéshozó hatáskörrel rendelkezik, ily módon a társasági politika, irányvonal meghatározója és formálója és nem csupán annak végrehajtója.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Így pl. 1941-ben az **R. v. Fane Robinson Ltd.**. Lásd u. ott 163.o.

¹⁷⁵ Így pl. egy használt autó-kereskedés eladási menedzsere által elkövetett csalásért a társaságot is felelősségre vonták, annak ellenére, hogy az elkövető munkaköre nem minősült vezetői beosztásnak (**R. v. Waterloo Mercury Sales Ltd. (1974)**). Megállapították továbbá az olajtársaság felelősségét illegális árrögzítés miatt, bár a természetes személy elkövető „csupán” az egyik regionális piaci képviselő felügyeletét ellátó alkalmazott volt (**R. v. Shell Canada Products Ltd. (1994)**). Lásd **Ferguson (1999)** 173.o.

¹⁷⁶ Ez utóbbi megállapításra hivatkozással mellőzte a bíróság a hajótársaság felelősségének a megállapítását a **The Rhone v. The Peter A.B. Widener (1993)** polgári jogi kártérítési ügyben. Álláspontja szerint a kapitány, akinek a gondatlansága folytán a vontatóhajó a kikötőben egy másik hajóval összeütközött, nem tekinthető az „irányító elme” részének. Annak ellenére sem, hogy a hajó navigálása körében önálló döntési jogkörrel rendelkezett, mivel ez a tevékenység nem része a társasági politika alakításának. Hasonló felfogás tükröződik az **R. v. Safety-Kleen Canada Inc.** büntetőügyben. A vád szerint a hulladékhasznosítással foglalkozó társaság egyik alkalmazottja szándékosan hamis információkat tartalmazó árnyilatkozatokat állított ki. Az alkalmazott eredetileg sofőr, emellett azonban egy nagy földrajzi területen a társaság kizárólagos képviselője volt. Bár formális tisztséget a cégben nem viselt, az ő hatáskörébe tartozott az adott területen a hulladék (főként a fáradtolaj) összegyűjtése, a szükséges adminisztráció és a könyvelés elvégzése, valamint az ügyfelekkel történő kapcsolattartás. Ezeket az ügyeket saját jogkörében végezte, a döntéseket ő hozta meg, ha szabadságon volt, a

- Önmagában az a tény, hogy pl. az igazgatóság megtiltja az alkalmazottnak egy bűncselekménynek minősülő magatartás tanúsítását, nem érinti a társaság felelősségét. Hasonló a helyzet, ha hiányzik az igazgatóság jóváhagyása az adott bűncselekmény tekintetében, vagy esetleg arról nem is volt tudomása. A hangsúly az „irányító elme” körébe tartozó alkalmazott cselekvőségén van.
- Az általános gyakorlat szerint nem állapítható meg azonban a társaság felelőssége, ha a természetes személy elkövető kizárólag a saját érdekében, avagy - szemben a **Canadian Dredge** ügyben megfogalmazottakkal - magát a társaságot is megtévesztve követte el a bűncselekményt.

VII. 2. 3. Az azonosítási elmélet megjelenése törvényekben, törvénytervezetekben

Anglia és Wales Jogi Bizottsága (*The Law Commission for England and Wales*) 1989-ben tette közzé a Büntető Törvénykönyv tervezetét, amely – egyebek között – foglalkozik a társaságok büntetőjogi felelősségével. A tervezet 30. szakaszának (2) bekezdése a bűnösséget feltételező bűncselekményekre az azonosítási elmélet alkalmazását írja elő:

„A társaság a bűnösséget feltételező bűncselekmény miatt – akár tettesként, akár részesként – akkor vonható felelősségre, ha az ellenőrzésre jogosult tisztségviselője (controlling officer) a hatáskörében eljárva, bűnösen valósítja meg az adott bűncselekményt. Az ellenőrzésre jogosult tisztségviselő (vagyis az „irányító elme” körébe tartozó személy) lehet a társaság igazgatója, menedzsere, titkára vagy más hasonló beosztásban levő tisztségviselő, aki a társaság működése körében ellenőrzési joggal rendelkezik, tekintet nélkül arra, hogy az említett tisztségre történő kinevezése érvényes volt –e vagy sem.¹⁷⁷

Az „ellenőrzésre jogosult tisztségviselő” fogalmának meghatározása azt mutatja, hogy az angol javaslat nem kívánt eltérni a korábbi esetjogi gyakorlattól: ahhoz, hogy a társaságot felelősségre vonják, egy – a legfelső vezetés körébe tartozó tisztségviselő – tényállásszerű cselekménye és bűnössége szükséges, így a **Tesco**-üggyel összefüggésben megfogalmazott kritikák válasz nélkül maradtak.

Bár az **Egyesült Államok** bírói gyakorlatában a jogi személyek büntetőjogi felelősségének másik alapvető elméleti modellje, a **respondeat superior** elve tekinthető uralkodónak, az Amerikai Jogi Intézet (*American Law Institute*) által 1962-ben kiadott büntető törvénytervezet – **Model Penal Code (MPC)** - szabályozásában az azonosítási elmélet hatása is tetten érhető. Az MPC a jogellenes cselekmények három különböző típusának megfelelően a társaságok büntetőjogi (illetve quasi-büntetőjogi) felelősségének három különböző rendszerét tükrözi. Az első csoportba szokásjogban kialakult, a bűnös tudatot feltételező úgymond „valódi” bűncselekmények (lopás, csalás, gondatlan emberölés) tartoznak. A társaság büntetőjogi

cég tevékenysége az adott területen szünetelt. A bíróság szerint az alkalmazott kiterjedt hatáskörrel és felelősséggel rendelkezett, ami a hulladék összegyűjtését és továbbítását illeti. Olyan jogkörrel azonban nem rendelkezett, illetve olyan döntéseket nem hozott, amelyet a társasági politika kialakítása vagy ennek felügyelete körébe lehetne sorolni, így nem része az „irányító elme”-nek”. Lásd **Boisvert, A.:** Corporate Criminal Liability. Uniform Law Conference of Canada. 1999. <http://www.law.ualberta.ca/alri/ulc/99pro/ecrliab.htm>. 4-5. o.

¹⁷⁷ **Wells, C** (1993) 114.o.

felelőssége akkor állapítandó meg, ha a bűncselekményt a hatáskörében vagy a munkakörében eljárva **az igazgatótanács tagja vagy más vezető tisztségviselője¹⁷⁸ saját maga követte el, vagy azt elrendelte, arra felhatalmazást adott, illetve gondatlanságból „eltűrte” annak elkövetését.**¹⁷⁹ A felelősségre vonás másik szükséges feltétele itt is a társaság érdekében történő cselekvés. Az azonosítási elmélet tükröződése nyilvánvaló, mivel egy felső szintű vezető bűncselekménye, illetve az MPC szerint abban a vezető valamilyen módon történő részvétele mindenképpen szükséges. Más oldalról szemlélve azonban ennél sokkal többről van szó, ugyanis ennek alapján az alkalmazottak jogsértő cselekményei is megalapozhatják a szervezet felelősségét, amennyiben ehhez a vezetőség magatartása is hozzájárult. Meglehetősen szerencsés középutas megoldásként értékelhető az MPC szabályozása a csupán a vezetők cselekményére tekintő eredeti azonosítási elmélet és a bármely alkalmazott magatartásában a társaság cselekményét szemlélő **respondeat superior** elve között. Megjegyzendő, hogy mindkét említett elmélet meglehetősen szélsőséges jellegűnek tekinthető, a szélsőségek finomításával az MPC a gyakorlatban előforduló eseteket is jobban tükrözi. Mindezek ellenére törvény a mai napig nem lett belőle, bár számos állam jogalkotásában, illetve gyakorlatában valóban modellként szolgál.

Franciaországban az 1994-ben hatályba lépett új büntető törvénykönyv részletesen szabályozza a jogi személyek büntetőjogi felelősségét.¹⁸⁰ A törvény 121-1. Cikke szerint **a jogi személy büntetőjogilag felelős a saját érdekkörében az irányító szervei, vezetői vagy képviselői által elkövetett bűncselekményekért.** Érdekes, hogy az alapvetően a kontinentális jogcsaládba tartozó francia rendszer az angol jogban kialakult azonosítási elmélet alapján oldotta meg a szervezetek büntetőjogi felelősségét. A természetes személy elkövetők lehetnek a társasági törvényben meghatározott vezetők vagy ezek irányító testületei, illetve az önkormányzatok választott testületei, továbbá minden, a polgári jog szabályai szerint képviselőnek minősülő személy. A szervezet saját érdekkörében történő cselekvés ez esetben is bármilyen vagyoni haszon vagy egyéb érdek érvényesítésére irányuló célzatot jelent és kizárja a szervezeti felelősségét, ha a vezető vagy képviselő a saját javára követi el a bűncselekményt.

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének kodifikálása **Kanadában** is sürgető igényként jelentkezett. A cél az volt, hogy az azonosítási doktrína a törvényi szabályozás folytán az un. valódi bűncselekmények mindegyikére - legyen az tevékenység vagy mulasztás - alkalmazható legyen és a társasági felelősség szubjektív oldalát (a „szervezeti bűnösségének” elemeit) egységesen meghatározza.¹⁸¹ Nyilvánvaló továbbá, hogy az egységes bírói jogalkalmazás is feltételezi a felelősség elemeinek törvényi meghatározását, amely ily módon mintegy szentesítené azt az esetjogi gyakorlatot, amely az azonosítási elmélet tágabb körű

¹⁷⁸ A „más vezető tisztségviselő” (**high managerial agent**) olyan tisztségviselőt vagy megbízottat jelent, akinek a magatartása az általa ellátott feladatokra figyelemmel mint a „társasági politika, irányvonal” kifejeződésének tekinthető.

¹⁷⁹ „... the commission of the offense was performed, or at least authorized, commanded, or recklessly tolerated by the board of directors...”

¹⁸⁰ A francia szabályozásról lásd részletesen **Nagy** (1995)

¹⁸¹ **Stuart** (1995) 245.o.

értelmezésére épít. Ennek az igénynek eleget téve a szövetségi kormány 1993-ban nyújtotta be a parlamentben a kanadai Btk. módosításának tervezetét (*White Paper*). A meglehetősen bonyolult szabályozás lényege, hogy a társaság **egy képviselője a társaság kifejezett vagy hallgatólagos felhatalmazása alapján követi el a bűncselekményt**. A másik szükséges feltétel, hogy a cselekményt megvalósító képviselőnek (vagy a társaság egy másik képviselőjének) **az adott társasági tevékenység körében irányítási, vezetési vagy ellenőrzési jogosultsága** van, és oldalán az adott bűncselekményhez szükséges alanyi oldal (szándék, illetve célzat) is fennáll.¹⁸² Annak ellenére, hogy a tervezet a társasági központ fogalmát valóban viszonylag tág értelemben fogja fel, elismerve azt, hogy egy cégnél több „irányító elme” is létezhet, a mai napig nem került sor a felelősség kodifikálására.

VII. 2. 4. Összegzés és néhány kritikai megjegyzés

Talán a fenti vázlatos ismertetőből is látható, hogy az azonosítási elmélet a jogi személyek büntetőjogi felelősségének elméleti magyarázatára alkotott hagyományos, ma is nagy jelentőséggel bíró modellek egyike. Nagy előnye rendkívüli egyszerűsége, és mivel az ember, illetve az emberi tevékenység jellegzetességeivel operál (lásd: „agy-kezek”, „irányító elme”-végrehajtók), közérthető is. Az angol gyakorlatban – és álláspontunk szerint is - egy társaság (jogi személy) kizárólag egy természetes személy útján képes cselekedni, így az elmélet lényegét tekintve **egy kiegészítő felelősséget fogalmaz meg**.¹⁸³ Ez azt jelenti, hogy az előfeltétel egy természetes személy által bűnösen elkövetett bűncselekmény, amelyet azonban a társaság keretei között (érdekében, nevében stb.) követett el. Erre tekintettel egyrészt a természetes személyt vonják felelősségre, másrészt magát a társaságot is. Éppen ebből a tényből következik viszont az is, hogy ez a megoldás az elmélet szerint a közvetlen-közvetett (vagy helyettesítő) felelősség rendszerei közül az előbbi kategóriába tartozik, mivel az említett azonosítás folytán az egyén bűncselekménye a társaság önálló bűncselekményévé válik.¹⁸⁴ Úgy is mondhatjuk, hogy a társaságot nem a vezető, hanem a saját cselekménye miatt vonjuk felelősségre.

¹⁸² **Stuart** (1995) 246-247.o. A szabályozás bonyolultsága abban rejlik, hogy lényegében két esetkört szabályoz. Az első – egyszerűbb - esetben a bűncselekmény csupán egy képviselőhöz kötődik, míg a második esetben az egyik képviselő fizikailag megvalósítja a bűncselekmény elkövetési magatartását oly módon, hogy a cég egy másik képviselőjének erről tudomása van, ő az, aki az adott társasági tevékenység tekintetében kontrollt gyakorol, végül a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándék jellemzi a tudati állapotát. Utóbbi körben elképzelhető az az eset, amikor az egyik képviselő csak a cselekményt valósítja meg (esetleg nem is tud arról, hogy az bűncselekmény), és lényegében a másik képviselő az, aki azt eltervezte, ő az, aki „el akarja követni” a bűncselekményt. A társaság felelőssége tehát úgy is keletkezhet, hogy az egyik alkalmazott valósítja meg a cselekményt (illetve az objektív tényállási elemeket), a másikinál pedig az alanyi oldal megléte állapítható meg és ezek összevonása (aggregációja) útján kerül sor a felelősség telepítésére. Egyébként a tervezet szerint a társaság akkor is felelős, ha a bűncselekményben szerepet játszó képviselőt vagy képviselőket nem sikerült azonosítani, vagy vele, illetve velük szemben nem került sor vádemelésre és büntetés kiszabására.

¹⁸³ Szemben pl. a holland Btk. megoldásával, amely szerint bűncselekményt mind a természetes személyek, mind a jogi személyek elkövethetnek, a szervezet ebben a modellben tehát egy valóságban létező, megfogható entitás, amely saját maga képes bűncselekményt elkövetni.

¹⁸⁴ **Boisvert** (1999) 4.o.

Bár a társaság fizikailag nem követhet el bűncselekményt, a végeredmény mégis az, hogy mind az elmélet, mind a gyakorlat a társaság cselekményéről (**actus reus**) és a társaság bűnösségéről (**mens rea**) beszél. A megoldás persze itt is egyszerű, hiszen a korábban említettek szerint – leegyszerűsítve – a vezető cselekménye és bűnössége a társaság cselekménye és bűnössége. Anélkül, hogy dogmatikai aggályainkat itt részletesen kifejtenénk, csupán két dolgot hangsúlyoznánk. Nehezen érthető egyrészt, hogy egy, a külvilágban egységként megnyilvánuló tény, nevezetesen a természetes személy cselekménye hogyan képes egyszerre ilyenként, illetve ezen túlmenően még a társaság cselekményeként is funkcionálni. Ugyanez elmondható a természetes személy tudati állapota és a jogi személy tudati állapota (sic!) viszonylatában is. Másrészt a bűnösség, mint kizárólag az emberrel összefüggésben értelmezhető pszichés viszony egy szervezet tekintetében számunkra értelmezhetetlen.¹⁸⁵

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az azonosítási elmélet központi kategóriája, nevezetesen **a vezetők által megvalósított jogsértés**, nem lenne **feltétlenül helyeselhető eleme a jogi személy büntetőjogi felelősségének**. E felelősségi forma elismerése esetén ugyanis a vezető tisztségviselők (igazgatók, ügyvezetők, FB-tagok stb.) által a szervezet érdekében elkövetett cselekményekért szükségszerűen a szervezetet is felelősségre kell vonni. Ezen túlmenően pedig a vezetők által az irányítás, az ellenőrzés, illetve a felügyelet körében elkövetett kötelezettségzegések azok, amelyek jellemzően lehetővé teszik az alkalmazottak által elkövetett jogsértéseket, bűncselekményeket. A vezetők tevékenysége tehát ebből a szempontból is figyelmet érdemel.

Ezzel összefüggésben azonban hangsúlyozni kell, hogy indokolatlan szűkítést jelent a felelősséget keletkeztető cselekmények közül az alkalmazott által elkövetett bűncselekmények kiiktatása. Köztudomású, hogy a gazdasági társaság, mint a közös gazdasági tevékenység folytatására létrejött kollektíva igen változatos formákat ölthet. A csupán két-három tagból álló, esetleg néhány alkalmazottat foglalkoztató társaság működését az azonosítási elmélet megfelelően tükrözheti; más kérdés, hogy – bár ilyen esetben könnyebb lehet a vezető bűnösségének bizonyítása – éppen az ilyen, sokszor családi vállalkozás esetében kevésbé tűnik szükségesnek a jogi személy felelősségre vonása (ilyenkor elegendő lehet az egyéni felelősség megállapítása). Egy bonyolult felépítésű, multinacionális részvénytársaság esetében azonban meglehetősen nehéz a társaság tevékenységét egy természetes személy (pl. igazgató) cselekményével azonosítani. A modern nagyvállalatok hatékony működése feltételezi a decentralizációt, a hatáskörök horizontális, illetve vertikális felosztását. E cégeket olyan komplex szervezeti struktúra, bonyolult döntéshozatali mechanizmus jellemzi, ahol az egyéni döntéshozó – és ennek folytán bűncselekményt megvalósító – személye sokszor nehezen azonosítható. Minél nagyobb a szervezet, annál nagyobb esély van a felelősség elkerülésére. Ebben az összefüggésben erősen vitathatónak tűnik az a megközelítés, hogy

¹⁸⁵ Dogmatikai szempontból nyilván nem önmagában az a megoldás kifogásolható, hogy a jogi személyt a vezető által megvalósított bűncselekményért vonjuk felelősségre, hanem a jogi személy azon jellemzője, hogy „vele” összefüggésben cselekményről és bűnösségről beszéljünk. Ezért hangsúlyozandó, hogy a felelősség elméleti megalapozásának és az azt létrehozó, illetve szabályozó törvény szövegének összhangban kell állnia egymással.

amíg egy szűk kör (jellemzően a legfelső vezetés körébe tartozó tisztségviselők) cselekményét a társaság cselekményével azonosítjuk és ezért a társaságot felelősségre vonjuk, addig az alkalmazottnak a cég érdekében, munkakörében elkövetett bűncselekménye nem jár ilyen jogkövetkezménnyel.¹⁸⁶ A kutatások szerint ugyanis bizonyos típusú jogsértések - jellemzően a környezetkárosító cselekmények - bekövetkezése szinte kizárólag a középszintű vezetők döntéseire vezethetők vissza,¹⁸⁷ amelyhez hozzátehetjük, hogy az effektív szennyezést (pl. a káros anyag bebocsátását a folyóba) döntően az alkalmazottak hajtják végre.

Végül a teljesség kedvéért célszerű megemlíteni a vonatkozó szakirodalom általános kritikai észrevételét, amely szerint az azonosítási elmélet fő hibája az, hogy a jogi személy politikáját és tevékenységét egyéni cselekményekre és gondolkodásra korlátozza. Ezzel szemben viszont a jogi személy tevékenységének lényege nem egyének cselekményei, hanem magának a szervezetnek a cselekménye, magatartása.¹⁸⁸ **Field és Jörg** szerint egy szervezet politikája, tevékenységének általános iránya, belső szabályai, a kiadott rendelkezések, határozatok, illetve a szervezetnél intézményesült gyakorlat a bizonyítékai az elkülönült szervezeti célok, szándékok és tudat létezésének. A kiadott rendelkezések, határozatok stb. arra is bizonyítékkul szolgálnak, hogy egy szervezet képes különbséget tenni jó és rossz döntés között és képes átlátni a döntéseknek a külvilágra gyakorolt hatását. Az elkülönült szervezeti célok, szándékok nem korlátozhatók a szervezethez tartozó egyének céljaira, szándékaira és azokkal nyilvánvalóan nem is azonosíthatók.¹⁸⁹ A nagy port felkavaró hajókatasztrófák, vonatszerencsétlenségek rávilágítottak arra a tényre, hogy sok esetben több személy egyidejű mulasztása, a tevékenység megfelelő ellenőrzésének, a szükséges képzésnek a hiánya, illetve a munkafeltételek elégtelensége összhatásában vezethet a káros következményhez. Mindezek a hiányosságok, mulasztások egy sajátos, rossz szervezeti környezetben, társasági politikában összegződhetnek. Az említett esetek megfelelő szankcionálása, illetve az ilyen cselekmények megelőzése az azonosítási elmélet keretei között már nem lehetséges.

VII. 3. A helyettesítő felelősség elmélete (A respondeat superior elve)

VII. 3. 1. A helyettesítő felelősségről általában

A helyettesítő felelősség (**vicarious liability**) eredetileg a polgári jogban alakult ki¹⁹⁰, lényegét tekintve az un. szigorú felelősségi rendszer alapelve, amely szerint egy adott személy a saját bűnösségére vagy vétkességére tekintet nélkül felelős egy más személy cselekményéért. Jellemzően a munkáltató-munkavállaló jogviszonyához kapcsolódik, amelynek alapján a munkáltató felelős az alkalmazott munkaviszonyával összefüggésben megvalósított

¹⁸⁶ **Wells** (1993) 109-110.o.

¹⁸⁷ **Coffee** (1999) 7.o.

¹⁸⁸ **Ciliberti, E.-Kurm, M.** (1998) 30-31.o.

¹⁸⁹ **Field, S.-Jörg, N.**: "Corporate Liability and Manslaughter: should we be going Dutch? Criminal Law Review. 1991. 159.o.

¹⁹⁰ Részletes elemzését lásd **Forster, E. – Hatch, R.**: Vicarious Liability.
http://www.blaney.com/files/article_vicarious_liability.PDF.

cselekményeiért. E sajátos felelősségi forma igazolása kettős: a tevékenység gyakorlása során okozott károk, sérelmek igazságos és gyakorlatias jellegű kompenzálása, másrészt a jövőbeni károk, sérelmek megelőzése. Igazságos a kompenzálás, mert a munkáltató – amely gyakran gazdasági társaság – az általa kifizetett kártérítést biztosítás vagy egyszerűen áremelés útján visszanyerheti, illetve az alkalmazott tevékenysége a munkáltatót gazdagítja, a jogsértés kockázatát is ugyanő viselje. Gyakorlatias a kompenzálás, mert a sértett nagyobb valószínűséggel „pénzéhez jut” a nagyobb pénzügyi erővel rendelkező munkáltató kötelezése esetén.

Lényegében ugyanezen indokokra hivatkozással történt meg az elv átültetése a büntetőjogba, az angol szakirodalom szerint a szigorú felelősség rendszerének, illetve a helyettesítő felelősségnek a fejlődése, illetve megerősödése az utilitarianizmus eszméjének az angol büntetőjogra gyakorolt hatásával magyarázható. Mindkét felelősségi megoldás célja a visszatartó hatás realizálása, további közös elem a bírói esetjog szerepe a felelősség jellemzőinek kialakításában, annak ellenére, hogy a helyettesítő felelősség többnyire a törvényben szabályozott bűncselekményekre (*statutory offences*) jellemző.¹⁹¹ Eleinte a helyettesítő felelősség, mint a hagyományos bűnösséget nélkülöző modell a természetes személyek körében két esetkör mentén került alkalmazásra (és kerül ma is): Egyrészt a törvény kifejezett rendelkezése alapján a megbízott cselekményéért a megbízó felel (pl. az épület tulajdonosa felel az épület kezelésével megbízott személy cselekményéért). Másrészt a munkáltató felelős azokért a cselekményekért, amelyeket fizikailag ugyan az alkalmazott valósított meg, de amelyeket a jog a munkáltató cselekményének tekint.¹⁹²

Ezt követően került sor az elv elismerésére a társaságok kriminális cselekményeivel kapcsolatban, de ismét hangsúlyozni kell, hogy Angliában a hagyományos vagy valódi bűncselekmények vonatkozásában az identifikáció elve érvényesül. Így a helyettesítő felelősség terrénuma

- a szigorú felelősségű bűncselekmények egy része, például a környezetvédelem, a fogyasztóvédelem, a munka- és egészségvédelem területén.¹⁹³ Ezeket a bűncselekményeket közjólét elleni bűncselekményeknek (*public welfare offences*) is nevezik;¹⁹⁴

- a *regulatory offences* körében a szakirodalom által hibrid bűncselekményeknek nevezett kör, ahol a vádnak nem kell bizonyítania a bűncselekmény mentális elemét – ebben az értelemben szigorú felelősségű cselekmények –, de a társaság bizonyíthatja, hogy a megfelelő gondossággal járt el tevékenysége gyakorlása során, illetve a bűncselekmények megakadályozása érdekében.¹⁹⁵

¹⁹¹ **Smith, J.- Hogan, B.:** Criminal Law. 7th Ed. London, 1995. 171. o.

¹⁹² Az angol szakirodalom klasszikus példája szerint az „eladás” (selling) olyan cselekményt jelöl, amelyet az üzlettulajdonos végez, annak ellenére, hogy az egyes adásvételi ügyleteket nyilvánvalón az eladó végzi. Lásd i.m. 172. o., illetve **Kis** (2002) 175-176. o.

¹⁹³ A brit joggyakorlatban ugyanis van példa olyan esetre, amikor strict liability offence elbírálása során nem a helyettesítő felelősség elve érvényesült (**Seaboard Offshore Ltd v Secretary of State for Transport** (1994))

¹⁹⁴ A szakirodalomban talán a legtöbbet idézett ügy az **Alphacell v Woodward** (1972), amelyben a társaságot vízszennyezéssel vádolták. A szennyező anyag a társaság által felszerelt kifolyás-gátló rendszer eltömődése miatt került a folyóba. Annak ellenére megállapították a cég felelősségét, hogy hanyagsága nem volt bizonyítható, sőt a szennyező anyag elfolyásáról sem volt tudomása.

¹⁹⁵ **Wells** (2001) 101-102. o.

Az objektív (objektivizált) felelősségű kriminális cselekmények körében a helyettesítő felelősség tehát elismert; elsősorban a szigorú felelősségű bűncselekmények létjogosultságának elfogadása miatt, bár utóbbi sem nem kritika nélküli.¹⁹⁶ Egészen más kérdés a helyettesítő felelősség alkalmazhatósága a bűnös szándékot feltételező, „valódi” bűncselekmények területén. Az angol jog következetesen elutasító álláspontot foglal el ebben a kérdésben, rávilágítva a hagyományos – büntethetőségi akadályt nem tartalmazó – helyettesítő felelősség két fő hiányosságára:

- a társaság szempontjából méltánytalan az alkalmazott bűnös cselekménye miatti felelősségre vonás, amennyiben a társaság a tevékenysége során minden tekintetben a jogszabályoknak megfelelően járt el és a vezetőséget semmilyen mulasztás nem terheli;
- „a társadalmi igazságosság eszméje” szempontjából méltánytalan a társaság felelősség alóli mentesülése, amennyiben a társaság tevékenységét a jogi előírások iránt tanúsított teljes közömbösséggel folytatja, a bűncselekmény (tényállásszerű eredmény) ennek folytán bekövetkezett, azonban egyetlen alkalmazottnál sem állapítható meg a bűncselekmény tudati eleme.

VII. 3. 2. A respondeat superior rendszere

Az Egyesült Királyságban tapasztalt elutasító állásponttal szemben a helyettesítő felelősség az Egyesült Államok büntetőjogában általánosan alkalmazott modell, mind a hagyományos, mind a regulatív büntetőjog területén. „Az Egyesült Államok büntetőjoga” kifejezés persze némiképp félrevezető, mivel sem az összes tagállamra irányadó büntető törvénykönyv, sem pedig egységes büntetőjogi szabályanyag (ideértve a *common law* szabályait is) nem létezik. Ennek ellenére a respondeat superior elve az amerikai szövetségi büntetőjogban, illetve számos tagállam jogában általánosan elfogadottnak mondható.

A polgári jogi eredetnek megfelelően a helyettesítő felelősség elméletének egyik megjelenéséről van szó, amely azonban sajátos jellemzőkkel bír. Lényege, hogy **a társaság büntetőjogilag felelős bármely alkalmazottja által elkövetett bűncselekményért, amennyiben az alkalmazott a munkakörében járt el és a társaság érdekében cselekedett.** Az amerikai jog a „betudás” (*imputation*) kifejezést használja, a természetes személy elkövető cselekményét a társaságnak tudják be, neki tulajdonítják. (Az elmélet sajátosságát abban látják, hogy a respondeat superior elve eredetileg helyettesítő felelősséget jelent, de nem elkülönített, önálló felelősséget. Amennyiben ugyanis polgári peres ügyben a felperes kárát a társaság alkalmazottja megfizette, a társaságot ismételtelen nem kötelezik a kár megtérítésére. Ezzel

¹⁹⁶ A *strict liability offences* támogatói elsősorban azzal érvelnek, hogy a bűnösség bizonyításának nehézségei következtében a (társasági) jogsértések többsége büntetlen maradna, illetve fokozza a jogkövető magatartást. végül a kiszabott szankciók sem eltúlzottak. Ezzel szemben számosan utalnak arra, hogy a büntetőjog ultima ratio jellegére tekintettel csak a legsúlyosabb esetekben alkalmazható, és éppen ilyenkor nem nélkülözhető a bűnösségen alapuló büntetőjogi felelősség. Lásd pl. **Görgényi** (2001) 60-61. o.

szemben a társaság büntetőjogi felelősségét a respondent superior büntetőjogi elve alapján nem érinti a közvetlenül cselekvő alkalmazott felelősségének megállapítása.¹⁹⁷⁾

- A **„bármely alkalmazott”** kitétel azt jelenti, hogy a társaság alkalmazotti hierarchiájában bárhol elhelyezkedő személy - vezető, alkalmazott - cselekménye megalapozza a társaság felelősségét, sőt az elkövető azonosítása sem szükséges, elegendő annak bizonyítása, hogy **valamelyik** alkalmazott követte el a cselekményt. Ez utóbbi, meglehetősen szigorú felelősségi feltétel is az 1970-es évek vége bírói esetjogának a terméke. A társaságokkal szembeni szankciókiszabási gyakorlat és általában a büntetőjogi felelősség szigorítása ugyanis – egyebek között – a híres-hírhedt **State v. Ford Motor Company (1978)** esetet követően volt érezhető.

A szakirodalomban „Pinto-ügy” néven ismert esetben a Ford céget gondatlan emberöléssel vádolták, miután egy Ford Pinto személygépkocsi egy teherautóval karambolozott és három utasa bennégett a kigyulladt autóban. A vizsgálat szerint a teherautó sofőrje ittas volt és a sebességhatárt is túllépte, azonban a Pinto vezetője is hibázott, mivel az út közepén megállította autót, hogy visszarakja a benzintank sapkáját. A Ford felelőssége valószínűleg fel sem merült volna, ha nem kerül nyilvánosságra egy belső tanulmány, amelynek a témája a benzintank kigyulladásából eredő balesetek számának csökkentése volt, illetve ennek költség-haszon összefüggéseit vizsgálta. A szerző - meglehetősen sajátos módon – becsléssel próbálta megállapítani, hogy egy új biztonsági eszköz bevezetése hány ember halálát, illetve súlyos sérülését előzné meg, illetve pénzösszegben meghatározta egy emberi élet, illetve egy súlyos sérülés „értékét”. Ily módon kiszámolta az eszköz bevezetésével elérhető „haszon” teljes összegét, majd ezt összevetette a költségekkel. Mivel a költségek jelentősen meghaladták a várható hasznot, a Ford úgy döntött, hogy mellőzi az eszköz bevezetését. A tanulmány – amint várható volt – óriási vihart kavart, és részben a közvélemény nyomására vádat emeltek a Ford ellen. Hosszas eljárást követően végül felmentő ítélet született. A bíróság az említett tanulmányt bizonyítékként nem vette figyelembe, illetve megállapította, hogy a baleset akkor is bekövetkezett volna, ha az autóba az új biztonsági eszközt is beépítették volna. Lényeges volt végül, hogy a Ford egyetlen alkalmazottja ellen sem indítottak eljárást, vagyis az egyéni jogsértő személye nem volt megállapítható.¹⁹⁸

- Az alkalmazott **„munkakörében történő cselekvés”** a gyakorlat szerint azt jelenti, hogy a cselekmény közvetlen kapcsolatban van azoknak a feladatoknak az ellátásával, amelyekre a munkavállalót általánosan felhatalmazták. E kritériumot meglehetősen tágan értelmezik, lényegében általában a munkahelyi teendők ellátását értik rajta, és annak sincs jelentősége, hogy az alkalmazott nem az utasításoknak megfelelően vagy éppen kifejezetten azok ellenére cselekedett.¹⁹⁹

- A **„társaság érdekében”** történő cselekvésről elsősorban akkor beszélhetünk, ha az alkalmazott azzal a cézzel cselekszik, hogy a cég üzleti, gazdasági érdekeit előmozdítsa. Ebből egyrészt az következik, hogy a (gazdasági) haszon tényleges bekövetkezése, vagyis a célzat tényleges realizálása nem szükséges, másrészt viszont az alkalmazott saját érdekében

¹⁹⁷ **Fischel, D., R.-Sykes, A., S.:** Corporate Crime. The Journal of Legal Studies. 1996. January. Vol. XXV(1) 334.o.

¹⁹⁸ **Fischel, D., R.-Sykes, A., S. (1996)** 337-338.o.

¹⁹⁹ **Ciliberti, E.-Kurm, M. (1998)** 36.o.

vagy harmadik személy javára történő cselekménye nem vonja maga után a társaság felelősségét.²⁰⁰ Kivételesén, az un. ratifikációs elmélet alapján akkor is büntetendő a társaság, ha az alkalmazott a munkakörén kívül vagy nem a cég érdekében tevékenykedett, de munkahelyi felettese utólag kifejezetten jóváhagyta a cselekményét.²⁰¹

Amennyiben az említett három feltétel fennáll, a társaság felelősségre vonható mind a bűnös szándékot feltételező un. valódi bűncselekmények miatt – ilyen esetben a tényállási elemet képező szándék az alkalmazott szándékának a betudása útján keletkezik -, mind pedig a **regulatory offence** körébe tartozó egyéb jogsértő cselekmények miatt. A respondeat superior elvén alapuló elméleti modell egy igen sajátos változatot képvisel a jogi személyek büntetőjogi felelősségével összefüggésben kialakult megoldásokon belül. Sajátos, mert lehetővé teszi a társaság felelősségre vonását a konkrét természetes személy elkövető azonosítása és megbüntetése hiányában is. Ez részben azzal a jelenséggel magyarázható, hogy sok esetben egyszerűbb a társasággal szemben az eljárást lefolytatni és a szervezetet szankcionálni, mint az alkalmazottal vagy a tisztségviselővel szemben fellépni. Bár fő szabályként az amerikai jog is a felelősség kumulációját írja elő, gyakran előfordul, hogy a bűncselekményt fizikailag megvalósító vezetők büntetlenek maradnak, amennyiben a társaság gyors felelősségre vonása biztosítható.²⁰²

Így a Hutton-ügyben a Hutton bróker cég fedezet nélküli csekkeket bocsátott ki közel 400 bank megtévesztésével, több százmillió dolláros kárt okozva. A cég elismerte a bűnösségét és vádalku keretében vállalta a 2,75 millió dollár pénzbüntetés megfizetését és az okozott kár megtérítését. A két cégvezető ellen pedig annak ellenére nem indult eljárás, hogy egyértelmű volt a felelősségük a csalási cselekményekben. A vádhatóság a döntést azzal indokolta, hogy a vezetőkkel szemben lefolytatandó eljárás az egész ügy évekre történő elhúzódását eredményezte volna. E döntést egyébként rögtön éles kritikával fogadták, mivel az a következtetés vonható le belőle, hogy a jogi személy felelőssége egyfajta védelmet biztosít a jogsértő alkalmazottaknak, kiváló alkalmat nyújtva a fehérgalléros bűnözők számára a büntetőjogi felelősség elkerülésére.

A másik sajátosság pedig abban rejlik, hogy rendkívül széles körben van lehetőség a társaság felelősségre vonására. Láthattuk, hogy bármely „egyszerű” alkalmazott jogsértő cselekménye könnyen a társaság elleni büntetőeljáráshoz vezethet, és a felelősség alóli mentesülés már-már lehetetlen, még akkor is, ha a bűncselekmény megelőzése érdekében minden szükséges intézkedést megtettek. ***Annak sincs jelentősége, hogy a cselekményt az alkalmazott a vezető kifejezett utasítása ellenére vagy a társaság által követett irányvonallal kifejezetten szembehelyezkedve követi el.*** E szigorú szabály igazolásaként azt szokás felhozni, hogy ennek hiányában a társaság egyszerűen kinyilvánítana vagy elfogadna egy formális szabályzatot, „tilalmi listát”, hogy mit nem szabad az alkalmazottaknak csinálni, és ennek segítségével

²⁰⁰ Wise, E.M. (1996) 391.o.

²⁰¹ Ciliberti, E.-Kurm, M. (1998) 38.o.

²⁰² Fisse, B.-Braithwait, J.: Corporations, Crime and Accountability. Cambridge University Press, 1993. 1.o.

könnyedén mentesülne a felelősség alól.²⁰³ Ebből viszont az következik, hogy ha az egyébként optimálisan szervezett, felelősségteljes vezetés alatt álló társaság alkalmazottja a vezetőség által el nem hárítható bűncselekményt követ el, nem mentesül a felelősség alól, annak ellenére sem, hogy ilyen esetben különösen élesen felvethető a hagyományos ellenérv. Nevezetesen, hogy miért éppen a cég részvényesei szenvedjék meg a várható pénzbüntetés súlyát olyasmiért, amit ők nem követtek el, sőt amelyről esetleg nem is voltak tudomással.²⁰⁴ Ez a tendencia különösen a multinacionális, bonyolult felépítésű cégek esetében igaz, ahol kivitelezhetetlen minden munkavállaló tevékenységének napi rendszerességgel történő ellenőrzése. Nem véletlenül merült fel az amerikai gyakorlati és elméleti szerzők körében, hogy célszerű valamilyen módon értékelni azt a körülményt, hogy a társaság olyan „programot” fogadott el, amelynek rendeltetése a jogszabályoknak megfelelő működés biztosítása (**compliance program** - lásd később). Az amerikai gyakorlat szélsőséges jellegét mutatja az a tény is, hogy előfordult a felelősség megállapítása olyan esetben is, amikor a bűncselekményt fizikailag megvalósító alkalmazottat a vád alól felmentették.²⁰⁵

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a respondeat superior rendszerének egyedisége abban is megnyilvánul, hogy a társaság magatartása és bűnössége elkülöníthető a természetes személy magatartásától és bűnösségétől, csakúgy, mint a társaság a tagjaitól. A modellel szemben felhozható aggályokról már említést tettünk, bár hangsúlyozni kell, hogy a felelősség feltételeinek meghatározásánál érezhető szigor a „helyi” sajátosságokból is következik. Mivel az Egyesült Államok a világ legfejlettebb gazdasággal rendelkező országa, ahol a gazdasági tevékenység döntően a társaságok keretei között történik, ennek megfelelően mind a társaságok által elkövetett súlyos bűncselekmények, mind a büntetőjogi felelősségre vonásuk napi gyakorlatnak számít. Ebben az országban **valóban** probléma a jogi személyek kriminalitása. Ami azonban amerikai rendszerben feltétlenül helyeselhető kiindulópont, az a mozzanat, hogy a szervezet felelősségét nem csupán a vezető, hanem bármely alkalmazott bűncselekménye megalapozhatja. Egyértelmű ugyanis, hogy a jogi személy keretei között elkövetett cselekményt fizikailag sok esetben az alkalmazott valósítja meg, bár nem feltétlenül a saját kezdeményezésére, hanem a vezetők utasítására.

VII. 4. A kollektív tudat elmélete

VII. 4. 1. Általános kérdések

A külföldi – elsősorban az amerikai – szakirodalomban a jogi személyek büntetőjogi felelősségének alapjául szolgáló modellek között tartják számon a kollektív tudat elméletét.

²⁰³ **Huff, K.B.:** The Role of Corporate Compliance Programs in Determining Corporate Criminal Liability: A Suggested Approach. Columbia Law Review. Vol.96:1552. 1258.o.

²⁰⁴ **Hefendehl, R.:** Corporate Criminal Liability: Model Penal Code Section 2.07 and the Development in Western Legal Systems. Buffalo Criminal Law Review 2000. Vol. 4:283. 295.o.

²⁰⁵ **Lederman, E.** (1985) 290.o.

Kialakulása az amerikai esetjogi gyakorlatban az utóbbi néhány évtized terméke, de itt sem találjuk meg e modell összefoglalt módon, rendszerezetten történő leírását. Fentiekre tekintettel még az Egyesült Államokban sem nevezhető általánosan elfogadott elméletnek, bár számos ügyben került sor ennek alapján a gazdasági társaságok felelősségének megállapítására. Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindezek ellenére nem elszigetelt jelenségről van szó, mivel megtalálható a holland, illetve az ausztrál joggyakorlatban is, Angliában pedig felvetődött az alkalmazásának szükségessége, bár elfogadásra nem került.

A kollektív tudat elméletének²⁰⁶kialakulása a modern gazdasági társaságok sajátos jellemzőit, nevezetesen ezek decentralizált felépítését és összetett szervezeti struktúráját tükrözi. Ezekben a szervezetekben egyrészt maga a döntéshozatali eljárás is gyakran igen bonyolult folyamat, a döntést ritkán hozza meg egyetlen meghatározott személy, másrészt a döntés jogszabályoknak megfelelő végrehajtása és ellenőrzése is komplex jellegű. Nem ritka az olyan szituáció, amikor a társaság működése során megvalósított bűncselekmény nem köthető egy meghatározott természetes személyhez, aki annak törvényi tényállását teljes egészében megvalósította volna. Ennek következtében pedig a jogi személy mentesül a felelősség alól, mivel a hagyományos elméletek alapján mindig szükség van egy olyan természetes személyre, akinek a magatartását és bűnösségét a jogi személynek beszámítva vagy betudva a felelősség megállapítható. Levonható tehát az a következtetés, hogy a kollektív tudat elméletének hatása **a felelősségre vonható alanyok körének bővülése**. E modell alapján ugyanis akkor is lehetőség van a jogi személy felelősségre vonására, amikor a hagyományos modellek – így az Egyesült Államokban a **respondeat superior** elve – alapján erre nem kerülhetett volna sor.

A kollektív tudat elméletének lényege az, hogy **a jogi személy büntetőjogilag felelős abban az esetben is, amikor a bűncselekménnyel kapcsolatba hozható alkalmazottak vagy vezetők közül önmagában egyik sem rendelkezett a szükséges bűnös tudattal, viszont tudatállapotuk összeadása útján a bűncselekmény alanyi oldala már teljes**. Ilyen értelemben ez utóbbi összefoglalt pszichés állapot alkotja a társaság bűnösségét, amely a tényállásszerű elkövetési magatartás megléte esetén lehetővé teszi a jogi személy felelősségre vonását. (Megjegyezhető, hogy lényegében ebben az esetben is természetes személyek magatartásának és bűnösségének betudásáról van szó - ilyen értelemben **respondeat superior** elve továbbfejlesztésének tekinthető -, csak éppen nem **egy** természetes személy cselekményének objektív és szubjektív oldalát vizsgáljuk.)

VII. 4. 2. Egyesült Államok

Ahogy említettük, az aggregációs modell elsősorban az Egyesült Államok gyakorlatára jellemző. A modell alapjául szolgáló leghíresebb eset a **United States v. Bank of New England (1994)** ügy volt.

²⁰⁶ Az angol nyelvű szakirodalomban a kollektív tudat elmélete (**theory of collective knowledge**) mellett ismeretes az aggregációs modell (**aggregation modell**), illetve az összefoglalt tudat elmélete (**theory of aggregate knowledge**) megnevezés is.

A pénzügyintézzel szemben a Banki Átutalások Jelentéséről szóló törvény (**Currency Transaction Reporting Act**) azon rendelkezésének megsértése miatt indult büntetőeljárás, amely jelentéskészítési kötelezettséget ír elő minden 10 ezer dollár feletti tranzakció esetén. A kötelezettség elmulasztása bűncselekménynek minősül. Ebben az esetben az ügyfél készpénzt vett fel oly módon, hogy minden egyes alkalommal egyszerre több utalványt használt. Az egyes utalványokkal felvett pénz az említett összeghatárt nem haladta meg, viszont azok együttes összege már jelentősen túllépte azt. Az ügyfél különböző időpontokban, különböző pénztárosoknál vette fel - az említett módon több utalványt használva - a pénzösszegeket. Az esküdtszék bűnösnek találta a bankot, miután a bíróságnak az alábbi instrukciókkal látta el a testületet: A bank tudatállapota nem más, mint a bankban dolgozó összes alkalmazott tudatállapotának összessége. Így amennyiben a jelentéskészítési kötelezettség egyik eleméről A alkalmazottnak van tudomása, a másik elemről B-nek, a harmadik elemről C-nek, ez azt jelenti, hogy a bank mindegyik elemről tudomással van. Vagyis amennyiben bizonyítható, hogy legalább egy alkalmazott tudta, hogy a törvényi összeghatár felett jelentést kell készíteni, illetve egy másik alkalmazottnak pedig arról volt tudomása, hogy egyszerre több utalvány használata esetén ezek értékét összegezni kell - bár a jelentéskészítési kötelezettséget nem ismerte -, akkor úgy kell tekinteni, hogy erről a körülményről a bank is tudott.²⁰⁷

A szóban forgó bűncselekmény (a jelentéskészítési kötelezettség elmulasztása) sajátossága egyébként az volt, hogy a büntetendőségéhez nem csupán a tudati oldal megléte - vagyis tudomás e kötelezettség létéről - szükséges, hanem speciális szándék, lényegében célzat a bűncselekmény elkövetésére. Ennek megfelelően a bank fellebbezésében arra hivatkozott, hogy az említett speciális szándék nem volt megállapítható, a bankot legfeljebb abban a tekintetben terhelte gondatlanság, hogy a szervezeten belüli kommunikációs rendszer hiányosságai megakadályozták az egyes alkalmazottak által birtokolt információk egyesítését. A másodfokú bíróság azonban - helybenhagyva az elsőfokú ítéletet - kifejtette, hogy a jogi személyeknek el kell fogadniuk az alkalmazottak tudatáért, illetve ezek hiányosságaiért való felelősséget, mert egyébként az információk szelektálásával és egy-egy szervezeti egységhez vagy alkalmazotthoz kötésével lehetővé válna a büntetőjogi felelősség elkerülése.²⁰⁸ Bár ez az eset a leghíresebb, de nem az egyetlen az amerikai gyakorlatban, amikor a kollektív tudat elvére hivatkozással állapították meg a társaság felelősségét. Erre leginkább olyan ügyekben került sor, amikor nem sikerült olyan alkalmazottat „találni”, akinek a cselekménye és pszichés állapota önmagában kielégítette volna az adott bűncselekmény alanyi és tárgyi oldalára vonatkozó követelményeket. Így - ahogyan azt a **United States v. T.I.M.I.-D.C.Inc. (1974)** eset is tükrözi - elsősorban az a kriminálpolitikai célkitűzés látható, hogy minden eszközzel igyekezzenek megakadályozni a társaságok mentesülését a büntetőjogi jogkövetkezmények alól:

²⁰⁷ **Lederman, E.** (2000) 663-664.o.

²⁰⁸ **Coffee, J., C.** (1999) 26.o. Az már csupán érdekességként említendő meg, hogy az említett jogesetben nem is lett volna szükség a kollektív tudat elvének alkalmazására, mivel bizonyításra került, hogy az egyik alkalmazott tudott arról, hogy a jelentést akkor is el kell készíteni, ha a törvényi összeghatár túllépése egyszerre több utalvány használatával történik. Vagyis a respondeat superior elve alapján a felelősség egyszerűen megállapítható lett volna. Így azonban a bíróságnak a tudat összevonása tekintetében adott instrukciója lehetővé tette egyes elméleti szerzők számára, hogy a kollektív tudat elvét önálló felelősségi modellé fejlesszék, ezzel is tovább szélesítve a társaságok büntetőjogi felelősségének határait.

Az ügyben megállapították egy szállítóvállalat felelősségét annak a szabálynak a megsértéséért, amely megtiltotta, hogy a teherautósofőrök betegen vezessenek. A konkrét esetben a diszpécser tudta, hogy az egyik sofőr telefonon jelezte, hogy nem tud dolgozni, majd – miután értesült a cég várható retorzióiról – mégis felvette a munkát. Mivel a vezetők tisztában voltak azzal, hogy a hiányzásokkal szembeni kemény fellépés valószínűleg ahhoz fog vezetni, hogy a sofőrök betegen is dolgozni fognak, a bíróság szerint e vezetők és a diszpécser kollektív tudata alapján a társaság ebben a konkrét esetben is tudomással bírt arról, hogy a sofőr betegen vezetett.²⁰⁹

A bíróságok azonban más ügyekben sokkal óvatosabban és pontosabban fogalmaztak, és világossá tették, hogy a kollektív tudat nem feltétlenül azonos az adott bűncselekményhez szükséges szándékossággal, illetve általában a bűncselekmény alanyi oldalával. Olyan állásponttal is találkozunk, amely szerint a kollektív tudat elmélete segítségül hívható a felelősség megállapítása során, de legalább egy alkalmazott tekintetében az alanyi oldalnak teljesnek kell lennie.²¹⁰

VII. 4. 3. Anglia

A kollektív tudat elvének megjelenése Angliában az **R. v. H.M. Coroner for East Kent, ex.p. Spooner (1987)** ügghöz kapcsolható, amelyben megállapításra került, hogy a társaság felelősségének megállapításához nem szükséges egy konkrét természetes személy elkövető – vezető – azonosítása. Adott esetben lehetséges vagy egyenesen szükséges az irányító elmét alkotó vezetők által tanúsított hanyagság vagy gondatlanság összeadása, amely összességében a társaság súlyosabb fokú bűnösségeként értelmezhető. A Lordok Háza azonban nem osztotta ezt a véleményt, mert álláspontja szerint egy adott személynek teljes egészében meg kell valósítania a bűncselekményt (így annak alanyi oldala is hiánytalan legyen). Egy személy bűnössége nem erősítheti vagy egészítheti ki egy másik személy bűnösségét.²¹¹ Fenti megállapítás azzal a ténnyel hozható összefüggésbe, hogy bár az egyes bűnösségi alakzatok között vannak fokozatbeli (súlybeli) különbségek, egy adott személy tudati állapota vagy megfelel az adott bűnösségi alakzat elemeinek, vagy nem. Olyan eset nem létezik például, hogy valaki „majdnem hanyag gondatlansággal” cselekedett, mivel ez vétlen magatartásnak minősül. Arra pedig nincs mód, hogy a büntetőjogi értelemben vett gondatlanság szintjét el nem érő hibákat, apróbb mulasztásokat, de lényegét tekintve büntetőjogilag ártatlan tudatállapotokat egy bűnös társasági tudattá összegezzünk.²¹² Mindehhez hozzátehetjük, hogy a jogi személyek felelősségének Angliában elfogadott – egyik - modellje, a korábban említett azonosítási elmélet talaján a kollektív tudat elvének alkalmazása gyakorlati akadályokba is ütközik. Elvileg ugyanis az angol rendszerben is lehetséges lenne, hogy a bűncselekmény

²⁰⁹ **Ciliberti, E.-Kurm, M.** (1998) 36-37.o.

²¹⁰ **Lederman, E.** (2000) 666. o.

²¹¹ **Lord Bingham** álláspontja. Lásd **Jefferson, M.:** Corporate Criminal Liability in the 1990s. Journal of Criminal Law. 2000. Vol.64. No.1. 110.o.

²¹² Ez az álláspont már korábban kikristályosodott az angol gyakorlatban. „Nincs lehetőség ártatlan tudatállapotok oly módon történő összevonására, hogy ennek eredményeként egy bűnös tudat jöjjön létre.” (**Devlin** bíró álláspontja az **Amstrong v. Strain (1952)** ügyben). Lásd **Lederman, E.** (2000) 675. o.

megvalósításában valamilyen formában részt vevő vezetők tudatát összegezve a társaság tudatát megkapjuk. A gyakorlatban azonban a bűncselekményt általában „fizikailag” a jogi személy alkalmazottai követik el, jellemzően a vezetőség tudtával vagy utasítására. Az alkalmazotti tudatállapotok összevonása pedig nem eredményezi a társaság felelősségre vonását, így az azonosítási elmélet hiányosságai ebben a vonatkozásban is kimutathatók.²¹³

A kollektív tudat elvével kapcsolatos elutasító álláspont azonban Angliában is oldódni látszik, ami alapvetően két tényezőre vezethető vissza. Az egyik a modern nagyvállalatok belső felépítésével, döntéshozatali folyamataival kapcsolatos – korábban részletezett – gyakorlati megfigyelés, amely szerint egy társasági döntés általában nagyszámú személy, alkalmazott, vezető interakciójának eredménye, a társaság szervezeti felépítését pedig hatáskörök, utasítási, ellenőrzési mechanizmusok bonyolult szövevénye jellemzi.²¹⁴ Másrészt a XX. század végén Angliában számos olyan halálesettel járó hajókatasztrófa, vasúti szerencsétlenség történt, amelyekkel összefüggésben – részben a közvélemény várakozásával is ellentétben – nem került sor a társasági felelősség megállapítására, lényegében azért, mert az azonosítási elmélet alapján arra nem is kerülhetett sor. Ezek közül a legnagyobb port felkavaró eset, illetőleg ennek nyomán a szakirodalomban is a leghíresebb a **Herald of Free Enterprise** komphajó balesete 1987-ben.

A **P & O European Ferries Ltd.** hajótársaság **Herald of Free Enterprise** nevű komphajója Belgiumból indult Angliába, majd nem sokkal az indulást követően felborult és percek alatt elsüllyedt. A katasztrófa során 188 ember lelte a halálát és sokan megsérültek. A vizsgálat során az alábbi tények kerültek megállapításra: A katasztrófa elsődleges oka az volt, hogy a hajó orrában található felhajtható „ajtó” (amelyen keresztül a komp által szállított járművek a hajó gyomrába felhajtanak) nyitva maradt és hirtelen a víz szintje alá kerülve a hajót azonnal elöntötte a beáramló víz. A fedélzetmester, akinek a feladata lett volna az ajtó felhúzása, elaludt. Az első tiszt, akinek pedig mindezt ellenőriznie kellett volna, elmulasztotta az ajtót megvizsgálni. Tényként állapították meg továbbá, hogy nem volt a fedélzeten olyan rendszer, amelynek segítségével a kapitány ellenőrizni tudta volna, hogy induláskor minden ajtó zárt állapotban van. Annak ellenére sem, hogy a kapitányok kérték a cégvezetést, hogy a hajókat a szükséges jelzőkészülékkel lássák el. A vezetőség nem reagált a kérésre, pedig tudott arról, hogy korábban több alkalommal előfordult, hogy a hajók nyitott ajtóval tették meg az utat. A szerencsétlenség vizsgálata azt mutatta, hogy a társaság egész működése során több mulasztás történt, a tevékenység körében számos rendellenesség volt kimutatható, egy általános hanyagság „járta át” a cég alkalmazottait, beleértve a legfelső vezetést is.²¹⁵

²¹³ A döntően a **respondeat superior** elvét követő amerikai szövetségi gyakorlatban pedig éppen ezért nincs **elvi** akadály a alkalmazotti tudatállapotok összevonásának és ennek alapján a társasági felelősség megállapításának.

²¹⁴ **Braithwaite** szerint egy gyógyszergyárban egyetlen vezető sem ismeri teljes egészében az ott folyó illegális üzemeket. A vezetők sok esetben oly módon végzik a saját feladatukat, hogy jó néhány olyan dologról nincs tudomásuk, ami a hierarchiában alsóbb fokon zajlik. Sőt, sok esetben éppen egyes középvezetők gondoskodnak arról, hogy a felügyeletüket ellátó felső vezetés ne szerezzen tudomást a jogsértő cselekményekről. **Braithwaite, J.:** Corporate Crime in the Pharmaceutical Industry. 1984. London. Idézi **Jefferson, M.** (2000) 11.o.

²¹⁵ Az eset leírását lásd **Wells, C.** (1993) 44-47.o., **Lévai, I.** (1994) 371.o.

Az ügyben gondatlan emberölés (***manslaughter***) miatt indult vizsgálat. Az első probléma rögtön ott jelentkezett, hogy a vizsgálatot vezető ***coroner*** álláspontja szerint a társaság fogalmilag nem követhet el gondatlan emberölést. Ezt az álláspontot azonban nem minden bíró osztotta, és végül társaság felmentésére nem elsősorban emiatt került sor. A bíróság ugyanis a hagyományos azonosítási elmélet alapján vizsgálta az ügyet és álláspontja szerint az irányító elmét alkotó vezetők közül egy sem volt tudatában annak a súlyos és nyilvánvaló kockázatnak, amely a nyitott „ajtókkal” történő hajózásból adódik, figyelemmel arra is, hogy korábban hasonló körülmények között nem történt baleset. Mindebből pedig az következik, hogy így maga a társaság sem bírt tudomással a veszélyről, mivel a vezetők tudatállapota azonos a társaság tudatállapotával.²¹⁶ Azt a bíróság sem vitatta, hogy mind a társaság vezetői, mind a komp személyzetéhez tartozó alkalmazottak követtek el kisebb-nagyobb mulasztásokat, azonban egyrészt ez egyik vezető tekintetében sem érte el az emberöléshez szükséges súlyos gondatlanság fokát, másrészt a katasztrófához vezető okfolyamat és a mulasztások rendkívül összetett volta miatt kizártnak tűnt bármelyik vezető vagy alkalmazott egyéni felelősségének megállapítása.²¹⁷

A társaság felelőssége megállapításának alapjául – figyelembe véve az erre irányuló korábbi kísérletet is – a kollektív tudat elmélete mutatkozott. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a társaság alkalmazottai és vezetői oldalán jelentkező mulasztások összehatásukban vezettek a káros eredmény bekövetkezéséhez, nyilvánvaló volt, hogy a társaság egész működését nemtörődöm, hanyag attitűd jellemezte, nem beszélve arról hogy a közvélemény sem elsősorban az alkalmazottakat, hanem magát a társaságot hibáztatta a bekövetkezett katasztrófaért. Bár a bíróság néhány tagja osztotta ezt a véleményt, a többség álláspontja szerint – figyelemmel az évszázados jogi tradíciókra – az aggregációs elmélet teljesen ellentétes a Lordok Háza által elbírált esetekben hozott döntésekkel, így azt elutasították.²¹⁸ Ezzel összefüggésben megjegyezhető, hogy – ahogyan korábban is utaltunk rá – a kollektív tudat elvének alkalmazásához teljes szemléletváltásra lenne szükség az angol jogban, amely lehetővé tenné az alkalmazotti cselekmények és tudatállapotok betudását is a társaságnak. A bűnös tudatot feltételező bűncselekmények körében azonban az azonosítási elmélet dominanciája megingathatatlanul látszik, bár nem elképzelhetetlen, hogy a ***common law*** körébe tartozó elmélet bizonyos bűncselekmény-típusok esetében a törvény ereje folytán csorbát szenvedjen, ahogyan erre más jogrendszerekben is találunk példát.

Lényegében hasonló a helyzet az önálló entitásra épülő modell (lásd később) angliai alkalmazhatóságát illetően is. Utóbbi elmélet a jogi személyt, mint a valóságban létező szervezetet fogja fel, amely saját maga képes bűncselekményt elkövetni és bűnössége - leegyszerűsítve - a szervezet által követett negatív irányvonal, rossz politika. Ez a magyarázat

²¹⁶ **Gobert** ezt a megállapítást ahhoz a szituációhoz hasonlítja, amikor az autós rendszeresen úgy hajt keresztül a vasúti átjárón, hogy nem figyeli sem a tiltó jelzést, sem a közeledő vonatot, és soha nem szenved balesetet. Téves az a következtetés, hogy az autós nem volt gondatlan. Egyszerűen szerencséje volt. Lásd **Gobert, J.** (1994) 722.o. Hasonlóképpen, az a tény, hogy korábban nem történt katasztrófa a nyitott ajtók miatt, nem jelenti azt, hogy a vezetőség nem volt gondatlan, mert a biztonsági előírások nem véletlenül írják elő a bezárt ajtókkal történő hajózást.

²¹⁷ **Lévai, I.** (1994) 371.o.

²¹⁸ **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 161.o.

azonban az angol rendszerrel homlokegyenest ellentétes, mivel a társaságok jogi természetére vonatkozó angol felfogás lényegét tekintve a fikciós elmélet talaján áll, így a társaságok büntetőjogi felelősségének megalapozására Angliában bizonyosan nem alkalmazható. A példában említett esethez hasonló ügyekben a sikeres felelősségre vonás láthatóan **egy önálló tényállás**, a korábban már említett „társaság keretei között elkövetett emberölés” (**corporate killing**) megalkotása útján biztosítható.

VII. 4. 4. Hollandia

A kollektív tudat elvének gyökerei a holland gyakorlatban az 1951-es **ATO** ügyben jelennek meg elsőként. A bíróság álláspontja szerint nem szükséges annak bizonyítása, hogy melyik természetes személy valósította meg a jogsértő cselekményt, elegendő az a tény, hogy a cselekményt a jogi személy tevékenységi körében követték el. Innen már csak egy lépés volt annak elfogadása, hogy a bűncselekmény alanyi oldalához szükséges szándékosság vagy gondatlanság több személy tudatállapotának összefoglalása útján is létrejöhet.

A Hospital ügyben (1987) egy kórházat egyrészt azzal vádoltak, hogy elmulasztotta amortizálódott, fölöslegessé vált aneszteziológiai eszközeit leselejtezni, illetve a leselejtezés után eltávolítani a kórház épületéből. Másrészt a vád tárgyát képezte, hogy a kórház nem kísérte kellőképpen figyelemmel a technikai apparátus munkáját, akik – miután kisebb-nagyobb javításokat végeztek a műtéti eszközökön – visszahelyezték azokat további használatra. Egy ilyen elavult műszert használtak egy műtéti beavatkozás során, amely sajnálatos módon a beteg halálához vezetett, nemcsak a kiöregedett eszközök használata miatt, hanem azért is, mivel az elavult műszer csövei nem megfelelően voltak összekapcsolva. A kórház igazgatósága azzal védekezett, hogy nem akadályozhatta volna meg a technikusok hanyagságát, mivel nem is tudott róla, hogy milyen munka folyik ott. A „hatáskör és az elfogadás” kritériumának hagyományos értelmezése (lásd később) alapján a kórház felelőssége nem lett volna megállapítható. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint azonban a kórház felelőssége azon alapszik, hogy az igazgatóság teljesen tudatlan volt a kórház mindennapi gyakorlati életében, holott azt ismernie kellett volna.²¹⁹

Az említett eset egyébként az első olyan ügy a holland gyakorlatban, amikor egy jogi személy felelősségét gondatlan emberölés miatt állapították meg. A kórház felelősségének kimondása dogmatikailag többféleképpen is alátámasztható. Egyrészt kézenfekvőnek tűnik, hogy – annak ellenére, hogy a bíróság ezt a kifejezést kifejezetten nem használta - a kollektív tudat elmélete alapján a felelősség megállapítható. A bűncselekmény vizsgálata során a tárgyi oldal bizonyítása viszonylag egyszerűbb, mivel adott a mulasztásokat, illetve tevőleges magatartásokat magában foglaló cselekménysor, amellyel okozati összefüggésben a sértett halála bekövetkezett. (Bár a tárgyi oldalt megvalósítása is több személy magatartásához köthető.) Az alanyi oldalon meglévő hanyag gondatlanság pedig a kórházi alkalmazottak tudatállapotának összegzéseként fogható fel, nevezetesen az igazgatóság tudatlansága a szervezeten belül folyó gyakorlatról, a műtétet végző alkalmazottak gondatlansága a műszer csöveinek összekapcsolása kapcsán, végül a technikusok tudatállapota a selejtezés

²¹⁹ Az eset leírását lásd. **Fantoly Zs.** (1998) 142.o. **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 164-165.o

elmulasztása kapcsán. (Látható persze, hogy a technikusok magatartása szándékos volt, így nyilván meggyőzőbb lenne azonos nemű bűnösségi alakzatok összegzése.). A végkövetkeztetés mindenképpen az, hogy létezik egy önálló, sajátos szervezeti bűnösség, amely nem más, mint a bűncselekménnyel valamilyen formában kapcsolatba hozható alkalmazottak tudatállapotának összegzése. A jogeset azonban dogmatikailag más oldalról is vizsgálható. Nem nehéz ugyanis észrevenni, hogy a sértett halála több személy egyidejű mulasztására, illetve a kórházi tevékenység megfelelő ellenőrzésének hiányára vezethető vissza. Mindezek a hiányosságok, mulasztások lényegében egy sajátos, rossz szervezeti környezetben, társasági politikában összegződtek. Ilyen alapon mondható tehát az is, hogy a kórház tudatállapota és bűnössége nem más, mint az általa kialakított és követett irányvonal, politika, így a kórház büntetőjogi felelőssége a jogi személyre, mint önálló entitásra tekintő modell (lásd később) alapján is magyarázható lett volna. Utóbbi megoldás azért is kézenfekvő lett volna, mert a jogi személy fogalmáról és „büntetőjogi cselekvőségéről” kialakult holland felfogás is éppen ebbe az irányba mutat.

VII. 4. 5. Összefoglalás

Bár nem találunk olyan felelősségi rendszert, amelyben a kollektív tudat elve egyedüli vagy legalább domináns elméletként fogalmazódna meg, egy-egy jogszabályban vagy jogszabálytervezetben hatása világosan kimutatható. Így **Ausztráliában** az 1995. évi büntető törvénykönyv a hanyag gondatlansággal elkövethető bűncselekmények körében úgy rendelkezik, hogy megállapítható a társaság felelőssége, amennyiben a társaság mint egész - összegezve minden alkalmazottjának és vezetőjének magatartását - gondatlanul járt el.²²⁰ **Kanadában** a büntető törvénykönyv módosításának tervezete (1993) szerint a társaság felelősségre vonásához nem szükséges, hogy az adott bűncselekmény alanyi oldala, vagyis a tényállásszerűséghez szükséges tudat ugyanazon személynél vagy személyeknél legyen kimutatható, mint akik a bűncselekmény tárgyi oldalát (különösen az elkövetési magatartást) megvalósították. Lényeges viszont, hogy az említett tudati állapotnak a társaság működési területén hatáskörrel rendelkező képviselő oldalán kell fennállnia.²²¹ Előfordulhat tehát az a szituáció, amikor egy természetes személy csak a cselekményt valósítja meg (esetleg nem is tud arról, hogy az bűncselekmény), míg a társaság képviselője az, aki azt eltervezte, ő az, aki „el akarja követni” a bűncselekményt. A társaság felelőssége tehát úgy is keletkezhet, hogy az egyik alkalmazott valósítja meg a cselekményt (illetve az objektív tényállási elemeket), a másikon pedig az alanyi oldal megléte állapítható meg és ezek összevonása útján kerül sor a felelősség telepítésére.

A kollektív tudat problémája nyilvánvalóan a bűnösség két alkotórésze, a tudati oldal (tudat) és az érzelmi oldal kettéválasztásával hozható összefüggésbe. Viszonylag egyszerűnek tűnik több személy tudati oldalának leválasztása és összevonása egy közös egészbe, mivel a tényekre, illetve az azokat megvalósító életbeli jelenségekre vonatkozó ismeretek valóban

²²⁰ **Stuart, D.** (1995) 253.o.

²²¹ **Jefferson, M.** (2000) 112-113. o.

összegezhető (az információkat össze lehet rakni). Így pl. az alkalmazottak által ismert tények, a társaság irataiban levő vagy számítógépein tárolt információk együttesen egy információ halmazt alkotnak. Az érzelmi oldalt jelentő kívánság, belenyugvás vagy bizakodás azonban egyrészt sokkal nehezebben rekonstruálható, mint a tények, másrészt több személy esetén ezek rendkívül változatosan alakulhatnak. Így amennyiben az egyik alkalmazott tekintetében a belenyugvás, a másik vonatkozásában a könnyelmű bizakodás állapítható meg, kérdés, hogy mi lesz az összevonás eredménye. A kívánság és belenyugvás érzelmileg erősen színezett kategóriák, amelyek határozottan kötődnek az adott személyhez, összevonásuk eredménye pedig meglehetősen kétséges. Egy egyszerű példán szemléltetve, ha A vezető tudomással bírt egy tényről, B vezető egy másik tényről, mondhatjuk azt, hogy a társaság tudott mindkét tényről. Ellenben ha A kívánt valamit, B viszont egy másik dolgot, nem mondhatjuk, hogy a társaság mindkét dolgot kívánta. Végül – ahogyan említettük – a kollektív tudat elmélete is végső soron egyfajta speciális szervezeti bűnösséget jelent, amely nem egyeztethető össze a bűnösségre vonatkozó hagyományos felfogásunkkal.

VII. 5. A jogi személy, mint elkülönült entitással rendelkező szervezet elmélete

VII. 5. 1. Általános kérdések

Részben a korábban vázolt megoldásokat ért kritikák hatására az amerikai jogi szakirodalomban újabban számos elméleti magyarázattal találkozhatunk, amelyekben egy negyedik modell körvonalai látszanak kibontakozni. A közös kiindulópont az a gyakorlati tapasztalat, hogy a modern gazdasági társaságok működése különböző bonyolult mechanizmusokon és eljárásokon alapszik, így „a társaság kizárólag a képviselője útján képes cselekedni” elvi megállapítás többé már nem tartható. **A jogi személy saját entitással, „önazonossággal” rendelkezik, amely világosan elkülöníthető mind a szervezetet alkotó alkalmazottaktól, illetve tagoktól, mind pedig az irányító testületeitől, illetve tisztségviselőitől.** Az említett természetes személyek nyilvánvalóan jelentősen hozzájárulnak az önálló entitás kialakulásához és formálódásához, ezért a társaság személyisége emberi tényezők és sajátos szervezeti-szerkezeti mechanizmusok egységeként értelmezhető.²²² Az önálló entitás létezésének több bizonyítékát is megfogalmazták. Egyrészt evidenciaként említhető az a tény, hogy a nagyobb szervezetek (társaságok) működését a tagok, illetve az alkalmazottak halála vagy változása igen kevésbé érinti.²²³ Pótolhatatlan alkalmazottak nem léteznek, ezek cseréje az esetlegesen hosszú évek során kialakult működési mechanizmusok, munkamódszerek, írott vagy íratlan szabályok milyenségét általában nem befolyásolják. A kutatások szerint ennek magyarázata egy sajátos szocializációs folyamat, amelynek során az új alkalmazott magáévá teszi a szervezet céljait és mindent megtesz annak érdekében, hogy megfeleljen az elvárásoknak: a cég formaruháját viselve a cég érdekeit is a sajátjának tekinti és

²²² **Lederman, E.** (2000) 679.o.

²²³ Lásd **Belbot, A., B.**: Corporate Criminal Liability. In: Understanding Corporate Liability. Ed by **Blankenship, M., B.** 1993. Garland Publishing. 213-214.o.

alkalmazkodik a szerepéhez.²²⁴ Másrészt – ahogyan korábban tényként állapítottuk meg – a modern nagyvállalatokat komplex szervezeti struktúra jellemzi, ahol a döntések sok esetben egyéni célok és érdekek szintéziseként születnek, a szervezeti döntés nem tükrözi, nem is tükrözheti valamennyi individuum érdekét. Az állandóság és a szervezeti struktúra ismervén kívül **Dan-Cohen** további olyan jellemzőket említ, amelyek a jogi személy (társaság) sajátjai, egyben alkalmasak a szervezeteknek a természetes személyektől történő elhatárolására. Ezek: (1) Döntéshozatal: az információk összegyűjtése, felhasználása és rendelkezésre bocsátása; (2) Kiterjedés: a társaság működési területe; (3) Formalitás: a társaságon belüli elvárások és kötelezettségek; (4) Komplexitás: a szervezeten belüli egységek önállósága; (5) Funkcionalitás és cél-orientáltság: az a mód, ahogyan a célok és feladatok a szervezet működésére hatást gyakorolnak.²²⁵

Mindezekkel összefüggésben megjegyzendő, hogy a felvázolt modell jellemzően a régóta működő, valóban multinacionális gazdasági társaságok esetében képezhet vizsgálati alapot, a néhány tagból álló, kevés alkalmazottat foglalkoztató cégek, illetve a jogi személyek egyéb típusai vonatkozásában nem értelmezhető. Az elméleti alap nyilvánvalóan a jogi személy természetéről alkotott – korábban említett – organikus (realista) megközelítés, vagyis a valóságban létező szervezet a természetes személyektől eltérő módon képes bűnösen cselekedni, így büntetőjogi felelőssége egyértelműen **elsődleges** felelősség. Nem nehéz észrevenni a hagyományos polgári jogi felfogás hatását, amely a jogi személyre mint a tulajdonosaitól elkülönült létezőre tekint. A társaság büntetőjogi felelősségének a megállapításához persze elengedhetetlen egy ember vagy emberek által fizikailag megvalósított bűncselekmény, a hangsúly azonban a bűncselekmény és a szervezeten belül lejátszódó folyamatok, a szervezeti politika közti kapcsolat vizsgálatán van. A társaság felelősségének tisztázásán túl a vizsgálat eredménye természetesen megalapozhatja a tisztségviselők, alkalmazottak felelősségét is. Részben az előző sajátosságból is következik, hogy e modell alkalmazása útján olyan esetekben is sor kerülhet a jogi személy felelősségének megállapítására, amelyeknek a korábbi elméletek alapján történő elbírálása a szervezet felmentését eredményezte.

Az önálló entitás létének elismerése jelentős hatást gyakorol a büntetőjogi felelősség elemeinek, különösen a bűnösség értelmezésére. A jogi személy sajátos „személyisége” kifejeződhet a szervezeten belül kialakított felügyeleti és ellenőrző mechanizmusok létrehozásában, illetőleg egy általános munkahelyi klíma, szellemiség kialakításában.²²⁶ Ez a **sajátos vállalati kultúra (corporate culture)** egyik oldalról alkalmas lehet a bűncselekmények megelőzésére, amennyiben pontosan körülhatárolják az egyéni felelősség területeit, illetve a szervezeten belül világosan meghatározzák azokat a szabályokat, eljárási formákat, amelyek a jogkövető magatartás biztosításához szükségesek. Másrészt viszont a szervezeten belül a megfelelő információáramlás, a hatáskörök pontos meghatározásának hiányosságai, a

²²⁴ **Coleman, J.S.:** Foundations of Social Theory. 1990. 427.o.

²²⁵ Lásd **Dan-Cohen, M.:** Rights, Persons and Organizations. 1986. 31-38.o.

²²⁶ **Lederman, E.** (2000) 690.o.

megfelelő ellenőrzés elmulasztása jelentősen befolyásolhatja a gondatlan vagy akár szándékos jogsértések elkövetését.²²⁷

Bucy álláspontja szerint a vállalati kultúra – megfogalmazásában „a társaság szellemisége” (**corporate ethos**) – a legfőbb oka a jogi személyek kriminalitásának, mivel egyenesen bátoríthatja az alkalmazottakat a bűncselekmények elkövetésére. Az általa kialakított modell szerint több szempont vizsgálata szükséges az említett negatív kultúra létének bizonyításához és ily módon a felelősség megállapításához:

- a szervezeti hierarchián belül az alkalmazottak ellenőrzésének lazasága vagy hiánya;
- a szervezet céljainak meghatározása, illetve a célok megvalósításának eszközei. Lehetséges ugyanis, hogy a célok csak jogszabálysértés árán valósíthatók meg;
- az alkalmazottak megfelelő képzésének hiánya. Különösen olyan dolgozók esetében van ennek jelentősége, akiknek a munkájában a jogszabályoknak megfelelő döntések meghozatala mindennapi követelmény (ilyen pl. egy áruházvezető, de valószínűleg nem ilyen a takarítónő);
- magának az elkövetett bűncselekménynek a vizsgálata. Ez azt jelenti, hogy a **respondeat superior** elve alapján fennállnak –e azok az általános feltételek, amelyek a szervezet felelősségét megalapozzák;
- a korábban elkövetett jogsértésekre történő reakció a szervezet részéről. Mivel sok esetben az alkalmazottat is megbüntetik a szervezet keretei között elkövetett bűncselekményért, gyakori, hogy a szervezet – belső fegyelmező jellegű szankció helyett – valamilyen formában kárpótolja az alkalmazottat, hiszen a bűncselekményből a szervezetnek előnye származott.²²⁸

E tényezők mellett nyilvánvalóan a szervezeten belül írásba foglalt belső szabályzatok, utasítások nyújthatnak eligazítást a szervezeti környezet jellegének megállapításához. Az a tény azonban, hogy ezek a szabályok formálisan előírják a jogszabályoknak - egészségvédelmi, munkabiztonsági, környezetvédelmi stb. szempontból - megfelelő tevékenység gyakorlásának feltételeit, nem biztos, hogy a valóságban a szervezet tevékenysége ezeknek megfelelően folyik. Előfordulhat ugyanis, hogy az írott szabályokat csupán kirakatnak tekintik, és a felszín mögött a szervezet tevékenységének valóságos irányvonalát írásba soha nem foglalt, de már intézményesült gyakorlat, szokások határozzák meg, ideértve az illegális tevékenység hallgatóságos elfogadását is.²²⁹ A vállalati kultúra – legyen az akár a jogsértéseket elősegítő, avagy éppen azok megelőzését elősegítő – sohasem teljesen állandó, lezárt, hanem mind pozitív, mind negatív irányban alakítható, akár gyökeresen meg is változtatható.²³⁰

A vállalati kultúra létének elismerése a büntetőjog nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy egy szervezet politikája, tevékenységének általános iránya, belső szabályai, a kiadott rendelkezések, határozatok, illetve a szervezetenél intézményesült gyakorlat a bizonyítékai az elkülönült szervezeti célok, szándékok és tudat létezésének. A kiadott rendelkezések,

²²⁷ **Bucy, P.H.:** "Corporate Ethos: A Standard for Imposing Corporate Criminal Liability". Minnesota Law Review 1991. 1129-1130.

²²⁸ **Bucy, P.H.** (1991) 1146-47.o.

²²⁹ **French, P.:** Collective and Corporate Responsibility. 1984. 62.o.

²³⁰ Ezt a megállapítást igaznak kell tekintetünk, amennyiben a büntetőjogi felelősség megállapításától, illetve a szankció alkalmazásától valamilyen – visszatartó, elrettentő, figyelmeztető stb. – hatást várunk.

határozatok stb. arra is bizonyítéku­l szolgál­nak, hogy egy szervezet képes különbséget tenni jó és rossz döntés között, illetve képes átlátni a döntéseknek a külvilágra gyakorolt hatását.²³¹ Mindennek egyenes következménye az, **hogy létezik egy sajátos szervezeti bűnösség (organisational fault)**, amely nem más, mint a szervezet által követett irányvonal, politika (**corporate policy**). A bűnösséget ugyanis egyrészt nem csupán a hagyományos, az emberhez kapcsolható mentális állapotként lehet felfogni. Másrészt a szervezeti politika nem pusztán a vezetők és az alkalmazottak szándékainak kifejeződése, hanem elsősorban az ezektől elkülönült szervezeti stratégia tükröződése.²³² Ennek a sajátos szervezeti bűnösségnek egy továbbfejlesztett változata **Fisse** nevéhez fűződik, amelyet reaktív bűnösségnek nevezett el.

VII. 5. 2. Az un. reaktív bűnösség elmélete

Fisse reaktív bűnösségi koncepciója is az említett alapra épít, elismerve a szervezeti bűnösség létét, álláspontja szerint azonban ezt a bűnös irányvonalat, politikát rendkívül nehéz bizonyítani, különösen abban az esetben, ha ez – mint általában – nem kifejezett, nincsenek írásba foglalt utasítások, illetve általában igyekeznek a jogsértő cselekményeket eltitkolni. Ezért a hangsúly nem azon van, hogy mi történt a szervezeten belül a bűncselekmény elkövetése **előtt**, hanem azt kell vizsgálni, hogy milyen magatartást tanúsított a szervezet a bűncselekmény elkövetése **után**. **A reaktív szervezeti bűnösség olyan, a jogi személy által megvalósított mulasztással összefüggésben definiálható, amelynek a lényege, hogy a szervezet érdekeit szolgáló bűncselekmény elkövetését követően nem tették meg a további jogsértések megelőzéséhez szükséges intézkedéseket.**²³³ Lényeges tehát, hogy ebben a rendszerben a bűncselekmény elkövetési magatartása és a bűnösség (mindkettő természetesen a szervezet sajátja) viszonyára nem az egyidejűség jellemző, hanem a bűnösség a cselekmény megvalósítása után mutatható ki. A bűncselekmény elkövetése után közvetlenül csak annak megállapítása szükséges, hogy azt a szervezet érdekében követték el, arra a kérdésre, hogy ezért felelősségre vonható –e (bűnös –e a reaktív bűnösség fogalma szerint) csak később adható válasz. Ez a gyakorlatban úgy képzelhető el, hogy amennyiben a bűncselekmény elkövetése után a bíróság által meghatározott követelményeket a szervezet egy bizonyos határidőn belül nem teljesíti, büntetőjogilag felelősségre vonható, mert a jogszabályokkal ellentétes működés továbbfolytatása, a feltételek nem teljesítése legalábbis a szervezet gondatlanságára vezethető vissza.

A reaktív – vagyis egy cselekményre adott válaszként értelmezhető – bűnösség elemei még a természetes személyek által elkövetett cselekményeknél is kimutathatók. Gondoljunk például

²³¹ **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 159.o.

²³² **French, P.** (1984) 45.o. **Fisse** és **Braithwaite** az elkülöníthető szervezeti bűnösség bizonyítékaként említik azt a tapasztalati tényt, hogy a szemrehányás vagy erkölcsi elítélés (**blameworthiness**) nem csupán az ember, hanem egy társaság tevékenységéhez is kapcsolódhat. Az erkölcsi elítélhetőség feltétele ugyanis egyrészt a döntéshozatal képesség, másrészt a társadalomban vállalt feladat teljesítése körében elkövetett hiba, egy társaság pedig mindkét képességgel rendelkezik. Egy súlyos környezetszennyezés esetén például általában nem gondolunk a mérgező anyagot a folyóba juttató alkalmazottra vagy az alkalmazott ellenőrzését elmulasztó középvezetőre, hanem a céget mint önálló entitást ítéljük el a rossz döntések miatt bekövetkezett hibáért. Ha pedig a szemrehányhatóság, mint morális elemekkel erősen átszőtt kategória értelmezhető a jogi személyek vonatkozásában, akkor ugyanez igaz a bűnösség tekintetében is. **Fisse, B. and Braithwaite, J.** (1993) 26-27.o.

²³³ **Fisse, B.**: Sentencing Options against Corporations. Criminal Law Forum. 1990. Winter. Vol. 1. No.2. 253.o.

a balesetet okozó és a helyszínről eltávozó cserbenhagyó bűncselekményére, ahol a hangsúly nem elsősorban a baleset okozásán, hanem az erre való reakcióként értelmezhető eltávozáson van és a társadalmi rosszallás is elsősorban ehhez kapcsolódik.²³⁴ **Fisse** szerint az is alátámasztja e szemlélet létjogosultságát, hogy

- a társadalom elítélő véleménye – amely nyilván kimutatható egy bűncselekmény elkövetésekor – még fokozottabban jelentkezik, amennyiben a szervezet az okozott jogsérelem, illetve tevékenysége kockázata tudatában semmit sem tesz a megelőzés érdekében, illetve folytatja veszélyes tevékenységét, illetve

- ultima ratio jellegére figyelemmel a büntetőjogi fellépés csak akkor igazolható, ha a polgári jogi válaszlépés sikertelen volt, ugyanis ez utóbbi körülmény – pl. az eredeti állapot helyreállításának, a reparációnak, illetve a megelőző intézkedéseknek az elmaradása – a szervezet elkövetés utáni negatív irányvonalára enged következtetni, tehát bűnössége itt érhető tetten, végül

- az említett bizonyítási nehézségek is kiküszöbölhetők, mert az alapvetően ténykérdésnek minősül, és nagyobb nehézségek nélkül megállapítható, hogy a szervezet megtette –e a szükséges intézkedéseket a jogszabályoknak megfelelő működés biztosítása érdekében.²³⁵

Hangsúlyozni kell, hogy ez a modell bűnösségi elméletként nem került követésre a gyakorlatban, a jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók területén azonban találkozunk ennek elemeivel. Az Egyesült Államokban a szervezetekkel szemben viszonylag gyakran alkalmazott jogkövetkezménynek számít a próbára bocsátás (**corporate probation**), amelynek keretében a bíróság előírhatja egy speciális program (**compliance program**) megvalósítását, amely az alábbi előírásokat tartalmazhatja:

- azoknak a követelményeknek és eljárásoknak a kidolgozása, amelyek betartása hozzájárulhat a bűncselekmények megelőzéséhez;

- az említett követelmények teljesítésének ellenőrzésére köteles vezető tisztségviselők kijelölése;

- annak biztosítása, hogy ne kapjon döntési jogkört a társaság ügyeiben olyan személy, aki hajlamos jogsértések elkövetésére;

- az említett követelmények és eljárások megismertetése az alkalmazottak számára képzés vagy írott anyag formájában;

- azoknak a csatornáknak a biztosítása, amelyeken keresztül az alkalmazottak jelenthetik a vállalatban belül elkövetett jogsértéseket;

- fegyelmi mechanizmus kidolgozása azokkal szemben, akik felelősek a bűncselekményért, illetve annak kivizsgálásáért;

- bűncselekmény elkövetése esetén az ilyenkor szükséges intézkedések megtétele, illetve gondoskodás a hasonló bűncselekmények megelőzése érdekében szükséges lépésekről.²³⁶

²³⁴ **Fisse, B. and Braithwaite, J.** (1993) 47.o.

²³⁵ **Fisse, B. and Braithwaite, J.** (1993) 48.o. Utóbbi érvel összefüggésben említi **Fisse** az 1979-es **Firestone**-botrányt, amikor a cég életveszélyes gumiabroncsokat hozott forgalomba. Bár lehetetlen volt annak bizonyítása, hogy valamelyik vezető kifejezetten elrendelte volna ezeknek az abroncsoknak a forgalmazását, az nyilvánvaló volt, hogy – miután bebizonyosodott az abroncsok veszélyessége – a cég hallgatólagosan azt a politikát követte, hogy nem rendelte el azonnal az abroncsok forgalomból történő kivonását.

A gyakorlatban tehát a jogsértő szervezetnek a bűncselekmény után tanúsított magatartása, irányvonala nem mint a bűnösséget megalapozó vagy azzal azonos jelenség jön számításba, hanem az alkalmazandó szankciók területén. Annak ellenére is igaz ez a megállapítás, hogy a jogszabályoknak megfelelő működéshez szükséges feltételek nem teljesítése társadalmilag valóban elítélendő, de ennek jogkövetkezménye nem a felelősség megalapozása – hiszen azt már megállapították és próbára bocsátást alkalmaztak – hanem súlyosabb szankció alkalmazása.

A reaktív bűnösség elmélete tehát ebben a formájában jogszabályban nem található meg, a jogi személyt, mint önálló entitással rendelkező szervezetet értelmező teória nagy elméleti népszerűsége azonban nem került a jogalkotók figyelmét. Ennek bizonyítékai az 1995-ben hatályba lépett ***Ausztrál Büntető Törvénykönyvnek*** a gazdasági társaságok felelősségére vonatkozó rendelkezései.²³⁷ A törvény egyrészt tükrözi a sajátos értelemben vett szervezeti bűnösséget azáltal, hogy megállapítható a bűncselekmény tényállási eleméhez tartozó alanyi oldal, ha a társaság akár kifejezetten, akár hallgatólagosan engedélyezte a bűncselekmény elkövetését, vagy arra felhatalmazást adott. E szervezeti bűnösség négyféle módon bizonyítható:

- ha az igazgatótanács, illetve tagjai saját maguk követték el a szóban forgó bűncselekményt, avagy kifejezetten vagy hallgatólagosan engedélyezték azt;
- ha ugyanezen feltételek egy másik, magas beosztásban lévő vezető tisztségviselő tekintetében állnak fenn;
- ha olyan vállalati kultúra (***corporate culture***) létezése mutatható ki, amely irányította, bátorította, eltűrte vagy előidézte a jogszabálysértést;
- ha a társaság elmulasztotta egy vállalati kultúra létrehozását, amely megkövetelte volna a vonatkozó jogszabályoknak megfelelő magatartás tanúsítását.

A törvény definíciója szerint a „szervezeti bűnösség” olyan beállítódás, politika, szabály, magatartástípus vagy gyakorlat, amely a társaságon vagy annak egy részén belül létezik és amelynek megfelelően a társasági tevékenységet gyakorolják. A fogalom értelmezéséhez nyújt segítséget az a rendelkezés, amely szerint vizsgálandó, hogy az adott bűncselekmény vagy ahhoz hasonló bűncselekmények elkövetésére vonatkozó felhatalmazás egy vezető tisztségviselőtől származott –e, illetve a bűncselekményt elkövető alkalmazott vagy tisztségviselő alapos okból feltételezhette, hogy a vezető tisztségviselő a cselekményre felhatalmazást adott volna. Igenlő válasz esetén a negatív vállalati kultúra nyilvánvalóan létezik.

A törvény szabályozásából több következtetés is levonható. Egyrészt a jogi személyek büntetőjogi felelősségének hagyományos esetein kívül (a bűncselekményt a vezető, vagy a közreműködésével az alkalmazott követi el) elméletileg olyan esetben is sor kerülhet a felelősség megállapítására, ha a természetes személy elkövető a bűncselekményhez szükséges

²³⁶ **Wray, C., A.:** Corporate Probation Under the New Organizational Sentencing Guidelines. The Yale Law Journal. 1992. Vol. 101. Nr. 7. 2028.o. Lásd még: **Coffee, J., C.** (1999) 36.o.

²³⁷ **Stuart, D.** (1995) 251-253.o.; **Coffee, J., C.** (1999) 19-21.o.

szubjektív oldal hiányában cselekedett, de a negatív vállalati kultúra léte megállapítható volt. Így pl. ha az alkalmazott a társaságnál szokásos gyakorlat szerint a gyenge minőségű alapanyagból előállított terméket - általa nem tudottan - a szabványnak megfelelő terméként értékesíti. Ez az eset azt a dogmatikailag hajmeresztő összetételt jelentené, amikor a bűncselekmény elkövetési magatartását a természetes személy valósítaná meg, a szubjektív oldalon viszont a szervezet bűnössége állna. (Nem beszélve arról az esetről, amikor a felelősségre vonás elégséges feltétele a megfelelő szervezeti környezet kialakításának elmulasztása.)

VII. 5. 3. Összegzés

Fentiek alapján megállapítható, hogy a szervezeti bűnösség elmélete, ezen belül pedig a reaktív bűnösség koncepciója egy meglehetősen sajátos elméleti megoldásnak tekinthető, amely még ott is kritika tárgyát képezi, ahol érvényesülésére találunk gyakorlati példákat. Alkalmazásával szemben egyrészt megfogalmazhatók ugyanazok az aggályok, amelyek a külföldön elfogadott egyéb modellekkel összefüggésben kimutathatóak. Az elmélet a „jogi személy (társaság) cselekményéről és bűnösségéről” beszél, a szervezet cselekményét, illetve bűnösségét rendhagyó módon értelmezi. Az a felfogás, amely sajátos szervezeti bűnösségről, vagy legalábbis szervezeti tudatról beszél, teljességgel ellentétes azzal az állásponttal, amely szerint a bűncselekmény emberi cselekmény, a bűnösség pedig felróható pszichés viszony. A bűnösség kizárólag az emberrel összefüggésben értelmezhető kategória. A jogi személy sem saját tudattal, sem saját cselekménnyel nem rendelkezik.

Ami pedig kifejezetten a reaktív bűnösség elméletét illeti, láthatóan abból a kérdésből indul ki, hogy miért kell ahhoz ragaszkodni, hogy a bűnösség kizárólag az elkövetési magatartással egyidejűleg állhat fenn. Ha félretesszük a szervezeti bűnösséggel kapcsolatban fent megfogalmazott elutasító álláspontunkat, lehetne érvelni amellett, hogy a bűnösség szempontjából releváns időszakot kitoljuk a cselekmény elkövetése utáni időre is, hiszen a fordítottjára ma is említhető példa: az előre kitervelten elkövetett emberölés lényege a szándék sajátos kialakulása, s így annak részben „előzetes” jellege. Ezen túlmenően próbáljuk meg a szervezeti bűnösséget a természetes személyek vonatkozásában elfogadott bűnösség-fogalom analógiájára értelmezni, például oly módon, hogy az nem más, mint a szervezet felróható viszonya az érdekében elkövetett cselekményhez, illetve a cselekmény jogkövetkezményeihez. Ilyen esetben nyilván nem csupán az elkövetés idején fennálló viszony jöhet szóba – hogy például a vezetők nem akadályozták meg a cselekmény elkövetését -, hanem a szervezetnek az elkövetés utáni viszonya is, például a megelőző intézkedések elmulasztása. Meg kell azonban állapítanunk, hogy akármilyen oldalról közelítjük meg a problémát, **a szervezetnek a Fisse által reaktív bűnösségnek nevezett viszonya a bűncselekményhez nem más, mint az elkövetés utáni magatartás.** Más kérdés, hogy a jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók területén, közelebbről a szankció alkalmazását befolyásoló körülmények között ennek a ténynek számottevő jelentősége lehet.

Érdekes viszont, hogy a szervezeti bűnösség elmélete a kontinentális jogcsaládba tartozó **Svájc**²³⁸ jogalkotóinak az érdeklődését is felkeltette. Kezdetben a nagy dogmatikai hagyományokkal rendelkező svájci büntetőjog is rendkívül szkeptikusan tekintett a jogi személy büntetőjogi felelősségének kérdésére. A legfontosabb érv a büntetőjog hatókörének kiterjesztése mellett az a hagyományos indok volt, amely szerint méltánytalan, hogy a szervezet keretei között elkövetett cselekmény következménye csupán az azt fizikailag megvalósító egyén felelősségre vonása legyen, mivel ily módon maga a szervezet „felelőtlen” marad. Ráadásul sok esetben előfordul, hogy az elkövetőt nem is lehet megtalálni, holott a bűncselekmény elkövetése, megvalósulása egyértelműen bizonyítható. Az elkövető beazonosításának nehézsége egyenesen arányos a jogi személy felépítésének komplexitásával. Logikus azonban, hogy a tényleges elkövetőnek a szervezeten belül történő „eltűnése” arra enged következtetni, hogy a belső munkamegosztás, a belső felelősségi viszonyok nincsenek világosan meghatározva, és ezek a hibák, hiányosságok is elősegítik a jogsértő magatartások elkövetését. Ha tehát az elkövető felkutatása nem a nyomozó hatóságok mulasztása miatt maradt eredménytelen, indokoltnak és szükségesnek tűnik magának a szervezetnek a szankcionálása. Elsősorban erre az érvrendszerre támaszkodva a svájci Btk. Általános Részének módosítása végett 1998-ban készített tervezet külön paragrafusban rendelkezik a vállalat büntetőjogi felelősségéről. E szerint **„ha egy vállalat vagy üzeme bűncselekményt követ el és ez a cselekmény a vállalat szervezetének a fogyasztósságai miatt senkinek sem számítható be, a vállalat 5 millió frankig terjedő pénzbírsággal sújtható.”**

Jellemzőit tekintve a jogi személy felelőssége egyértelműen helyettesítő jellegű, mivel kizárólag abban az esetben kerülhet sor ennek megállapítására, ha az egyéni felelős személye nem tisztázható. További jellemzője a felelősség kivételes volta, hiszen az esetek egy részében a természetes személy elkövető megtalálható és megbüntethető. A felelősség alapja pedig egy speciális szervezeti bűnösség (a tervezet anyaga szerint egy *sui generis* un. „szociális” bűnösség), amelyben egy sajátos jellegű szemrehányás tükröződik. Ennek lényege, hogy a szervezeten belül egy általános gondatlan magatartás mutatható ki az ellenőrzés, illetve a felügyelet területén, amely bűncselekmény elkövetését tette lehetővé, olyan bűncselekményét, amelynek ráadásul a konkrét elkövetője sem azonosítható. Kifejezetten hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy a jogi személy akkor is felelősségre vonható, ha a vállalat szervezeti struktúrája kifejezetten – vagyis szándékosan – úgy lett kialakítva, hogy megnehezítsék vagy éppen lehetetlenné tegyék a konkrét elkövető azonosítását. Ez a felfogás persze ismét felveti a bűnösséggel kapcsolatos hagyományos dogmatikai problémát.²³⁹

²³⁸ A svájci elképzelések ismertetésének alapja az IM Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya által rendelkezésre bocsátott anyag.

²³⁹ A tervezet magyarázata szerint viszont egyszerűen külön kell tartani az említett sajátos szervezeti bűnösséget és a hagyományos pszichikai bűnösség-fogalmat. A dogmatikai elvek alóli kivétel elismerése törvényhozói döntés kérdése, vagyis nem szabad összekeverni a dogmatika és törvényhozás funkcióját. „Végző soron nem a dogmatika, hanem a problémaként felismert szituációt megfelelően szabályozni kívánó törvényhozó akarata dönt arról, hogy ez a szabályozás megengedett-e.” A tervezet szerint az alkalmazható szankció a pénzbírság, amelynek kiszabása során figyelembe veendő körülmények a bűncselekmény súlya, a vállalat gazdasági teljesítőképessége, valamint a további bűncselekmények elkövetésének veszélye.

VII. 6. A speciális holland rendszer

A holland büntető törvénykönyv rendelkezései alapján a bírói gyakorlat által kialakított rendszer jellemzőit tekintve sok tekintetben hasonlóságot mutat az előző pontban felvázolt modellel. A hatályos Btk. 51. §-a szerint ugyanis **bűncselekményt természetes személyek és jogi személyek követhetnek el.**²⁴⁰ Maga a törvény megfogalmazása is arra utal, hogy a korábban általánosnak nevezhető fikciós elmélet már a múlté, a jogi személy egy valóságban létező szervezet, amely saját maga (közvetlenül) képes bűncselekményt elkövetni. Ezt az álláspontot képviseli a jogtudomány is.²⁴¹ A büntetőjogi felelősség vizsgálata során tehát a középpontban a jogi személy, mint önálló entitással rendelkező szervezet áll, emellett azonban egyrészt a **respondeat superior**, illetve a kollektív tudat elméletének hatása is tetten érhető, másrészt olyan sajátosságokat is figyelembe kell venni, amelyek miatt indokolt a holland megoldást önálló modellként kezelni. Megjegyzendő továbbá, hogy bár Hollandiában – a kontinentális jogcsaládba tartozó országként – a jogi személyek büntetőjogi felelősségének alapja a büntető törvénykönyv vonatkozó rendelkezése, a felelősségre vonás feltételeit a bírói gyakorlat alakította és alakítja ma is, amelyek sok esetben meglehetősen bonyolultak és esetről-esetre történő mérlegelést igényelnek.

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének megállapításának alapja egy természetes személy vagy személyek által elkövetett bűncselekmény. A **respondeat superior** elvének hatása ott érhető tetten, hogy ez a személy bármely, a szervezet hierarchiájában akár a legalsó szinten elhelyezkedő alkalmazott is lehet és nem korlátozható a legfelső vezetők cselekményeire.

A **Rijksuniversiteit Groningen** ügyben (1987) az egyetem archeológusa diákokkal végeztetett ásatási munkákat anélkül, hogy a szükséges engedélyeket beszerezte volna. A munkálatokat a Kari Tanács jóváhagyásával végezték, amely önállóan, az Egyetemi Tanács közvetlen ellenőrzése nélkül működött. A védelem álláspontja szerint az egyetem eleve nem vállalhat felelősséget minden egyes kutatójának a cselekményéért, nem beszélve arról, hogy az említett munkálatok felett a tényleges kontrollt nem az egyetem gyakorolta. A bíróság szerint azonban a szervezeten belül folyó tevékenységek nem korlátozhatók a legfelső szinten elhelyezkedő szervek vagy személyek cselekményére, vagyis a kutató cselekménye is „egyetemi tevékenység” volt.²⁴²

A holland gyakorlat szerint azonban még a formális munkavállaló-alkalmazotti jogviszony sem szükséges a szervezet felelősségének megállapításához:

A **Nut** ügyben (1980) a társaságot okirat-hamisítással vádolták. Megállapításra került, hogy a konkrét hamisítási cselekményt nem a társaság hivatalos vezetői, hanem olyan személyek követték el, aki a cégnek sem tagjai, sem alkalmazottai nem voltak. Mivel azonban a cég valóságos irányítását a hivatalos vezetőség mögé bújva ők látták

²⁴⁰ „Offences can be committed by natural persons and corporations”.

²⁴¹ *The System of Administrative and Penal Sanctions in the Member States of the EC*. Volume I. 1994. National Reports. 307.o.; **Doelder, H.** (1996) 292.o.

²⁴² **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 167.o. **Fantoly, Zs.** (1998) 141.o.

el, a bíróság szerint felelős a társaság, mert a cselekményt – figyelembe véve annak **társadalmi kontextusát** – a társaság cselekményének kell tekinteni.²⁴³

- **A társadalmi kontextus²⁴⁴ elmélete.** A holland felelősségi rendszer középponti kérdése, hogy a természetes személy(ek) cselekményét, tekintettel annak társadalmi kontextusára, társadalmi összefüggéseire, a jogi személy cselekményének lehet –e tekinteni, illetve mondható –e, hogy ily módon maga a társaság cselekedett –e. Ez a kritérium eredetileg egy, a holland büntetőjogban ismeretes sajátos elkövetői kategóriára, az ún. gyakorlati elkövető (**functional offender**) fogalmára vezethető vissza. Ennek lényege, hogy a cselekményt fizikailag megvalósító személy helyett vagy mellett a gyakorlati elkövetőt kell felelősségre vonni annak ellenére, hogy a cselekmény elkövetésében nem vett részt. A gyakorlati elkövető abban különbözik a magyar jogban is ismert felbujtástól, hogy nem csupán a bűncselekményre történő ösztönzést vagy rábírást jelent, hanem más személy által történő elkövetés megelőzésének elmulasztását.²⁴⁵ Így például egy bolt tulajdonosát, mint gyakorlati elkövetőt kell felelősségre vonni az értékesítési tevékenység során elkövetett jogsértésekért, noha a cselekményt fizikailag az eladó valósította meg. Innen pedig csupán egy lépés volt annak elismerése, hogy a gyakorlati elkövető jogi személy is lehet. A mai bírói gyakorlat végül ezt a kategóriát továbbfejlesztve alakította ki a társadalmi kontextus elméletét, amely egyébként a holland társasági jogban is az uralkodó felfogásnak tekinthető.

Az elmélet lényege egy egyszerű példán érzékeltethető. Amikor valaki egy áruházban megvásárol egy ruhaneműt, akkor azt nem az őt kiszolgáló eladótól veszi, hanem a jogi személytől, így az ezzel kapcsolatos jogsértést az áruház követi el. E megállapítás azonban már nem állja meg a helyét, ha ugyanettől az eladótól kábítószert vásárol, mivel annak eladása - figyelemmel a cselekmény társadalmi összefüggéseire, a cselekmény körülményeire - nem tekinthető az áruház cselekményének. A gyakorlati esetek megítélése azonban nem ritkán ennél sokkal bonyolultabb. Alapvetően két feltétel teljesülése szükséges ahhoz, hogy a cselekmény, annak társadalmi összefüggéseire tekintettel a jogi személy cselekményének minősüljön:

- a jogi személy **hatáskörébe (power)** tartozott annak meghatározása, hogy az alkalmazott hogyan cselekedjék (ez a feltétel nyilván fennáll, ha a jogi személy kezdeményezte a jogsértés elkövetését);

²⁴³ **Doelder, H. – Hartmann, A.** (1999) 82.o.

²⁴⁴ Az angol nyelvű holland szakirodalomban szereplő **social context** kifejezés többféleképpen fordítható: A „cselekmény társadalmi környezete”, a „cselekmény társadalmi összefüggései”, vagy egyszerűen „az eset összes körülményei” azok a tényezők, amelyeket vizsgálni kell, vajon a jogi személy cselekményének minősül az adott magatartás. Részben a szöveghűség kedvéért a továbbiakban a cselekmény „társadalmi összefüggései” kifejezést használjuk.

²⁴⁵ **Doelder, H.** (1996) 296.o. A holland elmélet szerint a gyakorlati elkövető kategóriájának létezését az indokolja, hogy a törvény gyakran használ olyan fogalmakat, amelyek nem egy egyszerű fizikai tevékenységet, hanem valaminek a megvalósítását, tehát lényegében egy társadalmi „jelenséget” írnak le. Így pl. egy áru eladása nem csupán annak fizikai átadását, illetve a vételár átvételét jelenti, hanem egy komplexebb folyamat – az értékesítés - megvalósítását, amelyért elsősorban a bolt tulajdonosa felelős. A gyakorlati elkövető fogalmáról lásd még **Fantoly, Zs.** (1998) 141-142.o.

- a cselekménynek a jogi személy által történő **elfogadása (acceptance)** és így az arra vonatkozó tudomás.²⁴⁶

Az **IJzerdraad („vasdrót”)** ügyben (1954) egy export menedzser szándékosan helytelenül töltött ki néhány formanyomtatványt, illetve az illetékes hatóságoknak nem küldte meg a szükséges okmányokat. A Legfelsőbb Bíróság megállapította a cégtulajdonos felelősségét arra hivatkozással, hogy a tulajdonos kontrollt gyakorolt a menedzser felet, az ő **hatáskörébe** tartozott a menedzser tevékenységének a meghatározása, és az adott cselekmény, mint a menedzser által követett helytelen gyakorlat, **elfogadott** volt a tulajdonos részéről (feltehetően azért, mert ebből a tulajdonosnak további haszna származott).

A **Kabeljauw („tőkehal”)** ügyben (1981) egy halászattal foglalkozó társaságot azzal vádoltak, hogy az egyik halászhajójuk tiltott méretű halakat fogott ki, megsértve ezzel a halászati előírásokat. Megállapításra került azonban az a tény, hogy a társaság olyan hálókka szerelte fel a hajót, amely csak a megengedett méretű halak kifogására alkalmas, és a tilalmat a kapitánnyal is közölték. A bíróság ennek alapján felmentette a társaságot, mert a jogsértést nem a társaság kezdeményezte, arról nem volt tudomása, így a cselekmény **elfogadásáról** nem lehet beszélni. Önmagában az alkalmazott-munkáltató viszony, illetve az a tény, hogy a társaság a cselekmény folytán gazdagodott, nem elegendő a felelősség megállapítására.

Végül a **Disco** ügyben (1992) a bíróság megállapította egy diszkó felelősségét hátrányos megkülönböztetés miatt, mert – bár a menedzsment nem adott hivatalos utasítást az alkalmazottak cselekményére – de tudott erről és lehetősége lett volna közbelépni.²⁴⁷

Az említett esetekből megállapítható, hogy a „hatáskör és az elfogadás” kritériumának megléte minden ügyben igen gondos vizsgálatot igényel. **Jörg** szerint az „elfogadás” az illegális vagy veszélyes tevékenységek ellenőrzésére vonatkozó általános értékítéletet foglalja magában, de nem jelenti feltétlenül a konkrét veszély, kockázat előrelátását, míg a „hatáskör” fogalma az említett veszélyekre adott válaszlépéseket, azok megelőzésére irányuló intézkedéseket testesíti meg. Így a jogi személy a „hatáskör” hiánya miatt nem vonható felelősségre, ha tudomása volt az adott tevékenység veszélyes, kockázatos voltáról, de a káros eredmény annak ellenére bekövetkezett, hogy a megelőzés érdekében minden elvárható intézkedést megtettek. Ilyen büntethetőséget kizáró ok például, ha a vasúttársaság a mozdonyvezetőket megfelelő képzésben részesítette, őket a szükséges utasításokkal ellátta és a vasúti jelzők is megfelelően működtek, ennek ellenére a mozdonyvezető a tilos jelzést figyelmen kívül hagyva balesetet okozott. A társaság nem felelős, mert hiányzott a „hatásköre” a vezető hibájából adódó következmények megelőzésére.²⁴⁸

²⁴⁶ **Doelder, H. – Hartmann** (1999) 83.o. **Fantoly, Zs.** (1998) 141.o. Az „jogi személy részéről történő elfogadás” kritériuma nyilvánvalóan fennáll, ha a jogi személy hivatalos szerve hozta meg a döntést a jogsértő cselekmény vonatkozásában, vagy arra utasítást, engedélyt adott. Önmagában azonban a szervezeti döntés hiánya nem zárja ki a felelősség megállapítását, mint ahogyan az a **Rijksuniversiteit Groningen** ügyben is látható. A „jogi személy részéről való tudomással” összefüggésben megjegyezhető, hogy a régebbi holland bírói gyakorlatban található olyan eset is, amikor megállapították a jogi személy felelősségét olyan cselekmény miatt is, amelyről nem volt tudomása, de amellyel vagyoni előnyt szerzett. Lásd a **Vroom and Dreesmann („bútor”)** ügyet 1948-ban.

²⁴⁷ Az esetek leírását lásd **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 163-164.o. **Fantoly Zs.** (1998) 141-142.o. **Doelder, H. – Hartmann,** (1999) 82-83.o.

²⁴⁸ **Field, S.-Jörg, N.** (1991) 165-166.o.

A korábban említett **Hospital** esetet követően azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a fenti kritériumok alapján kétségesse válhat a jogi személyek felelősségének megállapítása olyan esetekben, amelyben a bűncselekmény káros eredménye – így pl. a sértett(ek) halála – szakmai, foglalkozási szabályok megsértése miatt következik be. Az egészségre vagy az emberi életre veszélyes foglalkozási gyakorlat kialakulása, a veszély létrejöttét megelőző szabályok elhanyagolása esetén ugyanis meglehetősen nehéznek tűnik a „bűncselekménynek a jogi személy általi elfogadása” bizonyítása. A dilemma a bűncselekménnyel összefüggésbe hozható természetes személyek bűnös tudatállapotának összevonása útján került feloldásra.

- **A kollektív tudat elvének** a holland gyakorlatban történő megjelenéséről már korábban szót ejtettünk. Itt csupán annyit hangsúlyozunk, hogy Hollandiában ez csupán az egyik olyan modell, amely alapján a jogi személy büntetőjogi felelőssége megállapítható.

- A jogi személy felelősségre vonásához általában **nem feltétel a természetes személy elkövető azonosítása**, leginkább akkor nem, amennyiben a szervezet elismeri a felelősségét. Abban az esetben azonban, amikor az elkövető ismeretlen és a jogi személy nem ismeri el a felelősségét, szükségessé válhat annak vizsgálata, hogy vajon a szervezet megtett –e mindent a bűncselekmény megelőzése érdekében. Ennek bizonyítása esetén – legalábbis néhány gazdasági bűncselekmény tekintetében – a jogi személy mentesülhet a felelősség alól.²⁴⁹ Az általános álláspont szerint **nem feltétlenül szükséges kritérium, hogy a jogi személy a cselekménnyel vagyoni előnyt szerezzen**, vagyis, hogy az elkövető a szervezet érdekében cselekedjék, a hangsúly a cselekmény társadalmi összefüggésein van.

- Meglehetősen sajátos jellemvonása a holland rendszernek a felelősség halmozódása. A Btk. hivatkozott rendelkezése ugyanis kifejezetten lehetővé teszi egyrészt **azoknak a természetes személyeknek a felelősségre vonását**, akik a bűncselekmény elkövetésére utasítást adtak vagy irányították a bűncselekmény elkövetését²⁵⁰; itt elsősorban a jogi személy vezetőire kell gondolni, de a hierarchiában alsóbb szinten elhelyezkedő alkalmazottak, sőt eseti tanácsadók vagy jogtanácsosok is szóba jöhetnek. A gyakorlati esetekből levonható az a következtetés, hogy ezek a személyek nem a jogi személy által elkövetett bűncselekmény részeseinek (felbujtónak vagy bűnsegédeknek) tekinthetők, mivel nem szükséges bizonyítani a konkrét részvételük módját, illetve körülményeit az adott bűncselekményben. Elegendő az a tény, hogy a szervezet által elkövetett cselekményről tudomással bírtak és az annak megakadályozásához szükséges intézkedéseket elmulasztották.²⁵¹

²⁴⁹ **Doelder, H. – Hartmann, A.** 1999 83-84.o.

²⁵⁰ A holland Btk. említett 51. §-ának (2) bekezdése szerint „amennyiben a bűncselekményt jogi személy követte el, e bűncselekmény miatt vádat **lehet** emelni és a törvényben meghatározott büntetést vagy intézkedést **lehet** alkalmazni 1. a jogi személlyel szemben; 2. azzal a természetes személlyel szemben, aki a bűncselekmény elkövetésére utasítást adott vagy aki annak elkövetését irányította; 3. Mind a jogi személlyel, mind a 2. pontban említett természetes személlyel szemben. A törvény megfogalmazásából egyébként kiténik, hogy a jogi személy által elkövetett bűncselekmény esetén az ügyész mérlegelési jogkörrel rendelkezik a vádemelést illetően, csakúgy, mint a bíró a büntetés vagy intézkedés alkalmazásával összefüggésben.

²⁵¹ **The System...** 308.o. Így az egyik ügyben a bíróság megállapította egy bank felelősségét arra hivatkozással, hogy az lehetővé tette az ügyfeleinek hamis név használatát és így módon az adóhatóság megtévesztését. A bűncselekményt (fizikailag) a bank egyik fiók-igazgatója valósította meg, a cselekményért azonban nem csupán őt és a bankot, hanem az Igazgatótanács néhány tagját is felelősségre vonták, mivel erről a gyakorlathoz ők is tudomással bírtak és elmulasztották a további hamis névhasználat betiltását.

Másrészt ellentétes rendelkezés hiányában elvileg nincs akadálya a bűncselekményt ténylegesen (fizikailag) megvalósító elkövető felelősségre vonásának sem. Így könnyen előfordulhat a holland gyakorlatban olyan eset, amikor egy bűncselekmény miatt lényegében három elkülönült jogalanyt vonnak felelősségre: például egy alkalmazottat, aki megvalósította a cselekményt, egy vezetőt, aki arra utasítást adott, végül magát a jogi személyt. A magyar dogmatika alapján gondolkodva e felelősség-halmozódás nyilván úgy oldható fel, hogy a cselekményt fizikailag megvalósító személy mint tettes, a vezető pedig mint felbujtó büntethető, a jogi személy párhuzamos vagy kapcsolódó felelősségre vonása mellett. Megjegyzendő azonban, hogy a holland rendszer – számunkra – dogmatikailag gyenge pontja éppen az elkövetői kategóriák körében található, mivel ennek alapján egy bűncselekménynek két tette is lehet, hiszen a természetes személy kétséget kizáróan tettes, míg a jogi személy a törvény szóhasználatából következően („bűncselekményt követhet el”) szintén lehet tettes. A társtettség szolgálhatna megfelelő magyarázatként, de ezt a kategóriát ebben a vonatkozásban sem az elmélet, sem a gyakorlat nem használja. (Ráadásul a társtettségnek a magyar jog szerint immanens eleme, a törvényi tényállás közös megvalósítása is hiányzik, hiszen a jogi személy az elkövetési magatartás kifejtésében a magyar felfogás szerint nem képes részt venni.)

Végül a jogi személy nem csupán mint a bűncselekmény tette, hanem mint részes is felelősségre vonható, ha egy harmadik személy (aki nem a szervezet alkalmazottja vagy tagja) valósította meg a bűncselekményt, feltéve, ha a jogi személy szervének vagy képviselőjének utasítására cselekedett.²⁵²

VII. 7. Sajátos magyar modell? Büntetőjogi szankció alkalmazása büntetőjogi felelősség nélkül, avagy büntetőjogi felelősség mellett?

A korábban felvázolt elméleti modellekben közös, hogy végső soron mindegyik a „jogi személy cselekményéről és bűnösségéről” beszél, mind a szervezet cselekményét, mind bűnösségét sajátosan, a természetes személyekre vonatkozó bűnösségi és cselekménytani koncepciótól messzemenően eltérően értelmezi. Hangsúlyozni kell, hogy mindegyik modell logikusan felépített, a tapasztalatok szerint a gyakorlatban is alkalmazható. Sőt, a külföldi jogrendszerek jellemzően ezen modellek valamelyikét fogadták el. Ezek a megoldások azonban álláspontunk szerint feloldhatatlan ellentétben állnak a magyar büntetőjog azon felfogásával, hogy a bűncselekmény emberi cselekmény, a bűnösség pedig felróható pszichés viszony. A bűnösség kizárólag a természetes személyekkel összefüggésben értelmezhető, számottevő morális elemmel átszőtt kategória. Ahogyan említettük, a magunk részéről nem tudunk különbséget tenni hagyományos értelemben vett bűnösség és a sajátos „szervezeti bűnösség” között, illetve utóbbi fogalom számunkra értelmezhetetlen. A jogi személynek nincs tudata, nem képes bűnösen cselekedni és bűncselekményt elkövetni. Fenti megállapítást annak fényében is el kell fogadnunk, hogy a büntetőjogi szabályok mindig előírnak

²⁵² **Fantoly Zs.** (1998) 144.o.

valamilyen magatartás tanúsítását vagy az attól való tartózkodást. E cél elérésének előfeltétele pedig a(z emberi) tudat, mivel a tudaton keresztül vagyunk képesek a büntetőjog parancsait felfogni. Fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar törvényhozó által kimunkált szabályozásnak, illetve a szabályozás mögött álló elméleti modellnek szükségképpen egyedi, a magyar büntetőjog alapelveivel kompromisszumra törekvő megoldásnak kell lennie.

A magyar törvényhozó által megvalósított megoldás un. **intézkedési modell**nek nevezhető²⁵³, amely a jogi személlyel szemben alkalmazható jogkövetkezményt nem büntetésként szabályozza, amelynek feltétele lenne a büntetőjogi bűnösség, hanem a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedések sajátos típusát alakítja ki. Nem nehéz azt sem észrevenni, hogy a jogszabály szövegezése rendkívül óvatos, többféle dogmatikai értelmezés előtt is nyitva hagyja az utat. Ennek ellenére az nyilvánvaló, hogy a törvény nem csupán a bűnösség, elkövető, terhelt kategóriáit mellőzi a jogi személlyel összefüggésben, hanem kerüli „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” terminológiát is.²⁵⁴ Maga a törvény sem ezt a címet kapta, hanem „a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedések” elnevezést. Láthatóan tehát a törvény által megvalósított modell elméletileg a felelősség kategóriáját figyelmen kívül hagyja, e problémát lényegében megkerüli. E lehetséges magyarázat szerint **nem a szervezet felelősségéről, hanem szankcionálhatóságáról van szó**, azaz arról, hogy a jogi személlyel szemben büntetőjogi szankciót lehet alkalmazni, a szankció alkalmazásának alapja, indoka pedig a bűncselekményt megvalósító természetes személyhez fűződő – negatívan értékelendő – kapcsolata, illetve a jogi személy illegális gazdagodása. Rendkívüli előnye ennek a megoldásnak, hogy a legnagyobb kihívást jelentő dogmatikai problémákat elkerüli, valóban a lehető legóvatosabban fogalmaz, ami a korábban említettek tükrében egyáltalán nem tűnik feleslegesnek.

Nem is egyedülálló ez a típusú jogalkotói megoldás, illetve értelmezési lehetőség. A kontinentális Európa számos országának jogrendszere küzd, illetve küzdött hasonló nehézségekkel. Így például Finnországban igen hosszú előkészítő munka előzte meg a büntető törvénykönyv vonatkozó módosítását, hasonlóan Ausztriához, ahol a vonatkozó törvénytervezettel kapcsolatos vita – figyelemmel a magyar és az osztrák büntetőjog közös vonásaira is – szinte tükörképe a hazai kodifikáció folyamatának.

A **finn** jogalkotó ugyanúgy a bűnösségi, illetve felelősségi problémával találta magát szemben, amelynek áthidalásáról tanúskodik a finn Btk. vonatkozó rendelkezésének megfogalmazása. Nincs szó a jogi személy saját cselekményéről, illetve saját bűnösségéről. A szervezet büntetőjogi felelősségének mindig előfeltétele a jogi személy valamely szervéhez, vagy egyéb vezető egységéhez tartozó természetes személy(ek) – azaz tisztségviselő – magatartása. A szervezet felelőssé akkor tehető, ha az említett személy követi el a

²⁵³ A Törvény Indokolása más helyen az un. beszámítási modell sajátos típusáról beszél, amelynek „lényege, hogy a törvényben meghatározott személyek által a jogi személy javára vagyoni előny szerzését célzó vagy eredményező szándékos bűncselekmény elkövetését a jogi személlyel szemben is be kell számítani, azaz ilyen esetben a jogi személlyel szemben a törvényben meghatározott intézkedések alkalmazhatók.”

²⁵⁴ Érdekes viszont, hogy a Törvény tervezetének Általános Indokolása használja a magyar szabályozással összefüggésben e kifejezést: **...a jogi személy sajátos büntetőjogi felelőssége** főszabályként nem önálló, hanem származékos...” – Igazságügyi Közlöny. 2002. 2. szám 189. o.; Hasonlóan a Részletes Indokolás is: **„A jogi személy felelőssége** és a természetes személy felelőssége egymás mellett érvényesül...” – 191.o.

bűncselekményt, engedélyt ad arra, vagy segítséget nyújt annak elkövetéséhez, avagy a bűncselekmény megelőzéséhez szükséges gondosságot vagy körültekintést elmulasztotta. A finn szabályozás tehát egy közvetett – járulékos – felelősségre épít, és azt a szemléletet tükrözi, amely szerint még „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” kifejezés is némileg félrevezető, mivel **egy szervezet** nem lehet bűnös a hagyományos értelemben, **csupán elítélhető** egy másik – természetes - személy cselekménye miatt.²⁵⁵

Németország mellett **Ausztria** az az ország, amely ez idáig kategorikusan távol tartotta magát a jogi személy büntetőjogi felelősségének elismerésétől annak ellenére is, hogy a hatályos osztrák Btk. lehetővé teszi a gazdagodás elvonását, amennyiben a jogi személy vezetője által elkövetett bűncselekményből a szervezetnek vagyoni előnye származott. A felelősség általános jelleggel történő bevezetését megvalósító 2001. évi törvénytervezet megalkotói azt a megoldást választották, hogy a jogszabály megfogalmazása során „semleges” jogi terminológiákat alkalmazva lényegében az elméletre bízzák a szabályozásnak megfeleltethető modell kidolgozását.²⁵⁶ Tekintettel arra, hogy a jogi személy bűnös elkövetőként történő elismerése fel sem merült, a vonatkozó anyagi jogi és eljárásjogi szabályok elhelyezése külön törvényben történne. A tervezet 2. Fejezete „A jogi személy büntetőjoga”, ennek első alcíme pedig a „Felelősség” elnevezést viseli. Láthatóan a „büntetőjogi felelősség” terminológiát nem tartják aggályosnak a szervezetekkel szemben sem, mivel a felelősség lényegét jelentő szociáletikai szemrehányás a jogi személlyel tekintetében is értelmezhető. A jogi személy felelőssége megállapításának három alapvető feltétele van:

- a szervezet tevékenysége körében cselekvésre jogosult természetes személy bűncselekményt követett el. Ebben a körben csupán **egy tényállásszerű elkövetési magatartás**ra kell gondolni, mivel nincs jelentősége annak, hogy azt bűnösen valósították –e meg vagy hogy egyáltalán

²⁵⁵ A finn Btk (angol nyelvű fordítás) szerint „a corporation, foundation or other legal entity, in whose operations an offence has been committed, **may** on the request of the public prosecutor **be sentenced** to a corporate fine, if sanction has been provided in this Code.” Ugyanakkor a finn megoldás korántsem mondható következetesnek, mivel a Btk. vonatkozó fejezetének címe „A jogi személy büntetőjogi felelőssége” (Corporate criminal liability) címet viseli, a jogi személy bűnösségének tagadása ellenére az alkalmazandó szankció a Btk-ban szabályozott pénzbüntetés (corporate fine). A jogi személy elítélésének feltételei egyébként hasonlóak a magyar szabályozáshoz. A legfontosabb követelmény, hogy a bűncselekményt a szervezet működési körében kövessék el. E kritérium fennáll abban az esetben, ha a cselekményt egyrészt a szervezet nevében vagy érdekében követik el, másrészt az elkövető vagy a vezetőség tagjaként tevékenykedik, vagy pedig a szervezetnek munkaviszony, illetve egyéb jogviszony (pl. megbízás) keretében az alkalmazásában áll. Látható tehát, hogy a jogi személy alkalmazottjának, megbízottjának a cselekménye is megalapozhatja a szervezet felelősségét; ilyenkor azonban valamely tisztségviselő engedélyezi, segíti vagy elmulasztja megelőzni az adott magatartást. Bár a törvény „a szervezet nevében vagy érdekében elkövetett cselekményről” beszél, a törvényjavaslathoz fűzött vélemény szerint a jogi személy felelőssége nem állapítható meg, ha az egyén a szervezet érdekeivel ellentétesen járt el. A jogi személy mellett párhuzamosan a közvetlenül cselekvő természetes személy is felelősségre vonható, és a törvény kifejezetten hangsúlyozza, hogy a szervezet abban az esetben is büntethető, ha a természetes személy elkövető nem azonosítható vagy nem büntethető. A finn szabályozásról lásd pl. **Riihijärvi, M.**: Criminal Liability of Corporations – Finland. In: **Doelder, H.-Tiedemann (eds.)** (1996) 203-233.o.

²⁵⁶ A tervezet készítőjének **Fritz Zeder**nek a megfogalmazásában „a törvényi szabályozásban a dogmatikai megállapításokat kerüljük, azért, hogy nyitva hagyjuk a lehetőséget egy jövőbeni újabb dogmatikai értelmezés számára.” Az osztrák jogi helyzet vázlatos ismertetése az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya által rendelkezésre bocsátott anyag („**Fritz Zeder**: A jogi személy büntetőjoga: egy osztrák szabályozás alapvonásai”) alapján készült.

megállapítható legyen a konkrét elkövető személye. Az sem szükséges, hogy egyetlen elkövető kövesse el a bűncselekményt, a szervezet felelőssége akkor is megállapítható, ha több személy valósít meg olyan cselekményrészeket, amelyek együttesen már megvalósítják egy bűncselekmény tényállásának objektív oldalát.

- a szervezet a bűncselekmény révén vagyoni előnyt szerzett, illetve a bűncselekmény révén egyébként szükséges ráfordításokat takarított meg. A vagyoni előny a jogi személyek kereti között elkövetett bűncselekmények – így elsősorban a vagyon elleni-, illetve a gazdasági bűncselekmények - esetében általában jelentkeznek. A ráfordítások megtakarítása tipikus lehet a környezet elleni bűncselekmények elkövetése során, ilyen lehet például egy szennyvíztisztító berendezés üzembe állításának elmulasztásával elért költségmegtakarítás.

- a harmadik feltétel a vezető tisztségviselő („döntéshozó”²⁵⁷) közreműködése a bűncselekmény elkövetésében oly módon, hogy vagy ő maga követi el a bűncselekményt, vagy pedig a bűncselekmény elkövetését megkönnyítette azáltal, hogy az annak megelőzéséhez szükséges intézkedéseket elmulasztotta. Látható tehát, hogy az utóbbi esetben általában egy alkalmazott követi el a cselekményt, mivel az elkövetőnek a jogi személy tevékenységi körében kell eljárnia, de ilyen lehet a szervezettel vállalkozási vagy megbízási jogviszonyban álló személy is.

Bár meglehetősen egyértelműnek tűnik, hogy a jogi személy felelőssége a természetes személy bűncselekményéhez kapcsolódik – bár ez utóbbi megbüntetésére nem feltétel -, a tervezetben szükségesnek tartották kifejezetten szabályozni, hogy amennyiben a bűncselekményt szándékosan követték el, vagy a vezető szándékosan mulasztotta el a megfelelő intézkedések megtételét, a jogi személy szándékos bűncselekmény miatt felelős. Gondatlan magatartás esetén a szervezet is gondatlan bűncselekmény miatt felel (3. §). Lényeges tehát, hogy nem a szervezet cselekménye szándékos vagy gondatlan, hanem az elkövető bűnösségéhez képest **felelős** szándékos vagy gondatlan bűncselekmény miatt.

Némileg feleslegesnek tűnik, illetve nehezen értelmezhető a speciális felelőséget kizáró ok meghatározása, amely szerint mentesül a szervezet, amennyiben bizonyítható, hogy az elkövetési magatartás valamelyik körülményéről a cselekvésre jogosult személyek közül senki sem tudott. Ez lényegében azt jelenti, hogy például egy környezeti károkozás esetén akkor nem vonható felelősségre a cég, amennyiben senki nem tudott arról, hogy megszegték a vonatkozó biztonsági előírásokat, senki nem tudott a kár bekövetkezésének a tényéről. Egy nagyobb, bonyolultabb felépítésű cég esetében szinte kizárható, hogy az alkalmazottak közül valaki ne rendelkezzen a jogsértő magatartásra vonatkozó információval, ráadásul ilyen esetben a szervezetnek kell bizonyítani „ártatlanságát”. Célszerűbbnek tűnik a szervezeti felelősség kizárását annak bizonyításához kötni, hogy a vezető tisztségviselők minden olyan intézkedést megtettek a bűncselekmény megelőzése érdekében, amely tőlük az adott helyzetben elvárható volt. Ilyen esetben viszont nem feltétlenül szükséges a kizáró körülmény törvényben történő szabályozása.

²⁵⁷ A tervezet szerint döntéshozónak kell tekinteni minden olyan személyt, aki a jogi személy érdekében vezető funkcióban cselekszik; a vezető funkció alapulhat képviselői vagy döntéshozói jogosultságon, illetve a jogi személyen belül igazgatási, felügyeleti vagy ellenőrzési jogkörön.

Dogmatikailag kifejezetten következetlen viszont a tervezet a szankciók tekintetében, amennyiben ezek közös elnevezése „Büntetések”, illetve az anyagi hátrányt tartalmazó szankció elnevezése is „pénzbüntetés”. Az osztrák büntetőjogban is elfogadott, hogy a büntetés bűnösséget feltételező szankció, amely kategória viszont a jogi személy vonatkozásában nem értelmezhető.²⁵⁸

²⁵⁸ Ez a megállapítás az osztrák büntetőjogban is igaz, annak ellenére, hogy a tervezet alkotója a jogi személy felelősségét önálló felelősségi modellnek nevezi – elsősorban a külön törvényben történő szabályozás miatt; ezt az elnevezést azonban inkább a jogi személyt önálló entitásként értelmező – korábban említett – rendszerre célszerű alkalmazni.

VIII. A jogi személy büntetőjogi felelőssége Magyarországon

Korábban említettük, hogy „a jogi személy büntetőjogi felelőssége” terminológia még azoknak az államoknak a jogrendszerében, illetve jogi nyelvezetében is elfogadott, ahol nem döntöttek a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés mellett. Ezen túlmenően a később részletesen ismertetett nemzetközi dokumentumok is a jogi személy büntetőjogi felelősségéről vagy legalábbis bűncselekményekért való felelősségéről beszélnek. Érdemes tehát megvizsgálni annak a lehetőségét, vajon a Törvény által szabályozott megoldás mennyiben tekinthető ún. felelősségi modellnek, olyan – szintén erősen kompromisszumos jellegű – rendszernek, amely még összhangba hozható büntetőjogunk hagyományos elveivel, vagy legalábbis nem tekinthető azok nemkívánatos túlfeszítésének vagy indokolatlan áttörésének.

A Törvény hatályba lépését követően hazánkban is lehetőség nyílik közvetlenül a jogi személyekkel, egyéb szervezetekkel szemben büntetőjogi szankciók – pénzbírság, a tevékenység korlátozása, megszüntetés - alkalmazására. Ami nem vitakérdés, az a szankciók jogágbeli besorolása: nyilvánvalóan büntetőjogi szankciókról van szó, mivel bűncselekmény elkövetése miatt, a büntető bíróság által büntetőeljárás keretében kerülhetnek alkalmazásra. A nyitott kérdések viszont a következők: az említett szankciók alkalmazása jelenti –e egyben, hogy büntetőjogi felelősség is keletkezik? Értelmezhető –e egyáltalán „a szervezetek büntetőjogi felelőssége” kategória, avagy csupán a szervezet büntetőjogi szankcionálhatóságáról beszélhetünk? Van –e lehetőség egy adott személlyel – akár természetes-, akár jogi személlyel - szemben anélkül büntetőjogi szankció alkalmazására, hogy a személy büntetőjogi felelősségét megállapítsanak? Amennyiben elfogadjuk „a szervezet büntetőjogi felelőssége” kategória létjogosultságát, miben áll e sajátos felelősség lényege?

A feltett kérdések megválaszolására irányuló kísérletünk során álláspontunk szerint célszerű a büntetőjogi felelősség, illetve általában a felelősség jellemzőinek áttekintése, amelyhez nélkülözhetetlen a büntetőjogi dogmatika, illetve a jogelmélet általános tanai szempontjából történő vizsgálódás, illetve az összehasonlító – más jogágakra is kiterjedő – elemzés.

VIII. 1. A jogi felelősség általános kérdései

A vonatkozó jogelméleti szakirodalom a felelősséget az egyén és a közösség kapcsolataként értelmezi: a felelősség egy társadalmi viszony, amely az egyén és saját közössége, illetve az egész társadalom között teremt kapcsolatot. A közösségek, illetve a társadalom magatartásokat, illetve magatartásmintákat állít tagjai elé, illetve tilalmakat fogalmaz meg. A felelősség az egyéni magatartás és a közösségi magatartás-minta egybevetését, illetve az egybevetés eredményétől függő következmények megállapítását és érvényesítését jelenti.²⁵⁹ A magatartásminták, illetve a tilalmak, parancsok normák – jogi felelősség esetében jogi normák

²⁵⁹ Lásd **Szabadvai – Szabó B. – Szabó M. – Szilágyi – Takács – Zödi**: Bevezetés a jog- és államtudományokba. Miskolc, 1995. (Továbbiakban: Bevezetés) 154. o.

- formájában jelennek meg. A felelősség, mint társadalmi viszony egyben értékviszony, a felelősség megállapítása ugyanis egy olyan értékelő folyamat, amelynek célja annak megállapítása, hogy az egyén magatartása megfelelt –e a vonatkozó norma előírásainak. Nemleges válasz esetén mondható, hogy a felelősségi viszony a negatív értékelés viszonya. **A felelősség tehát egy negatív tartalmú értékviszony, amelynek lényege társadalmi (csoport-, réteg-) rosszallás, amelynek alapján szankcióviselési- és eltiltási kötelezettség keletkezik.** „A felelősség megállapítása a felelősségre vonás, amelyet nem azonosíthatunk magával a felelősséggel. A felelősség, mint társadalmi rosszallást kifejező és szankcióeltűrési és helytállási kötelezettséget tartalmazó negatív tartalmú értékelés, a felelősségre vonásnak részben eredménye, részben célja. A felelősségre vonási eljárásnak az eredménye ugyanakkor a felelősség megállapításának a hiánya is lehet.”²⁶⁰

A felelősségre vonás előfeltétele a jogsértő emberi magatartás, amelynek következményeként – a felelősségre vonhatóság feltételeinek megléte esetén – a felelősség megállapítására és a negatív tartalmú jogkövetkezmény, a szankció alkalmazására kerül sor. **A felelősség két alapkategóriájáról van szó, mivel jogsértő emberi magatartás vagy szankció hiányában nem lehet felelősségről beszélni.**²⁶¹ Olyan állásponttal is találkozunk, amely szerint a jogi felelősség összekötő szerepet tölt az emberi magatartás és a szankció között.²⁶² A felelősségre vonási eljárásnak az eredménye valóban lehet a felelősség megállapításának hiánya, így a szankció is értelemszerűen elmarad, a felelősség megállapítását azonban – felelősségi akadályok hiányában – a szankció követi. Felvetődik azonban a kérdés, hogy fordított kérdésfeltevés esetén is igenlő –e a válasz, azaz **sor kerülhet –e szankció alkalmazására felelősség nélkül?**

Nem csupán a polgári jog, hanem a jogrendszer egészére érvényes felelősségelmélet felállítására tett kísérletet Eörsi Gyula. Nagyhatású felelősség-definíciója szerint „a jogi felelősség ... represszív jogi szankció kilátásba helyezését, alkalmazását jelenti felróható kötelezettségszegés esetére.”²⁶³ A felelősséget keletkeztető jogsértő magatartások körét tehát Eörsi a felróható kötelezettségszegésekre korlátozza. A jogsértő magatartások egy kisebb csoportját tehát – amelyek esetében nem jelentkezik valamilyen kötelezettség megszegése – felelősség nélküli szankció alkalmazása követi.²⁶⁴ E szűk körbe tartozó polgári jogi szituációkon kívül sokkal nagyobb jelentősége van annak a szerzői álláspontnak, amely

²⁶⁰ **Bihari, M.:** A felelősség jogelméleti kérdései. In: Felelősség és szankció a jogban. KJK. Budapest, 1980. 51.o. A negatív értékítéletre helyezi a hangsúlyt **Földvári József** is, álláspontja szerint a felelősség a magatartásokról alkotott értékítélet következményeinek viselése. Lásd **Földvári J.:** A büntetés tana. KJK. Budapest, 1970. 62. o. Földvári későbbi munkájában ezt mellőzve a felelősséget mint a jogsértő magatartás következményének elviselésére való kötelezést értelmezi. Lásd **Földvári J.:** Magyar Büntetőjog Általános Rész. Osiris Kiadó. Budapest, 1997. 20. o. Hasonló nézet a polgári jog művelői között is található, így **Petrik Ferenc** szerint „a felelősség – legáltalánosabb értelemben – valamely jogi norma megszegése, illetve mellőzése nyomán bekövetkező jogkövetkezmény.” Lásd **Petrik F.:** Kártérítési jog. HVG-ORAC Kft. 2002. 11. o.

²⁶¹ Amennyiben hiányzik a jogkövetkezmény, illetve a jogkövetkezmény pozitív tartalmú (joghatás), úgy nincs szó sem felelősségről, sem felelősségre vonásról. A felelősségre vonás, illetve a szankció más okból is elmaradhat: a felelősséget kizáró körülmények esetén. Lásd Bevezetés 156. o.

²⁶² Lásd **Király Tibor** álláspontját. Felelősség és szankció a jogban. KJK. Budapest, 1980. 9.o.

²⁶³ **Eörsi Gyula:** A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1961. 67.o.

²⁶⁴ A szerző kivételes jellegű példaként említi a cselekvőképtelen személy által kötött szerződést, amely jogellenes ugyan, de felelősség nélkül következik be az érvénytelenség szankciója. **Eörsi, Gy.** (1961) 66. o.

szerint a szubjektív elem – a felróhatóság – hiányában jogi felelősségről általában véve nem beszélhetünk. Ebből azonban nem az következik, hogy a felelősség megállapítása nélkül szankció alkalmazható, hanem az, hogy a polgári jogi felelősség egységesítésének évszázados törekvése jegyében Eörsi is kísérletet tett annak a tételnek a bizonyítására, hogy a szubjektív – objektív felelősség közötti éles megkülönböztetésnek nincs helye. A felelősséget mindig felróható magatartás váltja ki, a felróhatóság mint szubjektív elem a (hagyományos polgári jogi) vétkességet is magában foglalja. Kialakítható tehát az egységes, minden jogágra érvényes felelősségi rendszer, amely szubjektív, vagy legalábbis nem nélkülözheti a szubjektív elemeket, és amelyben a hagyományosan objektívnek nevezett felelősségnek nincs létjogosultsága.²⁶⁵

Madarász Tibor az államigazgatási jogi szankció mibenlétével összefüggésben kidolgozta az ún. funkcionális elméletet, amelynek keretében megalkotott szankció-fogalom szintén a szankció és a felelősség egységére utal. Véleménye szerint ugyanis „a kényszer igénybevételével ... megvalósított törvényes hátrányokozás akkor minősül szankciónak (realizált szankciónak), ha az jogellenes magatartás következménye, ha **jogellenességért viselt felelősség következménye**” (kiemelés: S.F.).²⁶⁶ A szerző ugyanakkor az államigazgatási jog felelősségi rendszerében az objektív felelősség alapján kiszabható szankciókat is az államigazgatási szankció teljes jogú típusaként ismeri el. A közigazgatási jog elméletének mási kiemelkedő hazai teoretikusa, illetve jelentős kodifikátora, Szatmári Lajos álláspontja hasonló: „Az államigazgatási szankció ... a vétkességi (bűnösségi elv) alapján való kiszabást kívánja meg.” Noha az államigazgatási szankció előfeltétele e szerint a szubjektív felelősség megállapítása és kívánatos a felelősségi rendszert vétkességi alapon felépíteni, nem tagadja az objektív felelősség létét sem.²⁶⁷

A jogi felelősségi rendszert a jogelmélet művelőjeként, ily módon némileg a különböző jogágak felelősségi megoldásaiból levonható közös jellemzőkre összpontosítva vizsgálja Szilágyi Péter. Álláspontja szerint **a jogi felelősségre vonatkozó elemek: (1) a jogszabályban**

²⁶⁵ Az objektív felelősség hagyományos példjaként a polgári jogban a fokozott veszéllyel járó tevékenységet (veszélyes üzem) szokás emlegetni. Eörsi koncepcióját röviden úgy lehetne összegezni, hogy ezt a speciális felelősségi alakzatot (illetőleg az egyéb speciális alakzatokat) a Ptk. 339. §-ában szabályozott általános felelősségi alakzattól az alapul szolgáló tényállás és a kimentési okok határolják el. A felróhatóság három lehetséges megnyilvánulása ugyanis a szándékosság, a gondatlanság, illetve a különleges védekezés ki nem fejtése, és az utóbbi, mint szubjektív elem az egyik feltétele a fokozott veszéllyel járó tevékenységen alapuló felelősségnek. A polgári jogi felelősség (ugyanúgy, mint általában a jogi felelősség) egységes, felróhatóságon alapuló felelősség, amely a tipikus kárfajták szerint differenciálódik. Eörsinek a jogi felelősség egységesítésére irányuló nagyhatású törekvése talán csak Marton Gézának a tárgyban végzett hasonló munkásságához mérhető, azzal a megjegyzéssel, hogy rendszerében a polgári jogi „felróhatóság” és a büntetőjogi „bűnösség” külön tartandó kategóriák, amely egységesítése általános szubjektív elemmé nem indokolt.

²⁶⁶ **Madarász T.:** Az államigazgatási jogi szankció fogalma és fajtái. In: A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai. Budapest, 1989. 73. o. A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a szankciórendszer vizsgálata során – nem vitatva a felelősségelméleti megközelítés létjogosultságát – szükség van az ún. funkcionális megközelítésre, amelynek egyik lényeges eleme, hogy a szankció nem elsősorban a felelősség következménye, hanem – rendeltetését hangsúlyozva – a jogérvényesítés eszköze.

²⁶⁷ **Szatmári L.:** A bírság a magyar államigazgatásban. In: A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai. Budapest, 1990. 152. o. Szatmári szerint elsősorban a tételesjognak a bizonytalanságával, a vétkességről történő hallgatásával magyarázható az államigazgatási felelősség kiforratlansága. A szabálysértési bírságot keletkeztető felelősség azonban egyértelműen szubjektív, az egyéb bírságfajták (felügyeleti-, végrehajtási-, rendbírság) területén pedig ugyancsak a vétkességen alapuló felelősség kialakítása szükséges.

kilátásba helyezett szankció (2) a társadalomra veszélyes magatartás (illetve az ezt rögzítő jogszabályi meghatározás) (3) a magatartás társadalomra veszélyességét megalapozó szubjektív mozzanatok (beszámíthatóság és felróhatóság). A felelősség és szankció összetartozására utal a szerzői megállapítás, amely szerint „a jogi felelősségi rendszer célját, értelmét, funkcióját az a szerep adja meg, amelyet a szankcionálás és a szankció a jogi rendszer egészében betölt.”²⁶⁸ A jogi felelősséget (felelősségre vonhatóságot) szubjektív alapú, a magatartás felróhatóságát kifejező értékviszonyként fogja fel.

A felelősség elemeinek a vázoltaknak megfelelően történő meghatározása vezetett egyes szerzőket arra, hogy az említett szubjektív elem hiányában „nem felelősségi alapú szankciókról” beszéljenek. Így Nagy Marianna szerint a közigazgatási anyagi jogi bírságok és egyéb közigazgatási jogi szankciók általában nem rendelkeznek szubjektív oldallal, tehát nem tekinthetők felelősségi alapú szankcióknak.²⁶⁹ Szintén a közigazgatási jog elméletében találkozunk a közigazgatási büntetés és a felelősség nélküli szankció összeegyeztethetőségéről. A közigazgatási büntetés a társadalom negatív értékítéletét, illetve stigmatizációt nem feltételező szankció, így lényegében nem más, mint a jogsértésre reagáló automatizmus.²⁷⁰ Fenti értelmezés viszont elvileg tárgytalanná teszi a szubjektív-objektív felelősség közti hagyományos megkülönböztetést, mivel objektív felelősségi rendszerben alkalmazott szankciót nem tekinti felelősségi alapon alkalmazott szankciónak. Annak ellenére, hogy az objektív-szubjektív felelősség közötti megkülönböztetés a közigazgatási jog elméletében ma sem igazán vitatott.²⁷¹ Az általunk is elfogadott felelősség-definíció lényege a társadalom negatív értékítélete, amely a jogszabálysértés miatt a jogsértőt éri. Az a tény nem tagadható, hogy a közigazgatási szankciók egy része vonatkozásában nem, vagy kevéssé érzékelhető az erkölcsi rosszallás. A közigazgatási jogi szankció alkalmazását megalapozó jogszabálysértésre is jellemző azonban, hogy olyan magatartás tanúsítását vagy annak kötelelességellenes nemtevését jelenti, amelyet a jogalkotó azért nyilvánított jogsértéssé, mert ez a társadalom, illetve az állam zavartalan működése érdekében szükséges volt. Mindez végső soron az egész társadalom, minden állampolgár érdekeit szolgálja, így a közigazgatási jogi normák megszegése a társadalom érdekeit is sérti, amelyet – legalábbis elvileg – a társadalom is negatív módon értékel. A polgári jog elmélete a mai napig szintén nem szakított az objektív-szubjektív felelősség közötti megkülönböztetéssel, **így részünkről a felelősségi**

²⁶⁸ **Szilágyi P.:** A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. Jogtudományi Közlöny. 1986/12. 598. o. A szerző ugyanakkor más helyen a jogi felelősségre vonhatóságot a jogi szankcionálhatóság **egyik** eseteként tételezi. Ebben az értelmezésben viszont a jogi szankcionálhatóságnak létezik a jogi felelősségre vonhatóságon kívüli esete is.

²⁶⁹ **Nagy M.:** Az államigazgatási jogi szankció elméletétörténetéről. Jogtudományi Közlöny 1999/12. 528. o.

²⁷⁰ Lásd **Kis** (2002) 132. o.

²⁷¹ **Tamás András** szerint a közigazgatási jog szabályaiban egyáltalán nem ritkaság az olyan felelősségi forma, amely figyelmen kívül hagyja a magatartás tanúsítójának elhatározását, akaratát, vétkeességét. Lásd **Tamás A.:** A közigazgatási jog elmélete. Budapest, 1997. 351. o. A környezetvédelmi bírsággal összefüggésben állapítja meg a szakirodalom, hogy e bírságok objektív alapúak, vagyis a felelősség megállapítása során nem vizsgálják a felróhatóságát, elegendő a szennyezés, mint eredmény megvalósítása. Lásd Közigazgatási jog. Különös rész. Virtuóz Kiadó, 2002. 169. o.

szankció-nem felelősségi alapú közötti szankció közti differenciálást nem tartjuk lényegesnek, szankció és felelősség az említett jogágakban is jellemzően egymást feltételező kategóriák.²⁷²

A büntetőjogban is igaz, hogy ha a felelősség megállapítására sor kerül, akkor ezt az esetek döntő többségében szankció alkalmazása követi, a szankció pedig a felelősség megállapítását követően kerül alkalmazásra. A büntetőjogban ugyanis a társadalmi rosszallás, a negatív értékítélet kinyilvánításának eszköze a büntetőjogi szankció, még akkor is, ha a büntetőjogi intézkedések egy részénél a rosszalló értékítélet hiányzik. Ezek az intézkedések azonban a büntetőjogi felelősségre vonás akadályaihoz köthetők, mivel ismeretesen a kényszergyógykezelés a kóros elmeállapota miatt nem beszámítható elkövetővel szemben alkalmazandó, az elkobzás, illetve a vagyoneklobzás pedig kivételesen abban az esetben is alkalmazható, ha az elkövető gyermekkor, kóros elmeállapot vagy a cselekmény társadalomra veszélyességének csekély foka miatt nem büntethető.²⁷³ A büntetőjogi szankciókra általánosan jellemző, hogy ha a szankció alkalmazása elmarad, elmarad a társadalmi rosszallás is. Ilyen esetben tehát felelősségről mint negatív tartalmú értékviszonyról sem beszélhetünk. **A büntetőjogban a felelősség, illetve a felelősség megállapítása és a szankció, a szankció alkalmazása tehát általában összetartozó, egymáshoz szervesen kapcsolódó kategóriák.**²⁷⁴ **A felelősség megállapítását és a szankció alkalmazását éppen a jogalkalmazói, illetve ösztársadalmi rosszallás kapcsolja össze.** A büntetőjogban jellemző tehát, hogy egyrészt a szankció alkalmazása, illetve a szankcionálhatóság, másrészt a felelősségre vonás, illetve a felelősségre vonhatóság között nincs érdemi különbség. Más megközelítésben: ha a felelősség szankció kilátásba helyezését jelenti, akkor a felelősségre vonás nem más, mint a szankció konkrét esetben történő alkalmazása. Hasonlóan fogalmaz a Kádár-Kálmán szerzőpáros, akik szerint „a büntetőjogban a felelősség a szankció alkalmazásának a feltételeire helyeződik, a felelősség tételei lehetőségeit foglalja magában, tehát azokat a feltételeket, amelyek esetében a szankció, mint hátrányos jogkövetkezmény állhat be.”²⁷⁵

VIII. 2. Szubjektív felelősség-objektív felelősség

A jogi felelősség, illetve a jogi felelősségi rendszerek hagyományosan feloszthatók az objektív és a szubjektív felelősség alapján. Objektív felelősségről jellemzően akkor beszélünk, amikor a felelősség esetleges szubjektív elemeinek értékelésére nem kerül sor, a jogellenes magatartás tanúsítása, illetve eredmény bekövetkezése megalapozza a felelősséget.

²⁷² **Asztalos László** a polgári jogban lényegesnek tartja e megkülönböztetést. Álláspontja szerint a felelősség jogkövetkezménye a szankció, a szankció azonban nem mindig felelősségi. Így a szankció lehet objektív (objektív feltételű) – ilyen pl. a helytállás, megtérítés -, illetve szubjektív feltételű, azaz felelősségi szankció, mint a kártérítés vagy a kötbér. Lásd **Asztalos L.:** Szankció és felelősség a polgári jogban. In: Felelősség és szankció a jogban. KJK. Budapest, 1980. 294. o.

²⁷³ Nem hiányzik viszont a negatív értékítélet a megrovásnál, illetve a próbára bocsátásnál, vagy a korábbi jogban szabályozott szigorított őrizetnél sem.

²⁷⁴ Hasonló állásponton van **Király Tibor**. Véleménye szerint „aki jogilag valamilyen módon nem felelős, azzal szemben jogi szankciót nem lehet alkalmazni. Ez még akkor is igaz, ha a felelősséget nem a vétkesség alapozza meg, hanem valamiféle objektív kapcsolat a felelős személy és a felelősséget kiváltó esemény között.” Lásd a 6. sz. lábjegyzetet.

²⁷⁵ **Kádár, M.-Kálmán Gy.:** A büntetőjog általános tanai. KJK. Budapest, 1966. 166.o.

Szubjektív felelősség esetén a magatartáshoz kapcsolódó tudattartalom valamilyen formája – bűnösség, felróhatóság, vétkesség – szükséges. Történetileg tehát az objektívtól a szubjektív felelősség felé való eltolódás figyelhető meg, amelynek háttérében az individualitás, a személyiség és az egyéni cselekvési szabadság kibontakozása és elismerése húzódik meg.²⁷⁶ A jogtörténeti fejlődés vázlatos áttekintése azonban arra utal, hogy ez a folyamat - a büntetőjogi felelősség kivételével - inkább ciklikus jellegű. A büntetőjog területén **hazánkban szilárdan tartja magát az elv, amely szerint a büntetőjogi felelősség szubjektív** alapú, a büntetőjogban objektív felelősségnek nincs helye.²⁷⁷

A polgári jog fejlődése során kezdetben hasonló folyamat játszódott le, a magántulajdon kialakulása, az emberi személyiség fejlődése következményeként már nem az eredmény, a kár, hanem a károkozó vétkessége kötelez kártérítésre: a vétkesség, mint egységes felelősségi alap kerül deklarálásra.²⁷⁸ Ebben a rendszerben a szankció mértéke jellemzően a vétkességhez igazodik, a szankció reparatív jellege nem dominál. Ez a fejlődési irány azonban a 19. század közepén megváltozott, amely a (német) ipari forradalom, illetve az ennek hatásaként megjelenő gépesítés, motorizáció eredményeként, illetve a vasút elterjedésével magyarázható: megjelennek a veszélyes üzemek, megjelenik a teljes reparáció gondolata. A veszélyes üzemi tevékenység magában hordozza az emberi élet, testi épség, egészség sérelmének fokozott veszélyét, így a gondossági mérce egyre magasabb: a vétkesség egyre inkább az objektív felelősség irányába tolódik el.²⁷⁹ Továbbra is domináns a vétkességen alapuló felelősség, az objektív felelősség fokozatos térhódítása azonban egyértelmű. Annak ellenére is igaz ez a megállapítás, hogy a polgári jog elméletében több jelentős kísérletet is találunk arra nézve, hogy – legalábbis a polgári jogban – egységes felelősségi rendszert hozzanak létre, amely alapvetően nem tartja szükségesnek az objektív-szubjektív rendszer közötti megkülönböztetést, hanem – ideértve például a veszélyes üzem felelősségét is – szubjektív alapokon álló felelősségi rendszert alkot.²⁸⁰ Manapság a szakirodalom viszonylag egységesnek tekinthető abban a vonatkozásban, hogy az objektív felelősség létezik a polgári jogban is, sőt **inkább az objektív felelősség térhódításáról, illetve a felelősségi formák objektivizálódásáról lehet beszélni.**²⁸¹

²⁷⁶ Lásd Bevezetés 161. o.

²⁷⁷ Álláspontunk szerint nem lényegi kivétel, hogy a beszámíthatatlan – önhibából eredő - ittas állapotban elkövetett cselekmény lényegileg objektív felelősséget jelent.

²⁷⁸ **Ujváriné Antal Edit:** A polgári jogi felelősség változásának irányai a jogi személyek – elsősorban a gazdasági társaságok – körében. In: A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolc, 2001. 5-6. o.

²⁷⁹ Lásd részletesen **Mádl F.:** A deliktuális felelősség és a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Akadémiai Kiadó, 1964. 443. o., illetve **Petrik F.** (2002). 18-19. o.

²⁸⁰ Korábban erre példaként említettük **Eörsi** koncepcióját, de ilyennek tekinthető **Asztalos** egységes, felróhatóságon alapuló felelősségi rendszere. Asztalos álláspontja szerint a felróhatóságnak két esete van, az egyik a természetes személyek vonatkozásában értelmezhető vétkesség, a másik a jogi személyek tekintetében a kollektívától elvárható magatartás el nem érése (ennek fokozott esete az **Eörsi**-nél említett különleges védekezés elmulasztása).

²⁸¹ **Mádl** szóhasználatában „ma már semmi különöset nem látunk abban, hogy van vétkes és van objektív felelősség”. Lásd **Mádl** (1964) 355. o. **Ujváriné** szerint a hatályos magyar polgári jogban az általános felelősség objektivizált; vélelmezi a károkozó felróható magatartását, s a felelősség alól csak akkor tudja kimenteni magát a károkozó, ha bizonyítja, hogy úgy jár el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. A szerző példaként a termékfelelősséget említi, mint az általános felelősségi formától szigorúbb, objektív felelősségi formát. Lásd **Ujváriné** (2001) 8. o. **Petrik** álláspontja szerint a hagyományos vétkességi eszme nem lehet alapja a modern

A közigazgatási jogban ma is irányadónak tekinthető Szatmári megállapítása, amely szerint ebben a jogágban az idők során számos új szankciófajta keletkezett, az egységes felelősségi elv kidolgozása nélkül. Ha viszont „a felelősség sem tételesen, sem elméletileg nincs eléggé kimunkálva, akkor az nyilván az alkalmazó kénye-kedve szerint magyarázható, ... vagyis a felelősség quasi objektív természetű.”²⁸² A közigazgatási jog térrénumán belül a szabálysértés miatti felelősség egyértelműen szubjektív, a büntetőjogi bűnösséghez hasonló felróhatóságon alapuló felelősség. Ezzel szemben a különböző anyagi jogi bírságok területén, illetve az un. egyéb közigazgatási szankciók (különböző jogkorlátozást tartalmazó szankciók, a hatósági határozat nyilvánosságra hozatala, a felügyelőbiztos kirendelése, tevékenységtől eltiltás, különböző kötelezések stb.) vonatkozásában a jogszabály az alanyi oldalra ritkán utal, így ezeken a területeken mintegy vélelmezett objektív felelősségről lehet szó.²⁸³

VIII. 3. A szervezetek felelősségének mibenléte

A jogi személyek, egyéb szervezetek jogsértő cselekményeiért való felelősség kérdésköre hazánkban kifejezetten feldolgozatlan területnek tekinthető. A büntetőjogban ez érthető, mivel ez idáig a jogi személyek a büntetőjog hatókörén kívül estek, érdekes azonban, hogy a polgári jog és a közigazgatási jog elméletének művelői sem tartották fontosnak a szervezeti felelősség elemzését. A felelősség elemei tekintetében a hagyományos megoldás a képviselő magatartásának a szervezet magatartásával történő azonosítás, a szervezeti vétkesség, felróhatóság vonatkozásában pedig a „hallgatás”: feltűnő, hogy e jogágak elméleti művelői – a később említendő elszórt kivételekkel - nem igazán keresték a választ arra az izgalmas kérdésre, hogy miben áll a szervezetek vétkessége, felróhatósága?

A közigazgatási jog szerteágazó területeit szemlélve megállapítható, hogy a szabálysértés elkövetője csak meghatározott életkort elért és megfelelő felismerési akaratképző képességgel rendelkező természetes személy lehet, a büntetőjogi értelemben vett felróhatóság alapján. Mindez azt is jelenti, hogy a szabálysértési felelősség csak természetes személyeket terhelhet. Más a helyzet a különböző anyagi jogi bírságok, illetve az egyéb közigazgatási szankciók területén, ahol éppen a jogi személyek jogsértő cselekményéért történő szankció-alkalmazás mondható tipikusnak, ennek ellenére az elmélet – szinte csupán tudomásul véve ennek tényét – alig-alig bocsátkozik elemzésbe. Kivételként említhető Szatmári, aki a kiindulópontot az

kártérítési felelősségnek, a Ptk.-ban megvalósított felelősség valójában „objektív vétkességen” alapuló felelősség. Lásd **Petrik** (2002) 24. o.

²⁸² **Szatmári** (1990) 145. o.; Lásd még **Kis** (2002) 133. o.

²⁸³ Lásd például a környezetvédelmi törvényben a környezetvédelmi bírság szabályait: „106. § (1) Aki jogszabályban, illetve hatósági határozatba foglalt, a környezet védelmét szolgáló előírást megszeg, vagy azokban megállapított határértéket túllép - az általa okozott környezetszennyezés, illetőleg környezetkárosítás mértékéhez, súlyához és ismétlődéséhez igazodó - környezetvédelmi bírságot köteles fizetni.” A szubjektív oldalra történő utalás hiányában az a megállapítás tehető, hogy e bírság jellemzően objektív felelősségi szankció, a felróhatóság nem feltétele a bírság alkalmazásának. A közigazgatási szankciók harmadik típusával összefüggésben hasonló megállapítás tehető, ugyanakkor a szakirodalomban e szankciók vonatkozásában is „a felelősség megállapítása jogkövetkezményeként, így szankcióként” alkalmazott tiltások, kötelezések terminológia használatával találkozunk, alátámasztva a felelősség-szankció viszonyrendszeréről tett korábbi megállapításainkat. Lásd **Bándi Gyula (szerk.):** Környezetvédelmi jogesetek és a szakértői tevékenység. KJK-KERSZÖV Kft. Budapest, 2001. 116-118.o.

államigazgatási eljárásról szóló törvényben találta meg, mivel az eljárásban ügyfélként természetes és jogi személy egyaránt szerepelhet.²⁸⁴ Ehhez hozzátehetjük, hogy a fenti megállapítás azokra a közigazgatási, illetve közigazgatási jellegű eljárásokra is érvényes, ahol hivatkozott törvény nem, vagy csak a megfelelő eltérésekkel alkalmazható. Az eljárás során hozott határozatban megállapított szankció, tilalom vagy kötelezés ilyen esetben magára a szervezetre vonatkozik. Bár korábban utaltunk a szerző álláspontjára a közigazgatási jog felelősségi dogmatikájának kidolgozatlanágával összefüggésben, álláspontja szerint a szervezet felelőssége is vétkességen alapuló felelősség, amely a jogi személy nevében eljáró természetes személy magatartásának lehet a következménye.²⁸⁵

Ismeretes, hogy a polgári jogban a jogi személy jogképességgel rendelkező szervezet, a saját neve alatt - döntően vagyoni - jogok alanya lehet, kötelezettségek terhelhetik, perképes, illetve perelhető: a jogi személy a polgári jog alanya. A gazdasági-vagyoni forgalom nem működne jogi személyek nélkül, a gazdasági tevékenység pedig döntően e szervezetek keretei között folyik. Talán mindez annyira természetes tűnt (és tűnik), hogy a polgári jog elméletének művelőit sem foglalkoztatta igazán a kérdés.²⁸⁶ **Asztalos** szubjektív alapon álló polgári jogi felelősségi rendszerében a jogi személy felelőssége is szubjektív jellegű, szerinte azonban a jogi személy vétkessége „önellentmondás, a vétkesség emberre szabott kategória”. A szervezetek vonatkozásában a felelősség szubjektív eleme a felróhatóság másik típusaként értelmezett „elvárható magatartás el nem érése”. Ez kifejezi a társadalmi szemrehányást, illetve azt a tényt is, hogy egy gazdálkodó szervezettől többet és mást várunk el, mint egy természetes személytől.²⁸⁷ A szervezetek felelőssége a polgári jogban is egy sajátos – bár szubjektivizált alapú – felelősségi forma, amely kevésbé magyarázható a természetes személyek felelősségének analógiájára. Szamel még tovább megy, figyelemre méltó álláspontja szerint a felelősség fogalma kifejezetten a természetes személyhez kötődik. Bár a felelősség a jogi személy vonatkozásában is értelmezhető – a jog ismeri a jogi személy felelősségét -, a hangsúly a betudás mozzanatán van: a szervezet tagjai többségének, illetve képviselőinek az akaratát, illetve az ezt megtestesítő külvilági magatartást a jog a szervezetnek tudja be és teszi érte felelőssé.²⁸⁸

A jogi személyek, egyéb szervezetek felelőssége tehát mind a polgári jogban, mind a közigazgatási jogban létező kategória, a hagyományos értelemben vett felelősségtől azonban mindenképpen eltérő módon magyarázandó. A legszélsőségesebb – de egyben a leglogikusabb – következtetés a „szervezetek felelőssége” terminológiai tagadása lenne – a jogsértő magatartás kifejtésére képtelen, fizikailag nem létező jogi személy hiányában. A jogi személy felelőssége, a jogintézmény léte azonban tény, a jogfejlődés évszázadai alatt kialakult a gazdasági forgalomban önálló jogalanyként részt vevő, jog- perképes, illetve a közigazgatási

²⁸⁴ **Szatmári** (1990) 164. o.

²⁸⁵ **Szatmári** (1990) 165. o. A szerző is utal rá, hogy a szervezet felelőssége az egyén felelőssége mellett bizonyos korrektívumként szolgál, a további jogsértések elkerülése érdekében a szervezet – esetleg az adott jogsértésben nem is vétkes – tagjaira ösztönző hatással lehet.

²⁸⁶ Jól példázza ezt a megállapítást az a tény, hogy **Eörsi** nagyhatású monográfiájában szinte nem is említi a problémakört.

²⁸⁷ **Asztalos** (1980) 303. o.

²⁸⁸ **Szamel** (1986) 32. o.

jogban ügyfélként megjelenő szervezet. A szervezet saját magatartásának újra visszaköszönő hiányát a jog oly módon oldja fel, hogy a képviselő képviseleti jogkörben eszközölt cselekményeinek jogi természete megváltozik: pozitív és negatív következményei egyaránt a szervezet javára, illetve terhére kerülnek betudásra. Ennek következtében a jogi személy felelőssége mindig más – egy természetes személy vagy személyek – magatartásához kapcsolódó járulékos felelősség.

Noha nem tartjuk magunkat hivatottnak kategorikus jogbölcseleti tételek megfogalmazására, kutatásaink során az az érzés fogalmazódott meg, hogy a jogi felelősség fogalmának általános jogelméleti síkon történő, ekként a jogági szempontú megközelítést meghaladni képes meghatározása komoly támaszt nyújthat az egyes jogágakban a felelősségi rendszerekben mutatkozó dogmatikai bizonytalanságok kiküszöbölésére. Létezik tehát egy váz, amely köré a jogi felelősség összetevői felfűzhetők, annak tudatában is, hogy nem vitatjuk az egyes jogágak felelősségi formái, illetve egy adott jogágon belüli felelősségtípusok – így szervezet-természetes személy felelőssége – közötti differenciák létjogosultságát. Vizsgálódásainkban a jogi felelősségi rendszerét igyekeztünk a maga komplexitásában szemlélni, a különböző jogágak felelősségi szabályai közül a közös jellemzőket, a tendenciákat feltárni. Tudatában vagyunk azonban annak, hogy ettől eltérő megközelítés is létjogosultsággal bírhat, amelyet röviden úgy foglalhatunk össze, hogy jogi felelősség, mint olyan nem létezik, büntetőjogi felelősség van, polgári jogi felelősség, közigazgatási jogi felelősség van. Vagyis a büntetőjog saját, önálló felelősségi rendszerrel bír, amelynek jellemző vonásai élesen megkülönböztetendők más jogágak felelősségi megoldásaitól. Részünkről viszont arra az álláspontra helyezkedünk, hogy az egyes felelősségtípusok egymással összefüggenek, kölcsönösen hatnak egymásra, közös vonásaikból felépíthető a jogi felelősség általános fogalma és a felelősségi rendszer közös elemei, utóbbi kategóriák pedig a büntetőjogi felelősség jellegére is visszahatnak.

Álláspontunk szerint tehát a **jogi felelősség** az említett általános értelemben két pólus, a személy és a közösség közötti viszonyt jelent, amely két pólus összekapcsolása a jogi normában megfogalmazott kötelezettség útján történik meg. A „**személy**” fogalma magában foglalja az egyént (a természetes személyt), a jogi személyt, illetve az egyéb szervezetek körét. A felelősségre vonás során annak vizsgálatára kerül sor, hogy a közösségi normákban meghatározott kötelezettségnek a személy eleget tett –e vagy sem. A jogi felelősség egyik szükségszerű eleme a személy **tevékenysége**, amely természetes személy esetében emberi magatartás, az emberi magatartás tanúsítására képtelen jogi személy (egyéb szervezet) esetében a szervezeti tevékenység, amely a szervezet keretei között eljáró egyének magatartásainak, döntéseinek eredőjeként jön létre. Amennyiben a személy tevékenysége a jogi normában meghatározott kötelezettséggel ellentétes, vagyis tevékenysége jogsértő, felelősségi akadályok hiányában **szankció** alkalmazására kerül sor.

VIII. 4. A szervezetek felelőssége a büntetőjogban

Korábbi fejtegetéseink alapján kiindulópontunk lehet az a megállapítás, hogy az egyén és a szervezet felelőssége minden jogágban mutat különbségeket, a szervezet felelősségére vonatkozó szabályok bizonyos tekintetben mindig speciálisak. „A modern jogrendszerekben a felelősség különböző fajtái nem kizárják, hanem egymáshoz igazodva kiegészítik egymást.”²⁸⁹ Ez a jelenség egy-egy adott jogágon belül - a polgári jogban, illetve a közigazgatási jogban - egyértelműen megfigyelhető. A büntetőjogban is elfogadható, hogy a természetes személy egyéni büntetőjogi felelőssége nem szükségszerűen zárja ki a jogi személy speciális büntetőjogi felelősségét. Nem lehet, de nem is szabad a szervezetek felelősségét kizárólag az egyéni felelősség tükrében vizsgálni és kizárólag abból az okból elutasítani, mert előbbi nem lehet az utóbbi mintájára magyarázni. Visszautalunk itt az egyik bevezető megállapításunkra, amely szerint a büntetőjognak képesnek kell lennie a megújulásra is, vagyis rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy saját rendszerét a változásoknak megfelelően átalakítsa. Ennek a tételnek a szellemében a jogi személy felelőssége tekintetében arról kell meggyőznünk magunkat, hogy ez a fajta felelősség szükségszerűen más, a természetes személyekétől eltérő felelősség kell hogy legyen.²⁹⁰ A jogi személy attól még nem lesz elkövető és terhelt, még nem lesz bűnös személy, hogy elfogadjuk: büntetőjogilag felelősségre vonható. Másrészt korábban arra a következtetésre jutottunk, hogy a szankció alkalmazását jellemzően a büntetőjogban is megelőzi a felelősség megállapítása, így a Törvényben alkalmazott szankciók alkalmazásának szükségszerű előzménye a jogi személy büntetőjogi felelősségének megállapítása. Logikus érvként fogalmazható meg továbbá, hogy az általunk a büntetőjogi szankciók új típusaként aposztrofált szervezeti szankciók új típusú felelősségi formát igényelnek. Vagyis a büntetőjogi szankciófajták differenciálódása a büntetőjogi felelősségfajták differenciálódását segítheti elő. Végül - miután megkíséreltük röviden felvázolni a szubjektív-objektív felelősségi alakzatok alakulását a különböző jogágakban -, álláspontunk szerint a büntetőjogi felelősség szubjektív alapú, az objektív büntetőjogi felelősség külföldi jogrendszerekben kimutatható létezésének, illetve a büntetőjogi felelősség objektivizálódásának ténye ellenére igyekezni kell a szervezetek büntetőjogi felelősségének rendszerét is szubjektív elemeket tartalmazó alapokon felépíteni. **Álláspontunk szerint a hagyományos értelemben vett (a természetes személyhez kötődő) bűnösség hiánya nem teremt feltétlenül objektív felelősséget.** Hasonló álláspont olvasható ki **Hacker** azon megállapításából, amely szerint – bár a jogi személlyel szemben bűnösség és erkölcsi rosszallás hiányában büntetés nem alkalmazható -,

²⁸⁹ **Bihari, M.**(1980) 47.o.

²⁹⁰ **Márki Zoltán** szellemes megjegyzése szerint „az individuális felelősség gyaníthatóan azért individuális, mert természetes személy a felelősség alanya. Vagyis nem az individuális felelősség a természetes személy alanya, hanem fordítva. Ebből pedig az is következhetne, hogy a jogi személy mint alany csak olyan felelősség alanya lehetne, amit rá találtak ki.” **Márki Z.**: A maffiaellenes szabályozás harmadik szakasza: a hazai kodifikáció jelenlegi állása. Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 2001. 28-29.o.

„az egyesületekkel szemben való büntetőjogi felelősség egyetlen és helyes megoldása csak biztonsági intézkedéseknek alkalmazása lehet.”

Ennek a rendszernek a kiindulópontja az, hogy a jogi személlyel összefüggésben a büntetőjogi értelemben vett (hagyományos) bűnösség közvetlenül nem értelmezhető, bűncselekményt nem követhet el (nem lehet elkövető). Annak viszont nincs akadálya, hogy elismerjük: a jogi személy büntetőjogilag felelősségre vonható, mivel a jogi felelősség a jog által létrehozott kategória, amely az évszázados jogfejlődés tükrében a szervezetekkel összefüggésben is értelmezhető. Ez a típusú felelősség egy járulékos jellegű²⁹¹ (kapcsolódó) felelősség, amely egy természetes személy által elkövetett bűncselekményhez kapcsolódik. A jogi személy saját bűncselekménye hiányában ugyanis el kell ismernünk, hogy a jogi személy büntetőjogi felelőssége egy másik személy bűncselekményéhez kapcsolódó, egy másik személy bűncselekménye által keletkeztetett felelősséget jelenti.

A jogi személy büntetőjogi felelősségét értelemszerűen mindig egy természetes személy – jellemzően a szervezet vezetője, illetve alkalmazottja, esetlegesen kívülálló személy – által elkövetett bűncselekmény keletkezteti. További szükséges elem – a magyar szabályozás szerint is –, hogy ebből a bűncselekményből a szervezetnek haszna származott (illetve a cselekményt ezzel a célzattal követték el). A szervezet keretei között elkövetett bűncselekmény, az a tény, amikor az alkalmazott vagy a vezető tisztségviselő a szervezet működési körében, illetve érdekében eljárva bűncselekményt követ el, és cselekménye folytán a jogi személy gazdagodott, általában valamilyen törvénysértő állapotot tükröz. Ezt megfogalmazhatjuk oly módon is, hogy a tisztségviselők nem tették meg a szükséges intézkedéseket a bűncselekmények megelőzése érdekében vagy kifejezetten a szervezet felhasználásával követték el a bűncselekményt, de mondhatjuk egyszerűen azt is, hogy a szervezet tevékenysége törvénysértő. A felelősséget lényegét korábban abban a negatív társadalmi értékítéletben láttuk, amely a jogsértés elkövetőjét a szankció formájában éri. Álláspontunk szerint a jogi személyek keretei között elkövetett bűncselekmény esetén a társadalom rosszalló, elítélő véleménye elsősorban a szervezet és nem a közvetlenül cselekvő egyén ellen irányul. A szervezet keretei között elkövetett bűncselekményért azért vonjuk felelősségre és szankcionáljuk a szervezetet (is), mert ezt a bűncselekményt olyan többletelemelek jellemzik, amelynek következtében a negatív értékítélet elsősorban és közvetlenül a jogi személy ellen irányul.²⁹² Az említett többletelem tükröződik a szervezet felelősségét megalapozó bűncselekményben is. Ez ugyanis nem egy hagyományos, az individuum által vezérelt

²⁹¹A magyar büntetőjog elismeri a járulékos felelősséget, gondoljunk egyrészt a felbujtás és a bűnségély intézményére, amelyek a tettesi alapcselekmény előtt vagy azzal egy időben fejthetők ki. Másrészt léteznek az ún. bűnkapcsolatok (orgazdaság, bűnpártolás stb.), amelyek az alapcselekmény után fejthetők ki, illetve ilyennek tekinthető a speciális vezetői felelősség is. A járulékos felelősség említett esetei tehát azt jelentik, hogy a magyar büntetőjog elismeri a más személy cselekményéhez kapcsolódó felelősséget. A részesség, illetve a bűnkapcsolatok esetében azonban a felelősség alapja nem vitatottan egy saját cselekmény, pl. az orgazda a lopásból származó dolgot saját maga rejti el. A felelősség ezekben az esetekben bár járulékos jellegű, de egyéni felelősség.

²⁹² Ezzel szemben **Kis** hangsúlyozza, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségének alapja nem az erkölcsi szemrehányás, a represszív szankció nem jelenthet morális stigmatizációt.

cselekmény, hanem a kollektíva által befolyásolt, a „szervezet szelleme” által áthatott magatartás. Fentieknek megfelelően a jogi személy felelősségre vonhatóságának elemei:

- a szervezet jogsértő tevékenysége, amelynek tünete a jogi személy vezetője, alkalmazottja által a szervezet tevékenységi körében elkövetett cselekmény (kivételesen a Törvény szerint külső személy által elkövetett bűncselekmény). A bűncselekmény elkövetésére tehát éppen amiatt kerülhetett sor, mert az elkövető és a szervezet között szoros jogi kapcsolat áll fenn, illetve az elkövető a szervezetnél végzett tevékenysége során valósítja meg a cselekményt. Egyszerűen fogalmazva: ha nincs jogi személy, nincs bűncselekmény. A természetes személy bűnössége mindig értékelésre – betudásra - kerül a szervezet felelősségének megállapítása esetén azon egyszerű oknál fogva, hogy az elkövető bűnössége hiányában kizárt a szervezet felelősségre vonása is; a szervezeti felelősség szubjektív töltetet csupán közvetve, a vezetők, alkalmazottak bűnösségének értékelése útján kaphat.

- a bűncselekmény a szervezetnek vagyoni előnyt eredményezett, illetve a bűncselekményt ezzel a céllal követték el. A gazdagodás tehát közvetlenül a szervezet oldalán jelentkezik, így azt a szervezettől kell elvonni;

- a jogi személy vezetőjének bűnös magatartása, amely nélkül a szervezeti bűncselekményre nem került volna sor.²⁹³

A magyar szakirodalomban **Kis** nevéhez fűződik a jogi személy büntetőjogi felelősségének magyarázatára hivatott sajátos felelősségi modell kidolgozása. A szerző kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos bűnfelelősségre épülő elméletek a szervezeti felelősség magyarázatára alkalmatlanok, így az identifikáció vagy a helyettesítő felelősség modelljei „igazi” felelősségi elméleteknek kevéssé tekinthetők: lényegük ugyanis az egyéni elkövető bűnösségének (és cselekményének) betudása a szervezetnek, vagyis egyszerű beszámítási technika. Az önálló felelősségi forma a szerző által „szubjektív közvetlen felelősségi modellként” (corporate policy-corporate culture felfogás) aposztrofált elmélet terrénumán belül keresendő, az új büntetőjogi felelősségi forma a jogi személy vétkeisége. E sajátos felelősségi forma – természetét tekintve – az egyéni büntetőjogi bűnfelelősség és a magánjogi vétkeiség között helyezhető el. A jogi személy büntetőjogi vétkeiségeinek tárgyi eleme a szervezeti hiba (adott esetben mint a szervezeti hierarchián belül cselekvő személyek büntetőjogilag még nem értékelhető hibáinak, mulasztásainak eredője, összegződése), illetve lényegében az ebből bekövetkező tényállásszerű eredmény, szubjektív eleme pedig a „szervezettől elvárt” megfelelő megelőző, megakadályozó politika, döntéshozás hiánya. Maga a szerző hangsúlyozza, hogy e modell csak olyan bűncselekmények tekintetében értelmezhető, amelyeket nem egy adott természetes személy bűnössége jellemez, mivel ezekben az esetekben csak a jogi személy identifikációs vagy vikárius felelősségéről lehet szó, „a jogi személy felelőssége nem parcellázható többféle felelősségi alakzatra”. Bár a szerző is meglehetősen erős szkepszissel illeti a „jogi személy büntetőjogi felelőssége”

²⁹³ Ez az elem a magyar Törvény szerint többféle is lehet: vagy maga a vezető követi el a bűncselekményt; az alkalmazott követi el, de a vezető a bűncselekményt megakadályozhatta volna, ha teljesíti ellenőrzési, felügyeleti kötelezettségeit; külső személy követte a bűncselekményt, de erről a vezető tudomással bírt.

kategória létjogosultságát,²⁹⁴ a vázolt dogmatikai megoldás igen figyelemre méltó. Tükrözi a jogi személy felelősségével kapcsolatos eltérő irányait és hangsúlyait, de egyúttal az eltérő irányvonalak végén jelentkező dogmatikai megoldások életképességét is. Részünkről a hangsúlyt a hazai szabályozás elméleti magyarázataként szolgáló lehetséges megoldás felépítésére fektettük, amely a szervezeti szankciók alkalmazását eredeztető jelenségeket egy egységes felelősségi rendszerbe kívánja gyúrni.

VIII. 5. A felelősségre vonás feltételei a magyar Törvény szerint

Bár a törvény „az intézkedések alkalmazásának feltételeiről” beszél, a magunk részéről a továbbiakban ezeket a jogi személy „felelősségre vonásának feltételeiként” elemezzük. A felelősségre vonás feltételei az alábbiak:

Mivel a jogi személy saját maga bűncselekményt nem követhet el – nem lehet elkövető –, szükséges egy természetes személy által megvalósított, a Btk-ban meghatározott szándékos bűncselekmény. Ahhoz, hogy a jogi személy felelőssége megállapítható legyen, további három kritérium valamelyikének teljesülése szükséges:

a) a bűncselekményt a jogi személy **ügyvezetésre vagy képviseletre feljogosított tagja vagy tisztségviselője, felügyelő bizottságának tagja, illetve megbízottja** a jogi személy tevékenységi körében követi el. A jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó jogszabályok pontosan meghatározzák az ügyvezetésre és a képviseletre feljogosított személyeket (pl. a rt. igazgatóságának tagjai, a kft. ügyvezetője, az alapítvány kuratóriumának elnöke, a társadalmi szervezet elnöke stb.). Leegyszerűsítve tehát a bűncselekményt a jogi személy vezetője követi el;

b) a bűncselekményt a jogi személy tevékenységi körében a **tagja vagy alkalmazottja** követi el, és a bűncselekmény megelőzhető lett volna, ha a vezető tisztségviselő a felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettségét teljesítette volna. Ebben az esetben tehát elegendő, ha csupán egy „egyszerű” alkalmazott vagy tag követi el a bűncselekményt, emellett azonban szükséges a vezető tisztségviselő mulasztása is. Utóbbi vonatkozásában azonban nem elégséges a kötelezettségmulasztás ténye, bizonyítandó, hogy a kötelezettség teljesítése megakadályozó hatású lett volna a tag vagy alkalmazott által elkövetni szándékozott bűncselekmény vonatkozásában. A törvény kifejezett rendelkezése hiányában a vezető tisztségviselő mulasztása akár szándékos, akár gondatlan is lehet, feltéve, hogy az adott körülmények között az eredmény elhárítására (a bűncselekmény megakadályozására) reális lehetősége is volt;

Mind az a), mind a b) pontban meghatározott esetben további közös feltétel, hogy a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését célozta vagy eredményezte. Ennek megfelelően ezekben az esetekben elegendő, ha az elkövető a bűncselekményt azzal a céllal valósítja meg, hogy ezzel a jogi személy gazdagodjék, de utóbb a vagyoni előny a szervezet oldalán mégsem jelentkezik. A törvény az Értelmező

²⁹⁴ „... a jogi személy büntetőjogi és közigazgatási büntetőjogi felelőssége törvényi fikció, szimbolikus felelősség és büntetéstani technika.” **Kis** (2002) 184. o.

rendelkezések között (1. § 2. pont) meghatározza a vagyoni előny fogalmát, amely lehet bármely dolog, vagyoni értékű jog, követelés, kedvezmény, függetlenül attól, hogy a számvitelről szóló törvény szerint nyilvántartásba vették –e, úgyszintén az is, ha a jogi személy valamely jogszabályból vagy szerződésből eredő kötelezettség vagy az ésszerű gazdálkodás szabályai szerint szükséges ráfordítás alól mentesül. A kötelezettség vagy a ráfordítás alóli mentesülésre az Indokolás által említett példa, amikor a bűncselekményt (pl. a környezetkárosítást) a jogi személy érdekében eljáró természetes személy azért követi el, hogy bizonyos, a jogszabályszerű működés esetén szükséges kiadásoktól a jogi személy mentesüljön.

c) a **bűncselekmény elkövetője bárki lehet**, a feltétel az, hogy a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, és az ügyvezetésre vagy képviselőre feljogosított tag vagy tisztségviselő tudott a bűncselekményről. Ebben az esetben tehát nem szükséges az elkövető és a jogi személy közötti szervezeti kapcsolat, bármely külső személy elkövető lehet, de valamelyik vezetőnek tudomással kell bírnia a bűncselekményről. Másrészt feltétel, hogy a cselekmény eredményeként a jogi személy a vagyoni előnyt ténylegesen megszerezte. Az Indokolás szerint ennek az esetkörnek a büntetendőségét az indokolja, hogy a jogi személy ne tudjon kibújni a felelősségre vonás alól azáltal, hogy kívülálló személyek közreműködését igénybe véve szerezzen vagyoni előnyt.

VIII. 6. A jogi személy felelősségének alapja

A szervezet felelősségének az alapja a – a korábban mondottak értelmében - lényegében a szervezet jogsértő tevékenysége, vagyis az a tény, hogy a keretei között bűncselekményt követtek el, a vezető tisztségviselők tevékenysége elítélendő, illetve a jogi személy a bűncselekmény folytán gazdagodott.

A magyar Törvény szerint a korábban említett három elkülöníthető esetben a jogi személy felelősségének alapjául három különböző tény szolgálhat:

a) Az első esetben a természetes személy és a jogi személy közti kapcsolat három szinten érhető tetten.

- a bűncselekményt a jogi személy vezetője követi el;
- a jogi személy tevékenysége körében követi el. Így ha a vezető a jogi személy által a jogszabályok alapján gyakorolható tevékenységeken kívüli magatartásával valósítja meg a cselekményt, a jogi személy nem felelős. (Amennyiben azonban e bűncselekmény révén a jogi személy gazdagodott, kivételesen felelősségre vonható. (2. § (2) bek.);
- a jogi személy a bűncselekmény folytán gazdagodott vagy a cselekményt ezzel a cézzal követte el. Ennek megfelelően ha a vezető kizárólag a saját érdekében, haszonszerzése végett követte el a cselekményt, a szervezet felelősségre nem vonható.

b) A második esetben a kapcsolat négy szinten mutatható ki:

- az elkövető a jogi személy tagja vagy alkalmazottja,
- a bűncselekményt a jogi személy tevékenysége körében követi el,
- a vezető mulasztása lehetővé tette a bűncselekmény elkövetését,

- a jogi személy a bűncselekmény folytán gazdagodott vagy a cselekményt ezzel a cézzal követték el.

c) Végül a harmadik esetben a kapcsolódási pont a jogi személy tényleges gazdagodása a bűncselekmény folytán, illetve a vezető tudomása az elkövetett bűncselekményről.

A magyar szabályozás sajátossága tehát az, hogy a bűncselekmény, illetve a bűncselekményt elkövető természetes személy és a jogi személy közötti – társadalmilag elítélendő – kapcsolat az alapja a jogi személy büntetőjogi felelősségének.

VIII. 7. A jogi személy felelősségének jellege

Tekintettel arra, hogy a jogi személy elkövető nem lehet, csupán büntetőjogilag felelősségre vonható és szankcionálható egy természetes személy által elkövetett bűncselekmény miatt, a jogi személy felelőssége kapcsolódó, járulékos felelősség. Szemben számos külföldi megoldással, a magyar törvény kifejezetten megkívánja nem csupán a természetes személy elkövető azonosítását, hanem annak felelősségre vonását és vele szemben büntetés kiszabását.²⁹⁵ Fenti rendelkezések a sajátos büntetőeljárási szabályokból következnek. A büntetőeljárás ugyanis mindig csak a természetes személy elkövető ellen folyik, a jogi személy az eljárásban nem lehet terhelt, vele szemben önállóan eljárást indítani, elkülönítetten nyomozást folytatni, önállóan vádat emelni. A jogi személy járulékos jellegű felelősségére utal az a szabály, amely szerint a bíróság a jogi személlyel szemben az eljárást megszünteti, ha azzal a vádlottal szemben is megszünteti az eljárást, akire tekintettel felmerült a jogi személy felelősségének a kérdése. (Kivételként szerepel az eljárás megszüntetésének halál vagy kóros elmeállapot okából történő megszüntetése, így utóbbi esetben az elkövető bűnösségének beszámítása nem képezi a szervezet felelősségre vonásának alapját.).

A jogi személy felelősségre vonásának tehát mindig feltétele a bűncselekményt megvalósító személlyel szemben büntetés kiszabása. Ebből következik, hogy a jogi személy nem vonható felelősségre, vele szemben szankciót nem lehet alkalmazni, ha

- nem állapítható meg a bűncselekmény elkövetőjének a személye;
- megállapítható ugyan az elkövető kiléte, de vele szemben a büntetőeljárás megszüntetik, kivéve ha az eljárás megszüntetésére az elkövető halála vagy kóros elmeállapota miatt került sor;
- az elkövető büntetőjogi felelősségét a bíróság megállapította, de vele szemben nem büntetést szabott ki, hanem büntetőjogi intézkedésként próbára bocsátotta vagy megrovást alkalmazott, illetve a büntetés kiszabását mellőzte. (E megoldást vélhetően az a törvényhozói álláspont indokolja, hogy ilyen esetben az elkövető által megvalósított bűncselekmény súlya nem teszi szükségessé a szervezet felelősségre vonását, amennyiben pedig a bűncselekmény folytán a

²⁹⁵ „3. § (1) Ha a bíróság a 2. §-ban meghatározott bűncselekmény elkövetőjével szemben büntetést szab ki, a jogi személlyel a következő intézkedéseket alkalmazhatja: ...”

(2) Az (1) bekezdés szerinti intézkedések alkalmazhatók abban az esetben is, ha a bűncselekmény elkövetése a jogi személy javára vagyoni előny szerzését eredményezte, de az elkövető halála vagy a kóros elmeállapota miatt nem büntethető.

jogi személy gazdagodott, a hagyományos intézkedésként szabályozott vagyonek Kobzás vele szemben alkalmazható.)

A 3. §-ban megfogalmazott szabályból egyértelműen következik, hogy **a jogi személy felelőssége nem érinti a természetes személy elkövető felelősségre vonását**, mivel a szervezet szankcionálása feltételezi az elkövető megbüntetését.

Csupán a teljesség kedvéért tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy a magyar Törvényben „az intézkedés alkalmazásának feltételei” megnevezés alatt szereplő esetkörök láthatóan megfeleltethetők a külföldi szakirodalomban ismert elméleti modelleknek. Így a VIII. 6. a) pontjában szereplő esetkör [2. § (1) bek. a)] az identifikációs elmélet tükröződése, a VIII. 6. b) és c) pontjában írt feltételekben [2. § (1) bek. b), illetve (2) bek.] az ún. szervezeti gondatlanság vagy a corporate culture-felfogás hatása érhető tetten (azzal a különbséggel, hogy a magyar szabályozás fő szabályként megkívánja a természetes személy azonosítását és megbüntetését). Álláspontunk szerint azonban egyrészt kívánatos, ha egy adott nemzeti jogalkotó által megvalósított jogi szabályozás egységes dogmatikai magyarázatot kaphat, elismerve azonban annak tényét, hogy különösen a vonatkozó uniós normákat a nemzeti jogi megoldás elé mintaként állító, a kodifikációról mostanában döntő országok esetében az egységes elméleti magyarázat nehezen kivitelezhető. Másrészt a korábbi fejtegetéseink tükrében nem meglepő, hogy a hazaitól eltérő büntetőjogi hagyományokkal, jogi kultúrával rendelkező országokban működőképes elméleti modellek „ráhúzását” a magyar szabályozásra nem tartjuk szerencsésnek, hanem ezzel szemben egy, a szervezetekkel szemben büntetőjogi szankciók alkalmazását keletkeztető esetkörök egységes felelősségi rendszerben történő magyarázatát tartottuk indokoltnak.

IX. A jogi személy büntetőjogi felelősségének alternatívái

Ahogy korábban említésre került, illetve a később tárgyalandó nemzetközi jogforrásokból is kitűnik, a kifejezetten büntetőjogi fellépés nem az egyetlen lehetséges válasz a szervezetek keretei között elkövetett bűncselekményekre. Ma is számos ország jogi megoldása bizonyítja, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségének megállapítása, avagy e szervezetekkel szemben büntetőjogi szankciók alkalmazása helyett más jogágakban szabályozott eljárások és jogkövetkezmények is működőképesek lehetnek. A lehetséges alternatívák a jogi személy sajátos helytállási kötelezettsége, illetve a jogi személlyel szemben speciális közigazgatási – avagy a közigazgatási jog és a büntetőjog határterületén elhelyezkedő – eljárás lefolytatása és ilyen jellegű szankciók alkalmazása, illetve – bizonyos értelemben - a vezetők sajátos büntetőjogi felelőssége.

IX. 1. A jogi személy helytállási kötelezettsége

A szervezet **sajátos helytállási kötelezettsége** azt jelenti, hogy a bűncselekmény elkövetése miatt a jogi személy vezetőjével vagy alkalmazottjával szemben kiszabott pénzbüntetésért a szervezet polgári jogi felelősséggel tartozik. Ennek a megoldásnak az egyik első megjelenésével Hollandiában találkozunk, az adózásról szóló 1870. évi törvény a jogi személy polgári jogi felelősségét vezette be azon pénzbüntetés tekintetében, amellyel a jogi személy működési körében cselekvő alkalmazottat sújtották.²⁹⁶ A büntetőjogi felelősséget el nem ismerő államok közül Ausztriában a pénzügyi büntető törvény szerint a jogi személy egyetemlegesen felel azért a pénzbüntetésért, amelyet a vezetői vagy felügyeleti feladatokat ellátó tisztségviselővel szemben az adott pénzügyi vétség miatt alkalmaztak. További feltétel, hogy a jogi személy az elkövető kiválasztásánál feltűnő gondatlanságot mutatott – vagyis a tisztségviselő láthatóan nem volt alkalmas a feladatai ellátására – vagy a pénzügyi bűncselekményt nem akadályozta meg, holott az tőle elvárható lett volna, illetve a bűncselekményről feltűnő gondatlansága miatt nem tudott.²⁹⁷ A másik érdekes megoldás pedig az államigazgatási büntető törvényben található, amely szerint a jogi személyek kötelesek külső képviselőre jogosult személyt vagy felelős megbízottat választani, akinek feladata, hogy a büntetőjogi felelősség terhe mellett a cégre vonatkozó igazgatási előírások betartását ellenőrizze. E köteletségének elmulasztása miatt vele szemben kiszabott pénzbüntetésért a jogi személy minden további feltétel nélkül egyetemlegesen felel.²⁹⁸ Ez utóbbi rendszer, mint a szervezet büntetőjogi felelősségének alternatívája vitatható lehet. Nem önmagában a felelős személy konstrukciója – illet a környezetvédelem jogi szabályozása körében is találunk -, mivel a szervezeten belüli felelősség elmosódása ellen kíván fellépni. A problémát inkább az

²⁹⁶ **Stessens G.** (1994) Belgiumban leginkább a munkajog és a gazdasági jog bizonyos területein, Franciaországban a vámjog szabályai között találkozunk ezzel a megoldással, amikor a kiszabott pénzbírságért tartozik helytállásért a jogi személy.

²⁹⁷ **Fantoly Zs.:** A jogi személyek büntetőjogi felelősségének megítélése az Európai Unióban. Jogelméleti Szemle. 2001/4. 8.o.

²⁹⁸ U.ott

un. bűnbak-effektus jelentheti, amikor a szervezet keretében elkövetett jogsértésért a felelős személy „viszi el a balhét”, a szervezet vezetőinek, nemkülönben magának a szervezetnek a felelőssége érintetlen marad. A fenti helytállási felelősséggel szemben általában felhozható szokásos ellenérv pedig a szankció aránytalanságában keresendő. A legtöbb jogrendszerben a természetes személyekre kiszabható pénzbüntetés maximális összege értelemszerűen az egyéni elkövető pénzügyi helyzetéhez és teljesítőképességéhez igazodik, amely aligha lehet alkalmas a jogi személlyel szemben bármiféle elrettentő vagy visszatartó hatás elérésére.

IX. 2. Speciális közigazgatási szankció

A másik modell a jogi személyek szankcionálására – a büntetőjog bevonása nélkül – speciális közigazgatási eljárás keretében közigazgatási szankció alkalmazása. Ennek a modellnek a leginkább figyelemre méltó példája **Németország** jogi megoldása²⁹⁹, amelynek ismerete a hazai büntetőjoghoz a jogtörténeti hagyományok, illetve az egyes jogintézmények alapján történő kapcsolódás alapján egyébként is indokolt. A német jogban az 1968. évi törvény (**Ordnungswidrigkeitengesetz-OWiG**)³⁰⁰ 30. §-a lehetővé teszi mind a közigazgatási hatóságok, mind büntetőbírószágok számára adminisztratív jellegű pénzbírság (**Geldbußen**) kiszabását jogi személyekkel, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező személyösszességekkel szemben is. Ennek feltételei:

- szükséges egy természetes személy által elkövetett bűncselekmény vagy szabálysértés. Ez a személy lehet a jogi személy képviseletre szervének a tagja, egyéb szervezet ügyvezető szervének tagja, polgári jogi társaság képviseletre jogosult tagja, vagy az említett szervezetek meghatalmazottja, vezető beosztású cégvezetője vagy kereskedelmi meghatalmazottja;
- további feltétel, hogy a természetes személy a bűncselekményt vagy a szabálysértést a szervezetet terhelő kötelezettség megszegésével követte el, **vagy** a cselekmény folytán a szervezet gazdagodott.

A pénzbírság összege szándékos bűncselekmény esetén egymillió márkáig, gondatlan bűncselekmény esetén 500 ezer márkáig terjedhet. Szabálysértés esetén a pénzbírság az adott szabálysértésre egyébként megállapított pénzbírság felső határának megfelelő összegig terjedhet. A (4) bekezdés szerint, ha a bűncselekmény vagy a szabálysértés miatt nem

²⁹⁹ A német jogi megoldás ismertetése döntően az IM Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya által küldött írásos anyag alapján történt.

³⁰⁰ A német **Ordnungswidrigkeiten** rendszere mind kialakulását, mind jellemzőit tekintve erősen emlékeztet a magyar szabálysértési jogra. Bár az 1871. évi Birodalmi Btk. egységesen szabályozta az egyes bűncselekményeket, mégis megkülönböztették az enyhébb súlyú bűncselekmény kategóriáját (**Übertretungen**). Később azonban a gazdaság, a piaci verseny, a közlekedés fejlődésével új típusú jogsértő magatartások jelentek meg, amelyeket nem a Btk., hanem más törvények szabályoztak, így például az 1949. évi Gazdasági Bűncselekményekről szóló törvény, vagy a közúti közlekedési jogsértésekről szóló jogszabályok. Igény merült fel továbbá egy olyan állami szerv felállítására, amely kifejezetten ezeknek a jogsértéseknek az elbírálására lenne hivatott. Így született meg először 1952-ben, majd fejlesztették tovább 1968-ban az adminisztratív bűncselekményként vagy egyszerűen szabálysértésként értelmezhető **Ordnungswidrigkeiten**-ről szóló törvényt. E cselekmények köre 1975-ben kibővült, amikor a korábbi kisebb súlyú bűncselekmények kategóriája megszűnt. Ebbe a körbe ma már igen változatos jogsértések tartoznak, így a közlekedési szabályszegések, a közrend és közbiztonság elleni jogsértések, környezeti, illetve gazdasági szabályok megszegése, trösztellenes jogsértések stb. Lásd **The System...** 95-106.o.

indítanak büntetőeljárást vagy közigazgatási eljárást, illetve ezeket megszüntetik avagy mellőzik a szankciót, a pénzbírságot a szervezettel szemben **önállóan** lehet kiszabni.

Ez a megoldás láthatóan az angolszász azonosítási elmélet hatását mutatja, mivel a szervezetnél valamilyen vezetői vagy képviseleti jogosultsággal rendelkező személy által elkövetett jogsértés szükséges a szervezettel szembeni szankció kiszabásához. A másik lényeges jellemző, hogy a szervezettel szembeni szankció alkalmazásának nem feltétele a jogsértő természetes személy azonosítása – amely a komplex szervezetekben sokszor okoz nehézséget -, illetve nem akadály az elkövetővel szemben az eljárás megszüntetése sem.³⁰¹

Az OWiG 130. §-a továbbá pénzbírság kiszabását teszi lehetővé vállalattal vagy üzemmel szemben **a felügyeleti kötelezettség megszegésért** is. Ennek lényege, hogy az üzem vagy a vállalat (ezek tulajdonosai) szándékosan vagy gondatlanságból elmulasztotta azokat a felügyeleti intézkedéseket, amelyek célja éppen az, hogy megakadályozza a vállalatot terhelő kötelezettségek megszegését. További feltétel, hogy

- a vállalatot terhelő kötelezettség megszegése bűncselekménynek vagy szabálysértésnek minősül,
- a megfelelő felügyelet teljesítése az említett köteleességszegést megakadályozta vagy jelentősen megnehezítette volna.

A megfelelő felügyeleti intézkedésekhez tartozik a felügyeletet ellátó személyek kirendelése, gondos kiválasztása és ellenőrzése.

Ebben az esetben a kiszabható pénzbírság felső határa egymillió márka, ha a köteleességszegés büntetéssel fenyegetett. Ha az alkalmazható szankció pénzbírság, a vállalattal vagy üzemmel szemben a szankció felső határa a pénzbírság generális maximumához igazodik.

A „felügyeleti kötelezettség megszegése” miatt történő felelősségre vonás erősen emlékeztet a korábban említett ausztrál Btk. megoldására, nevezetesen a sajátos szervezeti bűnösség intézményére – negatív szervezeti környezet, illetve szervezeti politika -, amelynek következtében a jogi személy eltűrte vagy előidézte a jogsértést.

Ma is vitás azonban a német jogirodalomban az említett szankció jogi természete, bár sokan éppen a jogi személyekkel szemben történő alkalmazhatóság tényével támasztják alá a szankció adminisztratív (közigazgatási) jellegét, mivel az nem jár együtt a büntetőjogi büntetéseknel kimutatható erkölcsi stigmával. A német szakemberek jelentős része szerint a meglévő rendszer jól működik, és Németország az az Uniós állam, amely leginkább vonakodik bevezetni a jogi személy büntetőjogi felelősségét. A legfőbb hivatkozási alapként említik a nemzetközi jogforrásokat, amelyek nem követelik meg parancsolóan a jogi személyek büntetőjogi szankcionálását. További érv, hogy a pénzbírság – a meglévő egyéb jogkövetkezményekkel együtt – megfelelő eszköz a jogi személyek szankcionálására, mivel a természetes személy megbüntetése hiányában is alkalmazható. A közigazgatási szerv

³⁰¹ Megjegyzendő, hogy sok esetben nem csupán akkor érdemes szankcionálni a jogi személyt, ha az elkövető személye nem állapítható meg, hanem a természetes személy felelősségre vonása **mellett** is. Az elkövetőre kiszabott pénzbírság mértéke ugyanis az egyén pénzügyi teljesítőképességéhez igazodik, és csupán az ő felelősségre vonása elégtelennek tűnik, különösen abban az esetben, ha cselekményéből a jogi személy illegális haszonra tett szert. Lásd *The System* ...104. o.

határozatának bírói felülvizsgálata biztosítja a garanciális elvek érvényesülését is. Nincs szükség tehát speciális büntetőjogi intézkedések bevezetésére, a jogi személyek büntetőjogi felelősségének a hagyományos büntetőjogba való beépítése az uralkodó bűnösségi elv értelmében sohasem lesz kivitelezhető. Ezen túlmenően nem csupán új büntető anyagi jogot kellene alkotni, hanem alapvetően meg kellene reformálni a büntető eljárásjogot is. A büntetőjog ma már egyébként is túlterhelt, hatókörét nem szabad kiterjeszteni a jogi személyek kriminalitására. A büntetőjog eszköztára nem is alkalmas a bűncselekményeket eredményező bonyolult gazdasági folyamatok áttekintésére és megfelelő kontrollálására. Összefoglalva tehát elmondható, hogy Németországban a szakemberek többségének³⁰² álláspontja szerint **nincs szükség** a büntetőjogi felelősség, a büntetőjogi szankciók alkalmazhatóságának bevezetésére.

IX. 3. Hazai álláspontok

Számos hazai szerző álláspontja szerint Magyarországon is működőképes lenne ez, vagy egy ehhez hasonló típusú megoldás. **Tóth Mihály** álláspontja szerint a jogi személyek, társaságok keretei között elkövetett bűncselekmények esetén mindig törekedni kell az egyéni felelősség megállapítására. Az egyén megbüntetése mellett kerülhetne sor a jogi személlyel szemben a bűncselekmény miatt szankciók alkalmazására. Mind a szervezettel szemben alkalmazható szankció, mind a szervezettel szemben lefolytatott eljárás egy sajátos „büntetőjogi szemléletű” jogkövetkezmény és eljárás lenne. A szankciók a vétkességtől függetlenül a szervezet veszélyességével, illetve az okozott vagyoni sérelemmel arányosan alkalmazandók, nem büntetőeljárás, hanem egy speciális közigazgatási eljárás keretében. A speciális közigazgatási határozattal szemben biztosítani kell a bírói felülvizsgálat lehetőségét. **Tóth** is utal arra a körülményre, hogy a szervezetekkel szemben ajánlott büntetőjogi szankciók igazából nem büntető-, hanem inkább közigazgatási természetűek, és ezeket a hatályos közigazgatási jog, polgári jog, cégjog stb. is szabályozza. Felesleges tehát a büntetőjogi felelősségi rendszer teljes átformálása, „az igazgatási normarendszer – megfelelő garanciák

³⁰² Az ellentétes álláspontok közül itt csupán **Tiedemann** koncepcióját említjük, aki a szervezeti magatartás elméletére alapozva dolgozta ki sajátos – a jogi személyekre alkalmazható - bűnösségi koncepcióját. Eszerint általában a jogi személy szervezeti struktúrája a legfőbb oka az alkalmazott által elkövetett cselekménynek. Ezért a jogi személy felelősségének az alapeleme az, hogy a szervezet elmulasztotta a bűncselekmények megelőzéséhez szükséges intézkedések megtételét. Ez a megoldás az un. betudás szabályából eredeztethető, amely szerint megállapítható a felelősség olyan bűncselekmény miatt, amelyet szándékosan előidézett cselekvőképtelenség (beszámítási képtelenség) állapotában követnek el (pl. ittas állapot). Itt a bűncselekmény tudati oldala az un. előzetes bűnösség, amely a később bekövetkező bűncselekmény feltételeit megteremtette. Ennek analógiájára a jogi személy felelőssége az un. szervezeti bűnösségen alapszik, amely a bűncselekmény megelőzéséhez szükséges intézkedések elmulasztásában testesül meg. **Tiedemann, K.**: Die 'Bebussung von unternehmen nach dem 2. Gesetz zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität. NJW, 1988. Idézi **Ciliberti-Kurm** (1998) 18-19.o. Ez a koncepció nyilvánvalóan elsősorban arra az - OWiG 130. §-ában meghatározott – esetre alkalmazható, amikor a szervezeten belüli felügyelet megfelelő teljesítése a bűncselekményhez vezető kötelességzegést megakadályozta vagy jelentősen megnehezítette volna.

mellett – egy bizonyos határig kevesebb ellentmondás árán képes a tradicionális felelősségi kör tágítására.”³⁰³

Sárközy Tamás a magyar Törvény által megvalósított modellt – lényegét illetően - nem igazán tekinti büntetőjogi megoldásnak, mivel tipikusan közigazgatási, illetve magánjogi szankciókat alkalmaznának büntetőeljárás keretében. Ebben a szabályozásban csak eljárásjogi újdonság van, nevezetesen az, hogy a szankcióban szereplő joghátrány a büntetőeljárás keretében jelentkezik. Ez a helyzet úgy is értékelhető, mint a polgári és közigazgatási bíróság feletti büntetőbírói felülbírálat. A jogi személy felelősségének a büntetőjogba történő beépítése felesleges, más jogágak sokkal gyorsabban produkálnak döntést a jogi személy felelősségét illetően. Elképzelése szerint korábban a közigazgatási jogban a gazdálkodó szervezetekkel szemben alkalmazott gazdasági bírság intézményét – vagy egy ehhez hasonló szankciót – kellene a jogi személlyel szemben bevezetni. Ez a szankció – a vagyoni előny elvonása mellett – hatékony eszköz lenne a jogi személyek kriminalitása ellen is. A közigazgatási felelősség helyettesíthetné a büntetőjogit, hiszen a vagyoni előny elvonásának és a bírság kiszabásának az eredményeként ténylegesen veszteségesse válna a jogi személy működése, amely végső soron a működés megszűnéséhez vezet.³⁰⁴ A jogpolitika céljai tehát elérhetők közigazgatási eszközökkel is, így a büntetőjogi eszközök feleslegesek.

Hasonlóképpen **Bócz Endre** is a jogi személyekkel szembeni közigazgatási fellépés mellett érvel. Álláspontja szerint ennek előfeltétele, hogy a hagyományos – a természetes személy ellen folyó - büntetőeljárásban a nyomozati eszközök segítségével tisztázzák a jogi személy szerepét a bűncselekmény megvalósításában. Ebben az esetben viszont semmi akadálya sincs annak, hogy innentől az eljárást „közigazgatási útra tereljék”, és immár ezen eljárás keretében kerüljön sor a szervezettel szemben represszív jellegű szankció alkalmazására. Az eljárás tehát itt sem büntetőeljárás, hanem egy sajátos adhéziós eljárás, a szerző azonban egyúttal kétségét is kifejezi ennek és a hasonló típusú eljárásoknak a működőképességét illetően.³⁰⁵

Végül **Busch Béla** álláspontja szerint a vizsgált külföldi jogrendszerek megoldásai közül egyik sem nyújt kielégítő választ arra, hogy elvi szinten miért kellene büntetőjogi felelősséget alkalmazni jogi személyekkel szemben. Az eljárásjogi alkotmányos kriminalizációs kötelezettség, amely adott súlyú szankció büntetőjogi szankcióként való kezelésére kötelezi az államot, éppen a terhelt védelmében, valóban szükségessé teheti a büntetőjogi felelősséget. Ezzel szemben hatékony, arányos és elrettentő szankciók jobban alkalmazhatók a civil vagy közigazgatási jog körében, különös figyelemmel a sértett kártérítéshez való jogára, és ennek lehetőségére punitív polgári jogi kártérítés bevezetése esetén.³⁰⁶

³⁰³ **Tóth M.** (2001) 284-285.o. Ugyanakkor a szerző megjegyzi, hogy „nem zárható ki, hogy a bűnözés alakulása, s a bűnözés elkerülhetetlen integrálódása később határozottabban veti fel a büntetőjog közreműködését újabb, hatékonyabb felelősségi formák kidolgozásában. Ekkor ... nem tartom teljesen kizártnak a korlátozott és jól körülhatárolt büntetőjogi beavatkozás lehetőségének megerősítését sem.”

³⁰⁴ Az MTA Jogtudományi Intézetben 2001. november 9-én elhangzott előadás alapján. Lásd erről **Végyvári, R.**: A Magyar Tudomány Napján. Jogtudományi Közlöny. 2002/2. 116.o.

³⁰⁵ **Bócz E.**: A maffiaellenes szabályozás tervezetének néhány problémája. Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 2001. 90-91.o. A szerző a működésképtelen adhéziós eljárások példaként a kárigény büntetőeljárásban történő elbírálását említi, mivel az esetek döntő többségében az ilyen polgári jogi igényeket egyéb törvényes útra utasítják.

³⁰⁶ **Busch B.** (2000) 72.o.

Összefoglalva tehát a szervezetekkel szembeni **büntetőjogi fellépés alternatív modelljének a jellemzői és indokai az alábbiak lehetnek:**

- a kiindulási pont – hasonlóan a korábban említett büntetőjogi megoldásokhoz – egy természetes személy által elkövetett bűncselekmény, továbbá szükséges a jogi személy keretei között történő elkövetés, amelynek feltételei változatosan meghatározhatók: vezető tisztségviselő követi el a bűncselekményt és/vagy alkalmazott követi el a vezetőség által kifejtett ellenőrzés, felügyelet elmulasztása mellett, illetve szükséges a jogi személy gazdagodása a bűncselekmény folytán stb;
- a természetes személy ellen folyó büntetőeljárásban a nyomozó hatóság tevékenysége szükségszerűen kiterjedne az elkövető és a jogi személy „bűnös” kapcsolatának feltárására, ennek érdekében a hagyományos nyomozati, illetve egyéb büntetőeljárási eszközök igénybe vehetők;
- miután a büntetőeljárásban megállapításra kerültek azok az adatok, amelyek megalapozzák a jogi személlyel szemben alkalmazandó szankció szükségességét³⁰⁷,

a) a büntető bíróság dönt az alkalmazandó szankció neméről (illetve mértékéről) és megkeresi az adott szankció alkalmazására hatáskörrel rendelkező szervet. Így pl. felosztatás vagy a tevékenység korlátozása esetén a cégbíróságot. Ez a megoldás némileg bonyolult, mivel lényegében büntetőbíró döntene a szankcióról, de annak effektív alkalmazása már egy polgári vagy közigazgatási szerv hatáskörébe kerülne. Kérdéses továbbá, hogy a vagyoni jellegű szankciók alkalmazása - pénzbírság, a vagyoni előny elvonása – melyik közigazgatási szerv hatáskörébe kerülne, illetve a jogorvoslatra vonatkozó jogosultság az eljárás melyik szakaszában kerülne beépítésre;

b) egy sajátos, közigazgatási bíróság előtt folyó eljárásban kerülne sor a szankció megválasztására és annak kiszabására. Ezek a szankciók a később ismertetett széles skálát fognák át, vagyis a vagyoni jellegű szankciók, a megszüntetés, a tevékenység korlátozása kiegészülhetnének például a bírósági ítélet közzétételével, a felügyelet alá helyezéssel, a működés felfüggesztésével stb. E szankciók tehát természetüket tekintve egy vegyes jellegű, nem büntető bíróság által alkalmazott, de kriminális jellegű szankciók lennének. (Az ugyanis nyilvánvaló, hogy az említett szankciók eredetüket tekintve közigazgatási, illetve civiljogi természetűek). Elméletileg képesek lennének megfelelni a nemzetközi forrásokban meghatározott „hatékony, arányos és visszatartó hatású” jogkövetkezmény követelményének. Nyilvánvalóan óriási előnye a megoldásnak a dogmatikai problémák kiküszöbölése, mivel ez a rendszer a szervezet bűnösségét vagy egyáltalán büntetőjogi felelősségre vonhatóságát fel sem veti.

³⁰⁷ Ezzel összefüggésben két dolog kiemelését érdemel. Egyrészt – ahogyan korábban említettük – biztosítani kellene az ilyen büntetőügyek soronkívüliségét, mert az eljárás elhúzódása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a jogerős döntés időpontjában a jogi személy már régen nem azonos a „kriminális” jogi személlyel (a vezető tisztségviselőket leváltják, a tagok kicserélődnek stb.). Másrészt az ilyen ügyek a hagyományos büntetőügyekhez képest speciálisabb szakértelmet igényelnek, még abban az esetben is, ha „csupán” azt kell megállapítani, hogy például a vezető tisztségviselő követte el a bűncselekményt, vagy a cselekmény folytán a szervezet ténylegesen gazdagodott –e vagy sem.

IX. 4. A speciális vezetői felelősség konstrukciója

Bárki, aki kisebb mértékben is elmélyed a jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelőssége komplex problémakörének vizsgálatában, akarva-akaratlanul szembetalálkozik **a gazdasági vezetők sajátos büntetőjogi felelősségének** kérdésével. Az összefüggés legalább három irányban kimutatható a két jogintézmény között:

- A XX. század utolsó harmadáig a kontinentális Európa jogrendszerei a szervezetek önálló büntetőjogi felelőssége hiányában természetesnek tartották a vezető megbüntetését, amennyiben a szervezeten belül maga a vezető valósította meg a bűncselekmény törvényi tényállását. Egy meglehetősen összetett folyamat eredményeként – amelyet kriminálpolitikai (célszerűségi) megfontolások, illetve gazdasági-társadalmi változások jellemeztek – kialakult a vezető megbüntetése **mellett** magának a jogi személynek a büntetőjogi szankcionálhatósága.
- Kivételesen az is előfordult, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségének bevezetésének egyik indokaként az a megfontolás szerepelt, hogy korlátozzák a gazdasági társaságok vezetőinek túlburjánzó szankcionálását, így a szervezetek felelőssége a vezetői felelősség részbeni **alternatívájaként** jelent meg.³⁰⁸

- Végül már nem csupán a szakirodalomban és egyes nemzeti jogokban, hanem ezek hatására a nemzetközi dokumentumokban is megjelenik **a vezető sajátos büntetőjogi felelőssége, amikor a szervezet keretei között elkövetett bűncselekményt a vezető mulasztása tette lehetővé.**

A speciális vezetői felelősség, mint a szervezeti felelősség alternatívájának hagyományos alap gondolata meglehetősen logikus:

- **a szervezettel szemben alkalmazott büntetőjogi szankciók hatásunkban a valóságban fizikailag nem létező jogi személy helyett mindig természetes személyeket – vezetőket, tagokat, tulajdonosokat – érint,**

- **a vezető joga és kötelessége az alkalmazottak magatartásának a jogkövetés irányában történő determinálása, így**

a jogi személy keretei között elkövetett alkalmazotti bűncselekménnyel összefüggő vezetői mulasztás kriminalizálása alkalmas eszköz lehet a szervezetben elkövetett jogsértések redukálására, illetve megelőzésére, ekként az önálló szervezeti szankciók feleslegesek.

Az Európai Unió jogharmonizáció domináns jogforrása ezen a területen is a az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1995. évi Egyezmény, amelynek 3. Cikke az egyezmény hatálya alá tartozó bűncselekményekre speciális rendelkezést tartalmaz (**criminal liability of head of business**). E szerint „minden tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a vállalkozások vezetőit vagy bárkit, aki döntési vagy ellenőrzési jogkörrel rendelkezik egy vállalkozásban, büntetőjogilag felelősségre lehessen

³⁰⁸ Franciaországban az volt a várakozás, hogy ez által csökkeni fog a szervezetek vezetőit súlyosan elmarasztaló ügyek száma. A francia Btk. miniszteri indokolása szerint „a jogi személyek büntethetőségével el fog tűnni a napjainkban ténylegesen a vezetőket terhelő bűnösségi vélelem olyan bűncselekményekkel kapcsolatban, amelyek megtörténtéről sokszor nem is tudnak. A jelenlegi gyakorlat szigorának enyhülnie kell különösen a hanyag bűncselekmények, a mulasztásos és a tárgyi felelősséggel alkalmazott bűncselekmények gyakorlatában.” Lásd **Busch** (2000) 62.o.

vonni az adott tagállam nemzeti joga által meghatározott elvek szerint, amennyiben a vállalkozás nevében cselekvő személy az 1. Cikkben meghatározott, az Európai Közösségek pénzügyi érdekeit érintő csalást követ el.” Az egyezmény megfogalmazása viszonylag óvatos, nem hoz létre új elkövetői alakzatot: a döntéshozó vagy a működés felett ellenőrzést gyakorló személy a nemzeti jog bűnösségi elvei szerint felel – a hagyományos tettesség-részesség szabályai szerint - a beosztott által elkövetett közösségi csalás miatt.³⁰⁹

A korábban említett Corpus Juris Europea egyik lényeges anyagi jogi újítása – a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonhatósága mellett – a gazdasági vezetők sajátos büntetőjogi felelősségét tartalmazó rendelkezés. Ebben az esetben nem arról van szó, hogy a gazdálkodó szervezet vezetője valósítja meg a bűncselekmény törvényi tényállását – ilyenkor egyébként a jogi személy nem is vonható felelősségre, mert utóbbi feltétele a de jure, illetve de facto vezetői státuszban levő személy által elkövetett bűncselekmény -, hanem arról, hogy a vezető speciális jellegű, negatívan értékelendő magatartása kapcsolódik egy más személy által elkövetett bűncselekményhez. A „**vezető**” fogalmán a dokumentum a gazdálkodó szervezet vezetőjét, illetve önálló döntéshozatalra vagy ellenőrzésre jogosult tagját érti. A vezető felelősségre vonható, ha a bűncselekményt a szervezet érdekében olyan személy követte el, aki a vezető alárendeltje, és

- a vezető tudatosan hagyta, hogy a beosztottja bűncselekményt kövessen el, vagy
- a vezetőt terhelő ellenőrzési kötelezettség teljesítése tette lehetővé a bűncselekmény elkövetését.

Ezekben az esetekben tehát közvetlen alá-fölérendeltség van a két személy között, lényegében ilyenkor a vezető is felel mintegy mögöttes jelleggel az alkalmazott cselekményéért. (Ugyanezek a szabályok vonatkoznak a hivatalos személyre is, amennyiben a beosztottja követi el a bűncselekményt.

A dokumentum **büntethetőséget kizáró ok**ként szabályozza a hatáskör-átruházást, feltéve, hogy az átruházás részleges, pontos és jól körülhatárolt, az átruházás szükséges volt az üzletmenethez, végül az átruházott hatáskört birtokló személy e feladatait ténylegesen képes ellátni. A hatáskör-átruházásra tekintet nélkül felelősséggel tartozik a vezető, ha alkalmazottainak kiválasztása, felügyelete, illetve ellenőrzése során vagy az üzleti tevékenység megszervezése során nem a kellő gondossággal járt el.³¹⁰

A szakirodalomban olyan állásponttal is találkozunk, amely szerint a objektivizálódott, szűk körű kimentési lehetőséggel jellemezhető szigorú vezetői felelősség alkalmazása – mint szükséges rossz – az emberi életet, testi épséget, egészséget sértő vagy veszélyeztető bűncselekmények területén lehet létjogosultsága, és nem a pénzügyi érdekek területén. Kétséges tehát, hogy a nemzeti jogokban milyen hajlandóságot mutatnak a speciális vezetői felelősség bevezetésére, illetve az említett bűncselekménytípusra történő kiterjesztésre.³¹¹ Az idő aztán erre a kérdésre is választ adott, legalábbis ami a magyar jogalkotót illeti.

³⁰⁹ A speciális vezetői felelősség kimerítő dogmatikai elemzését lásd **Kis** (2002). 94-120.

³¹⁰ ERA – Forum scripta iuris europeai. 3-2001. 55. o.

³¹¹ **Lévai Ilona:** Corpus Juris Europea. Európai büntetőjog és ügyészség az EU pénzügyi érdekei védelmére? Európai Tükör. 1998. augusztus. 79. o.

Hazánkban a Bevezetőben említett két tényállás kodifikációjával a „más által elkövetett bűncselekményért való felelősség”, illetve a „más által elkövetett bűncselekménnyel szorosan összefüggő bűncselekmény” sajátos jogintézménye jelent meg a magyar jogban. A vezető a magyar megoldás szerint maga nem fejt ki például a vesztegetés tényállását, az általa megvalósított magatartás – a tényállásból kiolvashatóan – az ellenőrzési vagy felügyeleti kötelezettség elmulasztása. Mind a szándékos, mind a gondatlan mulasztás büntetendő és az említett kötelezettség terjedelme és tartalma a konkrét esetekben egyedileg vizsgálendő. A felelősség feltétele, hogy a bűncselekményt a gazdálkodó szervezet tagja vagy dolgozója a szervezet érdekében kövesse el, továbbá az is, hogy a felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség teljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna. Utóbbi tényállási elem fennállása egyértelműen a bíróság mérlegelési jogkörének erőteljes alkalmazását igényli, kritikusabb megjegyzés szerint nem nélkülözi a határozatlansági mozzanatokat sem. A vezető mulasztása és a tag vagy dolgozó bűncselekménye között hipotetikus okozati összefüggés áll fenn.³¹² Annak bizonyítása azonban nem szükséges, hogy az ellenőrzés vagy a felügyelet folyamányaként a dolgozó vagy a tag a bűncselekményt nem követte el. Elegendő annak lehetősége, hogy a felügyelet, ellenőrzés teljesítése megakadályozhatta volna a bűncselekmény elkövetését. Ha a dolgozó vagy tag a bűncselekményt abban az esetben is elkövette volna, ha a vezető e kötelezettségét kifogástalanul teljesítette, a vezető felelőssége nem állapítható meg.

A magyar büntetőjog egyik hagyományos alapelve az egyéni felelősség elve, vagyis az adott bűncselekmény miatt felelősségre vonni csak az azt megvalósító személyt lehet. A vezető vázolt jellegű felelőssége egy másik személy cselekményéhez kapcsolódó, egy másik személy cselekménye által keletkeztetett felelősséget jelent. Első látásra arról van szó, hogy – leegyszerűsítve – a vezetőt valóban egy másik személy, a tag vagy a dolgozó cselekményéért vonjuk felelősségre, a vezető tényállásszerű elkövetési magatartást valóban nem fejt ki. Az ő saját cselekménye azonban egy mulasztási magatartás, és ennek megfelelően - egy lehetséges dogmatikai magyarázat szerint - ugyanúgy sui generis bűncselekményként értelmezhető, mint bármelyik előkészületi, részesi vagy közvetett tettesi önálló bűncselekményként szabályozott Btk-beli tényállás. A problémát az jelentheti, hogy a vezető gondatlan – tipikusan hanyag – mulasztása is tényállásszerű, a bűnösség ebben az esetben meglehetősen „halványul”, ilyen értelemben objektivizálódik.

A vezető sajátos büntetőjogi felelőssége egyes európai országok – Franciaország, Hollandia, Anglia – jogrendszerében már jóval korábban kialakult, megállapításának feltételeit elsősorban a joggyakorlat formálta. A jogintézmény kialakulásában szerepet játszó megfontolások között legfontosabb az a felismerés volt, amely szerint igazságosabb egy szervezet keretei között elkövetett bűncselekményért való felelősséget párhuzamosan a vezetőre is telepíteni: a vezető az a személy, akinek hatalmában áll és egyben kötelessége is a szervezeten belüli jogsértések megelőzése. Az elkövetkezendő hazai gyakorlat – amelynek

³¹² **Csemáné Váradi E. – Görgényi I. – Gula J. – Lévay M. – Sántha F.:** Magyar Büntetőjog Különös Rész II. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002. 331. o.

gyors kialakulásával, így az említett tényállások alkalmazásával összefüggésben erős kételyeink vannak - számára is hasznos útmutatóul szolgálhat a francia bírósági gyakorlat, amelyben a felelősség **jellemzői** az alábbiak:

- a bűncselekményt egy hierarchikusan szervezett vállalkozás alkalmazottja valósítja meg,
- a vállalkozás jellege közömbös (ipari, kereskedelmi, pénzügyi),
- a vállalkozás közérdeket védő államigazgatási (biztonsági-higiéniai, pénzügyi, környezeti, szakmai, technológiai stb.) normák címzettje,
- a norma megszegésével okozati összefüggésben káros eredmény következik be,
- a mulasztást olyan személy követi el, akinek feladata intézkedéseket tenni a beosztott tevékenységével kapcsolatban.

A felelősség **feltételei**:

- a felelős személynek a közvetlen tettes felett tényleges felügyeleti kötelezettsége volt,
- beavatkozásával megakadályozhatta volna a bűncselekményhez vezető szabályszegést,
- a mulasztás okozati összefüggésben van a bűncselekménnyel,
- a mulasztásért legalább negligencia terheli.³¹³

Az európai nemzeti jogokra történő kitekintésből megállapítható, hogy a jellemző megoldás a speciális vezetői felelősség léte a jogi személy büntetőjogi felelőssége mellett, avagy előbbi teljes hiánya – elsősorban alkotmányossági problémák miatt. Így a vezetői felelősség, mint a szervezeti felelősség sikeres alternatívájára vonatkozó – általunk is életképesnek tartott – remények nem látszanak igazolódni. Ezért elsősorban az uniós jogharmonizáció a „felelős”, amelynek újabb jogforrásai – a csalás-egyezmény nyomán – a párhuzamos felelősség elvét hirdetik. Másrészt a szervezeti felelősség vázolt indokait a vezetők elleni sajátos büntetőjogi fellépés láthatóan megszüntetni nem, csupán csökkenteni képes.³¹⁴ A jogintézmény ilyen módon történő szabályozásával kapcsolatban viszont az indokolatlan felelősség-halmozódás kritikája elgondolkodtatónak tűnik: amennyiben az alkalmazottnak a jogi személy javára illegális hasznot eredményező bűncselekményét a vezető megakadályozhatta volna, a büntetőbíróság feladata egy adott bűncselekmény kapcsán az alkalmazott, a vezető, végül a jogi személy büntetőjogi felelősségében történő állásfoglalás – mivel a sértettnek a bűncselekménnyel okozott kár megtérítésére irányuló polgári jogi igényét vélhetően egyéb törvényes útra utasítja.

³¹³ A francia gyakorlatot idézi **Kis** (2002) 107-108. o.

³¹⁴ Így – egyebek között – a kriminális eredetű haszon elvonásának szükségessége továbbra is fennáll; a modern nagyvállalatok vezetői és tulajdonosi köre jellemzően elkülönül egymástól, így a vezető vonatkozásában kilátásba helyezett többletfenyegetettség hatástalan a tulajdonosi körrel, ilyen értelemben magával a jogi személlyel szemben, stb.

X. A jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók

X. 1. Általános kérdések

„A jogi személynek nincs lelke, amit meg lehetne átkozni és nincs teste, amit ütni lehetne.”³¹⁵
A **Coffee** révén ma már klasszikusnak számító megállapítás egészen a '90-es évek elejéig hatással volt a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciórendszerek jellegére. Ez a hatás elsősorban abban mutatkozott meg, hogy szinte kizárólag csak a pénzbüntetést tekintették az egyetlen megfelelő szankciónak azon az alapon, hogy a büntetőjogi szankciók zöme kifejezetten az emberhez, a természetes személyhez szól, rá kíván hatást gyakorolni. A dolog természetéből adódóan bizonyos, a legtöbb jogrendszerben dominánsnak mondható jogkövetkezmények alkalmazása eleve kizárt, pl. szabadságvesztés, közérdekű munka, próbára bocsátás.³¹⁶

Az utóbbi években azonban jelentős változások következtek be, amelynek eredményeként ma már a szankciók meglehetősen széles spektruma áll rendelkezésre³¹⁷. Az új szankciók lényege, hogy nem csupán a már elkövetett bűncselekményre történő utólagos reakciót testesítenek meg, hanem ezek kialakítása, feltételeinek meghatározása az ún. proaktív cél jegyében történik.³¹⁸ Vagyis gyakran közvetlenül arra irányulnak, hogy megelőzzék a jövőbeni jogsértő magatartásokat, illetve a minimumra szorítsák azok kockázatát. Erre a tendenciára is figyelemmel a magyar Törvény Indokolása szerint a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedések célja a jogi személy működésével összefüggő jogsértések hatékony megelőzése, valamint a bűncselekménnyel szerzett gazdagodás, a vagyoni előny elvonása.

³¹⁵ **Coffee, J.:** 'No soul to Damn: No Body to Kick': An Unscandalized Inquiry into Problem of Corporate Punishment. 79 (1981) Michigan Law Review.

³¹⁶ Bár az utóbbi kettő, mint a szervezetekkel szemben alkalmazható jogkövetkezmény csak a magyar jog számára tűnik rendszeridegennek, s ily módon elfogadhatatlannak.

³¹⁷ Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy például Angliában vagy Finnországban szinte kizárólag csak a pénzbüntetést alkalmazzák. A többi angolszász államban, különösen az USA-ban azonban számos jogkövetkezményt alkalmaznak a gyakorlatban is, és a nemzetközi dokumentumok is a jogkövetkezmények széles tárházát ajánlják. Ennek legjobb példája a korábban már említett Ajánlás, amely az alábbiakat szabályozza: figyelmeztetés, megrovás, a felelősség szankció kiszabása nélküli megállapítása, a pénzbüntetés vagy egyéb anyagi jellegű szankció, a bűncselekmény elkövetéséhez használt, vagy annak eredményeként létrejött dolog elkobzása, meghatározott tevékenységtől, különösen közintézményekkel való üzleti kapcsolattól eltiltás, költségvetési kedvezményekből és támogatásból való kizárás, áruk vagy szolgáltatások reklámozásának tilalma, engedélyek visszavonása, igazságügyi hatóság által ideiglenes ügyvezető menedzsment kinevezése, a vállalkozás megszüntetése, a vállalkozás felszámolása, a sértettnek nyújtott kompenzáció, az eredeti állapot helyreállítása, a szankciót tartalmazó határozat közzététele.

³¹⁸ **Heine, G.:** Sanctions in the Field of Corporate Criminal Liability. In: **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.** (1999) 238.o. A jogi személyekkel és egyéb szervezetekkel szemben alkalmazható megfelelő, harmonizált szankciórendszer meghatározása során a represszív jellegű szankcióktól a preventív szankciók felé történő elmozdulás ajánlott. Az utóbbi körbe tartozó jogkövetkezmények célja a jogszabályoknak megfelelő jövőbeni működés biztosítása, illetve a jogi személy szervezeti struktúrájának, szervezeti környezetének megreformálása. Ennek megfelelően a törvényhozóknak célszerű átgondolniuk, szükség esetén átszervezniük a nemzeti jogban meglévő szankciórendszereket, ideértve a hagyományos közigazgatási és polgári jogi jogkövetkezményeket is, illetve erősíteniük kell az áldozatok jogait. U.ott 368-369. o.

A szankciók **rendszerbeli elhelyezését** illetően többféle megoldás lehetséges. Nyilvánvaló hogy ez a kérdés nem választható el a felelősségi rendszer egyéb alkotóelemeitől, így a cselekmény, az elkövető, illetve a bűnösség tekintetében kialakított – jellemzően dogmatikai jellegű – állásponttól. Az a tény, hogy pl. a szervezetek bűnössége kapcsán milyen felfogást teszünk magunkévá, döntően meghatározza a kialakítandó szankciórendszer jellemzőit. Azokban a jogrendszerekben, amelyek dogmatikailag indokolhatónak találták a szervezet sajátos, önálló bűnösségének létezését, nem okoz problémát a szankciókat a büntetések – mint bűnösséget feltételező jogkövetkezmények - közé beilleszteni. Ennek hiányában viszont két megoldás lehetséges, nevezetesen e szankcióknak a Btk-ban szabályozott (hagyományos) intézkedések között történő szabályozása, vagy pedig **a büntetőjogi szankciók új, harmadik típusának** megalkotása.³¹⁹ Formailag a magyar törvényhozó az előbbi megoldást választotta, mivel a 2001. évi CXXI. törvénnyel módosított Btk. (hatályos: 2002. április 1. napjától) 70. §-a az intézkedések között sorolja fel a jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedéseket (70. § (1) bek. 8. pontja) azzal, hogy ezekről az intézkedésekről „külön törvény rendelkezik.” (70. § (3) bek.) **Álláspontunk szerint azonban a büntetőjogi szankciók új típusáról van szó**, egyrészt éppen az egyes szankcióknak a külön törvényben történő elhelyezése miatt, mivel ez a törvény határozza meg e szankció fajtáit, illetve az ezekre vonatkozó részletes szabályokat. Másrészt a büntetőjogi szankciók új típusának speciális jellegére utal az elnevezés is **(„A jogi személlyel szemben alkalmazható intézkedések”)**, ezek természetes személyekkel szemben nem alkalmazhatók. Végül speciálisak e szankciók a természetüket tekintve is. Amellett, hogy mint büntetőjogi szankciók, rendelkeznek ezek közös fogalmi ismérveivel, két jellemző, sajátosság emelhető ki:

- E jogkövetkezmények rendeltetése álláspontunk szerint hangsúlyozottan a jogkövető magatartás elősegítése, vagyis a szervezetet működtető természetes személyek magatartásának befolyásolása. A **szankciók hatékonysága az, amely – egyebek között - igazolhatja a jogi személyek büntetőjogi felelősségének a bevezetését.**
- A másik jellemző vonás e szankciók alkalmazásának következményei, hatása. Ezek közül talán a legfontosabb a szervezet jó hírvének, reputációjának csökkenése, esetlegesen elvesztése, amely már önmagában a büntetőeljárás megindulása miatt bekövetkezhet. E szankciók, illetve az eljárás tényének **stigmatizációs hatása** adott esetben igen jelentős lehet, ebből pedig az következik, hogy nem szabad lebecsülni e szankciók súlyát, komolyságát, másrészt érezni kell az alkalmazásával járó veszélyeket is.

³¹⁹ Ez utóbbi megoldást választotta a spanyol Btk., amely ezeket a szankciókat un. járulékos jogkövetkezményeknek (**accessory consequences**) nevezi, bár a tudomány nem egységes abban, hogy ezeket vajon büntetésnek, vagy intézkedésnek kell –e tekinteni. Lásd **Bacigalupo, S.:** „Accessory Consequences” Applicable to Legal Entities under the Spanish Criminal Code of 1995. **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.** (1999) 255.o. A magyar szakirodalomban **Nagy F.** foglal e hasonló álláspontot. E szerint az intézkedések alkalmazhatósága nem a bűnösséghez, hanem általában a veszélyességhez kötődik, amely kategória a jogi személy vonatkozásában is értelmezhető. Ennek megfelelően a szervezetekkel szemben vagy a büntetőjogi szankcióknak új típusa vezethető be, amely a hagyományos értelemben felfogott bűnösségtől eltekint, vagy az intézkedések kibővített koncepciója alkalmazandó szintén a bűnösség figyelmen kívül hagyásával. **Nagy** (2001) 65. o.

A hazai szakirodalomban találkozunk a szervezeti szankciókat „meghatározott személyi kör bűncselekményéhez kötődő mellékbüntetésként” értelmező felfogással is. Ennek lényege szerint az intézkedésként történő szankció-besorolás nem tartható, mivel a szervezeti szankciónak – mivel az nem a jogi személyt, hanem az ahhoz kapcsolódó természetes személyeket sújtja – felelősségi alapokra kell épülnie. A jogi személyen végrehajtott, annak polgári jogait és vagyonát korlátozó büntetésről van szó, amely hatását és céljait tekintve per definitionem csak emberre vonatkoztatható.³²⁰ Fenti minősítés logikusan következik a szerző (szervezeti) felelősségi rendszerének tételeiből, a szervezeti bűnfelelősség létjogosultságát tagadó álláspontjából, és jól tükrözi a jogrendszerek közös jellemzőiből táplálkozó szisztéma felépítésére törekvést a szankciórendszer területén is. A magyar törvényalkotó által megvalósított megoldást azonban részünkről – korábbi elméleti fejtegetéseink tükrében és a magyar büntetőjogban meglévő szankciófajtáktól történő elválasztás jegyében – a szankciórendszer területén is egyedi modellnek tekintjük.

A magyar büntetőjogban a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedések a Törvény szerint:

- **a jogi személy megszüntetése,**
- **a jogi személy tevékenységének korlátozása,**
- **pénzbírság.**

A Büntető Törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) szerint alkalmazható („hagyományos”) intézkedés:

- **a vagyonelkobzás.**

Sajátos megoldása a Törvénynek, hogy a bíróság számára korlátozott mérlegelési jogot biztosít a szankció (ide nem értve a vagyonelkobzást) alkalmazása tekintetében. **A bíróság ugyanis mellőzheti az intézkedés alkalmazását, ha ez a jogi személyre nézve méltánytalan hátrányt jelentene (18. § (1) bekezdés).** Erre a lehetőségre vélhetően csak csekélyebb tárgyi súlyú bűncselekmények körében avagy például az illegális haszon csekély mértéke esetén lehet helye.

A külföldi jogi megoldások a szankciók szélesebb körét szabályozzák, ezért ezek bemutatása körében vizsgáljuk meg a magyar jogban ismert jogkövetkezmények részletes szabályait is. A jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciók többféleképpen csoportosíthatók, kézenfekvő megoldásnak mutatkozik elsőként a vagyoni hátrányt tartalmazó jogkövetkezmények megkülönböztetése.

X.2. Vagyoni hátrányt tartalmazó szankciók

A **biztosíték** meghatározott pénzösszegnek a bíróság előtt történő letételét jelenti, némely esetben bizonyos feltételek előírásával egyidejűleg. A feltételek teljesítése vagy újabb jogsértés esetén az elkövető elveszíti a letett összeget és újabb – most már súlyosabb – büntetéssel, tipikusan pénzbüntetéssel sújtják. Alapvetően tehát nem hagyományos

³²⁰ **Kis** (2002) 20-212. o.

értelemben vett büntetőjogi szankcióról van szó és alkalmazásának inkább olyan jogrendszerekben van értelme, ahol a közigazgatási- és a büntetőjog nem válik el élesen egymástól. Például Olaszországban bizonyos cselekményeknek csak az ismételt elkövetése valósít meg bűncselekményt, így az első alkalommal történő elkövetés esetén a biztosíték megfelelő szankció lehet az intő-figyelmeztető jellege révén.³²¹

Az **elkobzás (gazdagodás elvonása)** széles körben elterjedt jogkövetkezménynek tekinthető, olyan országokban is találkozunk alkalmazásának lehetőségével, ahol formailag a jogi személy nem követhet el bűncselekményt, pl. Ausztriában. Hollandiában az elkobzás jogintézménye 1993-ban került be a Btk-ba. A vonatkozó rendelkezések szerint³²² nem csupán az a profit kobozható el, amely bizonyítottan a szóban forgó bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett, hanem az a haszon is, amely feltételezhetően hasonló vagy esetleg teljesen más bűncselekményből származik. Ebből következik, hogy az elkövetőnek kell bizonyítania, hogy a profitot jogszerűen szerezte (a bizonyítási teher megfordulása). Az elkobzás célja tehát az, hogy elvonja a jogi személytől a jogellenes cselekmény „gyümölcseit”, az illegális eszközökkel szerzett profitot, másrészt elkobzás alá eshet a bűncselekmény elkövetése során használt eszköz, a cselekmény eredménye is, hiszen bizonyos dolgok - fegyver, kábítószer – elkobzásának mellőzése a közbiztonságra is súlyos veszélyekkel járhat. Az illegálisan szerzett profit elkobzása nyilvánvalóan nem sérti a jogi személy tulajdoni jogait, hiszen a jogszerűen szerzett vagyona érintetlen marad, így nem tekinthető olyan szankciónak, amely vétlen személyeket, pl. részvényeseket sújtana. Ami problémát okozhat, az az elkobzandó haszon összege, nevezetesen hogy a tiszta hasznót (nyereséget) kell-e figyelembe venni, avagy a bűnös tevékenységből származó jövedelmet; e kérdésben esetlegesen szakértő igénybevétele is szükséges lehet. Az elkobzási eljárás elkülöníthető a közvetlenül cselekvő természetes személlyel szembeni eljárástól, de célszerűségi szempontok a két eljárás egységben történő eljárását indokolják.³²³

A Btk-nak a 2001. évi CXXI. törvénnyel bevezetett módosítása a fent említett gazdagodás elvonásával tartalmában lényegileg megegyező **vagyoneľkobzást** a mellékbüntetések közül az intézkedések közé helyezi, kifejezetten lehetővé téve annak alkalmazását jogi személlyel szemben. (Bár a Btk. ebben az esetben a jogi személy fogalmához képest szűkebb „gazdálkodó szervezet” fogalmát használja.) A hatályos szabályozás szerint a vagyoneľkobzást el kell rendelni arra a bűncselekmény elkövetéséből eredő, a bűncselekmény elkövetése során vagy azzal összefüggésben szerzett vagyonra is, amellyel más jogellenesen gazdagodott. Ha gazdálkodó szervezet gazdagodott ilyen vagyonnal, a vagyoneľkobzást vele szemben kell elrendelni. A vagyoneľkobzást ilyen esetben a jogutódlás sem akadályozza, így amennyiben a gazdagodott (jogi) személy meghalt, illetőleg a gazdálkodó szervezet átalakult, a vagyoneľkobzást a jogutóddal szemben kell elrendelni arra az illegális eredetű vagyonra, amelyre a jogutódlás történt. (Btk. 77/B. § (2), (3) bekezdések.)

³²¹ **Heine, G.** (1999) 241.o.

³²² Lásd a holland Btk. 36/e. §-át.

³²³ **Lederman, E.** (1985) 332. o.

A kártalanítás és az eredeti állapot helyreállítása. E jogkövetkezményeket, mint büntetőjogi vagy kvázi büntetőjogi szankciókat szabályozza – egyebek mellett – a korábban említett 1988. évi Ajánlás, amelyet e jogforrás kommentárja rendkívül fontosnak tart, hiszen így a sértett a bűncselekmény miatti eljárásban és nagy biztonsággal elérheti kárának megtérítését.³²⁴ Ennek kapcsán azonban hangsúlyozni kell, hogy meglehetősen nehéz a büntetőjogi kompenzáció egyedi vonásainak meghatározása, mivel a polgári jog is ismeri ezt a kategóriát. Másrészt szélesebb körű alkalmazásának akadályát képezheti az a tény, hogy a jogi személyek kriminalitása sok esetben áldozat nélküli, illetve olyan bűncselekményeket foglal magában, ahol nincs konkrétan meghatározható sértett. Továbbá sok esetben a kár összege sem állapítható meg pontosan, pl. környezeti károk esetében. A bűncselekmény sértettjének érdekeire fokozottabban figyelemmel van az amerikai szövetségi szabályozás, amikor az eredeti állapot helyreállítását nem csupán kötelezővé teszi, hanem az elsőbbséget élvez az állam részére fizetendő pénzbüntetéssel szemben. Ily módon a társaságtól a restitúció címén behajtható pénzösszeg elsősorban a sértettek kárának megtérítésére szolgál.³²⁵ Bizonyos értelemben az anyagi, vagyoni hátrányt tartalmazó szankciók közé sorolható az a részben reaktív, részben megelőző jellegű intézkedés is, amikor a jogi személyt kötelezik arra, hogy – a saját költségén - minden szükséges lépést tegyen annak érdekében, hogy tevékenysége társadalomra káros kockázatát a lehető legkisebb szintre csökkentse (pl. a tevékenysége biztonságosabbá tétele, az alkalmazottak képzése területén).

Meghatározott kedvezmények, előnyök elvesztése. A francia, illetve a holland jog által is ismert megoldás, amelynek keretében többféle egyedi jogkövetkezmény tartozhat, így az adókedvezmények elvesztése, költségvetési támogatásokból történő kizárás. Nem feltétlenül az enyhébb súlyú szankciók közé tartozik, mivel – amennyiben egy (gazdálkodó) szervezet tevékenysége során túl nagy mértékben támaszkodik külső, költségvetési támogatásokra – ezek elvesztése akár a jogi személy kényszerű megszüntetéséhez is vezethet. A magyar Törvény ezt a jogkövetkezmény-csoportot „a jogi személy tevékenységének korlátozása” elnevezésű szankció körében helyezte el.

A pénzbüntetés a legtöbb jogrendszerben a jogi személyekre alkalmazható szankciók alaptípusát jelenti, egyes országokban szinte kizárólagosan ezt alkalmazzák, pl. Finnországban. A pénzbüntetés összegének meghatározása tekintetében kétféle jogtechnikai megoldással lehet találkozni: esetenként a természetes személyekre kiszabható büntetési tétel felső határának meghatározott szorzata a maximális összeg; ezt a szorzót nevezi **Heine** un. totalizátornak. (A totalizátor a francia jogban öt, a litván törvényjavaslat szerint száz.)³²⁶ Más jogrendszerekben meghatározzák az egyösszegű pénzbüntetés generális maximumát (illetve

³²⁴ **Lévai I.** (1994) 374. o.

³²⁵ **Gobert, J.:** Controlling Corporate Criminality: Penal Sanctions and Beyond. <http://webjcli.ncl.ac.uk/1998/issue2/gobert2.html>

³²⁶ **Heine, G.** (1994) 243.o

minimumát is), így Hollandiában a legmagasabb kiszabható összeg 1 millió holland forint, Finnországban minimum 5 ezer, maximum 5 millió finn márka. Az angolszász országokban is a pénzbüntetés a leggyakrabban alkalmazott szankció, így például az amerikai jogban a minimális mértéke elvileg egy dollár, maximumát pedig vagy az adott bűncselekményt tartalmazó jogszabály határozza meg, ennek hiányában a bűncselekmény jellege szerint egy speciális táblázat alapján számítandó.³²⁷

A pénzbüntetés megfelelő mértéke tekintetében két lényeges dolog érdemel említést. Amennyiben elfogadjuk azt a követelményt, hogy alkalmazásától legalábbis elvárunk valamilyen jövőbeni hatást – még ha létének igazolásában nem is ez az elsődleges szempont –, a **túlságosan alacsony összeg** elbagatellizálja a bűncselekmény elkövetésének tényét.³²⁸ Ilyenkor elvileg a büntetésnek sem visszatartó hatása, sem figyelmeztető jellege nincs, és a jogi személy esetleg úgy „érezheti”, hogy gazdaságossági szempontból érdemes megkockáztatni a bűncselekmény elkövetését, hiszen egyszerű költség-haszon számítás alapján adott esetben a jogsértés megelőzése érdekében teendő intézkedések nagyobb összegbe kerülnek, mint a várható büntetés, avagy a bűncselekménnyel elérhető haszon haladja meg a várható büntetés mértékét. Más kérdés az, hogy amennyiben nem vagyunk szkeptikusak a büntető-elítélés stigmatizációs hatásait illetően, még egy viszonylag alacsony összegű pénzbüntetés is – különösen az ítélet közzététele jogkövetkezményével kombinálva – számottevő hátránnyal járhat, és így célszerű komolyan venni az ebben megnyilvánuló fenyegetést is. A kérdés másik oldala pedig az, hogy a **túlságosan magas összegű**, elrettentő jellegű pénzbüntetés alkalmazása többféle veszéllyel is járhat. Járhat azzal a következménnyel, hogy a jogi személy pénzügyi helyzetét oly mértékben rendíti meg, hogy kénytelen tevékenységét megszüntetni, ez pedig az alkalmazottakat, illetve a cég szolgáltatásait igénybe vevő vagy termékeit vásárló fogyasztókat sújtja. Elvileg a pénzbüntetések összegének emelésétől várhatnánk a visszatartó hatás fokozását is, ez azonban korántsem ilyen egyértelmű és problémamentes, mivel a nagy kereskedelmi és szolgáltató cégek esetében olyan védekező mechanizmust indíthat be, amelynek keretében ezek a vállalatok a magas összegű pénzbüntetés miatt keletkezett veszteségüket a fogyasztókon hajtják be az áru vagy a szolgáltatás árának emelése útján. (Az áremelés eredményeként persze előfordulhat, hogy a fogyasztó inkább a versenytárs olcsóbb termékét fogja preferálni). Hasonló másodlagos következménynek tekinthető a „takarékosági mechanizmusok” közé tartozó leépítés igénybe vétele, amelynek következtében a büntetéssel sújtott cég számos munkavállalójától válik meg. Mindettől függetlenül a különböző nemzeti jogok gyakorlatában

³²⁷ Büntett vagy halálos eredménnyel járó vétség esetén 500 ezer dollár, A típusú vétség esetén 200 ezer, B vagy C típusú vétség esetén 10 ezer dollár, illetve a bűncselekményből származó bruttó nyereség vagy a bűncselekménnyel okozott anyagi veszteség kétszeres mértéke. A kanadai Btk. 718. §-a szerint a pénzbüntetés összege attól függ, vajon kizárólag formális vád alapján tárgyalandó bűncselekményről van-e szó - ilyenkor a bírói mérlegeléstől függ az összeg nagysága és elvileg nincs felső határa -, avagy un. **summary offence**-ről, amikor a maximum határozott összeg: 1994-ben 25.000 dollár. Lásd **Stessens, G.** (1994) 516.o.

³²⁸ Az angol gyakorlatban egyáltalán nem ritkák a nevetéségesen alacsony összegű pénzbüntetések, még akkor is, ha ezeket nem „valódi” bűncselekmények, hanem az említett **regulatory offences** kategóriájába tartozó cselekmények miatt szabták ki. Így a **Tesco v. Nattrass (1971)** ügyben 25 font, az **Alphacell Ltd. v. Woodward (1972)** ügyben 24 font, de a viszonylag újabb keletű, **R. v. British Steel PLV (1995)** ügyben is – ahol az egyik állványzat összeomlása egy dolgozó halálát okozta – csupán 100 font volt az alkalmazott joghátrány.

egyáltalán nem ritkák a szinte hihetetlen összegű pénzbüntetések. Az USA-ban az átlagos összeg a '80-as évek közepén 50 ezer dollár volt, amely 1990-re több mint 800 ezer dollárra emelkedett.³²⁹ Az USA joggyakorlatára egyébként is jellemző a társaságokkal szembeni drasztikus büntetőjogi fellépés, igen gyakoriak az elrettentő hatásúnak vélt több milliós összegű pénzbüntetések, illetve a pénzbüntetéssel egyidejűleg elrendelt - valóban óriási mértékű³³⁰ - büntető jellegű kártérítés megfizetésére kötelezés. Európában sem ismeretlenek e drákói jellegű büntetések, Németországban a pénzbírság rekord összege 224 millió márka.³³¹ Megállapítható tehát, hogy a nagy összegű pénzbüntetések hatékonysága, elrettentő hatása általában megkérdőjelezhető. Az elrettentő hatás abszolút korlátját ugyanis a szervezet vagyona jelenti, így amennyiben a megfelelő elrettentő hatás eléréséhez szükséges mértékű büntetés a szervezet vagyonát meghaladja, a kitűzött cél nem valósítható meg. Ezt a jelenséget nevezi az amerikai szakirodalom az „elrettentés csapdájának”.³³² Ennek ellenére az USA bírói gyakorlatának sajátos tapasztalatai azt mutatják, hogy a kilátásba helyezett súlyos pénzbüntetés sokszor jelentős szerepet játszik a vádalku megkötésének sikerében.³³³ A pénzbüntetés „igazságosabbá” tétele érdekében egyéb alternatív megoldások is léteznek:

Ahogy korábban említettük, az Európai Közösségek versenyjogi szabályai között található pénzbírságnak nevezhető szankció kiszabása során a kiindulópont a vállalat előző évi bevétele, a maximális összeg ennek 10%-a lehet. Hasonló az osztrák törvénytervezet megoldása, amely szerint a pénzbüntetést nem schillingben, illetve Euróban, hanem un. forgalmi ekvivalensekben kell kiszabni. A forgalmi ekvivalens mértéke (száma) igazodik a jogi személy gazdasági teljesítőképességéhez, és megegyezik az első fokú ítélet meghozatalát megelőző üzleti év forgalmának 0,01-0,05 %-ával, de legalább 50 Euró. A pénzbüntetés legkisebb mértéke egy, legmagasabb mértéke – amennyiben a törvény az adott bűncselekményt életfogytiglani vagy húsz évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti – kétezer forgalmi ekvivalens.³³⁴

A másik érdekes megoldás pedig az un. *equity fines*, amely speciálisan részvénytársaságokkal szemben alkalmazható szankció, amelynek lényege, hogy a magasabb összegű pénzbüntetések készpénzben történő megállapítása helyett kötelezik a társaságot, hogy részvényeinek meghatározott részét állami áldozatkártalanítási alapba helyezze – mintegy a pénzbüntetés helyett, de az adott ügy tárgyi súlyával arányos pénzbüntetés összegével

³²⁹ **Stuart, D.** (1995) 220.o.

³³⁰ Így pl. az **Exxon Valdez** céget nem jogerősen 6 milliárd dollár büntető kártérítés megfizetésére kötelezték az 1989-ben történt ökológiai katasztrófával összefüggésben, amikor 250 ezer hordó olaj ömlött a tengerbe. Lásd **Fischel, D., R.-Sykes, A., S.** (1996) 340.o.

³³¹ **Stessens, G.** (1994) 516.o.

³³² „*deterrence trap*”. **Coffee**-t idézi **Fisse, B.** (1990) 217.o. **Fisse** szerint ilyen esetben a részletfizetés sem jelent megfelelő megoldást, mivel álláspontja szerint azt a benyomást keltheti, hogy egy bűncselekmény hitelre megvásárolható.

³³³ **Heine, G.** (1999) 243.o.

³³⁴ Lásd az osztrák tervezet 6. §-át. A pénzbüntetés legmagasabb mértéke az adott bűncselekmény tárgyi súlyának függvénye, így például ezer forgalmi ekvivalens, ha a kiszabható szabadságvesztés maximális mértéke tíz év, ötszáz, amennyiben a maximális büntetés öt év stb. A hazai viszonyokat, illetve a jogi szabályozást figyelembe véve például, amennyiben egy 100 millió forintos árbevételt realizáló cég keretei között következtek el egy különösen jelentős kárt okozó csalást, – 0,01%-kal számolva – a forgalmi ekvivalens 10 ezer forint, a pénzbüntetés legkisebb mértéke pedig 10 ezer, legmagasabb összege pedig 10 millió forint.

megegyező értéken.³³⁵E szankció előnyös vonásaként említik, hogy a készpénzben megállapított és azonnal fizetendő pénzbüntetéssel szemben nem jár azzal a veszéllyel, hogy a szervezet tevékenységét ellehetetlenítse, illetve az említett védekezési mechanizmusokat indukálja. Arányos büntetésként alkalmazható olyan társasággal szemben is, amely ugyan korlátozott készpénzforrással rendelkezik, viszont részvényei stabil árfolyamon vannak, és jelentős haszonnal forgathatók. Utóbbi esetben a bűncselekmény sértettjei is „jobban járnak”, mint egy egyösszegű pénzbüntetés esetén.³³⁶Nyilvánvalónak tűnik persze, hogy fennáll az ellentétes hatás lehetősége is, nevezetesen, hogy a társaság részvényeinek árfolyama bármely okból – s ez lehet akár a bűncselekménnyel történő tudomásszerzés is a közvélemény részéről – mélyrepülésbe kezd, és a sértettek kárának reparációja megghiúsul vagy csak korlátozottan valósítható meg.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy, bár a pénzbüntetés a jogi személyek kriminalitására reagáló büntetőjogi szankciók prototípusának tekinthető, alkalmazása korántsem problémamentes. Előnye, hogy elvileg bármilyen típusú szervezettel szemben kiszabható, hiszen az elkülönült vagyontömeg a jogi személyiség szükséges feltétele. Az igazságos mértékű pénzbüntetés a büntetéskiszabás során irányadó körülmények gondos mérlegelése alapján elvileg biztosítható lenne. Ennek nélkülözhetetlen előfeltétele a szervezet pénzügyi kondíciójának hiteles felmerése - jellemzően szakértő igénybevétele útján -, teljesíthetetlen szankciót ugyanis értelmetlen lenne alkalmazni. Amennyiben a gazdasági társaságot, mint a „kriminális jogi személyek” alaptípusát úgy értelmezzük, mint amelynek tevékenységét a racionális költség-haszon elemzés határozza meg, a pénzbüntetés összegét egyrészt elengedhetetlen oly mértékben meghatározni, hogy az haladja meg a bűncselekménnyel elért vagy elérhető hasznot. Más kérdés az, hogy mekkora legyen ez a különbség, mivel a hasznot meghaladó összegű büntetés, mint pénzügyi veszteség kockázata racionálisan „vállalható” lehet, amennyiben az adott bűncselekmény felderítési mutatói a nyomozó hatóságok szempontjából kedvezőtlenek. Másrészt nem vitatható az sem, hogy a pénzbüntetésnek a szankciókiszabási körülmények közül (lásd később) másodsorban a szervezet pénzügyi helyzetéhez kell igazodnia, így – hasonlóan a természetes személyekkel szemben alkalmazható pénzbüntetéshez – elvileg eltérő összeg lesz arányos egy magas éves haszonnal rendelkező multinacionális cég, illetve egy egyszerű vállalkozás esetében. Az előbbi esetben még egy első ránézésre elrettentő mértékű pénzbüntetés sem tekinthető eltúlzottnak.³³⁷Büntetés-jellege és a büntetőeljárás keretében büntetésként (és nem pénzbírságként) történő kiszabása a stigmatizációs következmények és szervezet társadalmi megítélésére gyakorolt negatív hatása miatt már pusztán léteével viszonylagos visszatartó hatással járhat.

A magyar törvény – a korábban említett okok miatt – az anyagi hátrányt tartalmazó szankciót nem pénzbüntetésnek, hanem **pénzbírság**nak nevezi (6. §). A pénzbírságot alkalmazása esetén

³³⁵ *Coffee, J., C.* (1999) 413.o.

³³⁶ *Fisse, B.* (1990) 231.o.

³³⁷ Lásd például a *British Petroleum*-ra kivetett 750 ezer font összegű pénzbírságot, amely kevesebb mint 1%-a volt a cég közel 1,4 milliárd fontot kitevő éves profitjának. *Slappert* idézi *Gobert, J.* (1998) 4.o.

egy összegben kell kiszabni, alsó határa abszolút határozott összeg, ötszázezer forint, felső határa viszont relatíve meghatározott, nevezetesen az elért vagy elérni kívánt vagyoni előny háromszorosa lehet. Az Indokolás szerint a háromszoros mérték jelzi, hogy a pénzbírság célja nem csupán a bűncselekmény következtében a jogi személynél jelentkező vagyoni előny elvonása, hanem – amennyiben ennek összege az előny értékét meghaladja – az elrettentő jelleg révén a további bűncselekmények elkövetésének megelőzése. A pénzbírságnak a konkrét ügyben kiszabott mértéke számos körülmény függvénye lehet a későbbi gyakorlatban, amelyről „A szankciókiszabás elvei” cím alatt találunk egy rövid áttekintést.

A vagyoni előny értékét **becsléssel** kell megállapítani, ha annak értéke nem, vagy csak aránytalan nagy ráfordítással állapítható meg. Ennek gyakorlati jelentősége elsősorban az elérni kívánt előny esetében lehet, amikor az előny a jogi személynél még „fizikailag”, megfogható módon nem jelentkezett. (Megjegyezhető, hogy meglehetősen határozatlan jogfogalomnak tűnik a felső határnak az elérni kívánt vagyoni előny háromszoros mértékében történő meghatározása, mivel a háromszorozandó összeg mértéke is – a szubjektív elemre tekintettel – nehezen bizonyítható.) A pénzbírságot meg nem fizetése, vagyis az önkéntes teljesítés elmaradása esetén a bírósági végrehajtás általános szabályai szerint kell behajtani.

A pénzbírság önállóan, illetőleg a jogi személy tevékenységének korlátozása mellett is alkalmazható. A pénzbírság és a vagyonelkobzás egymás mellett történő alkalmazása az Indokolás szerint szintén lehetséges, tekintettel arra, hogy a vagyonelkobzás kizárólag a bűncselekményből származó előny elvonásáig terjedhet, míg e mértéket meghaladó anyagi hátrány okozására – a megelőzés érdekében – a pénzbírság alkalmazása útján van mód.

Nagyon lényeges eljárásjogi rendelkezése a törvénynek – ahogyan korábban említettük –, hogy a jogi személlyel szemben előreláthatóan alkalmazásra kerülő pénzbírság (illetve a bűnügyi költség) végrehajtásához szükséges vagyonra **zár alá vételt**, illetve **biztosítási intézkedést** kell elrendelni, ha a jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának szükségessége merül fel. (11. §) Egyetérthetünk azzal az állásponttal, amely szerint a jogi személlyel szembeni szankcióknak büntetőeljárás keretében (büntetőjogi) szankciókként történő alkalmazása melletti igen jelentős érv tükröződik ebben a rendelkezésben. A jogi személynél a bűncselekmény következtében jelentkező vagyoni előny elvonásának hatékony biztosítékai lehetnek a nevezett intézkedések, amelyek alkalmazására a polgári jogi, illetve a közigazgatási eljárásban nincs lehetőség.

Megjegyzendő végül, hogy álláspontunk szerint célszerűbb lett volna kerülni a pénzbírság elnevezést, mivel e megnevezés alatt nem vitatottan büntetőjogi szankcióról van szó, ilyen néven pedig ez idáig a kizárólag a közigazgatási jog által szabályozott jogkövetkezmény volt ismeretes. Törekedni kell ugyanis a büntetőjogi és a közigazgatási jogi szankciók elhatárolására már a megnevezés szintjén is. Így például a Törvény egy korábbi tervezetében szereplő „pénzösszeg megfizetésére kötelezés” szerencsésebb megoldás lett volna. Másrészt a pénzbírság maximális mértékének relatív határozatlansága aggályosnak tekinthető, figyelemmel a határozott büntetőjogi szankció követelményére, ennek megfelelően egy abszolút felső határ kijelölése lett volna kívánatos.

Az anyagi jellegű szankciók közül a legsúlyosabb a kizárólag az USA-ban szabályozott **teljes vagyonekobbzás**, amely a bűncselekmények elkövetésére létrejött szervezetekkel (criminal purpose organization) szemben alkalmazható. Eltérően az ekobbzástól, ennek keretében nem csupán a szervezet által a bűncselekmény elkövetése útján szerzett profit, hanem annak minden olyan vagyoni eszköze elvonandó, amely a jóhiszemű hitelezők kielégítése után marad.³³⁸

X. 3. A jogi személy tevékenységének és működésének korlátozását jelentő szankciók

Elsősorban a pénzbüntetés hatékonyságával kapcsolatos kételyek ösztönözték a különböző országok törvényhozóit a jogi személyekkel szemben kiszabható szankciók palettájának a szélesítésére. Ezen újabb jogkövetkezményeket jellemzően inkább a kontinentális államok jogrendszerei ismerik és céljuk elsősorban az, hogy a szervezet működésének, tevékenységének korlátozását (esetlegesen létének megszüntetését) jelentő intézkedésekkel közvetlenül vagy közvetve befolyásolják a jogi személy magatartását. Személytelen jellegűek, így megfelelőek a jogi személyekkel szemben, és alkalmazásuk során a büntetőjog már nem kizárólag közvetlenül az elkövetőre és a bűncselekményre koncentrál, hanem – akár más büntetés kiszabását követően, akár anélkül – lehetővé teszi annak a rendszernek vagy szervezeti keretnek a pozitív irányú módosítását (megreformálását), amely lehetővé tette a bűncselekmény elkövetését. Lényegében a szervezet cselekvési szabadságának valamilyen formában történő korlátozását jelentik, nem véletlenül beszél az USA Szövetségi Legfelsőbb Bírósága e korlátozások tekintetében – igaz, nem szerencsés analógiával – a „jogi személy szabadságvesztéséről”.³³⁹

Az analógiát folytatva elsőként kell szólni a „jogi személy halálbüntetésének” nevezett **felosztatás (megszüntetés)** jogkövetkezményéről, amely nem csupán közigazgatási, hanem büntetőjogi szankcióként is ismert. Szabályozza a francia Btk. – itt meghatározott súlyos bűncselekmények elkövetése, illetve kifejezetten bűncselekmények elkövetésére létrejött szervezet léte a feltétel -, és ismeri a holland büntetőjog, valamint az Ajánlás is. Szerepel az osztrák tervezetben is, amely szerint a felosztatást akkor kell alkalmazni, ha a jogi személy célja vagy tevékenysége túlnyomórészt büntetendő cselekmények elkövetésére irányul. Nevezhetjük a legsúlyosabb esetekre korlátozni, amikor az elkövetett cselekmény a jogi személy tevékenységének, a szervezeten belül uralkodó állapotoknak olyan tünete, hogy a rendelkezésre álló egyéb szankciók alkalmazása nem elegendő. A csupán néhány tagból álló, kisebb szervezetek felosztatása kevésbé problémamentes, amennyiben ez kevés számú, a szervezettől gazdaságilag vagy egyéb módon függő személyt érint. A nagy társaságok esetében azonban már más a helyzet, mivel a felosztatás nem csupán a részvényeseket (tulajdonosokat), hanem nagyszámú alkalmazottat – illetőleg a cég szolgáltatását igénybe vevőket - is rendkívül hátrányosan érinthet. A felosztatás esetleges láncreakciót kiváltó hatása

³³⁸ Heine, G. (1999) 239.o.

³³⁹ US v. Allegheny Bottling Co., F.Supp.856 (1988)

miatt ezzel a szankcióval meglehetősen óvatosan kell bánni. További probléma, hogy elméletileg nincs akadálya annak, hogy a feloszlatast követően a tagok újjáalakítsák a szervezetet, és ugyanott folytassák a tevékenységüket, ahol abbahagyták. Ennek elkerülése érdekében a feloszlattal egyidejűleg célszerűnek mutatkozhat **szankcionálni a tagokat is** oly módon, amely lehetetlenné teszi a jogi személy újjáalakítását (kérdés, hogy a vállalkozás szabadsága, a társasági tagsághoz való jog mennyiben korlátozható). E szankció adott esetben alkalmas lehet a bűnöző szervezetekkel, illetve olyan gazdasági társaságokkal szembeni fellépésre, amelyek tevékenysége akkora kockázatot jelent a társadalom számára (pl. a környezetvédelem, fogyasztóvédelem területén), hogy más megfelelő jogkövetkezmény már nem alkalmazható. A feloszlatast elrendelő bírósági ítéletet követően értelemszerűen a gazdálkodó szervezetek felszámolására irányadó polgári jogi szabályok alkalmazandók.

A magyar törvény ezt a szankciót „**A jogi személy megszüntetése**” elnevezéssel szabályozza (4. §), amely az Indokolás szerint is csak a legveszélyesebb esetekben alkalmazható. **Kötelező** az alkalmazása, ha a jogi személy nem folytat legális gazdasági tevékenységet, és a szervezetet kimondottan bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre, illetve tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja. A bíróság **mérlegelheti** a megszüntetés alkalmazását, ha az utóbbi két feltétel valamelyike fennáll, bár a jogi személy jogszerű gazdasági tevékenységet (is) folytat. A megszüntetés kötelező esetében a szankció elsősorban azokkal a (szervezett) bűnözés körébe tartozó bűncselekményekkel szembeni fellépésre irányul, amikor az elkövetők mintegy a szervezet mögé bújva fejtik ki illegális tevékenységüket, vagyis lényegében bűncselekmények elkövetésére, leplezésére létrejött szervezetekről van szó.

A megszüntetés mérlegelési jogkörön alapuló esete körében a Törvény meghatározza azokat az eseteket, amikor a szankció alkalmazása a jogszabály erejénél fogva kizárt. Így nem lehet megszüntetni a jogi személyt, ha ennek következtében állami vagy önkormányzati feladat ellátása veszélybe kerülne, vagy - a jogi személy jellegére tekintettel - a szervezet országos közüzemi szolgáltató, nemzetgazdasági szempontból stratégiai jelentőségűnek minősül, avagy honvédelmi vagy más különleges feladatot valósít meg, illetve célt szolgál. Ezekben az esetekben az Indokolás szerint a tartós állami tulajdonban maradó vagyont működtető, illetve állami tulajdonú jogi személyek további - bár hangsúlyozottan már jogszerű - működéséhez nagyobb érdek fűződik, mint e szervezetek megszüntetéséhez. Jogosnak tekintenünk azt a jogirodalmi kritikát, amely szerint ezek a cégek jellemzően tartósan állami tulajdonban levő és elvileg később sem privatizálandó szervezetek. Valóban kevésbé életszerű - bár nem elképzelhetetlen - az a lehetőség, hogy az állam bűncselekmény elkövetésének leplezésére alapít, illetve működtet egy vállalatot, illetve az állami tulajdonú vállalat tényleges működése bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja.³⁴⁰ (Némileg mesterkélt példa azonban említhető: magántulajdonban levő cég az önkormányzat feladatai közé tartozó szemétszállítást - köztisztaság és településtisztaság biztosítása - végez, és a helyi körülmények miatt a feladat

³⁴⁰ **Sárközy** (2002) 452. o.

ellátása más módon nem valósítható meg az önkormányzat részéről, a személyszállítási tevékenység pedig illegális hulladéklerakás leplezését szolgálja.)

Kizárólag önállóan alkalmazható, mivel más szankció alkalmazása értelmét veszíti a megszüntetés mellett. A szankció végrehajtásáról a jogi személyről nyilvántartást vezető bíróság gondoskodik, és törli a szervezetet ebből a nyilvántartásból. (Pl. egy részvénytársaság esetén a cégbíróság jár el és törli a cégnyilvántartásból.)

Megjegyzést érdemel, hogy a vonatkozó szakirodalomban külön speciális jogkövetkezményként találkozunk a **szervezet tevékenységének (működésének) felfüggesztésével**. Súlyát és lehetséges hátrányos következményeit tekintve mindenképpen a felosztatás után helyezhető el, mivel egy cég esetében a piacról történő néhány hónapos távollét is felbecsülhetetlen károkkal járhat. Egyfajta „utolsó figyelmeztetésként” fogható fel e jogkövetkezmény a felosztatás alkalmazását megelőzően, más kérdés, hogy szükségessége megkérdőjelezhető – éppen a kényszerű megszüntetéssel azonos hatásai miatt. Hazánkban a 2000. évi tervezet még szabályozott a „A működés felfüggesztése” néven hasonló tartalmú szankciót, amely szerint legfeljebb egy évre felfüggeszthető a gazdálkodó szervezet működése, amennyiben törvényes működésének helyreállítása csak hosszabb idő múlva biztosítható.

A felügyelet alá helyezés (felügyelő biztos kirendelése) jelenleg is szabályozott a francia jogban, a holland gazdasági büntető törvényben, illetve az Ajánlás és az Unió pénzügyi érdekeinek védelméről szóló Corpus Juris is tartalmazza. **Schünemann** szerint ez a szervezetekkel szemben alkalmazható ideális szankció, mivel – szemben a pénzbüntetés visszatartó hatását illetően megfogalmazott kétségekkel - egyrészt hatékony jogkövetkezmény, másrészt nem indukál olyan, ún. elkerülő stratégiákat, amelyek a jogi személy szervezetének, működésének befolyásolására irányuló egyéb szankciók esetén kimutathatók.³⁴¹ (Pl. felosztatás, működési kör korlátozása esetén új szervezet alapítása, vagyoni tartalmú szankciók esetén az így keletkező többletköltségek áthárítása stb.). A különböző jogi megoldások általános jellemzői vizsgálva megállapítható, hogy e szankció keretében a bíróság meghatározott időre egy ún. felügyelőt rendel ki a jogi személy élére, aki általában vagy egy hivatalos hatóság, vagy kifejezetten erre „szakosodott” szervezet képviselője (utóbbit leginkább a hazai jogunkban a felszámolással foglalkozó szervezetekhez lehetne hasonlítani). A felügyelő a jogi személy minden iratába betekinthet, szerveinek ülésein jelen lehet, bármely alkalmazottól, tisztségviselőtől felvilágosítást kérhet. Tudomása nélkül szervezeti változások nem eszközölhetők, lényeges azonban, hogy a felügyelő önállóan nem jogosult a jogi személy tevékenységét érintő döntések meghozatalára, vagyis nem veheti át a vezető tisztségviselők szerepkörét. A bíróság felé jelentéstételi kötelezettséggel tartozik, amely a felügyelettel kapcsolatos megállapításait, illetve a szervezet által esetlegesen elkövetett jogsértéseket tartalmazza. Tevékenységének nem megfelelő ellátása esetén bírsággal sújtható, illetve másik felügyelő kirendelésére is van mód. Amennyiben feladatának

³⁴¹ **Schünemann, B.:** Placing the Enterprise Under Supervision ('Guardianship') as a Model Sanction Against Legal and Collective Entities. **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.** i.mű 296.o.

ellátásában akadályozzák, a jogi személy bírsággal sújtható. Speciálisan a német törvénytervezet sajátja az a megoldás, amely szerint a bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésén túlmenően a szankció alkalmazásának az a feltétele, hogy fennáll a további jogsértés veszélye. Utóbbi tényre pedig általában az eredeti jogsértő cselekmény jellegéből, illetve az okozott kár, sérelem mértékéből lehet következtetést levonni.³⁴² Természetesen a további részletszabályok kimunkálására is van lehetőség, így adott esetben mód nyílhat a szankció végrehajtásának meghatározott időre történő felfüggesztésére; a felügyelet korlátozható a jogi személy egy bizonyos szervezeti egységére, telephelyére, avagy kiterjeszthető egy cégcsoport valamennyi tagjára; alkalmazható – esetlegesen már hosszabb időtartamban – ismételten is, stb. A francia szabályozás e szankciót „igazságügyi ellenőrzés alá helyezésnek” nevezi, amely szerint a bíróság határozatának tartalmaznia kell a bírói megbízott személyét, illetve feladatkörét, amelybe – többek között – a bv. bíró felé hathavonta történő jelentéskészítési kötelezettség is beletartozik. A bv. bíró megkeresheti az ítélő bíróságot új büntetés kiszabása, vagy az ellenőrzés feloldása érdekében.³⁴³

E jogkövetkezmény célja tehát a jogi személy „magatartásának” befolyásolása útján – a felügyelet és az ellenőrzés eszközével - azoknak az okoknak a megszüntetése, amelyek a bűncselekmény elkövetéséhez vezettek; ilyen értelemben némiképp emlékeztet a magyar jogban intézkedésként szabályozott pártfogó felügyeletre. Ígéretes megoldás lehet annak biztosítása érdekében, hogy a jogi személy működése a jogszabályoknak megfelelően történjék és a további jogsértés kockázatát a minimumra szorítsa. A szankcióval való törvényi fenyegetésnek is lehet nem elhanyagolható visszatartó hatása, különösen ha a felügyelet alá helyezés tényét a szervezet elnevezésében is kifejezésre juttatjuk, mivel a szervezet társadalmi megítélését vagy piaci helyzetét mindez negatívan befolyásolhatja (hasonlóan a felszámolás alatt álló cégek esetén a „f.a.” rövidítéshez). Fentiek alapján sajnálatosnak mondható, hogy a Törvény nem tartalmazza ezt a szankciót, különösen annak tükrében, hogy az IM 2000. évi, illetve 2001. júliusi Tervezte még az alkalmazható intézkedések közé sorolja, „szakmai felügyeleti ellenőrzés” elnevezéssel.³⁴⁴

Alkalmazása azonban mégsem problémamentes, felmerül ugyanis az a kérdés, hogy meddig terjed a felügyelő jogköre. A német tervezet kapcsán kifejezetten hangsúlyozzák, hogy a felügyelő kinevezése a szervezet vezetőségét, annak összetételét nem érinti, a felügyelő saját maga önállóan döntést nem hozhat.³⁴⁵ Akkor viszont hogyan képes a működés befolyásolására? Avagy ha a döntési jogkör a felügyelő kezében összpontosul, ki viseli a rossz döntésekért való felelősségét? Megfelelő megoldásnak mutatkozik a felügyelő

³⁴² **Schünemann, B.**(1999) 296.o.

³⁴³ **Nagy G.** (1995) 102. o.

³⁴⁴ A 2000. évi Tervezet szerint a szakmai felügyeleti ellenőrzés elrendelésének akkor van helye, ha a gazdálkodó szervezet törvényes működésének biztosítása érdekében a gazdálkodó szervezet tevékenységének figyelemmel kísérése szükséges. Tartama egy évtől három évig terjedhet, amely – annak letelte előtt – meghosszabbítható. A gazdálkodó szervezet tevékenységének figyelemmel kísérését, ellenőrzését a külön törvényben meghatározott közigazgatási szerv végzi. A 2001. júliusi Tervezet szerint pedig az említett közigazgatási szervet a bíróság feljogosíthatja, hogy a szakmai felügyeleti ellenőrzést a felügyelő bizottság ülésein is gyakorolhassa.

³⁴⁵ **Schünemann, B.** (1999) 298.o.

jogkörének, feladatának oly módon történő meghatározása, hogy az ő feladata a szoros értelemben vett törvényes működés biztosítása. Ennek megfelelően a szervezet döntéseiben való részvételét célszerű a jogszabályoknak megfelelő működés szempontjainak vizsgálatára és a jogsértések megelőzésére korlátozni, s ily módon az üzleti, hasznossági megfontolásokat kizárni a felügyelő ellenőrző tevékenysége során.

Különböző bírói rendelkezések. E jogkövetkezmények közös vonása, hogy elsősorban a gazdasági tevékenységgel (is) foglalkozó szervezetekkel szemben alkalmazhatók, és így az üzleti tevékenység valamilyen módon történő korlátozását testesítik meg. Nem csupán a hagyományos értelemben vett büntetőjogban lelhetők fel – így a francia, vagy a spanyol Btk.-ban –, hanem megtalálhatók az elkülönült gazdasági büntetőjoggal rendelkező jogrendszerek szankciós palettáján is (pl. Hollandiában vagy Portugáliában). A szervezetek büntetőjogi felelősségét intézményesen el nem ismerő jogrendszerekben pedig a közigazgatási jog területén kerülnek szabályozásra. Ezen változatos és sokrétű jogkövetkezmények közé tartoznak **a tevékenységhez szükséges engedélyek visszavonása, meghatározott tevékenységi körtől való eltiltás, nyilvános pályázatokból, állami megrendelésekből történő kizárás, állami támogatások folyósításának megszüntetése, bizonyos termékek gyártásának, szolgáltatások nyújtásának, reklámtevékenységnek a megtiltása, a jogszabályoknak megfelelő szervezeti felépítés és tevékenység biztosítására kötelezés.** Ebbe a körbe sorolható az Ajánlás által szabályozott szankció is, a **vállalati vezetők, menedzserek eltávolítása**, amely olyan esetre látszik megfelelőnek, amikor a vállalkozás maga is inkább sértettje a management bűnös tevékenységének, amelyet a vállalkozás neve alatt folytatott.³⁴⁶ Problémát okozhat azonban az, hogy ezen intézkedés mennyiben egyeztethető össze a vezető tisztségviselők szabad megválasztására vonatkozó tagi-tulajdonosi jogosultsággal még abban az esetben is, ha az új vezetésnek a hatóság részéről történő kijelölése csak ideiglenesen, ügyvezető jelleggel történik.

A bírói rendelkezések tekintetében egyébként is felmerül az az általános ellenérvként is felhozható kérdés, hogy nem célszerű –e inkább e jogkövetkezményeknek a közigazgatási jogban történő szabályozása, elsősorban arra tekintettel, hogy a speciálisan a gazdálkodó szervek tevékenységét érintő jogkövetkezmények kiszabása adott esetben jobb kezekben lehet egy közigazgatási szerv hatáskörében, mivel az alapul szolgáló jogsértő cselekményre, adott gazdasági viszonyokra vonatkozó különleges szakértelem itt „kéznél van”. Ebben a kérdésben nem könnyű állást foglalni, az viszont megjegyzést érdemel, hogy egyes jogkövetkezmények, így a tevékenység folytatásának megtiltása vagy korlátozása bizonyos esetekben drasztikus hatást gyakorolhat a szervezet tevékenységére, különösen ha a működése szinte kizárólag erre a tevékenységre épül, illetve a tevékenységtől történő eltiltás relatíve hosszú időtartamra történik.³⁴⁷ Így a különböző jogágakban szabályozott szankciók arányosságának

³⁴⁶ **Lévai I.** (1994) 374.o.

³⁴⁷ Erre utal az osztrák tervezet megoldása is, amely az „üzleti tevékenységtől történő eltiltás” alkalmazásának lehetőségét egyrészt ahhoz a tényhez köti, hogy a jogi személyt ugyanazon jogi tárgy elleni bűncselekmény miatt korábban már elítélték, másrészt e szankció eleve járulékos jellegű: kizárólag pénzbüntetés mellett alkalmazható.

követelményére figyelemmel nem tanulságok nélküli azon a kérdésen elgondolkodni, hogy amennyiben pl. az elkobzást, vagy a pénzbüntetést beiktatjuk a jogi személyekkel szemben kiszabható büntetőjogi szankciók közé, a tevékenységtől eltiltás – és különösen a felosztatás – sem maradhat meg a közigazgatási szankciók között, mivel utóbbiak számottevően súlyosabb hátrányt jelentenek a szervezet számára.

A magyar törvény az említett hátrányos jogkövetkezmények közös gyűjtő-elnevezéseként „**A jogi személy tevékenységének korlátozása**” intézkedést szabályozza (5. §). Az intézkedés tartama egy évtől három évig terjedhet, a tartamot években kell meghatározni. A tartam számításának kezdete az ítélet jogerőre emelkedésének időpontja. A Törvény nevesít bizonyos tevékenységeket, amelyek az eltiltás alatt nem folytathatók. Ezek: (1) nem végezhet nyilvános felhívás alapján betétgyűjtést; (2) nem vehet részt közbeszerzési eljárásban; (3) nem köthető a céggel koncessziós szerződés; (4) nem minősíthető közhasznú szervezetté; (5) nem részesülhet központi vagy helyi önkormányzati költségvetés, elkülönített állami pénzalapok, külföldi állam, az Európai Közösségek vagy más nemzetközi szervezet által céljelleggel nyújtott támogatásban; (6) nem folytathat egyéb olyan tevékenységet, amelynek gyakorlásától a bíróság eltiltotta.

A szankció alkalmazása tekintetében a bíróság széles körű mérlegelési joggal rendelkezik. Lehetséges ugyanis, hogy az ítélet

- az első öt pontban meghatározott tevékenységektől történő eltiltás vagy támogatásokból, előnyökből történő kizárás mindegyikére vonatkozik;
- ezek közül csak az egyikre (pl. a betétgyűjtés eltiltása) vagy csak egyesekre (betétgyűjtési és koncessziós tilalom);
- a felsorolásban nem szereplő egyéb tevékenységre, ugyanis a (6) pont alapján a büntetőbíróságnak lehetősége van a cég által folytatott bármely tevékenységtől való eltiltásra is. Ezzel összefüggésben megjegyzendő, hogy – ahogyan az intézkedés elnevezése is utal rá – a jogi személy tevékenységének csupán a korlátozására van mód, így a szervezet által gyakorolható tevékenységi körök teljességét az eltiltás nem érintheti, mivel az gyakorlatilag a kényszerű megszüntetéssel lenne egyenértékű. Olvasható olyan álláspont is, hogy e rosszul fogalmazott rendelkezés alapján a bíróság a jogi személyt elvileg bármely tevékenységtől eltilthatja, akár szerepel e tevékenység a tevékenységi körében, akár nem, így ez a tulajdongyakorlás megengedhetetlenül tág korlátozása, ekként alkotmányellenes.³⁴⁸ Ez az értelmezés valóban kiolvasható a jogszabály szövegéből, azonban ebben a vonatkozásban látni kell az intézkedés célját: olyan tevékenységtől kell eltiltani a szervezetet, amellyel összefüggésben a bűncselekményt a szervezet keretei között megvalósították. Ez a tevékenységi kör pedig lehetséges, hogy nem szerepel a cég bejegyzett tevékenységi körei között.

Látni fogjuk, hogy e jogkorlátozások egy része más jogágakban is megtalálható (pl. a közbeszerzési eljárásból való kizárás a vonatkozó törvény szerint), már kisebb fokú jogsértés

(További feltétel annak veszélye, hogy a jogi személy keretében az említett típusú bűncselekményt ismételten el fogják követni. Oszták tervezet 7. §.

³⁴⁸ **Sárközy** (2002) 453. o.

esetén is alkalmazhatók, így felmerülhet a kérdés, hogy célszerű –e megvárni a büntetőeljárás lefolytatását és az annak eredményeként kimondott korlátozást. Ezzel összefüggésben ismét hangsúlyozzuk, hogy – bár hatásukat tekintve hasonló, de – eltérő jogágba tartozó szankciókról van szó, utóbbi bűncselekmény elkövetése miatt, azzal összefüggésben, előbbi más, kisebb fokú jogsértés miatt kerülhet alkalmazásra. A büntetőjogi szankció alkalmazásához igenis meg kell várni a büntetőeljárás végét, más kérdés, hogy – a példánál maradva – amennyiben egy közbeszerzési eljárással összefüggésben bűncselekményt követnek el, akkor az esetek jelentős részében valószínűleg megsértik a közbeszerzési eljárás alapelveit, illetve szabályait is. Ilyen esetben a büntetőjogi szankció alkalmazására már nem kerül sor, mert a kizárásra már korábban, a közigazgatási eljárás keretei között sor került. Az említett korlátozások, tilalmak a jövőre nézve érvényesülnek, a Törvény további rendelkezése pedig a jelenre vonatkozóan a már megkötött szerződések megszűnéséről, folyamatban levő eljárások megszüntetéséről stb. rendelkezik.

X. 4. Egyéb jogkövetkezmények

A harmadik csoportba jellemzően viszonylag enyhébb súlyú, intő-figyelmeztető jellegű, illetőleg más szankciók elemeit vegyítő kombinált jogkövetkezmények sorolhatók.

A **figyelmeztetés** az Ajánlásban szabályozott szankció, amely elnevezéséből adódóan is csupán konstatálja a bűncselekmény elkövetését, megállapítva a szervezet felelősségét, egyéb hátrányos következménnyel nem jár. Hasonlóan a hazai jogban szabályozott megrováshoz, a jövőbeni jogsértésektől való tartózkodásra hív fel. Szintén az Ajánlásban találkozunk a **felelősség szankció alkalmazása nélkül megállapítása** elnevezésű jogkövetkezménnyel, amelynek rendeltetése a figyelmeztetéshez hasonló.

A **bírósági ítélet közzététele (adverse publicity order)** büntetőjogi szankcióként került szabályozásra a francia, a holland, az amerikai büntetőjogban – itt alkalmazható akár önállóan, akár a próbára bocsátás egyik feltételeként -, valamint a holland gazdasági büntetőjogban, illetve ismeri az Ajánlás is. Közismert, hogy a büntetőjogi szankciók egyik sajátossága azok stigmatizációs, megbélyegző hatása, amelyet sokszor mint negatív jellegű, nemkívánatos következményként értelmeznek. Amíg ennek a megközelítésnek az igazsága a szabadságvesztés esetén (annak végrehajtását követően) nem vitatható, mivel akadálya lehet az elkövető reintegrációjának, a bűncselekménnyel történő tudomásszerzés a szervezetek vonatkozásában egyrészt nem szükségszerűen jár ilyen kirívó következményekkel, másrészt éppen ez a lényege ennek a szankciónak. Hátrány-tartalmát elsősorban az a jelenség alapozza meg, hogy a különböző szervezetek – és nem csupán a gazdálkodó szervezetek – számára a „negatív reklám” sokféle káros következménnyel járhat, mivel ilyen esetben a jogsértés ténye és az alkalmazott szankció hírként jelenik meg a tömegtájékoztatási eszközökben. Így egy vállalkozás esetében ez megmutatkozhat a termékei, szolgáltatásai iránti kereslet, egy alapítvány vonatkozásában pedig a támogatók számának csökkenésében. Annak ellenére,

hogy erre a szankcióra már a 19. században is találunk példát,³⁴⁹ manapság nem tekinthető általánosnak, hogy a jogi személyek kriminalitása nagy nyilvánosságot kapna. Ez alól talán a sok ember halálát okozó hajó- vagy vasúti katasztrófák, illetve a nagy port felkavaró környezetszennyezések jelentenek kivételt.³⁵⁰ A kutatások szerint azonban a társaságok az egyik legsúlyosabb jogkövetkezménynek tekintik és ők maguk is jelentős visszatartó hatást tulajdonítanak ennek, egyrészt a következményként megjelenő bevételecsökkenés, másrészt az általános presztízsveszteség, a társaság nevén esett folt miatt.³⁵¹ Hatékonyságát azonban nagymértékben befolyásolja az ítélet közzétételének konkrét helye. Az adott tevékenységgel foglalkozó szervezet, illetve a tevékenység hivatalos lapjaként funkcionáló sajtóorgánumon túlmenően – amelyeket döntően a szakmabeliek forgatnak – célszerűnek mutatkozhat a nagyközönség által olvasott napilapokban is közzétenni az ítéletet. Ily módon a széles nyilvánosság is tudomást szerezhet a jogsértés tényéről, és egyáltalán nem szabad lebecsülni a várható reakció komolyságát, illetve ebből kifolyólag a szervezetet fenyegető hátrányos jogkövetkezményeket. Egyébként **tágabb értelemben** vett negatív publicitásnak nevezhetjük már a jogsértésről tudósító újságcikket, a sajtóban megjelent kommentárokat, elemzéseket is, elegendő, ha hazánkban a 2000. évi nagy tiszai vízszennyezést követő sajtóvisszhangra gondolunk. Az USA-ban erre a legjellemzőbb példa az 1978-as „Pinto-ügy”³⁵² néven ismert eset, amelyet követően a Forddal szemben példátlan intenzitású sajtóháború indult. A média összehangolt támadásának köszönhetően, illetve részben a közvélemény nyomására gondatlan emberölés miatt vádat emeltek a Ford ellen. Az ügy vége felmentő ítélet lett, ennek ellenére vagy éppen emiatt a gazdasági társaságokról kialakult közvélekedés a 70-es, 80-as években rendkívüli mértékben megromlott. Vezetőikre és magukra a vállalkozásokra mint a mindenáron profitmaximalizálásra, illetve költségminimalizálásra törekvő szervezetekre tekintettek, ahol a jogsértő cselekmények elkövetése napi gyakorlatként jelentkezik. Mégis – legalábbis hazánkban – a Fordra (General Motors) ma is úgy tekintünk, mint a legpatinásabb és legnevesebb amerikai autógyárra.

A **büntetőjogi szankció** keretében viszont a bíróság kötelezi a szervezetet, hogy a saját költségén cikket jelentessen meg országos napilapban vagy gazdasági szakfolyóiratban, amely tartalmazza a bűncselekményt, valamint a társasággal, illetve tisztségviselőivel szemben alkalmazott szankciót, illetőleg a bűncselekmény káros következményeinek orvoslása, illetve a megelőzés érdekében szükséges intézkedéseket:

³⁴⁹ Ez volt az (egyik) angol Kenyértörvény, amely felhatalmazta a magisztrátust a kenyérhamisítók nevének kifüggesztésére. Lásd **Fisse, B.** (1990) 240.o. Az a jelenség, hogy a büntetésről a közvélemény tudomást szerezzen, korábban általánosnak volt mondható, gondoljunk csak a „rendes büntetésként” felfogott halálbüntetés nyilvános végrehajtásának gyakorlatára.

³⁵⁰ **Gobert, J.** (1998) 8.o.

³⁵¹ **Clinard, M., B.-Yeager, P., C.:** Controlling Corporate Crime. 1980. New York. 312.o.

³⁵² **State v. Ford Motor Company.**

„FIGYELEM!
A MÉRGEZŐ HULLADÉK ILLEGÁLIS ELHELYEZÉSE
SZABADSÁVESZTÉST VON MAGA UTÁN!

Acme Hulladékhasznosító Társaság

Tisztelt üzletfeleink, Los Angeles város lakói!

Környezetünk szennyezése katasztrófához vezet. A veszélyes hulladékok illegális elhelyezése a közösség elleni erőszakos cselekménynek minősül.

Hasonló cselekményekért az elmúlt két évben majdnem egy tucat olyan személy került börtönbe, akik gazdasági társaságnál vezető tisztséget töltenek be.

Ezen túlmenően a jogsértő társaságokkal szemben nagy összegű pénzbüntetést szabtak ki, ők viselték szennyezés megszüntetésének a költségeit, nyilvánosan kellett beszélniük az általuk elkövetett jogsértésekről és cikket kellett megjelentetniük a bűncselekményről és a kiszabott büntetésről.

**TÚLSÁGOSAN NAGY A LEBUKÁS KOCKÁZATA. ÉS TÚLSÁGOSAN SÚLYOSAK A
KÖVETKEZMÉNYEK IS. NEM ÉRDEMES!**

**Mi most fizetjük meg az árat. Amikor ezt a cikket olvassák, a cégünk elnöke és elnökhelyettese
BÖRTÖNBÜNTETÉSÉT tölti és köteleztek minket ennek a cikknek a megjelentetésére.**

**KÉRJÜK, VÁLASSZA A JOGSZABÁLYOKNAK MEGFELELŐ MEGOLDÁST, VÉDJÜK A
KÖRNYEZETÜNKET.**

Acme HulladékhasznosítóTársaság³⁵³

Ezen túlmenően lehetséges az is, hogy a szankció keretében a társaságot arra kötelezik, hogy részvényeseit, illetve a társadalom érintett csoportjait (például a cég által előállított termékek potenciális vásárlóit) levélben tájékoztassa az elkövetett jogsértésről, illetve annak következményeiről.

Általában elmondható, hogy az ítélet közzététele mint járulékos jellegű jogkövetkezmény alkalmas lehet a pénzbüntetés hatásának felerősítésére, ily módon mérsékeltebb összegű pénzbüntetés is hatékonyabb lehet. Álláspontunk szerint kifejezetten olyan szankcióról van szó, amely vonatkozásában már önmagában az alkalmazhatóságának tudata is jelentős **visszatartó hatást** gyakorolhat a potenciális jogsértőkre. Alkalmazása esetén majdnem biztosan anyagi hátránnyal jár a jogi személyre nézve, de ez – szemben a pénzbüntetéssel – nem egyszerre, egy összegben jelentkezik. További hatása lehet a jogi személyen belüli belső „reformok” indukálása, mivel egy szervezet sokszor nem engedheti meg magának a saját magáról kialakított pozitív kép, a jó hírneve veszélyeztetését. Úgy tűnik tehát, mintha ezt a szankciót kifejezetten a jogi személyek kriminalitására találták volna ki, és büntetőeljárás

³⁵³ Lásd **Cullen, F.T. – Maakestand, W.J. – Cavender, G.:** Corporate Crime under Attack. 1987. Cincinnati, Ohio. 317.o. Képzeljünk el egy hasonló cikket például a Népszabadság vagy a Magyar Nemzet gazdasági részének címlapján.

keretében büntetőjogi szankcióként történő alkalmazásának a lehetősége – nemkülönben az ezzel történő fenyegetés – több mint elgondolkodtató.

A **próbára bocsátás és a közérdekű munka**. A kontinentális országok jogában ismeretlen „a jogi személyek próbára bocsátása” (**corporate probation**) széles körben elterjedt az angolszász, különösen az amerikai és a kanadai büntetőjogban. Célja elsősorban a jogi személy újjászervezése, a visszaesés megelőzése a nagyszámú pénzbüntetések kiszabása helyett.³⁵⁴ Bár fogalmát lehetetlen egységes jelleggel meghatározni, lényege, hogy a szervezet meghatározott ideig köteles a bíróság által előírt feltételeket teljesíteni. Ezek a feltételek az alábbiak lehetnek:

- a bírói ítélet közzététele,
- kártérítés megfizetése,
- a szervezeten belüli döntéshozatali rendszer, illetve általában a belső szervezeti felépítés megreformálása, meghatározott ellenőrzési, biztonsági eljárások bevezetése,
- rendszeres jelentéstétel, vagy a megelőzés érdekében tevékenykedő bizottságok vagy tisztviselők kinevezésének előírása,
- olyan tanácsadó kinevezése a szervezet mellé, aki megvizsgálja a bűncselekmény elkövetéséhez vezető szituációt és megfelelő javaslatokat tesz a megelőzés érdekében (az USA-ban például a bíróság előírta egy társaságnak, hogy az olajszennyezés megszüntetése érdekében egy speciális programban vegyen részt³⁵⁵).

A próbára bocsátást a legnagyobb gyakorisággal az USA-ban alkalmazzák, mivel a később említendő Irányelvek kötelező teszik az alkalmazását a szövetségi büntetőjogban, ha:

- ha a kiszabott szankció (pénzbüntetés, közérdekű munka, kártérítés) teljesítése, illetve megfizetése érdekében ez szükséges. E rendelkezés előrevetíti a próbára bocsátás gyakori alkalmazását, hiszen egyáltalán nem ritka pl. a kiszabott pénzbüntetés meg nem fizetése;
- ha a megelőző öt évben vagy a társaság, vagy annak tisztségviselője ellen hasonló cselekmény miatt eljárás indult;
- ha a társaság nem rendelkezik a jogsértések megelőzésére és felderítésére szolgáló hatékony programmal. Az említett program (**compliance program**) elemeiről korábban már említést tettünk.

A szabályozás további – feltételként előírható - követelményeket is meghatároz,³⁵⁶ illetve a próbára bocsátás maximális időtartamát öt évben, minimumát büntettek esetén egy évben határozza meg. Az előírt feltételek nem teljesítése esetén az időtartam meghosszabbítható, lehetőség van az előírások szigorítására, a próbára bocsátás hatályaon kívül helyezésére és más szankció alkalmazására, végül ismételt, súlyos kötelességszegés esetén felügyelő biztos kirendelésére is.

³⁵⁴ Heine, G. (1999) 249.o.

³⁵⁵ Stessens, G. (1994) 517.o.

³⁵⁶ Ilyen lehet meghatározott időközönként jelentés készítése, amely a pénzügyi helyzetre, illetve a gazdálkodás eredményeire vonatkozó információkat tartalmazza; rendszeresen vagy eseti jelleggel a társaság könyvvizetésének ellenőrzése. Lásd Wray, C., A. (1992) 2029.o.

Az angolszász államokban egyébként a jogi személyek próbára bocsátása tekintetében is érvényesül az a tendencia, amely szerint a preventív vonások mellett egyre erőteljesebben hangsúlyozzák a szankció büntetés-jellegét, amely a jogi személyek kriminalitása terén alkalmassá teszi a próbára bocsátást a pénzbüntetés nagyobb arányú kiváltására. Célként fogalmazzák meg, hogy a szankció végrehajtásával kapcsolatos munkaterhek, kötelezettségek, illetve az ezzel járó költségek nagyobb részét a pártfogó szolgálatok helyett egyre inkább a jogsértő szervezetekre hárítsák át. Ennek érdekében a bíróságok kötelezhetik a jogi személyt a bűncselekmény körülményeinek kivizsgálására, a szervezet működésében kimutatható jogsértő mechanizmusok orvoslására.³⁵⁷

Szintén az angolszász államokban számít gyakori szankciónak a közérdekű munka (**community service order**), mivel ilyenkor az ítéletben meghatározott munkát – igaz, hogy közvetve az alkalmazottak útján – a szervezet végzi. E szankció célja ugyanaz, mint a természetes személyek vonatkozásában, nevezetesen a bűncselekménnyel okozott sérelem, kár jóvátétele, olyan „projektben” való részvétel, amely ezen túlmenően a társadalom számára előnyös is. Így egy pékséget például arra köteleztek, hogy meghatározott időn át a hajléktalanokat kenyérrel lássa el³⁵⁸, a vegyi anyagokat gyártó cég az általa okozott környezeti károk megszüntetését végezte el³⁵⁹, a mikrohullámú sütőket gyártó társaság pedig a fogyasztók védelme érdekében biztonsági előírások fejlesztése, más cégek reklámtevékenységének ellenőrzése területén kapott feladatokat.³⁶⁰ A bíróságok láthatóan igyekeznek olyan projekteket kitalálni, amelyek igazodnak a jogsértő szervezet által végzett tevékenységek jellegéhez, illetve az elkövetett bűncselekmény típusához is. Az említett esetekben a pékség a kenyérárak meghatározásával összefüggésben, a mikrosütőt gyártó cég pedig a termék reklámozására vonatkozó szabályok megszegésével követte el a jogsértést.

Érdekes, hogy amíg a természetes személyek vonatkozásában a közérdekű munka részben a szabadságvesztés alternatívájaként funkcionál – figyelemmel ez utóbbi szankció hátrányos vonásaira, illetve a végrehajtással járó magas költségekre -, addig a szervezetek tekintetében a cél a pénzbüntetés helyettesítése, kiváltása. Különösen jellemző ez az USA-ban, ahol, mint említettük, a társaságokkal szembeni büntetőjogi fellépés valóságos iparaggá vált, s ez elsősorban a rendkívül magas összegű pénzbüntetések alkalmazásában mutatkozott meg. A pénzbüntetés helyettesítésének indokai természetesen azonosak e szankció vélt vagy valós hátrányos vonásaival. Ennek megfelelően nyomós indok lehet a szervezet pénzügyi helyzete, mivel előfordulhat, hogy a (nagyösszegű) pénzbüntetés kifizetésére nem, vagy csak jelentős elbocsátások árán lenne képes. A közérdekű munka nyilvánvaló előnyös vonásaként említik annak lehetséges nevelő hatását, így lényeges, hogy a jogsértő társaság „érezze” azt, hogy a tevékenységre fordított idő, illetve az erőfeszítések folytán mintegy jóváteszi az általa

³⁵⁷ *Préfontaine, D.* (1999) 281.o.

³⁵⁸ *United States v. Danilow Pasty Co.* Lásd *Heine, G.* (1999) 249.o

³⁵⁹ *United States v. Allied Chemical Corp.* Lásd *Gobert, J.* (1998) 6.o

³⁶⁰ *Hartnell v. Sharp Corporation of Australia.* Lásd *Fisse, B.* (1990) 246.o.

elkövetett jogsértést, szemben a pénzbüntetéssel, amikor csupán kitöltik a büntetés összegének megfelelő csekket és a dolog el van intézve.³⁶¹

A próbára bocsátás, illetve a közérdekű munka előnyös vonásai feltehetően érvényesülnek a jogi személyek vonatkozásában is, e szankciók alapgondolata pedig nyilvánvalóan helyes, t.i. a jogi személyek kriminalitása gyakran strukturális problémákra, hiányosságokra vezethető vissza, illetve pozitív hatású lehet a bűncselekménnyel okozott sérelem jóvátétele. Hazai jogunkban való meghonosodásuk – legalábbis ilyen elnevezéssel, illetve a hagyományos végrehajtási módszerekkel – azonban kevésbé látszik valószínűnek egyrészt a pártfogói rendszer ismert anomáliái, másrészt azon szemlélet miatt, amely ezeket a jogkövetkezményeket – ha lehet még fokozottabban, mint a egyéb büntetőjogi szankciókat – a természetes személyek jogsértéseihez köti. Figyelemre méltó azonban, hogy a távolság, illetve a jogi hagyományok alapján is „szomszédvárnak” tekinthető Ausztriában a vonatkozó törvény tervezete olyan, ún. rendszabályok (vagy magatartási szabályok) alkalmazásának lehetőségét szabályozza, amelyek alkalmasak lehetnek a további bűncselekmények elkövetésének megelőzésére.³⁶²

X. 5. A szankciókiszabás elvei

Az a tény nyilvánvaló, hogy – hasonlóan a természetes személyek büntetőjogi szankcionálásához – szükségesnek mutatkozik a szankciókiszabás során figyelembe veendő körülmények, elvek rögzítése. Ez alapvetően két módon történhet: vagy kifejezetten a törvényben, vagy pedig – hasonlóan a magyar Legfelsőbb Bíróság 154. sz. Büntető Kollégiumi Állásfoglalásához – bírósági iránymutatásokban. Az első megoldásra példaként szolgálhat a finn Btk., amely a IX. fejezetben tételesen felsorolja a büntetés (pénzbüntetés) során figyelembe veendő szempontokat. Ezek az alábbiak: az elkövetett bűncselekmény jellege és súlya (ebben a körben pl. a gondatlanság mértéke és jellege), az elkövetőnek a jogi személy szerveiben betöltött tisztsége, az a tény, hogy vajon a jogi személy köteleességszegése a törvények vagy pedig egyéb hatósági rendelkezések figyelmen kívül hagyásában nyilvánult –e meg. Fentieken túlmenően jelentősége lehet annak a ténynek is, hogy a jogi személy milyen intézkedéseket tett az újabb bűncselekmények megelőzése, illetve a cselekmény káros következményeinek megelőzése vagy orvoslása érdekében. Végül lényeges büntetés-kiszabási körülmény a jogi személy pénzügyi helyzete, amelynek vizsgálata során elsősorban a

³⁶¹ **Fisse, B.** (1990) 247.o. Ebben a vonatkozásban sincs tehát különbség az angolszász jogterületen a társaságokkal és a természetes személyekkel szemben alkalmazott közérdekű munka között. Más kérdés, hogy – amellet, hogy Magyarországon e szankcióval összefüggő, említett „jóvátétellel” kapcsolatban általában is erős szkepszis tapasztalható, - mennyire hat pozitívan egy társaság vezetőjének morális felfogására az elrendelt tevékenység végzése, mivel azt vélhetően nem a vezetőség, hanem az alkalmazottak fogják elvégezni.

³⁶² A tervezet szerint a jogi személyt minden esetben kötelezni kell a cselekménnyel okozott kár megtérítésére, Ezen túlmenően – a bíróság mérlegelése alapján – alkalmazhatók ún. technikai intézkedések, így az előregegyezett berendezések üzemén kívül helyezése, szervezeti intézkedések, például megfelelő felügyeleti és ellenőrzési struktúrák megteremtése, személyi intézkedésként a megbízhatatlan munkatársak eltávolítása, megfelelő szakképzettséggel rendelkező munkavállaló alkalmazásának előírása, végül felügyelő (irányító) kirendelése legfeljebb két évi időtartamra. Osztrák tervezet 11. §.

jövedelmet, illetve a kapott állami támogatások összegét kell figyelembe venni.³⁶³ Ehhez hozzátehetjük, hogy az egyik legfontosabb szempont lehet a jogi személy „előélete”, vagyis az a tény, hogy korábban alkalmaztak –e, illetve milyen típusú szankciót, milyen tartamban alkalmaztak. Megoldandó feladatként jelentkezik tehát **az alkalmazott jogkövetkezmények nyilvántartásba vétele**, hasonlóan a természetes személyekre vonatkozó bűnügyi nyilvántartáshoz. Így Európában a francia Btk. egyrészt kifejezetten rendelkezik a visszaeső jogi személy különböző típusairól, súlyosabb pénzbüntetés lehetőségét, illetve további szankciók alkalmazását helyez kilátásba ezekkel a szervezetekkel szemben. Másrészt a büntetőeljárás törvényben megtalálhatók a természetes személyek hasonló nyilvántartásától különálló bűnügyi nyilvántartás szabályai, illetve két speciális „Közlönyt” bocsátottak ki annak érdekében, hogy a bíróságok, más hatóságok, illetve meghatározott szervezetek tájékozódhassanak a jogi személyek korábbi elítéléséről.³⁶⁴

A másik alternatívát valósította meg az USA joggyakorlata, ahol az irányadó körülményeket egy külön Bizottság (**Sentencing Commission**) által kiadott Irányelvek tartalmazzák, amelyek egy - meglehetősen bonyolult – sémát állítanak fel a büntetés, elsősorban a pénzbüntetés összegének meghatározására. Ennek során a bíróság első lépésként a bűncselekmény jellegére tekintettel megállapítja a pénzbüntetés un. alapösszegét (**base fine**), ez a kiindulási pont. A második lépés az adott ügyben fennálló alanyi jellegű enyhítő és a súlyosító körülmények vizsgálata, amelyek az alábbiak lehetnek:

- a hasonló bűncselekmény miatti esetleges korábbi elítélést,
- a vezetőség részvételét, cselekvőségét a bűncselekményben,
- az a tény, hogy a társaság akadályozta az eljárás sikeres lefolytatását, avagy azonnal jelentette a bűncselekmény elkövetését a hatóságoknak, illetve milyen intézkedéseket tettek a bűncselekmények megelőzése, felderítése érdekében.

Mindezek figyelembe vételével a bíróság meghatározza a társaság bűnösségének a fokát, majd utóbbi segítségével a pénzbüntetés lehetséges minimum és maximális szorzószámát. Végül az alapösszeg és az említett számok szorzata adja a büntetési tétel alsó és felső határát, amely között a bűncselekményt és az elkövetőt jellemző körülmények – így a jogi személy nagysága, az okozott kár mértéke és az egyéb káros következmények, a korábbi elítélések stb. - értékelésével kiszabja a konkrét összeget.³⁶⁵

Megjegyzendő, hogy az USA-ban nem csupán az említett Irányelv, hanem a társaságokkal szemben alkalmazható szankciókról rendelkező, az Ítélezési Reformról szóló 1984. évi törvény (**Sentencing Reform Act**) is tartalmaz általános büntetéskiszabási körülményeket, így például a pénzbüntetés következtében az elítéltre és másokra háruló hátrányos következményeket, az illegális haszon elvonásának szükségességét, azt a tényt, hogy a társaság mennyiben képes áthárítani a büntetést a fogyasztókra vagy másokra, a bűnismétlés megelőzése érdekében tett intézkedéseket stb.³⁶⁶

³⁶³ Lásd a finn Btk. IX. fejezet 6. szakaszát.

³⁶⁴ Nagy G. (1995) 103. o., illetve 105.o.

³⁶⁵ Heine, G. (1999) 249.o.

³⁶⁶ Wise, E.M. (1996) 398.o.

E vázlatos ismertetőből is látható, hogy a jogi személyek szankciókiszabása körében is szükség van mind a megfelelő jogkövetkezmény, mind annak konkrét összege, időtartama, súlya meghatározása során az irányadó körülmények, elvek rögzítésére. Magyarországon – támaszkodva a hazai jogi hagyományokra is – megoldás lehet a bírói gyakorlat feladatává tenni ezek kialakítását és rögzítését. Ebben a körben segítségül lehetne hívni a már meglévő, a büntetés kiszabása során értékelhető tényezők közül a jogi személyek speciális jellemzőire figyelemmel is adoptálható körülményeket, ezek kiegészítése során pedig figyelembe lehet venni a külföldi jogrendszerek megoldásait is.

X. 6. Polgári jogi, közigazgatási jogi szankciók versus büntetőjogi intézkedések?

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló törvény elfogadása következtében (természetesen a hatályba lépést követően) az a sajátos jogi helyzet alakul ki Magyarországon, hogy egymás mellett léteznek – sokszor megtévesztően hasonló elnevezéssel – a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi, valamint egyéb jogágakba tartozó szankciók. A törvény elfogadását megelőzően és jelenleg sem vitatott kérdés, hogy a jogi személy a polgári-, illetve a közigazgatási jog alanya lehet. Ennek megfelelően az említett jogágakban szabályozott jogkövetkezmények a szervezetek által elkövetett jogsértések esetén alkalmazásra kerülhetnek. A teljesség igénye nélkül érdemes áttekinteni ezeket annak bizonyítása érdekében, hogy a külföldi jogrendszerekben sok esetben büntetőjogi jogkövetkezményként szabályozott – s ekként a hazai büntetőjogászok számára meglehetősen idegennek tűnő – szankciók léteznek a magyar polgári jog, illetve közigazgatási jog területén is.

a) pénzbírság

- A cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a cégbírószági eljárásról szóló 1997. évi CXIV. törvény szerint a cégbírószág a törvényességi felügyeleti eljárás keretében a cég törvényes működésének biztosítása, illetve helyreállítása érdekében 50.000 forinttól 500.000 forintig terjedő pénzbírságot szabhat ki.
- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény szerint a Versenytanács bírságot szabhat ki azzal szemben, aki a törvény rendelkezéseit megszegi; többszöri törvénytörés esetén a bírság halmozottan is kiszabható, amelynek összegszerű megállapítása a Versenytanács mérlegelésére van bízva. Ennek során figyelembe kell venni a jogsérelem súlyát, a jogsértő állapot időtartamát, a jogsértéssel előállott előnyt, a jogsértő felek piaci helyzetét, a magatartás ismételt tanúsítását.
- A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény szerint környezetvédelmi bírságot köteles fizetni, aki a jogszabályban, illetve hatósági határozatban foglalt, a környezet védelmét szolgáló előírást megszegi, vagy az azokban megállapított határértéket túllépi; a bírság összege az okozott környezetszennyezés, illetve környezetkárosítás mértékéhez, súlyához és ismétlődéséhez igazodik. A bírság

megfizetése nem mentesíti a jogsértőt a büntetőjogi, a szabálysértési, illetve a kártérítési felelősség alól.

- A közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény értelmében a Bizottság ideiglenes intézkedésként 50.000 forinttól 500.000 forintig terjedő pénzbírsággal sújthatja a közbeszerzési ügy résztvevőjét.
- A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény szerint a Fogyasztóvédelmi Felügyelőség és a területi felügyelőségek a fogyasztóvédelmi rendelkezések megsértése esetén – akár halmozottan is - bírságot szabhat ki. Ennek mértéke megállapítása során figyelembe kell venni a fogyasztói érdeksérelem körét, súlyát, a jogsértő magatartás időtartamát, annak esetleges ismételt tanúsítását, a jogsértéssel előállott előnyt.
- A gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVII. törvény értelmében a jogsértő reklám esetén pénzbírságot kell kiszabni.
- A szervezett bűnözés tárgykörében született 1999. évi LXXV. törvény értelmében a sajtótevékenységet folytató, illetve egyéb tájékoztatást, hír- vagy műsorszolgáltatást nyújtó szervezet üzemeltetője – ennek hiányában a szervezet – hirdetésenként ötszázezer forinttól egymillió forintig terjedő közrendvédelmi bírsággal sújtható, amennyiben közreműködik szexuális szolgáltatás hirdetésében.
- A veszélyes hulladékokról szóló 102/1996. (VII.12.) Korm. rendelet szerint veszélyes hulladék jogellenes szállítása esetén a magyar exportálóval, illetve importálóval szemben bírságot kell kiszabni. Ezen túlmenően, amennyiben a tulajdonos, vagy a szállító a veszélyes hulladékokkal kapcsolatos kötelezettségeinek nem tett eleget, veszélyes hulladék-bírságot kell kiszabni.

Fentiekén túlmenően a közigazgatási jog számos területén van lehetőség az adminisztratív pénzbírság kiszabására, így az építésügy, a föld-, illetve erdővédelem, a légszennyezés stb. szabályainak jogkövetkezményeként.

b) felosztatás (megszüntetés)

- Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény értelmében a párt kivételével a társadalmi szervezetek működése felett az ügyészség gyakorol törvényességi felügyeletet. Amennyiben a működés törvényessége másként nem biztosítható, az ügyész a bírósághoz fordulhat, és az ügyész keresete alapján a bíróság határozatot hoz a szervezet felosztatásáról, ha annak tevékenysége sérti az Alkotmány 2. §.(3) bekezdésében foglaltakat; bűncselekményt vagy bűncselekmény elkövetésére való felhívást valósít meg, illetve mások jogainak és szabadságának a sérelmével jár.
- A cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a cégbírószági eljárásról szóló 1997. évi CXLIV. törvény szerint a cégbírószág a törvényességi felügyeleti eljárás keretében a céget eltiltja a további működéstől és egyben megszűntnek nyilvánítja, amennyiben a törvényes működés másként nem biztosítható és az egyéb intézkedések nem vezettek eredményre.

c) korlátozások

- A közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény értelmében a Bizottság az ajánlattevőt legfeljebb öt évre eltilthatja a közbeszerzési eljárásban való részvételtől.

- A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény szerint az ügyész jogosult keresetet indítani a tevékenységtől való eltiltás iránt, továbbá a bíróság, illetve a hatóság a tevékenység folytatását korlátozhatja, felfüggesztheti vagy megtilthatja.
- A cégnyilvántartásról, a cégnyilvánosságról és a cégbírószági eljárásról szóló 1997. évi CXIV. törvény szerint a cégbírószág írásban felhívhatja a céget a törvényes működés helyreállítására, a cég határozatának végrehajtását meghatározott időre felfüggesztheti, illetve megszüntetheti azt, és szükség esetén új határozat hozatalát írhatja elő, továbbá meghatározott időre felfüggesztheti a cég működését.
- A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény szerint a felügyelőség elrendelheti az üzlet bezárását a fogyasztóvédelmi szabályok megsértése esetén, hasonlóan a szervezett bűnözés tárgykörében született 1999. évi LXXV. törvény rendelkezéseéhez, amelyek szerint az önkormányzat jegyzője az üzletet közbiztonsági érdekből bezáráthatja, ha megállapítja, hogy az üzlet működésével összefüggésben az üzemeltetővel vagy az alkalmazottal szemben meghatározott bűncselekmények vagy szabálysértések elkövetése miatt eljárás indult. A bűncselekmény vagy szabálysértés jogerős megállapítása esetén a jegyző az üzlet működési engedélyét visszavonhatja.

d) **A határozat közzététele**

- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény szerint az elmarasztaló határozat nyilvánosságra hozatala rendelhető el a Gazdasági Versenyhivatal hivatalos lapjában. Nem akadály a nyilvánosságra hozatalnak az a tény sem, hogy a határozat bírósági felülvizsgálatát kérték.

e) **Felügyelő biztos kirendelése**

- A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény szerint a Felügyelet – meghatározott jogsértő magatartások esetén – helyszíni ellenőrt rendelhet ki, aki jogosult részt venni és felszólalni a pénzügyi intézmény igazgatóságának, közgyűlésének ülésein, konzultálni az intézmény könyvvizsgálójával, illetve ellenőrzési tevékenységet ellátni. Ezen túlmenően kivételes intézkedésként a Felügyelet – lényegében csődeljárást helyettesítő intézkedésként - jogosult egy vagy több felügyeleti biztost kirendelni. Ilyen esetben a hitelintézet vezető állású tisztségviselői feladataikat, cégjegyzési jogaikat nem gyakorolhatják. Ez az intézkedés határozott időtartamra, de legfeljebb egy évre hozható meg, az időtartam hat hónappal meghosszabbítható.
- A csődeljárásról, a felszámolási eljárásról és a végelszámolásról szóló 1991. évi IL. törvény értelmében csődeljárás esetén – amennyiben az adós fizetési haladékbán részesült – a bíróság vagyonfelügyelőt rendel ki, akinek legfontosabb feladata az adós gazdasági tevékenységének figyelemmel kísérése; ennek érdekében széleskörű jogosultsággal rendelkezik az iratbetekintés, a felvilágosítás kérés területén, illetve meghatározott tranzakciók körében jóváhagyási jogköre van.

Látható tehát, hogy a polgári jog, illetve a közigazgatási jog bővelkedik a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciókban. Ismételten hangsúlyozni szeretnénk azonban, hogy ezek

a jogkövetkezmények polgári jogi, illetve közigazgatási jogi jogsértésekre reagáló válaszlépések és ezek bűncselekmény elkövetése esetén történő alkalmazása vitatható lehet. A büntetőjogi szankciók célját, rendeltetését, illetve a szankciókkal kapcsolatos elvárásokat sokféleképpen meg lehet fogalmazni (alkalmasak legyenek a megelőzésre, visszatartásra, a társadalom védelmére, hatékonyak legyenek, rendeltetésük a megsértett jogrend helyreállítása stb.). **A jogi személyek büntetőjogi felelőssége, illetve a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciók azonban egy speciális területnek tekinthetők. A jogi személlyel szemben alkalmazott szankciók hatékonysága azt a kérdést veti fel, hogy a szankció gyakorol –e valamilyen hatást a szervezetet működtető, azt vezető, annak tagjaként funkcionáló természetes személyekre. A büntetőjogi felelősségnek a jogi személyekre való kiterjesztése mellett igen erős érv lehet az a tény, a szankciók alkalmazása folytán a jogkövető magatartás – amely nem más, mint a jogi személyt működtető, annak tagjaként, vezetőjeként funkcionáló természetes személy jogkövető magatartása – elősegíthető, fokozható.** E korábban tett megállapításunk³⁶⁷ helyességét erősíti a hazai szakirodalomban **Kis**, aki különösen erőteljesen hangsúlyozza, hogy a jogi személy szankcionálása a jogi személyt vezető személyek érdekkörének korlátozását jelenti, számukra tudatosítja a „nem szabad, nem éri meg a cég érdekeit bűncselekmény útján előmozdítani” motivumot. **„A jogi személlyel szemben alkalmazott szankcióknak nem az alanya, hanem a szankciók végrehajtásának a tárgya a szervezet; ... a büntetéstani célokkal igazolt hátrány, illetve a represszív és preventív hatás alanya a vezetőség.”**³⁶⁸ A jogpolitika szempontjából a büntetőjogi eszközök alkalmazásának kiterjesztése a jogi személyekre csak abban az esetben indokolható, ha ennek valamilyen pozitív hatása lehet a jogkövető magatartásra. **A „jogi személy bűnözése” azonban csupán egy metaforikus kifejezés: kizárólag egy jogsértő emberi magatartás eredményeként létezik és értelmezhető, mivel elkövető csak a természetes személy lehet. Ennek megfelelően a büntetés megtorló vagy visszatartó hatása csak a jogi személy keretei között cselekvő egyénnel kapcsolatban merül fel.**

A jogkövetkezmények hatékonyságának fokozása érdekében célszerű lehet a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciók körének bővítése, ugyanis **a több elemből álló szankciórendszer** arra is alkalmas lehet, hogy minden ügyben a felelősségre vont szervezet és a bűncselekmény körülményeire tekintettel legalkalmasabb jogkövetkezmény kerülhessen alkalmazásra.³⁶⁹ A megfelelő jogkövetkezmények törvényben történő szabályozása azonban csupán az első lépés, ennél sokkal nehezebb feladat **a szankciók végrehajthatóságának biztosítása**. Végrehajthatóság, azaz hatékonyság nélkül a szankció semmit sem ér; **Stable** bíró némileg sarkos megfogalmazása szerint „a bíróság saját magát tenné nevetségessé, ha olyan

³⁶⁷ **Sántha F.:** A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények. Jogtudományi Közlöny 2000/6. 240. o.

³⁶⁸ **Kis** (2002) 183. o.

³⁶⁹ Ebben a vonatkozásban követendő példa a francia szabályozás, amely igen gazdag szankciórendszert alakított ki, amelynek elemei: a pénzbüntetés, a feloszlátás, szakmai vagy gazdasági tevékenységtől való végleges vagy határozott ideig tartó eltiltás, igazságügyi ellenőrzés alá helyezés, olyan vállalati részlegek végleges vagy határozott ideig tartó bezárása, amelyek a bűncselekmény elkövetésére szolgáltak, közintézményekkel vagy állami hatóságokkal való piaci kapcsolatokból történő kizárás, külső tőkebevonás megtiltása, csekk kibocsátásának megtiltása, a bűncselekmény eszközének, illetve a bűncselekményből származó eszköznek az elkobzása, az ítélet kifüggesztése vagy közzététele akár az írott sajtó, akár bármilyen audiovizuális eszköz útján. Lásd **Nagy G.** (1995) 101-102.o.

ügyet tárgyalna, amelyben elmarasztaló ítélet esetén nem áll rendelkezésre hatékony szankció.”³⁷⁰ Ennek érdekében a végrehajtás során, csakúgy mint a büntetőeljárás teljes szakaszában biztosítani kell a szakértelmet, figyelemmel a számba jöhető bűncselekmények körére (gazdasági bűncselekmények, környezetvédelem), a jogi személy kriminalitásának jellegére.

³⁷⁰ **Gobert, J.** (1998) 2.o. A jogszabály által biztosított büntetőjogi szankció végrehajthatatlanságára sajnálatos hazai példa a közérdekű munka gyakorlata.

XI. A jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelősségének kérdései a nemzetközi dokumentumokban

Korábban említésre került, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonhatóságának szükségességét – egyebek között – a nemzetközi szervezetek keretei között megfogalmazott dokumentumokkal is szokás magyarázni. Láthattuk azt is, hogy az európai országok a sajátos jogrendszerrel rendelkező Nagy-Britannia kivételével a XX. század második feléig a természetes személy egyéni felelősségére koncentrálnak elméleti és törvényhozói álláspontot vallottak. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelőssége, illetve az alkalmazható szankciók nemzetközi szinten is csak jelentős késéssel kerültek az érdeklődés középpontjába és kezdődött meg e kérdések megvitatása, annak ellenére, hogy 1929-ben az AIDP II. kongresszusán már felvetődött a kérdéskör.³⁷¹ A század húszas, harmincas éveiben ugyanis egyre nyilvánvalóbbá vált a gazdasági társaságok társadalmi-gazdasági szerepének erősödése, illetve ezzel egyidejűleg a szervezetekkel összefüggésbe hozható jogsértő cselekmények száma is növekedni kezdett. A nagy gazdasági válság, a II. világháború, illetve az ezt követő hidegháborús időszakban a probléma háttérbe szorult. Az 1970-es évek végén azonban egyre több nemzetközi szervezet (ENSZ, Európa Tanács, Európai Unió), illetve nemzetközi konferencia fokozódó aktivitást mutat és foglalkozik a társaságok, vállalatok büntetőjogi felelősségével, elsősorban a gazdasági és a környezeti bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépéssel összefüggésben. Amint látni fogjuk, a büntetőjogi felelősség kérdésében nincs egységes, egyöntetű megközelítés, óvatos megfogalmazásokkal, sokszor a büntetőjogi és az adminisztratív jellegű felelősséget egyaránt tartalmazó megoldásokkal találkozunk. Egyre inkább erősödnek azonban azok a kísérletek, amelyek a problémával kapcsolatos eltérő hozzáállás tekintetében a meglévő különbségek kiküszöbölését hangsúlyozzák, és a büntetőjogi felelősség előfeltételeire, az egyéni és a szervezeti felelősség kapcsolatára, a felelősség körére és az alkalmazható szankciókra koncentrálnak.

XI. 1. Nemzetközi kongresszusok, konferenciák

Ebben a körben elsősorban a **Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP)** kongresszusai érdemelnek említést, amelyek közül számos alkalommal került sor – általában érintőlegesen – a kérdéskör megvitatására. Egyebek között említhető:

³⁷¹ A kongresszus zárónyilatkozata szerint „Tapasztalván a jogi személyek folyamatos szaporodását és jelentőségét, továbbá elismervén, hogy a modern világban társadalmi erőket képviselnek; tekintetbe véve továbbá, hogy bármely társadalom jogrendjét súlyosan sértheti, ha a jogi személy tevékenysége a büntetőjogba ütközik, a kongresszus kíváncsnak tartja, hogy a belső büntetőjognak a társadalmat védő hatékony rendelkezései legyenek a jogi személyekkel szemben arra az esetre, ha azok kollektív érdekeiktől vezettetve, vagy a rendelkezésükre álló eszközökkel bűncselekményt követnek el, és ez felveti a felelősségüket. Lásd **Tóth M.** (2001) 280.o.

- az 1979. évi kongresszuson elfogadott határozat, amely szerint „figyelemmel arra a tapasztalatra, hogy a környezet elleni súlyos bűncselekményeket döntően a jogi személyek, magánjogi-, közjogi- illetve állami társaságok követik el, szükséges ezek büntetőjogi felelősségének megteremtése vagy velük szemben polgári, illetve adminisztratív szankciók alkalmazása”.³⁷²

- az 1984. évi kongresszus ajánlásának megfogalmazása: „azok az államok, amelyek nem ismerik a jogi személyek büntetőjogi felelősségét, megfontolhatják egyéb megfelelő intézkedések alkalmazásának lehetőségét.”³⁷³

- az 1994. évi kongresszus határozata a büntetőjog feladatairól a környezetvédelemben: „Az egyes országok nemzeti jogrendszereinek az Alkotmány és az alapvető jogelvek tiszteletben tartása mellett biztosítaniuk kell a magánjogi és közjogi jogi személyekkel szemben alkalmazható szankciókat és/vagy egyéb intézkedéseket... Hangsúlyozva annak szükségességét, hogy az igazgatók és a vezető szervek a tevékenység felügyeletével összefüggő kötelezettségeiket olyan alapossággal teljesítsék, amellyel a jogsértések megelőzhetők. A büntetőjogi felelősség megállapítása szükséges azonban azokban az esetekben, amikor a felügyeleti kötelezettség nem megfelelő ellátása vezetett az adott súlyos jogsérelem bekövetkezéséhez.”³⁷⁴

Említést érdemel továbbá az 1998-ban, **Berlinben** a szervezetek büntetőjogi felelőssége tárgyában tartott **nemzetközi kollokvium** során elfogadott Ajánlás, amely továbbra is a jogi személyek büntetőjogi vagy kvázi-büntetőjogi felelősségének szükségességéről beszél, utóbbi alatt értve a szabálysértési jogot vagy adminisztratív büntetőjogot. Ennek magyarázataként utal az egyes országok jogi tradícióiban keresendő nehézségekre, és ennek megfelelően hangsúlyozza, hogy a büntetőjogi felelősség nem az egyetlen eszköz a szervezetek kriminalitásával kapcsolatos problémák megoldására és nem zárja ki a cél elérésére alkalmas egyéb megoldások megteremtését. A jogi személyek felelősségének megalapozására dogmatikailag három modellt ajánl:

- a szervezet képviselőjének cselekményét a szervezet saját cselekményének tekintjük;
- a bűncselekmény „betudása” a jogi személynek a szervezet struktúrájában fennálló hibák, fogyatékoságok, mint a cselekményt lehetővé tevő okok miatt;
- a felelősség megállapítása az okozatosság elve alapján.

Az ajánlás további rendelkezéseket tartalmaz a szervezetekkel szemben alkalmazható szankciókról, illetőleg a szankció kiszabása során figyelembe veendő körülményekről.³⁷⁵

E vázlatos ismertetőből is látható, hogy a nemzetközi konferenciákon megfogalmazott ajánlások általában „óvatosan” fogalmaznak, nem található határozott és elkötelezett állásfoglalás a büntetőjogi felelősség (vagy kizárólag e felelősségtípus) támogatását illetően. Tanulságuk elsősorban az, hogy a probléma létezik, jelentősége növekszik, a szervezetek

³⁷² **Möhrenschlager, M.**: Developments on the International Level. In: **A.Eser-G.Heine-B.Huber**: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. Freiburg im Breisgau, 1999. 94. o.

³⁷³ International Review of Penal Law (Vol 56) 506.o.

³⁷⁴ International Review of Penal Law (Vol 66) 50.o.

³⁷⁵ **Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.** (1999) 368-369. o.

kriminalitása ellen harcolni kell, a konkrét megoldások tekintetében azonban – e dokumentumok természetének ismeretében persze érthetően – csupán javaslatokat tesznek.

XI. 2. Az Egyesült Nemzetek Szervezete

- 1985-ben rendezték meg a VII. ENSZ Kongresszust a Bűnmegelőzésről és a Bűnelkövetők Kezeléséről. Ennek során az ENSZ Közgyűlése által elfogadott 36/21. számú Határozat szerint „a Tagállamoknak kellő megfontolás tárgyává kell tenniük a büntetőjogi felelősség megállapítását nem csupán azon személyekkel szemben, akik egy intézmény, társaság vagy vállalat nevében járnak el, illetve irányító vagy végrehajtó hatáskörrel rendelkeznek, hanem magával az intézménnyel, társasággal vagy vállalattal szemben is oly módon, hogy megfelelő intézkedéseket alakítsanak ki annak érdekében, hogy megelőzzék vagy szankcionálják a büntetendő cselekményeket.”

- az ENSZ Gazdasági és Szociális Bizottságának 1993/28. számú Határozata, amely a büntetőjog szerepével, feladatával foglalkozik a természet- és környezetvédelem területén. Ennek melléklete szerint „támogatni kell a (büntető-jellegű vagy egyéb) pénzbüntetés, illetve pénzbírság, továbbá egyéb intézkedések alkalmazásának kiterjesztését a jogi személyek vonatkozásában Európában is.”³⁷⁶

- az ENSZ keretében létrejött, a határokon átnyúló szervezett bűnözés elleni 2000. évi Egyezmény, illetve ezek Kiegészítő Jegyzőkönyve. Az Egyezmény 10. Cikke szerint:

„1. Minden egyes részes állam köteles belső jogának alapelveivel összhangban olyan intézkedéseket tenni, amelyek ahhoz szükségesek, hogy meg lehessen állapítani a jogi személyek felelősségét szervezett bűnözői csoportok részvételével elkövetett, súlyos bűncselekményekben való részvétel alapján, illetőleg az ezen Egyezmény 5., 6., 8. és 23. cikke szerint megállapított bűncselekmények miatt.

2. A Részes Állam jogelveivel összhangban a jog személy felelőssége lehet büntetőjogi, polgári jogi vagy államigazgatási.

3. A fenti felelősség nem csökkenti azoknak a természetes személyeknek a felelősségét, akik a bűncselekményt elkövették.

4. Minden egyes Részes Állam különösképpen azt köteles biztosítani, hogy az ezen cikk alapján felelősnek tartott jogi személyek hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi és nem büntetőjogi szankciók alá essenek, pénzbírságokat is beleértve.”³⁷⁷

XI. 3. Az Európa Tanács

Az Európa Tanács dokumentumai közül a problémakört érintően elsősorban a Tanács Ajánlásai említhetők. Ezek: az ET 1977. évi 28. számú Ajánlása a büntetőjog szerepéről a környezetvédelemben, az ET 1981. évi 12. számú Ajánlása a gazdasági bűncselekményekről, az ET 1982. évi 15. Ajánlása a büntetőjog szerepéről a fogyasztóvédelemben. Ezek az

³⁷⁶ **Möhrenschlager, M.** (1999) 94. o.

³⁷⁷ Lásd a Törvény Indokolását.

Ajánlások szintén meglehetősen „óvatosan” fogalmaznak: „vizsgálják meg (büntetőjogi) felelősség bevezetésének lehetőségét”, vagy „egyéb, ugyanezen célokat szolgáló intézkedések bevezetését”.³⁷⁸

A nemzetközi fejlődés tekintetében lényegében áttörésnek számít viszont az **ET Miniszteri Bizottságának 1988. évi 18. sz. Ajánlása**³⁷⁹, mert ez az első - és ezidáig egyetlen – dokumentum, amely teljes egészében kifejezetten a jogi személyek (vállalkozások) felelősségével foglalkozik, vállalkozáson érte a gazdasági tevékenységet folytató – akár közjogi, akár magánjogi - jogi személyeket. Az Ajánlás által felvázolt jogi lehetőségek igen fontos mintaként szolgáltak/szolgálnak a tagállamok számára a saját felelősségi rendszerük kialakítása során.

Az Ajánlás Magyarázata szerint elsősorban a gazdasági bűncselekmények jelentős hányadát a vállalkozások tevékenységének gyakorlása során követik el. Ezekben az esetekben a vállalkozások bonyolult felépítése miatt sokszor nehéz azonosítani a bűncselekményért felelős természetes személyt, annak a bizonyítása pedig, hogy a legfelső vezetés is kapcsolatba hozható a cselekmény elkövetésével, szintén akadályokba ütközik. Sőt, előfordul, hogy egyetlen természetes személy felelőssége sem állapítható meg, mert ezek a bűncselekmények általában több különböző személy döntésének eredményeként valósulnak meg oly módon, hogy egy általános kriminális attitűd mutatható ki a vállalkozásnál. Ilyenkor tehát egy természetes személlyel szemben alkalmazott szankciónak – ha alkalmazására egyáltalán van lehetőség – szinte semmilyen elrettentő hatása nincs a vállalkozásra nézve.

A Magyarázat is utal rá, hogy a vállalkozások büntetőjogi felelősségével összefüggésben a legproblematisabb a bűnösség kérdése, mivel a büntetőjogi felelősséget el nem ismerő országokban érvényesül ennek hagyományos, pszichés emberi viszonyként történő értelmezése. A common law országokban – ahogyan korábban láttuk – ez nem jelent elméleti akadályt. Ezzel összefüggésben azonban hangsúlyozandó, hogy léteznek olyan megoldások, amelyek kikerülnek a bűnösség problémáját, így például

- olyan bűncselekmények kodifikálásával, amelyek esetében nem szükséges a bűnösség bizonyítása,
- az egyéni bűnelkövető bűnösségéből a jogi személy „bűnösségére” történő logikai következtetés útján (vagyis ha az elkövető bűnössége megállapítható, felelősségre kell vonni a jogi személyt is),
- **a vállalkozás járulékos felelősségének biztosítása útján** (lényegében erről szól a magyar Törvény által megvalósított rendszer is),
- speciális felelősség megállapítása meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén **pénzbírság**/pénzbüntetés alkalmazása mellett (ilyen szankció a német **Geldbußen**, a portugál **coima**, a svéd **förestagbot**).

³⁷⁸ **Möhrenschlager, M.** (1999) 93. o.

³⁷⁹ Liability of enterprises for offences. Recommendation No.R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum. Strasbourg 1990. Az Ajánlásról, illetve annak Magyarázatáról a magyar szakirodalomban lásd még **Lévai I.** (1994) 373-374.o.

A szervezet felelősségre vonásának egyetlen meghatározott feltétele, hogy a bűncselekményt a szervezet tevékenységi körében kövessék el. Így az Ajánlás nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a közvetlenül cselekvő természetes személy a szervezet vezető tisztségviselője vagy csupán annak alkalmazottja –e, és nincs utalás a szervezet érdekében vagy nevében történő cselekvés szükségességére sem. Sőt, a vállalkozás abban az esetben is felelősségre vonható, ha a bűncselekményt elkövető személy kiléte nem állapítható meg. Ez utóbbi szabály értelmezése körében olyan álláspont is ismeretes, amely szerint ennek alapján lehetővé válik a vállalkozások felelősségre vonása olyan esetekben – jellemzően vasúti-, illetve hajókatasztrófák vagy ipari balesetek esetén –, amikor a vállalkozás dolgozóinak, vezetőinek együttes mulasztása összhatásában eredményezte a káros eredmény bekövetkeztét, de egy konkrét elkövető személye nem állapítható meg.³⁸⁰ Itt lényegében tehát az amerikai szövetségi büntetőjogban, illetve a holland gyakorlatban is ismert – korábban említett – kollektív tudatról van szó. Érdekes továbbá, hogy a hagyományos kontinentális (és magyar) jogi terminusoktól eltérő fogalmakkal is találkozunk, így pl. „a vállalkozás részéről a bűnösség foka” (*the degree of fault on the part of the enterprise*), avagy a vállalkozás mint „elkövető”. Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy tetten érhető az Ajánlás szövegében az angolszász hatás. A vállalkozás akkor is felelősségre vonható, ha a bűncselekmény idegen a céljaitól. Ez a rendelkezés az olyan látszatvállalkozások, fantomcégek felelősségre vonhatósága érdekében szerepel a szövegben, amelyek esetében a vállalkozás mindenekelőtt a bűncselekmények „fedőszerveként” szolgál”.³⁸¹

Lényeges, hogy az Ajánlás sem híve kizárólagosan a büntetőjogi eszközök alkalmazásának és csupán a nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények, illetve a megelőzés céljára tekintetében „ajánlja” a büntetőjogi eszközöket. Egyéb esetekben elegendőnek tartja a közigazgatási hatóságok által lefolytatott eljárásban alkalmazott adminisztratív jellegű szankció alkalmazását, vagy egyéb, a bűnösség megállapítását nem feltételező jogkövetkezmény alkalmazását. E rendelkezés mintájaként a korábban említett német *Ordnungswidrigkeiten* rendszere szolgált, figyelemmel a dokumentum elkészítésében részt vevő német szakértő munkájára is. Mivel azonban a dokumentum a nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények esetében valóban a büntetőjogi felelősség alkalmazását ajánlja, olyan álláspont is ismert, amely szerint a büntetőjogi megoldás előnyben részesítésére irányuló tendenciára éppenséggel lehet következtetni.³⁸²

Az Ajánlás mentesülési okként szabályozza azt az esetet, amikor a vállalkozás vezetősége („menedzsmentje”), illetve annak egyetlen tagja sem hozható összefüggésbe a bűncselekménnyel. Nem ilyen az az eset, amikor a vezetők nem vették ugyan részt a bűncselekmény elkövetésében, de tudatosan elfogadták az ebből származó vagyoni hasznot. A mentesülés másik feltétele a vezetőség gondos eljárása a bűncselekmény megelőzése érdekében, ami azt jelenti, hogy minden olyan intézkedést megtettek, amelyek a megelőzés érdekében szükségesek voltak. Így mentesül a vállalkozás, ha az alkalmazott a

³⁸⁰ .Clarkson, C.M.V.-Keating, H.,M. (1994)

³⁸¹ Lévai I. (1994) 373.o.

³⁸² Möhrenschrager, M. (1999) 95. o.

bűncselekményt a vezetőség által kiadott és ellenőrzött utasítás megszegésével követte el, amely éppen a megelőzést lett volna hivatott elősegíteni. (Vagyis ilyenkor a vezetőség legfeljebb ott hibázott, hogy alkalmazta az adott munkavállalót.) A felelősségre vonás elvei között az utolsó a felelősség kumulációjára vonatkozó általános szabályt fogalmazza meg, különösen hangsúlyozva az elkövetésben részt vevő vezető tisztségviselők párhuzamos felelősségre vonásának szükségességét.

Végül említést érdemel, hogy az Ajánlás igen gazdag szankciórendszert hoz létre, amellyel a következő fejezetben foglalkozunk részletesebben. A szankciók vagy intézkedések alkalmazása körében láthatóan jelentőséget tulajdonít a korábbi elítéléseknek. Erre utal az a rendelkezés, amely a vállalkozással szemben korábban alkalmazott jogkövetkezmények (bűnügyi) nyilvántartásba történő felvételét ajánlja. E dokumentum - jellegénél fogva - kötelező erővel nem bír, úttörő jellege és ennek következtében modell-értéke miatt jelentősége mégis vitathatatlan.

1999. január 27-én fogadták el az **Európa Tanács 1999. évi Büntetőjogi Egyezményét a Korruptióról**³⁸³, amely már címében (**Criminal Law Convention**) is utal a szabályozás kifejezett büntetőjogi jellegére, illetőleg a szervezetek felelősségéről szóló 18. Cikkely is kifejezetten bűncselekményekért (**criminal offences**) való felelősségről beszél. Eszerint „**az Egyezményben részes államok olyan törvényhozási és egyéb intézkedéseket foganatosítanak, amelyek biztosítják a jogi személyek felelősségre vonását az Egyezményben megfogalmazott aktív vesztegetés, befolyással üzérkedés, illetve pénzmosás bűncselekményei miatt, amennyiben e bűncselekményeket a szervezet érdekében követték el.**”

a) A felelősségre vonás feltétele – a szervezet érdekében történő cselekvés mellett -, hogy a bűncselekményt megvalósító természetes személy vezető tisztséget tölt be a szervezetnél: képviseleti joggal, a szervezet nevében döntéshozói jogosultsággal vagy a szervezeten belül ellenőrzési jogkörrel rendelkezik. Az említett tisztségviselőnek nem csupán a tettesi, hanem a részesi cselekményei is megalapozzák a jogi személy felelősségét. Az Egyezmény fő szabályként láthatóan az azonosítási elmélet talaján áll, tehát a vezető tisztségviselő által elkövetett cselekmény alapozza meg a szervezeti felelősséget.

b) Ezen túlmenően azonban szabályozza a – külföldi jogi terminológiában használt – ún. szervezeti gondatlanság esetét is, amikor az említett vezető tisztségviselők felügyelete, ellenőrzése alatt álló személy (alkalmazott) követi el a felsorolt bűncselekményeket, feltéve hogy éppen a vezető tisztségviselő által gyakorolt felügyelet vagy ellenőrzés hiánya tette lehetővé a bűncselekmény elkövetését. Az Egyezmény hangsúlyozza, hogy a jogi személy felelősségre vonása nem érinti a közvetlenül cselekvő természetes személy büntetőjogi felelősségét.

c) Az 1. Cikkely meghatározza azokat a szervezeteket, amelyek az Egyezmény szerint felelősségre vonhatók. Ezek: az egyes nemzeti jogok szabályai szerint jogi személynek

³⁸³Council of Europe – ETS n... Convention on Corruption
<http://conventions.coe.in.../en/Treaties/Htm/173.htm>

tekintendő szervezetek, kivéve az államot, a közjogi jogi személyeket, amennyiben közhatalmi tevékenységet látnak el, valamint a közjogi jellegű nemzetközi szervezeteket.

Megjegyzendő, hogy az Egyezmény az államok számára „törvényhozási és egyéb intézkedések fogantatását” írja elő, pontos megfogalmazásában „hatékony, arányos és visszatartó hatású” szankciókat és intézkedéseket. Jogi kötelezettséget az Egyezmény egyenlőre nem jelent, mivel erről csak a hatályba lépését követően, jelen esetben a 14. állami ratifikációt követően beszélhetünk.

A jogi személyek kriminalitásának másik lehetséges színtere a környezeti bűncselekmények. Ennek ismeretében nem véletlen, hogy hosszas előkészítő munkálatokat követően 1998-ban megszületett az **Európa Tanács Egyezménye a Környezet Büntetőjogi Védelméről**. Az Egyezmény 9. Cikkelye szerint **„Minden szerződő félnek ki kell alakítania olyan rendelkezéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy büntetőjogi vagy közigazgatási szankciókat avagy intézkedéseket alkalmazzanak olyan jogi személlyel szemben, akinek nevében az Egyezmény 2. vagy 3. Cikkében meghatározott bűncselekményt a szervei vagy annak tagjai avagy más képviselői követtek el.**

Az Egyezményhez fűzött Magyarázó Jelentés szerint a szervezeti felelősség feltételei az alábbiak:

- az elkövetett környezet elleni bűncselekmény az Egyezményben meghatározott szándékos vagy gondatlan bűncselekmény legyen;
- a bűncselekményt a jogi személy nevében kövessék el;
- a jogi személy szervének vagy a szerv valamelyik tagjának, illetve képviselőjének részvétele a bűncselekmény elkövetésében. Ebben a vonatkozásban az ellenőrzési vagy felügyeleti kötelezettség megszűnése is elegendő.³⁸⁴

Az Egyezmény szóhasználata a szokásos óvatos fogalmazás a szankciók tekintetében, nem teszi le a voksot kizárólagosan a büntetőjogi jogkövetkezmény mellett. A környezetet károsító jogsértő cselekmények sokféleségére, illetve a Tagállamok már meglévő változatos jogi eszközeire tekintettel ez a megoldás érthető és helyeselhető. Meglehetősen sajátos megoldás viszont a bűncselekményt megvalósító természetes személyek meghatározása, nevezetesen ebből a körből az alkalmazottak kivétele. Különösen annak tükrében, hogy – történjék akár a környezetszennyezés gondatlan magatartással avagy szándékosan, akár a vezetőség utasítására – az effektív szennyező magatartást általában az alkalmazott hajtja végre.

Végül, lényegében már a jelen, de leginkább a közeljövő kriminalitásának egyik kiemelkedően veszélyes területére koncentrálna 2001-ben elfogadták az Európa Tanács Számítástechnikai Bűnözésről szóló Egyezményét, amely szerint minden szerződő fél megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy belső jogával összhangban bűncselekménynek minősüljenek az Egyezményben meghatározott jogsértő

³⁸⁴ Lásd **Görgényi I.**: A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelőssége. In: A jogi személy jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolci Jogtudományi Műhely. 1. Miskolc, 2001. 51.o.

cselekmények.³⁸⁵ E bűncselekményekért a jogi személyek is felelősségre vonhatók, amennyiben a természetes személy a szervezet érdekében követi el a bűncselekményt. Lényeges kritérium, hogy e személy – akár a saját nevében, akár valamelyik szerv tagjaként eljárva – vezetői jogkörrel rendelkezik a szervezetnél, amely képviseleti, döntéshozói vagy ellenőrzési jogkört jelent. A szervezetekkel szemben alkalmazható szankciókra vonatkozó követelmény a már megszokott „hatékony, arányos és visszatartó hatású” jogkövetkezmények meghatározása a tagállamok belső jogában.

XI. 5. Az Európai Unió

XI. 5. 1. Az Európai Unió versenyjogi szabályai

A jogi személyek felelősségre vonásával kapcsolatban elsőként az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásáról rendelkező szerződés fogalmazott meg szabályokat. Hasonló rendelkezés található az Európai Közösség Amszterdami Szerződéssel módosított Alapító Szerződésében, amelynek 83. Cikke szerint „a Tanács – a Bizottság javaslatára és az Európai Parlamenttel való konzultáció után – minősített többséggel meghoz minden olyan rendeletet vagy irányelvet, amely a 81. és a 82. Cikkben foglalt elvek megvalósításához szükséges:

a) a 81. Cikk (1) bekezdésében és a 82. Cikkben megfogalmazott tilalmak betartásának biztosítása, **pénzbüntetés és bírság** bevezetésével.

Az említett Cikkben meghatározott jogsértés lehet egyrészt olyan, vállalatok közötti megállapodás, vállalati társulások döntése és összehangolt magatartás, amely alkalmas a tagállamok közötti kereskedelem befolyásolására, és amelynek célja vagy hatása a közös piacon belüli verseny akadályozása, korlátozása vagy torzítása, így például a piac vagy a beszerzési források felosztása. Másrészt tilalmazott a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés a közös piac területén vagy annak egy jelentős részén, amennyiben ez alkalmas a tagállamok közötti kereskedelem befolyásolására. Ilyen lehet méltánytalan beszerzési vagy eladási árak, egyéb ilyen üzleti feltételek kikényszerítése vagy a tiltott árukapcsolás.³⁸⁶

Fenti rendelkezések (illetve az eredeti szövegben szereplő rendelkezések) végrehajtására – egyebek között - 1962-ben született a 17. számú Rendelet (17/1962/EGK rendelet - 1962. február 6.), amely szerint a Bizottság az említett tilalmak szándékos vagy gondatlan megsértése esetén pénzbírsággal sújthatja a jogsértő vállalkozást vagy vállalkozások egyesülését. A pénzbírság összege 1000 eurótól 1 millió euróig terjedhet, illetve lehet ez meghaladó összegű is, de nem haladhatja meg a vállalat előző évi bevételeinek 10%-át. E szankció jogi természetét illetően ma sincs egységes álláspont. Hivatkozott Rendelet (15. Cikk (4) bekezdés) szerint a bírság nem lehet büntetőjogi jellegű, illetve a 2004. május 1. napjától e jogforrás helyébe lépő 1/2003/EK rendelet (23. cikk (5) bekezdés) ugyanezt a rendelkezést tartalmazza.³⁸⁷ Tekintettel továbbá arra, hogy a Luxemburgi Bíróság egy 1992-es

³⁸⁵ Így a jogtalan belépés, a jogtalan kifürkészés, az adatok sértetlensége elleni cselekmény, a rendszer sértetlensége elleni cselekmény, a visszaélés eszközökkel, a számítástechnikai hamisítás, a számítástechnikai csalás, illetve a gyermek pornográfiával kapcsolatos bűncselekmények.

³⁸⁶ Az európai integráció alapszerződésai. KJK Kerszöv. Budapest, 2000. Szerk. **Fazekas, J.** 81-83.o.

³⁸⁷ **Torma** (2003) 12. o.

ítéletében elfogadta azt az álláspontot, hogy a büntető szankciók a versenyjogba nem tartoznak bele, ez a versenyjogi szankció közigazgatási jellegű jogkövetkezménynek tekinthető, a kiszabásáról rendelkező határozat felülvizsgálatát a Bíróságtól lehet kérni. Ennek az álláspontnak a helyességét támasztja alá az a tény, hogy a Rendelet a vállalatot cselekvőképesnek tekinti, illetve olyan szervezetként értelmezi, amely képes bűnösen cselekedni, ezek a képességek pedig a szervezetet vita nélkül csupán a közigazgatási jogban jellemzik. Ezzel szemben létezik olyan vélemény is, amely szerint – céljára és hatására tekintettel - büntetőjogi jogkövetkezményről van szó, amelyet az is megerősít, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezmény 6. Cikkében szabályozott eljárási garanciákat a szankció kiszabása során biztosítani kell.³⁸⁸ A „célok és hatások” tekintetében maga a Bíróság hangsúlyozta – meglehetősen ambivalens módon -, hogy a bíróságok célja nem az érintett vállalatok megbüntetése, hanem az előzetes elrettentés, a prevenció.³⁸⁹ Az „Európai Unió büntetőjoga” hiányában nyilvánvalóan nehéz állást foglalni a bíróság alapjául szolgáló jogsértő magatartások jogági besorolását illetően. Formálisan minden bizonnyal közigazgatási jogsértésekről van szó, más kérdés, hogy e cselekmények tárgyi súlya, jogellenesség-foka meglehetősen jelentős, ami a nemzeti jogokban akár a kriminalizációt vonja maga után. Az elméleti vita nem lezárt, minden esetre a Bizottság bíróság kiszabási gyakorlata tükrében – lásd korábban - elgondolkodtató az adminisztratív szankció mellett történő érvelés.

XI. 5. 2. Az Európai Unió pénzügyi érdekei

Az Európai Unióról szóló Szerződés 1993. november 1.-i hatályba lépésével a VI. fejezet, az un. harmadik pillér új távlatokat nyitott a problémakört illetően. Első lépésként a Tanács elfogadott egy Határozatot a Közösség pénzügyi érdekeinek védelméről 1994. decemberében. A Határozat vezérelveinek egyike szerint „lehetővé kell tenni a jogi személyekkel szemben megfelelő büntetőjogi vagy egyéb szankciók alkalmazását.”³⁹⁰ Ezt követően született meg az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek védelméről szóló Egyezmény 1995. július 26. napján. Mivel maga az Egyezmény nem tartalmaz kifejezett rendelkezést a jogi személy felelősségével kapcsolatban, témánk szempontjában itt csupán az Egyezményhez 1997-ben fűzött 2. Jegyzőkönyvet, illetőleg ez utóbbi értelmezése tárgyában 1999-ben kiadott Magyarázó Jelentést emelném ki.

A Jegyzőkönyv 3. Cikkelye szerint minden Tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy biztosítsa a jogi személyek felelősségre vonását a csalást, aktív korrupciót, illetve pénzmosást megvalósító cselekmények miatt, amennyiben ezeket a **jogi személy érdekében** követték el. E feltétel teremti meg a kapcsolatot a bűncselekmény és a jogi személy között, és jelenti elsősorban azt, hogy a szervezet valamilyen előnyre tett szert a bűncselekmény elkövetése révén. Az előny lehet közvetlenül anyagi jellegű haszon, de lehet más természetű előny is.

³⁸⁸ **Stessens, G.** (1994) 505.o.

³⁸⁹ **Torma** (2003) 17. o.

³⁹⁰ **Möhrenschlager, M.** (1999) 99. o.

a) A **bűncselekményt megvalósító természetes személy** az első esetben a szervezet vezető tisztségviselője lehet, amely körbe a Jegyzőkönyv szerint a jogi személy képviselőjére jogosult, illetve a szervezet nevében döntéshozatali jogkörrel, valamint a szervezeten belül ellenőrzési jogkörrel rendelkező személyek tartoznak. Ami az utóbbit illeti, az "ellenőrzés" (**controll**) kifejezés egy olyan - a jogi személy menedzsmentje felett gyakorolt - felügyeleti hatáskört jelent, amely az elkövető számára a szervezeten belül vezető pozíciót biztosít. Ilyen a belső pénzügyi ellenőrzéssel, illetve a könyvvizsgálattal kapcsolatos hatáskör, vagy a szervezeten belüli ellenőrző- vagy felügyelő bizottsági tagság. A lényeg az, hogy ez a pozíció biztosítja a menedzsment tevékenysége befolyásolásának lehetőségét. A jogi személy felelősségét megalapozza a fenti feltételek esetén az elkövetőknek az ilyen csaláshoz, aktív korrupcióhoz, illetve pénzmosáshoz kapcsolódó tettesi, részesi (bűnsegédi, illetve felbujtói) magatartása, illetve a csalás bűncselekményének kísérleti stádiuma is.

b) A második esetben a jogi személy szervezetéhez kapcsolódó bármely személy - aki lehet akár a szervezet tisztségviselője, akár annak alkalmazottja -, által elkövetett bűncselekmény alapozhatja meg a jogi személy felelősségét. Ebben az esetben azonban további feltétel, hogy a korábban említett vezető tisztségviselők által gyakorolt **felügyelet vagy ellenőrzés hiánya** tette lehetővé a fenti cselekmények elkövetését, ha a bűncselekményt olyan személy követte el, akinek tevékenységére a felügyelet, illetve az ellenőrzés kiterjedt. A Jelentés szerint ez a rendelkezés nem teremt objektív felelősséget, viszont értelmezhető oly módon is, mint amely korlátozza azokat az eseteket, amikor a szervezetet a nevében eljáró személy gondatlan cselekménye miatt felelősségre lehet vonni. Egyébként itt is a szervezeti gondatlanság elvének beépítéséről van szó, amely arra az álláspontra épít, hogy általában a jogi személy szervezeti struktúrája, az általa követett irányvonal, „politika” a legfőbb oka a keretei között elkövetett bűncselekménynek. További szabály, hogy a jogi személy felelőssége nem zárja ki a közvetlenül cselekvő természetes személy felelősségre vonását, legyen szó akár tettesekről, akár részesekről.

A 4. Cikkely foglalkozik a jogi személyekkel szemben alkalmazható **szankciókról**. Eszerint minden Tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy biztosítsa a szervezetekkel szemben **hatékony, arányos és visszatartó hatású szankciók** alkalmazását. Ezek a szankciók az alábbiak: kötelezően vagy pénzbüntetés, vagy nem büntető-jellegű pénzbírság, emellett alternatív jelleggel - egyebek között - állami támogatásokból, segélyekből történő kizárás, a kereskedelmi tevékenységtől való végleges vagy ideiglenes eltiltás, igazságügyi hatóság felügyelete alá helyezés, valamint a bíróság által történő feloszlatus. A felelősségre vonás második esetében – amikor a vezető tisztségviselő mulasztása teszi lehetővé a bűncselekmény elkövetését – „szankciók **vagy** intézkedések” terminológia szerepel, illetve az a kíváncsi, hogy ilyen esetben a szankció a reparáción, illetve a gazdagodás visszafizetésén túli hátrányt is jelentsen. Ennek megfelelően olyan értelmezés is ismert, amely szerint

- az a) pontban említett esetben – mivel „szankciót” ír elő a jegyzőkönyv, illetve kötelező szankcióként írja elő a pénzbüntetést vagy a pénzbírságot – a polgári jogi

jogkövetkezmény alkalmazása nem elégséges, hanem büntetőjogi vagy büntető jellegű közigazgatási jogi szankció szükséges.

- a b) pontban szabályozott esetben az „intézkedések” szóhasználat következtében a polgári jogi jogkövetkezmények is elegendőek.³⁹¹

Ehhez képest célszerű megjegyezni, hogy a második esetben sem látszik elegendőnek a polgári jogi szankció alkalmazása, nem csupán abból az okból, mert a polgári jogi szankciók, így a kártérítés, kártalanítás stb. visszatartó hatása önmagában is megkérdőjelezhető, hanem mert a szankciónak kifejezetten súlyosabb hátrányt kell tartalmaznia, mint a reparáció vagy az eredeti állapot helyreállítása.³⁹² Ennél azonban lényegesebb, hogy a Jegyzőkönyv **nem írja elő az említett jogkövetkezmények büntetőjogi szankcióként történő szabályozását és alkalmazását.** (Ugyanis elvileg egy közigazgatási szankció is lehet hatékony, arányos és visszatartó hatású, más kérdés, hogy a Jelentésben szereplő „rendelkezniük kell bizonyos büntető jelleggel” kitétel a büntetőjogi és a közigazgatási szankciók nemkívánatos összemosását eredményezheti.)

A hivatkozott Egyezmény, illetőleg annak 2. Jegyzőkönyve az un. III. pilléres együttműködés körébe tartozik, **amelyhez történő csatlakozás az Unió-tagjelölt országok számára a belépés esetén kötelező** - így hazánk számára is rendkívüli fontossággal bír. A jogi kötelezettséget ugyan csak a ratifikáció teremti meg, amelyet ugyan kötelezően nem írnak elő, de mivel az EU a tagállamok részéről megmutatkozó ratifikációs hajlandóságot növelni szeretné, ez csak idő kérdése.³⁹³ Bár a ratifikációs folyamat az utóbbi két évben valóban felgyorsult, az Egyezmény, illetve a jegyzőkönyvek kötelezően alkalmazandó uniós jogforrássá előlépésének időpontja még mindig bizonytalan.³⁹⁴

Mindezek ellenére nyilvánvaló, hogy a később tárgyalandó Corpus Juris szabályaival ellentétben az Egyezmény rendelkezéseit – és ez valóban csak idő kérdése – **irányadónak kell tekinteni** a hazai büntetőjogi szabályozás megteremtése során a jogi személyek büntetőjogi felelőssége kérdésében is. Ezzel összefüggésben rendkívül szerencsés a Jegyzőkönyv megfogalmazása, amely a jogi személyek **felelősségre vonása** megteremtéséről beszél. Ez a

³⁹¹ **Zeder, F.:** A jogi személy büntetőjoga: egy osztrák szabályozás alapvonásai. 6.o.

³⁹² Ugyanezt az álláspontot fogalmazza meg a Törvény Indokolása is, amely szerint „a polgári jogi szankciók alkalmazása azonban mégsem jöhet szóba a vezető tisztségviselőkkel szemben, mert velük szemben büntetőjogi vagy nem büntetőjogi pénzbeli szankciót” kell alkalmazni. A felügyelet vagy az ellenőrzés elmulasztásának eseteire a Második Jegyzőkönyv szerint ugyan szóba jöhetne a polgári jogi szankció, azonban a magyar polgári jog a kártérítésen vagy a gazdagodáson túlmenő büntetésszerű hátrányt nem ismer.”

³⁹³ **Farkas Á.:** Az európai büntetőjogi együttműködés és a nemzeti büntetőjog. Ötödik Magyar Jogászgyűlés Budapest, 2000. 303. o.

³⁹⁴ Így 2001. májusában az Egyezményt a 15 Tagállamból négy, a Második Jegyzőkönyvet kilenc állam még mindig nem ratifikálta. (Ausztria például 1997-ben egy ötéves haladékot csikart ki magának a Jegyzőkönyv ratifikálására; Érdekes az is, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségét régóta elismerő Hollandia sem ratifikálta az említett jegyzőkönyvet.) Ez a probléma egyébként nem került el az EU döntéshozóinak a figyelmét sem. Ismert jelenség, hogy a büntetőjog szerepe a közösségi, vagyis az I. pillérbe tartozó intézmények védelme területén is egyre inkább erősödik. Ennek egyik jeleként értékelhető a Közösségek pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelméről szóló irányelv-tervezet. A „büntetőjogi fellépés versus egyéb jogi szankciók” kérdésében azonban a tervezet sem kíván állást foglalni, mivel - annak ellenére, hogy címében büntetőjogi védelemről (**criminal-law protection**) szól - szó szerint a korábban említett 2. Jegyzőkönyv vonatkozó rendelkezéseit veszi át.

megoldás nem feltételezi és nem kívánja meg a jogi személy azon képességét, hogy bűncselekményt követhet el és bűnösen cselekedhet, csupán egy természetes személy bűncselekményéért történő felelősségre vonás lehetőségét teremti meg. Ily módon a dogmatikailag vizsgálva az egyéni felelősség alóli kivétel megengedésével még mindig jobban összeegyeztethető (illetve kisebb törést jelent) a magyar büntetőjog hagyományos felfogásával, mint a Nyugat-Európában, illetve a tengerentúlon általánosan alkalmazott, a szervezeti bűnösséget valamilyen formában elismerő modellek.

XI. 5. 3. Az Európai Unió egyéb jogforrásai

Az 1997-ben született, **„Az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelemről”** szóló együttes fellépés szerint a tagállamoknak felül kell vizsgálniuk a hatályos jogszabályaikat a jogi személyek büntetőjogi vagy államigazgatási felelősségre vonásának megteremtése érdekében. E felelősség az együttes fellépésben felsorolt bűncselekményekkel (gyermekek, más személyek szexuális kizsákmányolása, gyermekek szexuális zaklatása stb.) kapcsolatos, amennyiben azokat a jogi személy érdekében követik el. Az 1998-ban született, **„A bűnszervezetben való részvétel bűncselekménnyé nyilvánításáról”** szóló együttes fellépés szerint a tagállamoknak biztosítaniuk kell a jogi személyek büntetőjogi vagy egyéb felelősségének megteremtését a jogi személyek által elkövetett bűncselekmények tekintetében. Ezek a cselekmények lényegében a bűnöző szervezetben való részvétel különböző formái, illetve az erre vonatkozó megállapodás.

Ugyancsak 1999-ben keletkezett **„A magánszektorban tapasztalható korrupcióról”** szóló együttes fellépés, amely a címében megnevezett bűncselekmény tekintetében rendelkezik a jogi személy felelősségre vonásáról, lényegében az 1995. évi – korábban ismertetett – Egyezményben megfogalmazott feltételekkel.

2000-ben fogadták el **„Az Euro bevezetésével kapcsolatos hamisítások elleni fokozott védelemről”** szóló kerethatározatot, amely szerint minden Tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket a jogi személyek felelősségre vonásának biztosítása érdekében, amennyiben a határozatban felsorolt bűncselekményeket a jogi személy érdekében követik el. Ilyen bűncselekmények – egyebek között – a pénz (valuta) hamisítása, utánzása, a hamis valuta forgalomba hozatala, ennek forgalomba hozatali célzattal történő behozatala, kivitele, átszállítása, elfogadása.³⁹⁵

2003. januárjában született egy kerethatározat a környezet büntetőjogi védelméről. A kerethatározat 6. Cikke rendelkezik a jogi személyek felelősségéről. E szerint

„Minden Tagállam megteszi a szükséges intézkedéseket annak biztosítása érdekében, hogy a jogi személyek felelősségre vonhatóak legyenek a 2. és 3. Cikkben meghatározott cselekményekért, amennyiben azokat a jogi személy érdekében olyan természetes személy – akár egyénileg, akár valamely szerv tagjaként cselekedve – követi el, aki a jogi személynél vezető szerepet (pozíciót) tölt be, amely alapulhat képviseleti jogkörön, a jogi személy

³⁹⁵ Az említett Uniós dokumentumok megtalálhatók: www.europa.eu.int

nevében történő döntési hatáskörön, illetve ellenőrzési jogkörön.”³⁹⁶ A határozat előírja a szervezet felelősségre vonását abban az esetben is, ha a bűncselekményt lényegében a jogi személy alkalmazottja (person under its authority) követi el és a szervezet vezetője által elmulasztott ellenőrzés vagy felügyelet hiánya tette lehetővé a cselekmény elkövetését.

Végül az Európai Unió keretében született jogforrások közül említést érdemel a 2003. júliusában elfogadott kerethatározat a magánszektorban elkövetett korrupció elleni küzdelem tárgyában. Hivatkozott jogforrás 5. Cikke rendelkezik a jogi személy felelősségéről, a 6. Cikk pedig az alkalmazható szankciókról, az előzőekben említett kerethatározat szövegével teljes egészében megegyező módon.³⁹⁷

XI. 5. 4. A Corpus Juris Europea³⁹⁸

Az 1997-ben megjelent Corpus Juris elsősorban az Unió pénzügyi érdekeinek védelmével összefüggésben vázol fel egy „európai büntetőjogi” rendszert. A **Mireille Delmas-Marty** vezette szakértői csoport által készített dokumentum célja az volt, hogy a pénzügyi érdekek védelmének olyan, a klasszikus elvekre is építő adekvát büntetőjogi eszközrendszerét dolgozzák ki, a mely minden Uniós tagállam számára elfogadható modellként szolgálhat.³⁹⁹ A Corpus - annak ellenére, hogy lényegében „csak” egy szakmai anyag és lényegét tekintve a pénzügyi érdekek védelmére koncentrál - jelentős viszonyítási alapként szolgálhat a nemzeti büntetőjogok számára általános értelemben is. Bár a dokumentum komplex anyagi jogi és eljárásjogi rendszert vázol fel, ennek részletes ismertetése nem tárgya ennek a munkának, így kifejezetten a szervezetek felelősségére vonatkozó rendelkezésekre koncentrálunk.

A EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményért mind a természetes, mind a jogi személyek felelősségre vonhatók. A 14. Cikkely szerint ugyanis

„az 1-8. Cikkekben meghatározott bűncselekményeket elkövethetik gazdasági társaságok (corporations) és egyéb szervezetek is, amelyek a saját nevük alatt elkülönült vagyonnal rendelkezhetnek, feltéve, ha a bűncselekményt a jogi személy szerve vagy képviselője a szervezet érdekében követi, illetve azt bármely, a szervezet nevében eljáró olyan személy követi el, aki – akár a jog szerint, akár a tényleges helyzeténél fogva – döntéshozói hatáskörrel rendelkezik (13. Cikk (1) bek.) A szervezet felelősségének megállapítása nem zárja ki ugyanazon cselekmény miatt a természetes személy elkövető tettesként, felbujtóként vagy bűnsegédként történő felelősségre vonását (13. Cikk (2) bek.).

A 11. Cikkely szerint pedig maga a szervezet tettesként, felbujtóként avagy bűnsegédként egyaránt felelősségre vonható.

³⁹⁶ Council Framework Decision 2003/80/JHA of 27 January 2003 on the protection of the environment through criminal law. **Official Journal L 029 , 05/02/2003 P. 0055 – 0058.** www.europa.eu.int

³⁹⁷ Council Framework Decision 2003/568/JHA of 27 July 2003 on combating corruption in the private sector. **Official Journal L 192 , 31/07/2003 P. 0054 – 0056.** www.europa.eu.int

³⁹⁸ Corpus Juris, introducing penal provisions for the purpose of the financial interest of the European Union. ECONOMICA, 1997. A Corpus rendelkezéseiről a magyar szakirodalomban lásd Lévai Iлона: Corpus Juris Europea. Európai büntetőjog és ügyészség az EU pénzügyi érdekei védelmére? Európai Tükör. 1998. augusztus.

³⁹⁹ **Farkas Á.**: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó. Budapest, 2001. 50-51.o.

Hangsúlyozni kell, hogy a dokumentum kifejezetten a jogi személy büntetőjogi felelősségéről beszél (***criminal liability of corporations***), így az teljesen egyértelmű, hogy a lehetséges – közigazgatási jogi, polgári jogi, büntetőjogi – eszközök közül az utóbbiak mellett tör lándzsát. A felelősségre vonható jogalanyok körét a gazdasági társaságokon (gazdálkodó szerveken) kívül kiterjeszti minden olyan szervezetre, amely önálló jogképességgel rendelkezik, mivel az elkülönült vagyon meghatározása is erre a kritériumra utal. Mivel nem a jogi személyiség, hanem az elkülönült vagyontömeg, és ily módon az önálló jogképesség a döntő, így ebbe a körbe vonhatók a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok is.

A felelősségre vonás két alapvető feltétele, hogy

- a szervezet érdekében kövessék el a cselekményt, vagyis a bűncselekményt fizikailag megvalósító személy arra törekedett, hogy ennek folytán a szervezet (anyagi) haszonhoz jusson, illetve ez a haszon a szervezet oldalán ténylegesen jelentkezett;
- a bűncselekményt a szervezet szerve (pl. az igazgatóság), képviselője – vagyis a szervezet vezetői -, illetve a szervezet nevében döntési joggal rendelkező más személy – vagyis lényegében egy speciális jellemzőkkel rendelkező alkalmazott – követte el.

A Corpus Juris (a továbbiakban: C. J.) szabályozását a szervezetek felelősségével kapcsolatos, korábban hagyományosnak tekinthető felfogás módosítását illetően láthatóan nem a fokozatosság jellemzi: lényegében a tradicionális dogmatikai elvek áttörése érhető tetten. Egyes vélemények szerint a C.J. a közvetett felelősség talaján áll, tehát mindig egy természetes személy cselekményét „számítjuk be” a szervezetnek.⁴⁰⁰ Ennek ellentmond viszont az a tény, hogy nem a szervezetek büntetőjogi felelősségre vonhatóságáról beszél, hanem arról, hogy a szervezet ***bűncselekményt követhet el (offences ... may be committed by corporations...)*** tettesként vagy részesként. Az önálló entitásnak elismert és büntetőjogilag felelősségre vonható szervezetek körét tágran határozza meg Dogmatikai alapként láthatóan – némileg korlátozott módon - az ún. helyettesítő felelősség elve (*respondeat superior*) is tetten érhető, mivel nem csupán valamely szerv vagy képviselő, hanem az alkalmazott cselekménye is megalapozhatja a szervezet felelősségét. Azért csupán „tetten érhető”, mivel egy közönséges – képviseleti joggal nem rendelkező – alkalmazott által elkövetett bűncselekmény nem alapozza meg a szervezet felelősségét, még akkor sem, ha ebből a szervezetnek haszna származott.

Előfordulhat tehát, hogy a szervezet felelőssége nem állapítható meg. Ettől függetlenül a szervezet vezetője vagy önálló döntéshozatalra vagy ellenőrzésre jogosult tagja nem mentesül a felelősségre vonás alól, ha a szervezet érdekében olyan személy (alkalmazott) követte el, aki a szervezet vezetőjének vagy említett tagjának alárendeltje. További feltétel, hogy tudatosan hagyta, hogy a beosztottja bűncselekményt kövessen el, vagy ha a szükséges ellenőrzés elmaradása tette lehetővé a bűncselekmény elkövetését (11. Cikk). Vagyis közvetlen alá-fölérendeltség van a két személy között, lényegében ilyenkor a vezető felel az alkalmazott cselekményéért.

⁴⁰⁰ **Delmas-Marty, M-Vervaele, J.A.E.**: The implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume 1. 2000. 75. o.

Az Unió országok nemzeti jogrendszerét vizsgálva megállapítható, hogy a C.J. szabályai jórészt összeegyeztethetők a nemzeti jogok rendelkezéseivel (lásd pl. Hollandia, Franciaország, Nagy-Britannia), azonban Olaszországban, illetve Görögországban alkotmányossági problémák, Németországban, illetőleg Ausztriában a tradicionális büntetőjogi felfogás jelenleg akadályozza a kompatibilis szabályozás megalkotását.⁴⁰¹ Ami pedig hazánkat illeti, az Unió pénzügyi érdekeinek védelme a csatlakozni kívánó Magyarországnak is kötelessége és a C.J. elfogadása és alkalmazása elsősorban valóban politikai kérdés. A „szakma és a tudomány” oldaláról közelítve viszont inkább a C.J. szabályozása egyes elemeinek megfontolása indokolt, a modell egészében történő átvétele – elsősorban a szervezetet elkövetőként tételező megoldása miatt – nehezen megvalósítható.

XI. 6. Az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)

1997-ben az OECD-tagállamok és további öt ország elfogadták „a külföldi hivatalos személyek megvesztegetése elleni küzdelem a nemzetközi üzleti tranzakciók során” címet viselő Egyezményt. A problémakört érintő rendelkezése meglehetősen általános jellegű: **„Minden szerződő fél a saját jogrendszere általános elveinek megfelelően megteremti a jogi személyek felelősségre vonásának lehetőségét a külföldi hivatalos személyek megvesztegetése esetén.”** A magyar Btk-ba az 1998. évi LXXXII. törvénnyel beiktatott nemzetközi kapcsolatokban elkövetett vesztegetés tényállása - a törvény indoklása szerint – alapvetően ezt a konvenciót veszi alapul.⁴⁰² Annak következtében azonban, hogy az Egyezmény általában a jogi személyek felelősségéről beszél és nem határozza meg a felelősségre vonás feltételeit, nem tekinthető a szervezetek kifejezett büntetőjogi felelősségre vonását előíró rendelkezésnek és minden állam szabad kezét kap a felelősség részletes szabályai kidolgozása területén. Egyes vélemények szerint mégis nagy fontossággal bír, mivel – egyfajta első lépésként vagy a hagyományos felfogástól történő elmozdulásként – a ratifikáló országok kötelesek legalább a nem büntető-jellegű pénzbírság alkalmazását megteremteni a szervezetekkel szemben az Egyezményben meghatározott vesztegetési cselekmények esetén.⁴⁰³

A nemzetközi dokumentumok szabályainak, illetve ezek kötelező erejének elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország számára nem volt kodifikációs kényszerpálya a szervezetek büntetőjogi felelősségre vonásával összefüggésben. Egyetérthetünk azonban azzal a megállapítással, hogy több nemzetközi instrumentum is elvárja a jogi személyekkel szembeni hatékony és visszatartó erejű szankcionálás lehetőségének megteremtését.⁴⁰⁴ Sőt hazánk számára a jogi személlyel szemben „hatékony, arányos és visszatartó hatású szankciók” bevezetése valóban a nemzetközi szerződéseken alapuló, illetve a jogharmonizációs programban vállalt kötelezettség volt. Ennek, illetőleg annak a jelenségnek

⁴⁰¹ Delmas-Marty, M-Vervaele, J.A.E. (2000) 74. o.

⁴⁰² U. ott.

⁴⁰³ Möhrenschrager, M. (1999) 102. o.

⁴⁰⁴ Dr. Márki Zoltán előadása. Ötödik Magyar Jogászegyűlés. Budapest, 2000. 313. o.

a tudatában, hogy Európában lassan többségbe kerülnek a büntetőjogi felelősséget intézményesen elismerő államok, nem tagadható, hogy a nemzetközi tendencia - amely az egyes nemzeti jogok harmonizációjáról, közelítéséről tanúskodik – igen jelentős érv volt a hazai büntetőjogi kodifikáció mellett.

XII. Végkövetkeztetések

A jogi személyek büntetőjogi felelősségének problémája rendkívül összetett jelenség és – újdonságára is tekintettel – sok megválaszolandó kérdést vet el. E kérdések megválaszolásához kívánt segítséget nyújtani ez a munka azzal, hogy a kérdésekre adható válaszok köre egyáltalán nem lezárt, csakúgy, mint a magyar Törvény szabályozása, amely szintén tovább finomítható, csiszolható. Hangsúlyozni kell, hogy a vitatott részproblémák továbbgondolása, építő jellegű kritikája szükséges mind az elméleti szakemberek, mind a gyakorlati jogalkalmazók részéről. Különösen a bírák, ügyészek véleményének megismerése – amelyről kevesebb információ áll rendelkezésre – tűnik nélkülözhetetlennek, mivel a jogintézmény gyakorlati megvalósíthatóságát illetően megfelelőbb forrás nehezen képzelhető el. Ami a meggyőződésünk: a felelősség bevezetésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati vita még jó ideig nem fog nyugvópontra jutni. Ennek ellenére a Törvény elfogadásával a kriminálpolitikai döntés visszavonhatatlanul megszületett, eleget téve az Európai Unió részéről hazánk felé megnyilvánuló elvárásoknak. Mindennél izgalmasabb kérdés azonban, hogy mi történik a törvény hatályba lépését követően?

Korábban említettük, hogy az angolszász jogkörbe tartozó államok – illetve a „vegyes” rendszerbe sorolható Hollandia - kivételével a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonása a **gyakorlatban** korántsem mondható mindennapos jelenségnek. A kontinentális államok ez irányú bírói gyakorlatáról rendkívül kevés információ áll rendelkezésre. Kivételként Franciaország említendő, ahol 1998-ban az Igazságügyi Minisztérium elemzést⁴⁰⁵ készített az új Btk. hatályba lépése óta született ügyek általános jellemzőinek bemutatására. Ennek indoka az volt, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségének elfogadása az új Btk. egyik leglényegesebb újítása volt. Az elemzés az 1994 novemberétől 1997 októberéig terjedő időszakot fogja át. A vizsgált szűk hároméves periódusban pontosan száz esetben került sor jogi személy büntetőjogi felelősségre vonására, 14 különböző első fokú bíróság döntésének eredményeként. Érdekes jelenség, hogy a felelősségre vont jogi személyek részéről a döntéseket általában tudomásul vették, mivel szinte kivétel nélkül mind első fokon jogerőre emelkedett. Ebből a tényből az a következtetés is levonható, hogy a kiszabott büntetéseket

⁴⁰⁵ BULLETIN OFFICIEL DU MINISTERE DE LA JUSTICE. 1998. március 31. 69. szám.

(lásd később) nem tartották eltúlzottan szigorúnak. A bűncselekmények trichotom felosztására figyelemmel találunk kihágások miatt indított eljárásokat is, de az ügyek többségében vétség miatt történt meg a felelősségre vonás. **A felelősségre vont jogi személyek** többségében magánjogi jogi személyek, a bíróságok azonban hat esetben közjogi jogi személyt is elítéltek: három önkormányzatot, egy önkormányzati társulást és két közintézményt (egy egészségügyi intézményt és egy közszolgáltató intézményt). **A bűncselekmények** köre meglehetősen változatos. A leggyakoribb deliktumok az – elsősorban a külföldi munkavállalók jogellenes foglalkoztatásának visszaszorítását célzó - illegális munkáltatás, a gondatlanságból elkövetett testi sértés, a jogellenes számlakibocsátás, illetve a környezet elleni bűncselekmények (hat esetben gondatlan emberölés miatt is megállapították a szervezet felelősségét). **A kiszabott büntetések**re jellemző volt, hogy a pénzbüntetést minden esetben alkalmazták a felelősségre vont jogi személlyel szemben. A legtöbb esetben a kiszabott pénzbüntetés végrehajtandó volt, csupán öt esetben fordult elő a büntetés végrehajtásának felfüggesztése. A jogi személyekkel szemben kiszabott pénzbüntetés átlagos összege több, mint háromszorosa volt az ugyanabban az ügyben elmarasztalt természetes személyekkel szemben kiszabott pénzbüntetés átlagos összegéhez képest. Sajátos tény, hogy a francia Btk. által létrehozott igen gazdag szankciórendszer nem mondható igazán kihasználatnak. A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetések viszonylag ritkábban fordulnak elő az ítéletekben – a pénzbüntetés mellett: tizenhárom esetben került sor az ítélet kifüggesztésére, öt esetben az ítéletnek napilapban történő közzétételére és négy esetben alkalmaztak elkobzást. Végül érdekességgént említhető, hogy a szervezeti felelősség bevezetésétől várt hatások egyike, a gazdasági vezetőket súlyosan elmarasztaló ügyek számának csökkentése, láthatóan a gyakorlatban bekövetkezett. (Az ügyek közül 62 esetben ugyanis kizárólag a szervezetet vonták felelősségre, míg csupán a fennmaradó 38 eljárásban történt párhuzamos felelősségre vonás.)

Kizárólag a francia joggyakorlat alapján meglehetősen merész vállalkozás lenne jóslatokba bocsátkozni a magyar Törvény gyakorlati alkalmazását illetően⁴⁰⁶, néhány megjegyzés azonban talán különösebb kockázat nélkül megtehető. Azt nyilvánvalóan nem szükséges hosszasan bizonygatni, hogy a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés abszolút újdonság a magyar büntetőjogban, amelynek gyakorlati alkalmazására a csatlakozásig még hátralévő idő alatt a jogalkalmazóknak fel kell készülniük. Vonatkozik a bíróságokra, az ügyvédségre, de különösen az ügyészségre, mivel a törvény igen jelentős szerepet szán a jogi személlyel szemben folyó eljárásban az ügyésznek. Miben nyilvánul meg ez a kiemelt feladat? A kérdésre válaszolva egyúttal arra a megoldásra is rámutathatunk, amely – nézetünk szerint – annak az igénynek a kielégítésére lehet hivatott, amelynek lényege **a szervezetekkel szembeni büntetőjogi fellépés korlátozása a legszükségesebb (legsúlyosabb) esetekre**.

Előjáróban célszerű utalni arra, hogy a törvény szerint a jogi személlyel szemben külön, önálló büntetőeljárás nem indítható, hanem az alapszituáció lényege az, hogy egy természetes

⁴⁰⁶ Tekintettel arra a tényre is, hogy a francia jogban az alkalmazott által elkövetett bűncselekmény nem eredményezheti a jogi személy felelősségre vonását.

személlyel szemben már folyik az eljárás, folyik a nyomozás. E nyomozás során pedig olyan adatok, tények merülnek fel, amelyek felvetik a jogi személlyel szembeni büntetőjogi szankció alkalmazásának a szükségességét. **(Törvény 12. § (1) Ha a nyomozás során adat merül fel arra, hogy a büntetőeljárás során jogi személlyel szemben intézkedés alkalmazásának lehet helye, a nyomozóhatóság erről haladéktalanul tájékoztatja az ügyészt.)**

A jogszabályban említett „adatok felmerüléséről” akkor beszélhetünk, amikor a nyomozóhatóság azt állapítja meg, hogy az adott bűncselekményt egy jogi személy (jellemzően egy társaság) keretei között követték el, vagyis hogy a szándékos bűncselekményt a jogi személy vezetője, felügyelő bizottsági tagja követte el és a cselekmény vagyoni előny szerzésére irányult, vagy egy alkalmazott követte el és a vezető tisztségviselő az ellenőrzési kötelezettségeit nem teljesítette megfelelően. Tehát ha például egy társaság tagja, képviselője, alkalmazottja az ügyben már terheltként szerepel, akkor a nyomozóhatóságnak szükségszerűen meg kell vizsgálnia, hogy a további feltételek fennállnak –e (vagyoni előny keletkezett –e stb.). Látható tehát, hogy a nyomozóhatóság teszi meg (köteles megtenni) az első lépést a jogi személy elleni büntetőjogi fellépés érdekében azzal, hogy az intézkedés alkalmazásának lehetőségéről tájékoztatja az ügyészt. Ezzel a nyomozóhatóság feladata itt egyenlőre lezárult. Gondoljunk akkor ezen a ponton arra, hogy ma is bizonyos bűncselekmény-típusoknál – ezek elsősorban a gazdasági-, illetve egyes, szervezeti keretek között elkövetett vagyon elleni bűncselekmények - tipikusnak mondható a vezető tisztségviselő által történő elkövetés, illetve az is, hogy vagyoni előny keletkezik. Ezzel a Törvényben megfogalmazott felelősségi feltételek teljesülnek. Miután a nyomozás megindult – először nyilvánvalóan – a természetes személy ellen, annak a gyanúnak a megállapítása a nyomozó hatóság részéről, hogy a cselekményt a vezető követte el és a szervezethez a vagyoni előny is „befolyt”, elvileg nem okoz nehézséget, mivel ezek a tények (illetve ezeknek a gyanúja) viszonylag könnyen felismerhetők. Ebben az esetben azonban már a nyomozó hatóság a legalitás elve alapján **köteles** az ügyészt tájékoztatni.

Ezután következik az ügyészség - előjáróban említett - meghatározó szerepe. A törvény ugyanis mérlegelési jogot biztosít az ügyész számára, hogy döntsön arról, hogy a nyomozás (a büntetőeljárás) kiterjedjen –e a bűncselekmény és a jogi személy kapcsolatának feltárására.⁴⁰⁷

Egyszerűen fogalmazva, az ügyész dönt: lesz –e eljárás a jogi személlyel szemben vagy sem. Ezt a megoldást vizsgálva látható, hogy ezen a ponton a legalitás elve alól kivételt enged a törvény (erre egyébként hatályos szabályainkban is találunk példát, mivel a magánindítvány vagy a vádemelés elhalasztása is ilyenként értelmezhető). Ennek a jogi megoldásnak indoka lehet az a felismerés, hogy a jogi személlyel szemben csak a legvégső esetben folyják büntetőeljárás, vagyis célszerű szelektálni az ügyek között. Ezt a szelekciót, ezt a szűrést kell majd az ügyészségnek elvégeznie. A szelekció szempontjait ennek megfelelően az ügyészségi gyakorlatnak célszerű kialakítania, melynek során a külföldi tapasztalatok is segítségül hívhatók, és a szervezeti szankciók kiszabása során általánosságban figyelembe veendő

⁴⁰⁷ „12. § (2) Az ügyész rendelkezik arról, hogy a nyomozás kiterjedjen –e az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmény és a jogi személy kapcsolatának a felderítésére.”

körülmények („enyhítő-súlyosító körülmények”) közül a leendő magyar gyakorlat által is vizsgált tényező lehet:

- az elkövetett bűncselekmény tárgyi súlya, mivel a kisebb tárgyi súlyú – pl. kisebb értékre elkövetett, ilyen kárt okozó – cselekmények (un. bagatell ügyek) nem indokolják az eljárás kiterjesztését a jogi személyre;
- a szervezet „előélete”, azaz korábban alkalmaztak –e az adott jogi személlyel szemben büntetőjogi szankciót;
- az a tény, hogy az érintett jogi személy maga jelenti be a nyomozóhatóságnak a keretei között elkövetett bűncselekményt, és adott esetben mindent megtesz a cselekmény kivizsgálása, felderítése érdekében;
- az a körülmény, hogy a bűncselekmény elkövetését követően a cég lépéseket tesz annak érdekében, hogy a jövőben a hasonló jogsértések megelőzhetők legyenek.

A mérlegelési jogkör azonos szempontokon nyugvó gyakorlása, az ezzel összefüggő egységes ügyészégi gyakorlat kialakítását részünkről elengedhetetlenül fontosnak tartjuk. Ennek hiányában ugyanis előfordulhat, hogy ugyanolyan vagy lényegileg hasonló történeti tényállás alapján az ország egyik bíróságán eljárás indul a jogi személlyel szemben, míg a másik bíróságon a diszkreconális jogkör gyakorlásának eredményeként elmarad a szervezettel szembeni büntetőjogi fellépés.

Ugyancsak a jövő hazai gyakorlata szempontjából lehet elgondolkodtató a finn Legfelsőbb Bíróság 2002 : 31. sz. döntése. Korábban a szervezetekkel szemben alkalmazott szankció rendeltetésével kapcsolatban hangsúlyoztuk, hogy annak megtorló vagy visszatartó hatása csak a szervezet keretei között cselekvő, a szervezetet működtető természetes személyekkel összefüggésben értelmezhető. A szervezeti kriminalitás azon eseteiben azonban, amikor a szervezet felelősségét a vezető által megvalósított bűncselekmény keletkezteti, a párhuzamos felelősség hazai jogunkban is érvényesülő elvére figyelemmel a kétszeres büntetés veszélye reálisnak tekinthető:

A tényállás szerint A egy hulladékgazdálkodással foglalkozó gazdasági társaság ügyvezető igazgatója volt. 1998-99-ben számos alkalommal került sor a cég kezelésében levő területen hulladék elhelyezésére anélkül, hogy a szükséges engedélyekkel a cég rendelkezett volna. Ugyancsak engedély nélkül az ügyvezető döntése alapján a hulladék egy részét elégették, majd a területet homokkal fedték be. A cég tevékenysége – figyelemmel arra, hogy az említett terület talajvízben rendkívül gazdag volt – reális veszélyt jelentett a környezetre, illetve veszélyeztette a környéken élő emberek egészségét. Az elsőfokú bíróság A-t kilenc hónap végrehajtásában felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte, míg a társasággal szemben 50 ezer finn márka (kb. 2,1 M Ft) pénzbüntetést szabott ki. A másodfokú bíróság a szabadságvesztést 3 hónapra, a pénzbüntetést 10 ezer márkára enyhítette. A Legfelsőbb Bíróság szerint az ügyben korábban eljáró bíróságok nem tulajdonítottak jelentőséget annak a ténynek, hogy noha az A egyszemélyes irányítása alatt álló kis cégnek ő maga formálisan nem volt tagja, azonban annak két tulajdonosa A szülei, további egyetlen állandó munkavállalója A felesége volt. Vagyis oly mértékben tartozott a társaság A érdekkörébe, hogy A és a társaság szinte összefonódott. Mivel pedig ***a jogi személlyel szemben alkalmazott pénzbüntetés rendeltetését nem képes betölteni, ha a***

pénzbüntetés és a szabadságvesztés ugyanazt a személyt, nevezetesen a vezetőt sújta, a Legfelsőbb Bíróság a korábbi ítéleteknek a társasággal szemben kiszabott pénzbüntetésre vonatkozó részét hatályon kívül helyezte.⁴⁰⁸

Noha hasonló tartalmú döntést részünkről meggyőzőbbnek olyan történeti tényállás alapján tartanánk, amikor a kis volumenű cég vezetője követi el a bűncselekményt, aki egyben többségi tulajdonosa is a cégnek, az ítélet alapgondolata nem vitatható: a szervezeti szankció címzettje nem lehet – legalábbis kizárólagosan nem lehet - a bűncselekményt megvalósító természetes személy.

Célszerű továbbá hangsúlyozni, hogy a vázolt hazai rendszer is csak abban az esetben lehet működőképes, ha azok az ügyek, amelyekben az eljárás kiterjed a jogi személyre is, a büntetőeljárások sajátos – kiemelt - típusát alkotják. Az eljárás elhúzódása, a sokszor években mérhető pertartam esetén a szervezet büntetőjogi szankcionálása értelmét veszti. A gyors felelősségre vonás és a büntetőjog hatékonyságának egyenes arányossága a természetes személy ellen folyó eljáráshoz képest hatványozottan érvényesül egy szervezet tekintetében: könnyen előfordulhat az eljárás elhúzódása esetén, hogy a jogerős döntés idején a jogi személy már egyáltalán nem azokból a tagokból, vezetőkből, alkalmazottakból áll, mint az elkövetés idején; a jogsértő tevékenységet esetleg titokban továbbfolytatják stb. A hazánkban lehetséges ügyek típusaira (gazdasági-, illetve a gazdálkodással összefüggő bűncselekmények) tekintettel a hosszú tartamú eljárás reális veszély, így – mivel elvileg az eljárás korai szakaszában felismerhető a szervezettel szembeni eljárás és szankció szükségessége – már a nyomozás kezdetétől kiemelten kell kezelni az említett ügyeket, akár az eljárás soronkívülségének biztosításával, akár erre a célra létrehozott különleges szervezeti egység felállításával. A büntetőügyekben ma átlagosnak tekinthető pertartamokat rendkívül jelentősen csökkenteni kell, különben nem érdemes már magát az eljárást sem megindítani.

Álláspontunk szerint tehát a Törvény hatályba lépését követően a jogi személyekkel (ezek közül is elsősorban a gazdasági társaságokkal) szemben folytatott eljárások tömegétől várhatóan nem kell tartani. A gyakorlati esetek elsősorban az olyan bűncselekményekkel lehetnek kapcsolatosak, ahol „a jogi személy megszüntetése” szankció alkalmazásának szükségessége merül fel, illetve általában a nagy tárgyi súlyú bűncselekmények és/vagy a közvélemény negatív értékítéletét kiváltó gazdasági- és egyéb visszaélések esetében. Az sem kizárt azonban, hogy ez a jogintézmény hazánkban hasonlóképpen fog működni, mint egyes, „fenyegető tényállásnak” nevezhető különösrsézi tényállás. Ezen olyan bűncselekményeket értve, amelyek léteznek ugyan a büntető törvénykönyvben – mivel kriminalizálásuk valamilyen alapon indokolt volt -, de nem, vagy csak ritkán fordulnak elő a gyakorlatban. Nem kizárt, hogy az általános visszatartó hatásnak az a része, amelyet a kutatások szerint már önmagában a büntetőjogi fenyegetettség biztosít, a jogi személy büntetőjogi felelősségének kodifikálása útján ezen a területen is elérhető. Ez egy lehetséges magyarázat lehet például arra a meglepőnek mondható jelenségre, hogy Finnországban a felelősség 1995. évi

⁴⁰⁸ **Faure, M.-Heine, G.:** Criminal Penalties in EU Member States 's Environmental Law. Final Report. 2002. www.europa.eu.int/comm/environment/crime/criminal_penalties1.pdf 266-268.o.

kodifikálásától eltelt négyéves periódusban - nem hivatalos adatok szerint - mindössze öt esetben került sor büntetőeljárás lefolytatására jogi személlyel szemben. Ez a szám még annak tudatában is kevésnek mondható, hogy a finn szabályozás szerint az ügyész diszkrecionális jogkörében bizonyos feltételek mellett lemondhat a vádemelésről, hiszen a finn gazdasági életből a potenciális jogsértő (multinacionális) cégek egyáltalán nem hiányoznak

Zárszó

A magyar Törvény 2004. május 1-i hatályba lépésére tekintettel egyértelműnek tűnik, hogy a jogi személyek büntetőjogi felelősségének hazai kutatása – így az általunk lefolytatott kutatás is – csupán egy állomásához érkezett el. Noha a hazai elméleti és gyakorlati szakemberek is megosztottak abban a kérdésben, hogy miképpen alakul a jogi személyek büntetőjogi szankcionálásának hazai gyakorlata, a vonatkozó kutatások előtt nyilvánvalóan új távlatokat nyithat a gyakorlati jogalkalmazás elemzése. Amennyiben a disszertációban írtak valamilyen formában a gyakorlati jogalkalmazók kezébe kerülnek és az elkövetkezendő évek esetleges joggyakorlatának alakításában egy-egy megállapítás segítséget nyújt, úgy reményeink maximálisan teljesülnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adler, F.-Mueller, G., O., W.-Laufer, W., S.:** Kriminológia. Osiris Kiadó. Budapest, 2000.
- Asztalos L.:** Szankció és felelősség a polgári jogban. In: Felelősség és szankció a jogban. KJK. Budapest, 1980.
- Bacigalupo, S.:** „Accessory Consequences” Applicable to Legal Entities under the Spanish Criminal Code of 1995. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities. Ed. by Eser, A.-Heine, G.-Huber, B. Freiburg im Breisgau. 1999.
- Bárd, K.-Gellér, B.-Ligeti K.-Margitán É.-Wiener A. I.:** Büntetőjog Általános Rész. KJK. Kerszöv. Budapest, 2002.
- Bihari, M.:** A felelősség jogelméleti kérdései. In: Felelősség és szankció a jogban. KJK. Budapest, 1980.
- Belbot, A., B.:** Corporate Criminal Liability. In: Understanding Corporate Liability. Ed by Blankenship, M., B. 1993. Garland Publishing.
- Boisvert, A.-M.:** Corporate Criminal Liability. 1999.
- Bócz E.:** A maffiaellenes szabályozás tervezetének néhány problémája. Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 2001
- Bucy, P.H.:** ”Corporate Ethos: A Standard for Imposing Corporate Criminal Liability”. Minnesota Law Review 1991. 1129-1130.
- Burgstaller, M.-Köch, E.:** Liability of Legal Persons for Criminal Offences. 2003. Kézirat.
- Busch B.:** A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Békés Imre Ünnepi Kötet. Budapest, 2000.
- Clarkson, C., M., V.:** Corporate Culpability. 1998.
<http://webjcli.ncl.ac.uk/1998/issue2/clarkson2.html>
- Clarkson, C., M., V.:** Kicking Corporate Bodies and Damning Their Souls. The Modern Law Review. 1996. Vol. 59.
- Clarkson, C., M., V.-Keating, H., M.:** Criminal Law: Text and Materials. 3rd Edition. 1994.
- Ciliberti, E.-Kurm, M.:** Corporate Criminal Liability. Helsinki, 1998.
- Coffee, J., C.:** Forms and Reasons of Corporate Responsibility. In: Eser, A.-Heine, G.-Huber, B.
- Cullen, F.T.-Maakestand, W.J.-Cavender, G.:** Corporate Crime under Attack.. 1987. Cincinnati, Ohio.
- Dan-Cohen, M.:** Rights, Persons and Organizations. 1986. 31-38.o.
- Delmas-Marty, M.- Vervaele, J.A.E. (eds.):** The implementation of the Corpus Juris in the Member States. Volume 1. 2000.
- Doelder, H. – Hartmann, A. R.:** Criminal Liability of Private and Public Corporations. A Dutch Perspective. Turku Law Journal, Volume 1. No 1/1999.
- Elonheimo, H.:** Understanding Organizational Wrongdoing. Turku, 1999.
- Eörsi Gyula:** A jogi felelősség alapp problémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1961.

Erdei Á.: Hogyan lehet terhelt a jogi személyből avagy a jogi felfogás változásának ára. Békés Imre Ünnepi Kötet, 2000.

Fantoly Zs.: A jogi személyek büntető jogalanyiségének kérdésköre a holland és a francia jogban, tekintettel a küszöbön álló magyar szabályozásra. Különnyomat a Szabó András Emlékkönyvből. Szeged 1998.

Fantoly Zs.: A jogi személyek büntetőjogi felelősségének megítélése az Európai Unióban. Jogelméleti Szemle. 2001/4.

Farkas Á.: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Faure, M.-Heine, G.: Criminal Penalties in EU Member States 's Environmental Law. Final Report. 2002. www.europa.eu.int/comm/environment/crime/criminal_penalties1.pdf

Ferguson, G.: The Basis for Criminal Responsibility of Collective Entities in Canada. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.

Fieber, G.: National Developments in Germany: An Overview. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.

Field, S.-Jörg, N.: "Corporate Liability and Manslaughter: should we be going Dutch? Criminal Law Review. 1991. January.

Fischel, D.,R.-Sykes, A.,S.: Corporate Crime. The Journal of Legal Studies. 1996. January. Vol. XXV(1)

Fisse, B.: Sentencing Options againts Corporations. Criminal Law Forum. 1990. Winter. Vol.1. No.2.

Fisse, B.-Braithwait, J.: Corporations, Crime and Accountability. Cambridge University Press, 1993.

Forster,E. – Hatch, R.: Vicarious Liability. www.blaney.com/files/article_vicarious_liability.PDF

French, P.: Collective and Corporate Responsibility. 1984.

Fülöp S.: A jogi személyek büntető jogalanyiséga. Magyar Jog 1993/6.

Geis, G: White-collar Crime. New York, 1968.

Bárd, K.-Gellér, B.-Ligeti, K.-Margitán, É.-Wiener, A.I.: Büntetőjog Általános Rész. KJK. Kerszöv Kft. Budapest, 2002.

Gobert, J.: Controlling Corporate Criminality: Penal Sanctions and Beyond. 1998. <http://webjcli.ncl.ac.uk/1998/issue2/gobert2.html>

Gobert, J.-Mugnai, E.: Coping with Corporate Criminality-Some Lessons from Italy. Criminal Law Review. 2002. 619-629.o.

Görgényi I.: A környezet büntetőjogi védelme és a jogi személy felelőssége. In: A jogi személy jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolci Jogtudományi Műhely. 1. Miskolc, 2001.

Hacker E.: Az egyesületek büntetőjogi cselekvőképessége és felelőssége. Pécs, 1922.

Hamilton, V.L.-Sanders, J.F.: Corporate Crime through Citizens' Eyes. Law and Society Review. Volume 30. No.1. 1996.

Hefendehl, R.: Corporate Criminal Liability: Model Penal Code Section 2.07 and the Development in Western Legal Systems. Buffalo Criminal Law Review 2000. Vol. 4:283.

Heine, G.: Sanctions in the Field of Corporate Criminal Liability. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.

Heine, G.: Corporate Liability Rules in Civil Law Jurisdictions. 2000. September.
<http://greco.coe.int/evaluations/seminar/HeineOLIS.pdf>

Huff, K.B.: The Role of Corporate Compliance Programs in Determining Corporate Criminal Liability: A Suggested Approach. Columbia Law Review. Vol.96:1552.

Jefferson, M.: Corporate Criminal Liability in the 1990s. The Journal of Criminal Law. 2000. Vol.64. No.1.

Khanna, V.S.: Corporate Criminal Liability: What Purpose Does It Serve? Harvard Law Review. 1996/5.

Kecskés L.: Magyar polgári jog. Általános Rész II. A személyek joga. Budapest-Pécs, 1999.

Kemenes, I.: A jogi személy elkülönült felelősségének „áttörése”. In: Bérczi Emlékkönyv. Szeged, 2000.

Kigyóssy K.: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Magyar Jog 1999/12.

Kóhalmi L.: A jogi személy büntetőjogi felelőssége. Collega 2000. február.

Kis N.: „Válaszutak az európai büntetőjogok bűnösségi elméleteiben és dogmatikájában.” Doktori értekezés. ELTE ÁJK. 2002.

Lederman, E.: Criminal law, perpetrator and corporation: rethinking a complex triangle. The Journal of Criminal Law and Criminology. Vol. 76.No.2. 1985.

Lederman, E.: Models for Imposing Corporate Criminal Liability: From Adaption and Imitation Toward Aggregation and the Search for Self-Identity. Buffalo Criminal Law Review 2000. 4:641.

Leigh, L.H.: The Criminal Liability of Corporation in English Law. 1969.

Lévai I.: Societas delinquere potest avagy egy jogelv eróziója. Magyar Jog 1994/6.

Lévai I.: Corpus Juris Europae. Európai büntetőjog és ügyészség az EU pénzügyi érdekei védelmére? Európai tükrök 1998. augusztus.

Liability of enterprises for offences. Recommendation No.R (88) 18 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 20 October 1988 and explanatory memorandum. Strasbourg 1990.

Madarász T.: Az államigazgatási jogi szankció fogalma és fajtái. In: A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai. Budapest, 1989.

Márki Z.: A maffiaellenes szabályozás harmadik szakasza: a hazai kodifikáció jelenlegi állása. Kriminológiai Közlemények Különkiadása. Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest, 2001.

Möhrenschlager, M.: Developments on the International Level. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.

Nagy F.: A magyar büntetőjog Általános Része. Budapest, 2000.

Nagy F.: A bűnösségen alapuló felelősség elvéről. In: Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza professzor 70. születésnapja tiszteletére. Szeged, 1996.

Nagy G.: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége a francia jogrendszerben. Bírák Lapja 1995/2-4. sz.

- Nielsen, G.T.:** Criminal Liability of Collective Entities – The Danish Model. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.
- Nijboer, J.F.:** A Plea for a Systematic Approach in Developing Criminal Procedural Law Concerning the Investigation, Prosecution and Adjudication of Corporate Entities. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.
- Parisi, N.:** Theories of Corporate Criminal Liability. In: Corporations as Criminals. Ed. by Hochstedler, E. 1984. Sage Publications.
- Petrik F.:** Kártérítési Jog. HVG-ORAC Kft. 2002.
- Préfontaine, D.:** Effective Criminal Sanctions Againsts Corporate Entities: Canada. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.
- Riihijärvi, M.:** Criminal Liability of Corporations – Finland. In: **Doelder, H.-Tiedemann (eds.)** (1996)
- Ruggiero, V.:** Organized and Corporate Crime in Europe. Dartmouth, 1996.
- Samal, P.:** A jogi személyek büntetőjogi felelőssége a Cseh Köztársaságban de lege lata és de lege ferenda. Magyar Jog 2003/11.
- Sántha F.:** A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények. Jogtudományi Közlöny 2000/6.
- Sántha F.:** A jogi személy büntetőjogi felelősségéről. KJK-KERSZÖV Jog és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2002.
- Sárközy T.:** Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? Magyar Jog 2002/7.
- Schirnack, A.:** Corporate Criminal Liability: History, Scope and Future Directions. 1998. www.fulltextlaw.net/criminal%20law/schirnack.htm
- Scrager, L.S. – Short, J.F.:** Towards a Sociology of Organizational Crime. Social Problems. 1977. 25
- Serra, T.:** Establishing a Basis for Criminal Responsibility of Collective Entities. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.
- Smith, J.- Hogan, B.:** Criminal Law. 7th Ed. London, 1995.
- Schünemann, B.:** Placing the Enterprise Under Supervision ('Guardianship') as a Model Sanction Againsts Legal and Collectiv Entities. In: Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities.
- Stessens, G.:** Corporate Criminal Liability: A Comparative Perspective. International and Comparative Law Quarterly, Volume 43, July 1994.
- Stuart, D.:** Punishing Corporate Criminals with Restraint. Criminal Law Forum. Vol.6.No.2. 1995.
- Sullivan, B.:** Corporate Killing-Some Government Proposals. Criminal Law Review 2001.
- Szabafalvi-Szabó B.-Szabó M.-Szilágyi-Takács-Zódi:** Bevezetés a jog- és államtudományokba. Miskolc, 1995.
- Szilágyi, P.:** A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. Jogtudományi Közlöny 1986/12.
- Szatmári L.:** A bírság a magyar államigazgatásban. In: A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai. Budapest, 1990

Szilágyi P.: A jogi felelősségi rendszer sajátosságai és alapkategóriái. Jogtudományi Közlöny. 1986/12.

The System of Administrative and Penal Sanctions in the Member States of the EC. Volume I. 1994. National Reports

Torma, A: A közigazgatási jogi védelem eszközei. 2003. Kézirat

Tóth M.: Mielőtt sebtében padot ácsolnánk a jogi személyiségű vádlottaknak... Jogtudományi Közlöny 2001/7-8.

Tóth M.: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK.Kerszöv. Budapest, 2000. 33-36.o.

Ujváriné Antal Edit: A polgári jogi felelősség változásának irányai a jogi személyek – elsősorban a gazdasági társaságok – körében. In: A jogi személyek jogsértő cselekedeteinek felelősségi kérdései. Miskolc, 2001.

Wells, C.: Corporations and Criminal Responsibility. 1993.

Wells, C.: Corporate Manslaughter: A Cultural and Legal Form. Criminal Law Forum. 1995. Vo.6 No. 1.

Wells, C.: Criminal Responsibility of Legal Persons in Common Law Jurisdictions. 2000. October. http://greco.coe.int/evaluations/seminar/Wells_revised.pdf

Wiener A. I.: Gazdaságigazgatás - Büntetőpolitika. Akadémiai Kiadó, 1985.

Wiener A. I.: Gazdasági bűncselekmények. KJK. 1986.

Wise, E.,M.: Criminal Liability of Corporations – USA. In: **Doelder,H. – Tiedemann,K.(eds.):** Criminal Liability of Corporations. 1996. Kluwer Law Int.

Wray,C.,A.: Corporate Probation Under the New Organizational Sentencing Guidelines. The Yale Law Journal. 1992. Vol. 101. Nr. 7.

Zeder, F.: A jogi személy büntetőjoga: egy osztrák szabályozás alapvonásai. (Az IM Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya által rendelkezésre bocsátott anyag)

Összefoglaló

A disszertáció célja a jogi személy büntetőjogi felelőssége kérdéskörének a büntető anyagi jog szempontjából történő komplex elemzése, annak érdekében, hogy az európai jogharmonizáció eredményei és a külföldi jogi megoldások segítségével hozzájáruljunk a jogintézmény sikeres hazai adaptációjához. 2001-ben A dogmatikai kutatás igazi inspirációjaként szolgáló hazai törvényi szabályozás is megtörtént, a magyar országgyűlés megalkotta a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvényt, amely 2004. május 1. napjával hatályba lép. A disszertáció rendeltetése így nem lehetett más, mint a hazai törvényi szabályozás bemutatása, elemzése, illetve az a törekvés, hogy a szervezeti felelősség, a szervezetek büntetőjogi szankcionálása a magyar büntetőjogi dogmatika számára elfogadhatóbbá váljon.

A szervezetekkel, elsősorban a gazdasági társaságokkal szembeni büntetőjogi fellépés egyik mozgatórugója az új típusú kriminalitás volt, amellyel szemben a büntetőjog hagyományos eszköztára már elégtelennek mutatkozott. Válaszreakcióként mind a büntető anyagi, mind az eljárási jogban új jogintézmények, új megoldások születtek, amelyek közé sorolható a szervezetek önálló büntetőjogi felelősségre vonásának megteremtése. Sok ország – így hazánk vonatkozásában is – a kodifikáció döntő mozzanata a büntetőjog európai harmonizációjára irányuló törekvés volt. A szervezetek büntetőjogi felelősségével szemben felhozott ellenérvek és e felelősség hatékonyságával kapcsolatos kétségek azonban a törvényi szabályozás ellenére fennmaradnak.

A jogi személy büntetőjogi felelősségének kialakulásával, illetve fejlődésével összefüggésben kiemelhető, hogy egyáltalán nem példa nélküli, az abszolút újdonság erejével bíró jogintézményről van szó. A középkorban általánosan elfogadott volt a városok, falvak, céhek, egyetemek büntetőjogi szankcionálása, majd a XIX. században sor került a tan újrafelfedezésére. A fejlődés eredményeként külföldön jogszabályokban, illetve a bírói gyakorlatban számos felelősségi modell alakult ki. A magyar törvény alapján kialakítható elméleti modell szerint a jogi személlyel összefüggésben a büntetőjogi értelemben vett bűnösség közvetlenül nem értelmezhető, ez azonban nem akadályozza annak, hogy elismerjük „a szervezetek büntetőjogi felelőssége” kategória létjogosultságát. Ez egy járulékos jellegű felelősség, egy természetes személy

felelősségéhez kapcsolódó, egy természetes személy cselekménye által keletkeztetett felelősség.

Noha a magyar kodifikáció a jogharmonizációs kötelezettséggel magyarázható, a nemzetközi dokumentumok szabályainak, illetve ezek kötelező erejének elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy hazánk számára nem volt kodifikációs kényszerpálya a szervezetek kifejezett büntetőjogi felelősségre vonásával összefüggésben. A vonatkozó nemzetközi jogforrásokból is kitűnik, hogy a kifejezetten büntetőjogi fellépés nem az egyetlen lehetséges válasz a szervezetek keretei között elkövetett bűncselekményekre, valós alternatívaként szerepelhet a jogi személlyel szemben speciális közigazgatási eljárás lefolytatása, és ilyen jellegű szankciók alkalmazása. A magyar törvényben szabályozott szankciók azonban büntetőjogi szankciók, amelyek e jogkövetkezmények új, harmadik típusát jelentik. E jogkövetkezmények speciális jellegét támasztja alá a külön törvényben történő szabályozás, a sajátos szankciós cél, illetve a sajátos stigmatizációs hatás. Megfontolandó lehet a jövőben a hazai háromelemű szankciórendszer további szankcióval vagy szankciókkal történő bővítése, így a bírósági ítélet közzététele kifejezetten a szervezetekre szabott szankciónak nevezhető.

Summary

The objective of the dissertation the complex examination of criminal liability of legal person in the view of criminal substantive law in order to promote the succesful adaptation of this legal institution into hungarian legal system with the help of the results of european legal harmonization and the foreign experiences. The legal institution has been codified into hungarian legal system: the hungarian Parliament passed the Act 2004/114 of Criminal Measures againts Legal Persons which is a real inspiration of dogmatic research. Thus the most important objective of the dissertation has been the introduction and the analysation of the hungarian legislation and the effort to make corporate liability and sanctioning of corporations more acceptable for hungarian criminal jurisprudence.

The impulse of the reaction of criminal law againts economic organization has been primarily the new type of criminality. The fight againts this criminality and „criminal organizations” needs new solutions and legal instruments in criminal substantial and criminal procedural law as well: the criminal liability of legal persons is considered as one of these new instuments. In relation to many countries – like in Hungary – the decisive motive of the codification has been the european legal harmonization. However the counter-arguments againts criminal liability of legal persons and doubts about the effectiveness of this liability have been remained.

In connection with the emerge and development of this special criminal liability it should be emphasized that is not an absolutely new legal instrument. In the Middle Ages the practice of criminal sanctions againts towns, villages, guilds and universities has been generally accepted and criminal liability of corporations has been re-discovered in the 18th century. As a result of the improvement several different models of organizational responsibility have been developed in foreign legal systems. According to the theoretical model based on the Hungarian act, in connection with legal persons the guilt in a tradional sense is uninterpretable but the cathegory of 'criminal liability of organizations' has a reason of existence.

The Hungarian codification can be examined by the legal harmonization, but - on the bases of analyzing the related international legal sources and its binding force - it must be taken into consideration that (international) legal obligation to introduce the criminal liability into our legal system is not existed. It is obvious when examining the

international legal sources that the core criminal reactions are not the exclusive answers to corporate criminality. Special administrative (regulative) procedure and -sanctions against legal persons can be working as well. However I have come to the conclusion that legal consequences codified in the Hungarian Act are the new – the third - type of criminal sanctions in our criminal law. Special character of these sanctions is justified by the legislation in a separate Act, the particular aims of these sanctions and the special stigmatical effect. To my opinion our corporate sanction-system should be supplemented, e.g. the publication of the judgement or the placing of corporation under supervision could be a proper answer to corporate criminality.